M. ŞEHMUS GÜZEL

Türkiye'de İşçi Hareketi

1908-1984

KAYNAK YAYINLARI

M. ŞEHMUS GÜZEL

Türkiye'de İşçi Hareketi

1908-1984

Bu kitabın yayın hakları
Analiz Basım Yayın Tasarım Uygulama Ltd. Şti.nindir.

Birinci Basım: Şubat 1996
Dizgi ve Teknik Hazırlık: Analiz Basım Yayın
Baskı: Sistem Ofset

ISBN: 975-343-112-0

KAYNAK YAYINLARI: 178

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM UYGULAMA LTD. ŞTİ.
Adres: İstiklal Cad. 184/4 80070 Beyoğlu/İstanbul
Tel/Faks: (0212) 252 21 56-252 21 99

M. ŞEHMUS GÜZEL

Türkiye'de İşçi Hareketi

1908-1984

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 11

ÖNSÖZ 15

GİRİŞ 19
1. Tanımlar 20
2. Tarihte İşçi Hareketi 23
3. Osmanlı İmparatorluğu'nda İşçi Hareketi 24

BİRİNCİ BÖLÜM:
CUMHURİYET'İN HEMEN ÖNCESİ
İKİNCİ MEŞRUTİYET'TE İŞÇİ HAREKETİ 29

I. 1908 Grevleri 31
1. Genel Görüntü 31
2. Anadolu-Bağdat Demiryolu Grevi 32
3. 1908 Grevlerinin Özellikleri 51
4. Grev ve Sendika Konusunda Tüzel Düzenlemeler 60

II. 1908-1915 Dönemi İşçi Hareketi 62
1. 1909-1915 Grevleri 62
2. 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu ve 1908-1915 Dönem İşçi Örgütlenmesi 70
3. Siyasal Örgütler ve İşçilere Yönelik İlkeleri, Programları 83
4. 1909-1915 Gösteri ve Yürüyüşleri 94
5. 1908-1915 Dönemin Değerlendirilmesi 102

III. 1919-1922 Dönemi İşçi Hareketi 110
1. Türkiye Sosyalist Fırkası ve 1919-1922 Grevleri 110
2. 1919-1922 Döneminde İşçi Örgütlenmesi 118
3. 1919-1922 Gösteri ve Yürüyüşleri 120
4. 1919-1922 Döneminin Değerlendirilmesi 122

İKİNCİ BÖLÜM:
BİRİNCİ CUMHURİYET DÖNEMİNDE
İŞÇİ HAREKETİ 1923-1960 125

I. İşçi Örgütlenmesi 127
1. 1923-1939 Arasında İşçi Örgütlenmesi 128
2. İkinci Dünya Savaşı ve Çalışma Koşulları 135
3. 1945-1960 Döneminde İşgücünün, İşçilerin Özellikleri 136
4. İşgücü ve İşçilerin Kentlere Göre Dağılımı 144
5. 1945'teki İşçi Örgütleri 145
6. 1946 Sendikacılığı ve Sosyalist Partiler 147
7. 1947 Tarihli Sendikalar Kanunu 154
8. CHP ve İşçi Sendikaları 158
9. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) ve Sonrası (1952-1960) 162
10. 1947-1960 Dönemi İşçi Örgütlenmesinin Değerlendirilmesi 166

II. 1923-1960 Dönemi Grevleri 168
1. Grev Hakkının Düzenlenmesindeki Gelişim 168
2. Grevlerin Genel Görüntüsü 176
3. Dönemin İlginç Grevleri 177
4. 1923-1960 Dönemi Grevlerinin Özellikleri 181

III. Gösteri ve Yürüyüşler 185
1. 1 Mayıs İşçi Bayramı 185
2. İş Kanunu'nun Çıkarılması ve Grev Hakkının Tanınması İçin Gösteriler 187
3. Adana İplik ve Dokuma İşçileri Sendikası'nın (AİDİS) Protesto Mitingi (29 Mayıs 1947) 187

4. Komünizmi Telin Mitingleri 188
5. Eyüp Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası'nın (EMSİS) İşsizliği Protesto Toplantısı (4 Eylül 1949) 188
6. "Politika Yapmak" Yasağı ve 1950-1960 Döneminde Sendikal Gösteriler 191

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
İKİNCİ CUMHURİYET DÖNEMİNDE
İŞÇİ HAREKETİ 1960-1980 193

I. Grev ve Gösteriler (1961-1971) 195
1. 1960-1963 Dönemi Grev ve Gösterileri 195
2. 1963 Tarihli Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (TİSGLK) 198
3. 1963-1971 Dönemi Grevlerinin Genel Değerlendirmesi 210
4. Dönemin İlginç Grevleri 217

II. İşçi Örgütlenmesi (1960-1971) 226
1. Dönemin Siyasi, Ekonomik ve Toplumsal Koşulları 226
2. 1963 Tarihli Sendikalar Kanunu (SK) 231
3. Türk-İş Bünyesindeki Gelişmeler 232
4. DİSK Kuruluş Nedenleri ve Sonrası 237

III. 1973-1980 Dönemi İşçi Hareketi 240
1. DİSK ve İşçi Örgütlenmesi 240
2. 1973-1980 Dönemi Grevlerinin Genel Değerlendirilmesi 241
3. Dönemin İlginç Grev ve Gösterileri 249

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:
24 OCAK 1980 YENİ EKONOMİ POLİTİKASI,
12 EYLÜL 1980 DARBESİ VE SONRASI 253

I. Disk'in Kapatılması, Resmi İdeolojiyi Reddeden Sendikalara Karşı "Cihat" 255

II. Yüksek Hakem Kurulu (YHK) ve Ücretler 260
1. Ücret Artışı ve İşten Çıkarma Yasağı 260
2. Yüksek Hakem Kurulu, Zorunlu Tahkim, Ücretlerin "Regülasyonu" ve Denetimi 261

III. Yeni Tüzel Düzenlemeler 267
1. Sosyal Sigortalar Kanunu'ndaki Değişiklikler 267
2. 1983 Tarihli Sendikalar Kanunu ve Sendikacılığa Getirdiği Yasak ve Kısıtlamalar 269
3. 1983 Tarihli TİSGLK ve Grev Hakkına Getirdiği Kısıtlamalar 278

IV. Dönemin Değerlendirilmesi 295

SONUÇ 303

1. İşçi Hareketinde Süreklilik 303
2. Grevler ve Grev Hakkındaki Gelişmeler 304
3. İşçi Örgütlenmesi, Sosyalist Hareket ve Devlet 307
4. Sendika Bürokrasisi 310
5. İşçi-İşveren İlişkileri ve Devlet 311

KAYNAKÇA 313

Rahmetli babam Hasan Güzel'in anısına ve
annem Ganime Güzel'e

KISALTMALAR

AAFLI: American-Asian Free Labor Institute (Amerika-Asya Hür Çalışma Enstitüsü).
ABD: Amerika Birleşik Devletleri.
AF: Ahali Fırkası.
AFL-CIO: American Federation of Labor-Congress of Industrial Organisations (Amerikan İş Federasyonu-Sanayi Örgütleri Kongresi).
AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu.
Agk veya ibid: Adı geçen kaynak.
Agy: Adı geçen yazı.
AID: Agence International for Development (Uluslararası Kalkınma Ajansı).
AİDİS: Adana İplik ve Dokuma İşçileri Sendikası.
AP: Adalet Partisi.
ATC: Amele Teali Cemiyeti.
BIT: Bureau International du Travail (Uluslararası Çalışma Bürosu).
CGL: Confederazione Generale del Lavoro (Genel İş Konfederasyonu).
CGIL: Confederazione Generale Italiana del Lavoro (İtalyan Genel İş Konfederasyonu).
CGT: Confédération Générale du Travail (Genel İş Konfederasyonu).
CGT-FO: Confédération Générale du Travail-Force Ouvriére (Genel İş Konfederasyonu-İşçi Gücü).
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi.
CK: Cemiyetler Kanunu.
DGM: Devlet Güvenlik Mahkemesi.
DİSK: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu.
dn.: Dipnot.

DP: Demokrat Parti.
DPT: Devlet Planlama Teşkilatı.
DTİC: Dersaadet Tetebbuât-ı İctimaiyye Cemiyeti (Başkent-İstanbul-Toplumsal İncelemeler Derneği).
EKİ: Ereğli Kömür İşletmesi.
EMSİS: Eyüp Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası.
ERDEMİR: Ereğli Demir-Çelik İşletmesi.
FAC: Federal Almanya Cumhuriyeti.
FMI: Fonds Monétaire International (Uluslararası Para Fonu, IMF).
Genel-İş: Türkiye Genel Hizmetler İşçileri Sendikası.
GSEE: Yunanistan İşçi Sendikaları Konfederasyonu.
Hak-İş: Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu.
HİF: Hürriyet ve İtilaf Fırkası.
HİSTADRUT: İsrail İşçi Sendikaları Konfederasyonu.
ICFTU: International Confederation of Free Trade Unions: Confédération Internationale des Syndicats Libres-CISL (Hür İşçi Sendikaları Uluslararası Konfederasyonu-HİSUK).
İdem veya a.y.: Aynı yerde.
İECB: İstanbul Esnaf Cemiyetleri Birliği.
İİSB: İstanbul İşçi Sendikaları Birliği.
İK: İş Kanunu.
İSDEMİR: İskenderun Demir-Çelik İşletmesi.
İTC: İttihat ve Terakki Cemiyeti.
İTF: İttihat ve Terakki Fırkası.
İUAB: İstanbul Umum Amele Birliği.
İÜİF: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
KİSB: Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği.
KİT: Kamu İktisadi Teşekkülü.
m.: Madde.
Maden-İş: Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayii İşçileri Sendikası.
MBK: Milli Birlik Komitesi.
MESS: Madeni Eşya Sanayii İşverenler Sendikası.
MGK: Milli Güvenlik Konseyi.
MHP: Milliyetçi Hareket Partisi.

MİSK: Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu.
MKK: Milli Korunma Kanunu.
MMF: Milli Meşrutiyet Fırkası.
MOC: Mürettibin-i Osmanî Cemiyeti.
MSP: Milli Selamet Partisi.
MTTB: Milli Türk Ticaret Birliği.
OAF: Osmanlı Ahrar Fırkası.
ODF: Osmanlı Demokrat Fırkası.
ODTÜ: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
OSF: Osmanlı Sosyalist Fırkası.
OYAK: Ordu Yardımlaşma Kurumu.
PTT: Posta Telgraf Telefon İşletmesi.
SBF: Siyasal Bilgiler Fakültesi.
SK: Sendikalar Kanunu.
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.
SSİF: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu.
SSK: Sosyal Sigortalar Kurumu.
SY: Sendikalar Yasası.
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
TC: Türkiye Cumhuriyeti.
TCDD: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları. Veya DDY: Devlet Demiryolları.
TCK: Türk Ceza Kanunu.
TECHKM: Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat.
TEK: Tatil-i Eşgal Kanunu.
TEKSİF: Tekstil İşçi Sendikaları Federasyonu.
TİÇSF: Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası.
TİD: Türkiye İşçi Derneği.
TİD: Türkiye İşçiler Derneği.
TİP: Türkiye İşçi Partisi.
TİS: Toplu İş Sözleşmesi.
TİSGLK: Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu.
TİSK: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu.
TKİ: Türkiye Kömür İşletmeleri.
TKP: Türkiye Komünist Partisi.

TL: Türk Lirası.
TÖS: Türkiye Öğretmen Sendikaları Konfederasyonu.
TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu.
TSEKP: Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi.
TSF: Türkiye Sosyalist Fırkası.
TSP: Türkiye Sosyalist Partisi.
TUAB: Türkiye Umum Amele Birliği.
Türk-İş: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu.
TÜSİAD: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği.
UÇÖ: Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labor Organi ation-ILO; Organisation Internationale du Travail-OIT).
Vb.: Ve bunun gibi.
Vd.: Ve devamı.
YHK: Yüksek Hakem Kurulu.
YÖK: Yüksek Öğretim Kurumu.

ÖNSÖZ

"Ziyade yevmiye talep idenlerin haklarından geline!" (3. Murat, 1587.)

"...an asıl maadin reayası külli yevmin cevher ihrac ve her anü zeman furun ihrakiyle meşgûl olmak lâzimei maaşlarından iken..." (3. Ahmet, 1729.)

"Zaten bizim sendika teşkilinin yasaklanması hakkında kanun çıkarılmasını teklif etmemiz sadece ameleyi himaye maksadıyladır. Yoksa sermayedarları himaye maksadıyla değildir. Çünkü sendikaların elinde amele, emin olunuz ki, esir olacaktır." (Ali Bey, Adalet Bakanı, 1909.)

"Halkı, alnının teriyle geçinen emekçileri düşünmedik... Onların hayatını sağlamak şöyle dursun, grev yapmalarına meydan vermemek maksadına matuf kanunlar neşrettik. (...) halkın, avamın düşmanı olan patron ve sermayedar sınıfın lehinde kanunlar neşrolunmuştur." (Tekin Alp, İttihat ve Terakki Fırkası'nın ekonomik konulardaki ideologu.)

"Yeni kanun (İş Kanunu-M.Ş.G.), sınıfçılık şuurunun doğmasına veya yaşamasına imkân verici hava bulutlarını ortadan silip süpürecektir." (Recep Peker, CHP Kâtib-i Umumisi, 1936.)

"Sayın arkadaşlarım, doğrudan doğruya dernek kelimesi yerine artık sendika ismini kullanıyoruz, bu kelimeden ürkmemek lazımdır. Nasıl ki, serpuş yerine şapka demiş isek, bugün de işçi derneği yerine sendika kelimesini kullanacağız." (Vedat Dicleli, Diyarbakır Mebusu, 1947.)

"Faşizme ihtar eylemimizin dayanağı, Anayasadır. Anayasamızın başlangıç ilkesidir. Faşizme karşı 'uyanık bekçiliğimizin' yüklediği vazgeçilmez bir görevin yerine getirilmesidir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisidir, insanlarımızın can güvenliğini sağlamayı tüm yasaların üstünde kabul eden 'doğa yasasıdır'. Çocuklarımızın öldürülmesinin önlenmesini istiyoruz. Eylemimiz bunu sağlamak içindir. Hukuka aykırı ise bunun sonuçlarına katlanacağız. *Yeter ki, çocuklarımız öldürülmesin; yeter ki, Anayasamız çiğnenmesin; yeter ki, faşizm kanlı diktasını kuramasın.*" (Abdullah Baştürk, DİSK Genel Başkanı, 20 Mart 1978.)

Osmanlı İmparatorluğu'ndan, özellikle 19. yüzyılın ilk yarısından günümüze ülkemizde birçok işçi eylemi yapıldı, değişik işçi örgütlenmelerine tanık olundu ve bu olaylar karşısında devlet değişik tavırlar takındı. Bu uzun dönemin İşçi Hareketi Tarihi'ni bir kitaba sığdırmak kolay olmadı. Özellikle belli dönemleri (örneğin 1908'i, 1940-1950 arasını, 1960 ve sonrasını) veya belli olayları (örneğin DİSK'in kuruluşu, 15-16 Haziran 1970 Direnişi, vb.) seçip, birinci elden kaynaklara (arşiv belgeleri, yayımlanmamış anı vb. kaynaklar, dönemin gazete, dergi vb. yayınları...) dayanarak derinlemesine ve ayrıntılarıyla incelemeyi yeğleyen benim için. Bir yüzyıllık bu dönemin bütün olaylarını birinci elden kaynaklara dayanarak araştırmak ve yazmak gerektiğine inanıyorum. Ancak böyle bir uğraş bir kişinin olanaklarını aşıyor ve ayrıca böyle bir iş gerçekleştirilse bile yayımlanması birkaç cildi rahatlıkla doldurabilecektir. Bugünkü koşullarda böylesine geniş kapsamlı ve maliyeti oldukça yüksek bir girişimde bulunmak epey zor. Ama ileride böyle bir olanağın yaratılacağını ümit ediyorum. Sendikaların, bilim kurumlarının ve bu konuya ilgi duyan bilim kadın ve adamları ile uzmanların birlikte yapacakları araştırma ve çalışmalarla bu ümidi gerçekleştirebileceklerini sanıyorum.

Böyle bir ümidin gerçekleşmesini beklerken, okuyucuya, konumuza ilgi duyanlara bugünkü olanaklarımıza ve bilgilerimize dayanarak bir kitap sunmak da iyi olacaktı. İşte bu nedenle işe koyuldum. Doktora ve doçentlik tezlerini Türkiye'de İşçi Hareketi Tarihi'nin değişik dönem ve olaylarına ayırmış, aynı konuda birçok yazı yayımlamış ve birinci elden kaynaklara dayalı çalışmalar yapmış benim için hepsi birbirinden an-

lamlı ve o denli ilginç olaylar arasından seçme yapmam, en öğretici ve çarpıcı olanlarını bulup, 250-300 sayfalık bu kitabı oluşturmam gerekiyordu. Bu uğraş, epey paket sigara, epey çay ve kahve tükettikten sonra elinizdeki kitabın oluşturulmasıyla somutlaştı. Bu uğraşım aslında SBF'deki öğrencilik yıllarıma, 1968'e dek uzuyor. Yirmi yılın değişik ürünlerini, geniş okuyucu kitlesinin ilgisini çekecek ve kolay okunabilecek bir biçim verip özetleyerek bir araya getirdim. Daha önce yazdığım her yazıyı veya çalışmayı buraya aynen aktarmam imkânsızdı ve ayrıca buna gerek de yoktu. Bununla birlikte meraklı okuyucularla bu konuda daha geniş bilgi sahibi olmak isteyenler için dipnotlarda ve kaynakçada ayrıntılı bilgi ve kaynak sunmaya çalıştım.

Zaman dilimi olarak 1908 öncesini bu kitaba almak istemedim. Çünkü bu dönemi birinci elden kaynaklara dayanarak incelemek gerektiğine inanıyorum. Böylece birçok yeni bilgi bulacağımızdan eminim. Dahası bu dönemi kapsayan birkaç yazım daha önce yayımlanmıştı. Bunları yeni bir şeyler katmadan yinelemek istemedim.

12 Eylül 1980 sonrası dönem için incelemem 1983'ün sonuna dek geliyor. DİSK ve diğer sendikalar üzerindeki baskılar, Yüksek Hakem Kurulu (YHK) ve ücretlerin saptanmasındaki (düşürülmesindeki) rolü, yeni tüzel düzenlemeler, özellikle 5 Mayıs 1983'te benimsenen TİSGLK ile SK'nin hazırlanması ve tüzel irdelenmesi incelendi. Bu dönem işçi hareketi, sendikal yaşamı, Ekim 1984'ten sonra yeniden doğan grev ve diğer işçi eylemleri ayrı bir inceleme konusu olacak niteliktedir.

1989 "İşçi Bahârı" ve sonrasındaki gelişmeler, Aralık 1985'teki Türk-İş Genel Kurulu ve bugünlerde yapılmak üzere olan DİSK Genel Kurulu dünü bilmemiz gerektiğinin başka işaretleridir. Geleceği kazanmak için dünü bilmek zorundayız.

Günümüzde geniş okuyucu kitlesinin ilgisi uzun dönemleri kapsayan eserlere yönelik. Ama ileride daha dar dönemleri veya belli olayları kapsayan eserlere de ilgi duyulacağını sanıyorum. Böylece işçi hareketini daha ayrıntılı ve derinlemesine inceleyen yapıtlara da yayımlanma olanağı doğacaktır.

Bu kitabımın ne denli başarılı olup olmadığına siz karar vereceksiniz. Eğer Türkiye işçi sınıfının sesini size duyurabildiysem ben amacıma ulaşmış olacağım. Olayları yaratan, haklarını elde etmek için uğra-

şan, vurulan, hapis yatan, işkence gören ve sonra mücadeleyi kaldıkları yerden sürdüren işçiler, bu kitabın kahramanları. Eğer gerçekleri onların yaşadığı gibi yansıtamadıysam kusur benim.

Bir kitabınızın yayımlanması, onun oluşturulmasında size yol gösteren ve yardımcı olanlara teşekkür etmenize fırsat verdiği için güzel bir olay. Ben önce 1968'den bu yana bütün çalışmalarımda büyük bir öğretmen, bir baba ve bir dost gibi hiçbir yardımını esirgemeyen Prof. Dr. Cahit Talas'a en derin teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Sonra çalışmalarımın değişik aşamalarında, onların "rédaction"una, daktiloya çekilmesine, eleştirileriyle eksik ve yanlışlarımın düzeltilmesine yardımcı olan bütün dost ve arkadaşlarıma ve özellikle bu kitabın yayımlanması için el emeği ve göz nurunu esirgemeyen Kaynak Yayınları emekçilerine bin teşekkür.

Paris, 4 Ocak 1996.

GİRİŞ

Türkiye'de işçi hareketi tarihi üzerine yapılan incelemelerin sayısı, 1960'lardan sonra gerçekleştirilen birçok araştırma ve yapıta karşın yine de sınırlı kalmıştır. Bunun birçok nedeni vardır. Önce devletin bu tarihi unutturmak, işçi sınıfının müşterek hafızasını, birikim ve deneylerini tahrip etmek için izlediği politikayı belirtmek gerekir. Sonra burjuva basınının bu konudaki suskunluğu vurgulanmalıdır. İşçi sınıfının varlığının reddedilmesi, bu fikrin bazı bilim adamı ve üniversiter tarafından desteklenmesi de bu konuda belirleyici roller oynamıştır. Birçok çevrenin, işçi sınıfının şu veya bu dönemde az sayıda olmasını ileri sürerek, onu ve eylemlerini önemsememesi de bu sonucu doğurmuştur. Aynı bağlamda, yıllarca süren devlet baskı ve şiddeti, sıkıyönetimler altında geçen dönemler, bu konulardaki araştırma ve incelemelerin "tehlikeli konular"dan sayılıp ele alınmamasına neden olmuştur. İşçi hareketinin yaratıcılarının, yönetici ve militanların değişik nedenlerle yeterli sayıda anı ve benzeri eserler yaratamamaları da bu konularda önemli boşluklar yaratmıştır.

İncelememin amaçlarından biri, olanaklarım ölçüsünde, Türkiye işçi hareketi tarihini genel çizgileriyle özet bir biçimde sunmaktır. Böylece, bugün işçi hareketinde varılan noktanın tarihsel kaynaklarına ulaşmak olanağını da aramaya çalışacağım. Yanıtlamak istediğim sorulardan biri, yüz yılı aşan bir geçmişi olan işçi hareketimizde bir süreklilik olup olmadığıdır. Süreklilik varsa, onu yaratan unsurları ortaya çıkarmak da yararlı olacaktır.

Bir başka amaç, grevlerin nasıl örgütlendiklerini araştırmak; grevlerin ve diğer işçi eylemlerinin yasa koyucuyu etkilediği noktaları bulmaktır. Aynı bağlamda işçi örgütlenmesindeki ve sendikal hakların tanınmasındaki gelişmeler de araştırılacaktır. Böylece, işçi hareketi konusunda teoriler geliştirmeden önce, olayların nasıl oluştuğunu saptamak şansına sahip olacağız.

Türkiye'de her alanda olduğu gibi işçi hareketinde de devletin çok ciddi müdahaleleri söz konusudur. Bunu da tarihsel kökenleriyle ve süreç içinde geçirdiği değişikliklerle irdelemek anlamlı ve yararlı olacaktır.

Bütün bu amaçları gerçekleştirmeye çalışır ve soruları yanıtlarken Türkiye'de değişik dönemlerdeki işçi ve işveren ilişkileri sistemini, belirgin nitelikleriyle ortaya çıkarmayı da istiyorum.

1908'den günümüze işçi hareketini incelerken, tarihi, dönemlere ayırmam gerekti ve bu nedenle belli birtakım dönemlere ayrı ayrı bölümlerde yer verdim. Böylece, çalışmamı bu girişten sonra dört büyük bölüme ayırdım. İlk bölümde, 1908-1922 dönemi işçi hareketini zaman zaman ayrıntısına girerek inceledim. İkinci bölümü, Birinci Cumhuriyet diye isimlendirdiğim 1923-1960 dönemine ayırdım. Üçüncü bölümde, işçi hareketinin büyük bir canlılık gösterdiği 1960-1980 yıllarını inceledim. Bu bölümde o döneme damgasını vuran 1963 tarihli Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (TİSGLK) ile Sendikalar Kanunu'nu (SK) özel olarak inceledim. Son bölümde ise, 24 Ocak 1980 Yeni Ekonomi Politikası ve 12 Eylül 1980 darbesinden 1984'e kadar uzanan yılları aldım. Her bölümde grevler, gösteri ve yürüyüşler ile işçi örgütlenmesi tek tek incelendi. Bu konular için ayrı ayrı saptamalar yaptığım gibi, her bölüm sonunda ilgili dönemin değerlendirilmesine de yer verdim. İncelemem bir sonuçla bitiyor. Sonuçta, daha önce söylediklerimi yinelememeye özen göstererek, Türkiye işçi hareketinin belirgin birkaç özelliğine yer verdim.

Girişin bu bölümünde, önce konumuzla ilgili bazı tanımlamaları yapmak, sonra tarihte ve 1908 öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi hareketinin gelişimine kısaca değinmek istiyorum.

1. Tanımlar

İşçi hareketi deyince akla işçi eylemleri ve işçi örgütlenmesi ile bunların çevresinde oluşan ilişkiler demeti gelmektedir. Unsurlarını biraz daha açıp tanımlayarak işçi hareketinden ne anladığımızı yakından görelim:

İşçi eylemleri: Grev, gösteri ve yürüyüşler ile toplantılar grubunun tümüne birden verilen isimdir.

İşçi eylemleri, bu saydıklarımdan daha başka mücadele biçim ve araçlarını da kapsayabilir. Ayrıca işçi hareketinin yasaklandığı dönemlerde işçilerin, kendilerine özgü mücadele yol ve yöntemlerini yaratmadaki ustalıklarını da belirtmek gerekir. İşçiler yaratıcılıklarını birçok yeni mücadele türlerinin keşfinde de göstermişlerdir. Örneğin, grevin yasaklandığı dönemlerde işçilerin işi yavaşlatmak, işi aksatmak, devamsızlık, verimsiz çalışmak, sık sık doktora gitmek ("viziteye çıkmak"), sakal uzatmak, işvereni veya işveren temsilcilerini karanlık sokakları seçip orada bir güzel sopalamak vb. yöntemlere başvurdukları birçok ülkede gözlemlenmiştir. Türkiye'de bu tür eylemlere 1930'lu yıllarda ve sonrasında, 1971-1973 12 Mart döneminde ve 1980 darbesinden bu yana rastlanmıştır.

İşçi eylemleri arasında en olgun, en örgütlü, en düzenli olanı grevdir. Aşağıda göreceğimiz gibi, grev sözcüğünden önce işbırakımı eylemine başka isimler verilmekteydi. Grev sözcüğü 19. yüzyılın ürünüdür. İşbırakımı olgusu oldukça eskilere dayanır, ancak kapitalizmin doğuşu ve gelişimiyle yaygınlık ve yoğunluk kazanacaktır. Kapitalizme karşı işçilerin ilk mücadelesi sadece grev biçiminde ortaya çıkmamıştır. Sanayi devriminin doğuş yıllarında, işçilerin makine kırıcılığı, isyan ve kapitalistleri birey olarak hedef alan dövme ya da mallarına karşı sabotaj türünden eylemlerine rastlanmıştır. Ancak süreç içinde geçici birliklerden, dernek ve sendikalarını yaratan ve örgütlenmede sürekliliğe ulaşan işçi sınıfı, yaşam ve çalışma koşullarını düzeltmek, siyasi alanda seslerini duyurabilmek ve ağırlıklarını koyabilmek için daha olgun, yetkin ve anlamlı eylemler yaratmışlardır: Böylece, bir yandan isyan ve "émeute"ten, Osmanlı'da dendiği gibi "ihtilal" ve "ziham"dan düzenli, örgütlü ve daha bilinçli gösteri, yürüyüş ve toplantılar yaratılmış; öte yandan, makine kırıcılığı, tahrip ve sabotajlardan disiplinli ve belli amaçlara ulaşmak için önemli hazırlıklar ve örgütlenmeler isteyen greve ve üretimde-işçi kontrolüne varılmıştır.[1]

1 Bkz. M.Ş. Güzel, "1845 tarihli 'Polis Nizamı', sansür, 'tatil-i mesalih', toplantı, 'ziham' ve cemiyetler", *Süreç*, 1981/4, c.2, sayı 8, s.22-39.

Grevin değişik onlarca tanımı yapılabilir.[2] Bu tanımlardan ortaya çıkan unsurları ve grevin uygulamada geçirdiği tarihsel oluşum sürecini göz önünde bulundurarak grevi şöyle tanımlayabiliriz: Grev: *Çalışanların* (işçi, memur ve benzer biçimde bağımlı çalışan diğerlerinin, örneğin çırak ve kalfaların) yaşam ve çalışma koşullarını korumak, bu koşullarda iyileştirme ve düzeltmeler sağlamak amacıyla işverenler ve işverenlerin oluşturduğu kapitalist sınıfa karşı ya da kamu kuruluşları kararları üzerinde, diğer baskı gruplarının yaptığı gibi, baskı yapmak amacıyla, belirli veya belirsiz bir süre için gönüllü olarak, topluca ve birlikte bir hareketle, *ekonomik alanda* bir işyeri, işkolu veya bütün işkollarında, *coğrafi alanda* bir semt, kent, bölge veya bütün ülkede işi yavaşlatma, önemli ölçüde aksatma ya da tümüyle durdurma eylemidir.[3]

İşçi örgütlenmesi; işçilerin dernek, komite, sendika ve partilerde bir araya gelmeleri, ekonomik, toplumsal ve siyasi sorunlarına birlikte çözüm yolları aramaları, belli program ve düzenler içinde amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmaları olgusudur. İşçi örgütlenmesi içine geniş anlamda siyasi partilerin veya başka kurumların işçilere yönelik örgütlenmeleri de alınabilir. Örneğin siyasi partilerin "İşçi Büro veya Komiteleri" veya bazı örgütlerin hayır kurumları bu bağlamda ele alınabilir. Böylece, hangi örgütlenmelerin işçilerin özlem ve isteklerine yanıt aradığı, çözüm getirdiği; hangilerinin "dostlar alışverişte görsün" tipi çalışmalar içinde "ipe un serdikleri" de ortaya konulabilecektir.

İşçi örgütlenmesi, tarihsel süreç içinde geçici işçi birliklerinden (belli bir işçi eyleminin yönetilmesi ve sonuca ulaştırılması için kurulan ve eylem sonrasında dağılan, çözülen örgütlenmelerden) sürekli işçi komite ve derneklerine, oradan da sendikalara ulaşan bir gelişim çizgisini izlemiştir. Bu açıdan, sendikaya, işçi sınıfının en yetkin ve olgun ekonomik ve toplumsal örgütü diyebiliriz.

Yine tarihsel akış içinde, işçiler, burjuvazi ile işbirliği yapıp onlarla aynı partilerde bir araya gelip çalıştıktan sonra kendi öz siyasi partilerini oluşturmak gereksinmesini duymuşlardır. 19. yüzyılda birçok Avrupa ülkesinde işçilerin siyasi örgütlenmesine tanık olun-

2 Bu konuda bkz. H. Sınav, *La Grève,* Paris, 1966 (yeni baskılarına da bakılabilir); C. Talas, *Sosyal Ekonomi,* Ankara, 1972; V.I. Lenin, *Oeuvres,* c.IV, Paris, 1978; M.Ş. Güzel, *Grev,* Ankara, 1980.

3 Grev türleri ve tanımlamaları için bkz. Güzel (1980), s.20-61.

muştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda da belli bir gecikmeden sonra benzer bir oluşum gözlenmiştir. Osmanlı'daki ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki bu tür örgütlenmelere aşağıda yeri geldikçe değineceğim.

2. Tarihte İşçi Hareketi

İşçi eylemleri, insanlık tarihinde çok eskilere dayanmaktadır. İşçilerin bağımsız örgütlerde bir araya gelmelerine daha sonraki tarihsel dönemlerde rastlanmakla birlikte, işçi eylemleri tarihin ilk dönemlerinde ortaya çıkmışlardır. Kapsamları sınırlı ve az sayıda olmalarına karşın bunlardan birkaçını sıralamak öğretici olacaktır. İlk işbırakım eylemleri, bunlara daha grev adı verilmeden önceki dönemlerde görülmüştür. *Eski Mısır*'da firavun mezarlarının yapımında çalışan işçilerin (kölelerin değil) İÖ 2100 yılına doğru Thebai'deki işbırakım eylemi buna bir örnektir.[4]

Köleci üretim ilişkilerinin başat olduğu *Eski Roma*'da da işbırakım eylemlerine, örneğin fırıncılar işbırakım eylemi ve bu eylemleri yasaklayıcı metinlere rastlanmaktadır. Daha sonra, *feodal üretim ilişkilerinin* egemen olduğu dönemlerde de köleci toplumdaki gibi günümüz özgür işçisine benzeyen işçilerin işbırakım eylemleri görülmüştür: 1233'te Fransa'nın Beauvais kentinde çuhacı-kumaşçı işçilerinin işbırakım eylemi bu konuda ilginç bir örnektir. (O sıralar Fransa'da bu tür eylemlere "takehen", "cabale" gibi isimler verilmekteydi. "Greve" -grev- sözcüğü 1800'lerden itibaren kullanılmaya başlanmıştır.) İşbırakımı yasak olduğundan eylem 1500 grevcinin tutuklanmasına yol açmıştır. Kasım 1511'de Bordeaux inşaat işçilerinin, 1539'da Lyon'da tipografların, 1681'de Normandiya'da bez işçilerinin işbırakım eylemleri bu konudaki diğer ilginç örnekleri oluşturmaktadır.[5]

İşbırakım eylemlerine, *kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi ve* toplumda egemen olması sonucu daha sık rastlanır olmuştur. Kapitalizmin yaygınlık kazanmasıyla birlikte işçi sınıfı ekonomik, toplumsal ve siyasi çıkar ve haklarını korumak amacıyla daha geniş bir biçimde örgütlenmek ve daha zorlu mücadele etmek zorunda kalmıştır. Çünkü hiçbir sosyal po-

4 Bkz. G. Lefranc, *Grèves d'hier et d'aujourd'hui*, Paris, 1970, s.17-18; T. Esener, *İş Hukuku*, Ankara, 1975, s.547.

5 Bkz. Lefranc, s.18-20 ve F. Barret, *Emeğin Tarihi*, İstanbul, 1970, s.72-73.

litika önlemi veya tüzel düzenlemeyle korunmayan ve kapitalizmin akıl almaz sömürüsü karşısında yalnız bırakılan işçi, yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirmek için sadece kendine ve arkadaşlarına güvenmiş, onlarla birlik olup, örgüt kurmuş, eylemler gerçekleştirmiştir. Hemen hemen her ülkede benzer oluşumlar gözlemlenmiştir. Ancak işçi örgüt ve eylemlerinin yoğunlaşması üzerine, devletin ve iktidarların, kapitalistlerin çıkarları doğrultusunda işçi sınıfını örgüt ve eylemleri ile denetlemek gereksinmesini duyduğu görülmüştür. Bu amaçla önce grevler ve işçi örgütlenmesi yasaklanmış; çalışanlar, sert önlemler, baskı ve şiddet uygulamalarıyla yıldırılmak istenmiştir. Ne var ki, bu yöntem, her türlü baskı ve şiddete karşın uzun süre başarılı olamamıştır. Devlet ve iktidarların işleri bu biçimde yürütemeyeceklerini anlamaları, işçilerin yasak, baskı ve şiddete karşın eylemlerini sürdürmeleri, örgütlendirmelerine siyasi boyutlar kazandırmaları ve nihayet demokrasi bilinci ile insan hakları düşüncesinin gelişip yaygınlaşması, hükümetleri yasaklama, baskı ve şiddet politikaları yerine işçi hareketini hoş görmek, giderek tanımak zorunda bırakmıştır. Gerek örgütlenme, gerekse toplusözleşme ve grev hakları, bu biçimde, ancak belli bir yasaklama döneminden sonra ve işçi sınıfının ve tüm çalışanların bilinçli, kararlı ve zorlu savaşımları sonucu tanınmıştır.

3. Osmanlı İmparatorluğu'nda İşçi Hareketi

Osmanlı İmparatorluğu'nda ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde benzer bir gelişme görülmektedir. İşçi hareketi, Osmanlı'dan günümüze aralıksız süregelmiştir. Yüz yılı aşkın bir sürede ülkemizde modern anlamda grevler örgütlenmiş, gösteri ve yürüyüşler düzenlenmiş ve işçiler derneklerde, sendikalarda bir araya gelerek yaşam ve çalışma koşullarını düzeltmek için çözüm yolları aramışlardır. Ancak, başka ülkelerde örnekleri görüldüğü gibi, bizde de önce işçi hareketi engellenmiş, yasaklanmış; işçiler, grevciler baskı, şiddet ve yaptırımlarla yıldırılmak istenmiştir. Fakat işçiler yasağa karşın eylem yapmaktan kaçınmamışlardır. Gerçekten ikinci elden kaynaklar, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1500'lerde inşaat işkolunda yapılan işbırakımlardan söz etmektedirler.

Nitekim söz konusu dönemde, bir cami inşaatında çalışan senktraşların (taş yontucuların), gümüş akçelerin "tağşiş edilmesi" (değerlerinin düşürülmesi) sonucu gündeliklerinin azaldığını ileri sürerek topluca işlerini bırakıp köylerine döndükleri bilinmektedir.[6] Yine inşaatta çalışan işçilerin günlük azami ücretin (tavan ücretin) artırılması için mücadele ettiklerini biliyoruz. Örneğin 1587'de inşaat işçileri "yevmiyeyi ziyade vermezsenüz işlemezüz" (gündelikleri artırmazsanız çalışmayız) deyip işi durdurduklarında zamanın padişahı III. Murat bir fermanla şöyle buyurmuştur: "Ziyade yevmiye talep idenlerin haklarından geline!.."[7] İnşaatta ücretlerin üst sınırı (tavan ücretler) merkezi otorite tarafından fermanlarla saptanırdı ve bu tavandan yüksek ücretle işçi çalıştıranlar çalıştırdıkları işçilerle birlikte cezalandırılırdı.

Bu tür eylemler, günümüzdeki anlamda grev tanımına uymamakta, gerekli unsurları taşımamaktadır. (O dönemde bu tür eylemlere "tatil-i mesalih", "terk-i hizmet", "terk-i mesai", "terk-i eşgal", "tatil-i eşgal" gibi isimler verilmekteydi. "Grev" sözcüğü, 1908'deki eylemler sırasında önce basında kullanılmış; daha sonra 1936 İş Kanunu ile tüzel bir belgede yer almıştır.) Ancak, o günkü koşullar altında bile işçilerin kimi isteklerini çalıştıranlara benimsetmek için tek çıkar yolun işbırakımı olduğunu saptamalarını göstermesi bakımından, bu eylemler özel bir önem kazanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışan ve çalıştıranların loncalarda örgütlü olduğunu; bu örgütlerin çalıştıranların denetiminde çırak ve kalfaları pederşahi bir biçimde koruduklarını; üretim, dağıtım ve satış koşullarını düzenlediklerini biliyoruz. Bunun yanında çalışma düzeni bakımından lonca sistemine uymayan tarım ve madencilik işkollarında işçi eylemlerinin daha yoğun olduğu saptanmıştır. Başka bir incelemenin konusu olduğu için ayrıntılarına girmeden bu son iki işkolunda, özellikle maden işkolunda, bu işkolunun savaş sanayii için önemi ve demiryolu sayısının, trenlerin artışıyla kömüre gereksinimin çoğalmasıyla doğru orantılı olarak işçi eylemleri örgütlendiğini ve bunları önlemek için padişahların fermanlar çıkardıklarını belirtmekle yetiniyorum.[8]

6 M. Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, 2. basım, 1967, s.9.

7 M. Kök, "Bitmeyen Kavgada Sefalet Ücreti", *Yürüyüş*, 11 Ekim 1977, sayı 131, s.9.

8 1729'da III. Ahmet'in Keban, Ergani, Gümüşhane ve bunlara bağlı kazaların kadı ve mütesellimlerine gönderdiği fermanın tam metni ve izahı için *Süreç*'teki (sayı 8) yazıma bakılabilir. (s.29-30 ve Ek II.)

Bu tür eylemlere ücretli asker olan yeniçerilerde de rastlıyoruz. 1584 ve 1586 yıllarında Avrupa ekonomik bunalımının (yani yeni kıtaların keşfi sonucu Avrupa'ya bol miktarda kıymetli maden akması sonucu para değerinin düşmesinin) Osmanlı ülkesine yansıması üzerine, 1589'da yeniçerilerin isyan edip Rumeli Beylerbeyi ile Defterdarını devalüasyon yapıp ücretlerini düşürdükleri için öldürmesi, bu konudaki örneklerden biridir.[9] Yeniçerilerin ulufelerinin zamanında ödenmemesi üzerine ya da ulufe veya cülus bahşişlerinin artırılması için ayaklanmaları 1826'da yok edilmelerine dek sürmüştür.

Bu arada Osmanlı esnafının (usta, kalfa ve çırakların tümünün) da lonca-esnaf örgütlenmesine ilişkin beğenilmeyen padişah fermanlarını protesto amacıyla veya başka bir nedenle zaman zaman "terk-i mesai" ettikleri, dükkânlarını kapattıkları bilinmektedir.[10]

Değişik toplumsal sınıfların eylemlerine karşı padişahların tavrı yasaklamacıdır. Padişahlar, bu tür işçi eylemlerini bir tür "zabıta olayı" gibi değerlendirmektedirler. Aynı eğilimin 1845'te çıkarılan "Polis Nizamı"na (Polis Nizamnamesi) da egemen olduğunu saptıyoruz.[11] Geleneksel yasakçılık sürmektedir. Ancak, her türlü yasaklamaya karşın işçiler, zorunlu durumlarda tek tıman yine de grevde bulmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı sermayenin 1840'larda güçlü ve yaygın bir biçimde sahneye çıkması, devletin "sanayileşmek" umuduyla "fabrikalar" kurması, demiryollarının yapımı ve ulaşımda artan bir ölçüde kullanılması, tren ve buharlı gemilerin gereksinmesini karşılamak amacıyla kömür madenlerinin ve diğer madenlerin özel bir ilgi çekmesi, yeni ve çok sayıda işçi eylemini de kaçınılmaz olarak birlikte getirmiştir. Çünkü yeni üretim ilişkileri, işçileri loncaların sosyal güvencesinden bile yoksun bırakan bir üretim ilişkileri, bütünü oluşturmakta ve kapitalizm tarafından "yerli ve ucuz işçi", yani Osmanlı işçisi insafsızca sömürülmekteydi: On beş, on altı saatlik işgünü, günde bir ekmek almaya bile yetmeyen "sudan ucuz" ücretler, hafta dinlencesiz, sosyal güvencesiz, sağlık olanaklarından yoksun işçiler ve sanayide sayıları gittikçe artan çocuk ve kadın işçiler...[12] Bu durumda işçilerin tek silahı, en zor

9 A. Gevgilili, "Bir Tarih Dersi", *Milliyet*, 1 Aralık 1971.
10 Bkz. M. Gürata, *Unutulan Âdetlerimiz ve Loncalar*, Ankara, 1975.
11 Bkz. Güzel, agy, *Süreç*, sayı 8.
12 Bkz. M.Ş. Güzel, "1908 Kadınları", *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1984, sayı 7, s.6-12.

koşullara, açlığa ve sefalete bile katlanmayı göze alarak grev olmuştur. Nitekim, bilinen ikinci elden kaynaklara göre, modern anlamda ilk grevin örgütlendiği kabul edilen 1872'den 1908'e kadar despotizme, jurnalciliğe ve her türlü baskıya karşın 50 grev örgütlenmiştir.[13]

Bu bağlamda, işçi örgütlenmesinin de belli bir gelişme gösterdiğini, işçilerin geçici birlikler, grev komiteleri ve derneklerde bir araya geldiklerini saptıyoruz.[14]

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda, ülkenin tarımsal ağırlıklı nüfusu, azgelişmiş sanayisi, okuma-yazma düzeyinin düşüklüğü, demokrasinin yerleşmemiş olması, bilakis Abdülhamit zulmünün en yoğun dönemini yaşaması vb. etkenler göz önüne alınırsa işçi hareketinin zayıflığı kendiliğinden anlaşılacaktır. Bununla birlikte bu dönem işçi eylemleri ve örgütlenmesi 1908 ve sonrasındaki gelişmelerin tomurcuklarını da taşımıştır. Nitekim, yasaklara, zulme ve baskıya karşın işçilerin uzun ve zorlu savaşımı 1908'in olumlu çevre koşullarıyla birleşince, yöneticiler, işçi hareketine karşı tavırlarını kısmen değiştirmek zorunda kaldılar ve grev, uzun bir yasaklama döneminden sonra tanındı; ardından –sendika yasaklanırken– dernek kurma özgürlüğü tanındı. Şimdi bu oluşum ve gelişimleri inceleyelim:

13 Bkz. Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, İstanbul, 1969; M.Ş. Güzel, *Le Mouvement Ouvrier et les Grèves en Turquie, De L'Empire Ottoman à Nosjours*, basılmamış doktora tezi, Aix-en-Provence (Fransa), 1975. Bu konuda şu yazıma da bakılabilir: "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.3, 1985, s.803-830.

14 Türkiye'de işçi örgütlenmesi üzerine yazan birçok kişinin sandığının aksine "1871 tarihli Ameleperver Cemiyeti"nin (Amie du Travail) bir işçi örgütü olmayıp masonlarca kurulmuş hayır derneği olduğunu ve 1800lerden 1908'e işçilere yönelik örgütlenmeyi: a) Hayır dernekleri, b) bizzat işçilerin kurdukları dernekler (örneğin 1894-1895'in Amele-i Osmani Cemiyeti) ve c) Yardımlaşma ve Tekaüt Sandıkları diye üçlü bir ayırımda incelediğim yazı için bkz. "1871 Ameleperver Cemiyeti", *Bilim ve Sanat*, Ağustos 1981, sayı 8, s.43-45.

BİRİNCİ BÖLÜM:

CUMHURİYET'İN HEMEN ÖNCESİ, İKİNCİ MEŞRUTİYET'TE İŞÇİ HAREKETİ

I

1908 GREVLERİ

23 Temmuz 1908'de "Hürriyet"in ilanı ile Osmanlı İmparatorluğu ve onun devamcısı olan Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. II. Meşrutiyet, yakın tarihimiz açısından birçok bakımdan tam anlamıyla bir dönüm noktası, bir yol kavşağıdır. Yeni dönemin "adalet, meşveret (danışma, kurul, meclis), müsavat, hürriyet ve uhuvvet (kardeşlik)" sloganları işçileri özlerinden etkilemiştir. "Hürriyet"in bütün dertlerini çözümleyeceğini sanan, Genç Türkler'in sloganlarını eti ve kanıyla özümlemek isteyen işçiler, "Kurtuluş" saatinin çaldığı kanısına kapıldılar. Yılların despotizmi altında birikmiş öfkeleri, akıl almaz kötülükteki çalışma koşulları altında yaşanılan sömürü, son yılların kıtlık, bulaşıcı hastalık ve benzeri dertleri büyük bir işçi hareketine dönüşerek kapitalistlerin suratında bir tokat gibi patlayıverdi. Osmanlı, Osmanlı olalı böyle bir olay yaşamamıştı. Yüzyılların suskunluğu, çaresizliği sanki bir darbede yere vurulmuş ve sanki herkes; kadın, erkek, genç ve çocuk birikmiş hesaplarını ödetmek için ayaklanmıştı. İlk hesap ödeyenlerden birinin Osmanlı işçisini, doğasını yeraltı ve yerüstü zenginliklerini insafsızca sömüren "sermayederan"ın olması "Allah'ın Emri"ydi. Öyle de oldu. 23 Temmuz 1908'den başlayarak grevler peş peşe düzenlendi; işçiler yeni örgütlenmelerde bir araya gelerek yaşam ve çalışma koşullarını düzeltmek istediler.

1. Genel Görüntü

23 Temmuz'dan 1908'in sonuna kadar imparatorlukta, *Çizelge: 1*'de görüldüğü gibi, 111 grev düzenlenmiştir. Bu bir grev patlaması,

önemli bir toplumsal, ekonomik ve siyasi olaydır. Benzeri bir olguya o denli kısa bir dönem içinde, ülkemizde bir daha rastlanmamıştır. 1908'in "ihtilal aylarına" bakınca bütün ülkenin işçisiyle birlikte bir yürüyüşe kalktığı izlenimi edinilmektedir. 1908 işçi hareketinin ve özellikle grevlerinin işçi sınıfı tarihi bakımından zengin ve öğretici deneyimlerle yüklü olduğu; grevlerin başlatılış, örgütleniş ve sonuçlandırılışlarıyla ilginç özellikler taşıdığını biliyoruz. Bu konulara aşağıda değineceğim. *Çizelge: 1* ve *Çizelge: 2*'ye baktığımız zaman 1908 grevlerinin, ülkenin şu ya da bu biçimde sanayii olan bütün kentleri ve bütün işkollarını kapsayarak coğrafi ve ekonomik yoğunluk kazandıklarını saptıyoruz. 1908 grevlerinin bu açıdan özelliklerini de birazdan belirteceğim. Burada tek tek bütün grevleri incelemek olanağına sahip olmadığımız için, önce ilginç bir grevi örnek seçip etraflıca inceleyerek, daha sonra birkaç aylık grev dalgasının tümüne bakarak grevler ile işçi örgütlenmesine ilişkin bazı nitelikleri belirteceğim.

2. Anadolu-Bağdat Demiryolu Grevi

1908'in ilginç bir grevi olan ve o dönem grevlerini iyi temsil eden bu grevi özel olarak incelemek istiyorum.[1]

Anadolu-Bağdat Demiryolu Şirketi'nde işçilerin çalışma koşulları oldukça kötüydü. Almanya sermayesine ait şirkette bir süre şirket doktoru olarak çalışan *Arhangelos Gavril'in "Anadolu-Bağdat Demiryolları İdaresinin İç Yüzü"* adlı kitabında (İstanbul, 1911) belirttiğine göre, işçiler bütün gün çok düşük bir ücret karşılığında çalışıyorlardı. Gece açık havada uyunuyordu. Hastalar bile çalışmak zo-

1 1908 Grevleri önem ve yoğunlukları sonucu öteden beri dikkatleri çekmiştir. 1975'te doktora tezimden bu yana yaptığım çalışmaları 1982-1983 yıllarında Fransa Dış İlişkiler Bakanlığı Arşivi'nde ve 1908 gazetelerini tarayarak gerçekleştirdiğim araştırmalarımla tamamlayıp, sonucunu 16-18 Şubat 1984'te "Laboratoire Tiers-Monde, Afrique"in düzenlediği "Villes et Politiques au Maghreb et au Proche-Orient" kollokyumunda "1908 Grevleri" başlıklı tebliğimde sundum. Bu konudaki çalışmamı yakında ayrı bir biçimde yayımlayacağım.
Anadolu-Bağdat Demiryolu grevi konusunda bkz. Sencer (1969), s.186 vd.; Güzel (1975), s.72-74; ve H. Onur, "1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler", *Yurt ve Dünya*, Mart 1977, sayı 2, s.289-291.

rundaydılar ve her türlü tıbbi bakımdan yoksundular. Hastalık nedeniyle çalışamayanlara ücretleri ödenmediği gibi, fiziki cezalara da çarptırılıyorlardı. Hastalara dinlenme izni veren doktorlar, işverence işten çıkarılıp kara listeye konuyordu. A. Gavril de işverenin gazabına uğrayıp, işçilere yakınlık göstermesi nedeniyle işinden çıkarılmıştı. Yerli işçiler bu zor çalışma koşulları içinde yaşam kavgası verirken, azınlıklardan seçilmiş kalifiye işçilerle yabancı işçi ve teknisyenler, birkaç kat yüksek ücret alıyor, daha iyi yaşam ve çalışma koşullarına sahip bulunuyorlardı. Yabancı sermayeli şirketler, demiryolu ulaşımı için yetenekli işçi yetiştirmek amacıyla kurdukları okullara sadece azınlıklardan işçileri kabul ediyorlardı.

Bu durumun şirket kârını artırırken işçilerin alabildiğine sömürüsüne yol açtığı açıktır. 1907, 1908 ve 1909'da, grevlerin en yoğun olduğu dönemler de dahil olmak üzere, demiryolu şirketlerinin hepsinin yıllık bilançolarını gittikçe artan kârlarla kapadıkları yıllık bütçeleri incelendiğinde görülmektedir.

"Hürriyet"in ilanı, birçok grevin örgütlenmesi ve bir bölümünün başarıyla sonuçlanması, Demiryolu şirketi işçilerinde de umutların doğmasına yol açmıştır. *17 Ağustos 1908*'de şirket yönetimine istek listelerini teslim eden işçiler, işvereni toplupazarlığa davet etmiştir. Ancak işverenin işi hafiften alması, işçi temsilcileriyle görüşmemekte direnmesi üzerine, işçiler, Sadrazam Kâmil Paşa'ya başvurmuşlardır. Aşağıda göreceğimiz gibi, pek haklı ve o dönem için yerine getirilmesi zorunlu işçi istekleri konusunda Kâmil Paşa'dan da olumlu bir sonuç alınamamıştır.

Bu gelişmelerden sonra işçiler, mücadelelerinde başarı şanslarını artırmak amacıyla örgütlenme kararı almışlardır. 1908'de sık sık görüldüğü gibi, grev öncesi veya grev sırasında eylemin olumlu sonuca ulaştırılması için işçiler dernek veya sendika kurmak zaruretini duymuş ve öyle yapmışlardır. Demiryolu işçileri de benzer bir yol izlediler. *26 Ağustos 1908*'de demiryolcular Moda'da Kışlık Tiyatro'da toplanarak "Anadolu-Bağdat Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i *Uhuvvet-kârisi*"ni kurdular. Cemiyetin kurucuları ve yöneticileri arasında A. Gavril'i de görüyoruz. A. Gavril derneğe başkan seçilmiştir. Grev hazırlıkları içinde bulunan işçi ve memurlar, is-

teklerinin belirlenmesi, işverenle görüşmeler yapılması ve greve gidildiğinde eylemin yönetilmesi amacıyla bir örgüte gereksinme duyduklarından, önce derneklerini kurmuşlardır. Görüldüğü gibi, dernekte işçiler yanında bürolarda çalışanlar ("memurlar") da örgütlenmiştir.

Aynı gün, grev yapılacağı söylentisinin hükümetçe haber alınması üzerine Üsküdar Mutasarrıfı ve Orduy-u Hümayun Erkan-ı Harbiye Reisi Ferik Ahmet Paşa kumandasında bir askeri birlik Anadolu-Bağdat Demiryolu Şirketi hat başlangıcı olan Haydarpaşa Garı'nı kuşatmış; ancak, "memur ve müstahdemlerin böyle bir teşebbüste bulunmadığı görüldüğünden, askere seferberlik halinde vagonlara girip çıkmak usulü talim ettirilerek" kışlaya geri dönülmüştür. Aynı gün işçiler isteklerini içeren bir "layiha" düzenlemiş ve onu Sadaret Makamına, Nâfıa Nezaretine, Deutsche Bank'a ve Alman Sefaretine bildirmişlerdir. *İşçi istekleri şunlardır:* a) İşçi ve memur derneğinin şirketçe tanınması ve işçi-işveren ilişkilerinde işçi tarafını temsile yetkili örgüt olarak kabul edilmesi; b) Bütün işçi ve memurlara on üçüncü aylık, yani yılda bir aylık ikramiye ödenmesi; c) Ücretlerin kıdem göz önüne alınarak artırılması: On yıllık çalışanlara yüzde 40, beş yıllıklara yüzde 30 ücret artışı; ayrıca bütün işçilerin günlük ücretlerinin 3 kuruş, kalifiye işçilerinkinin 4 kuruş artırılması; d) Gece işi için çift gündelik ödenmesi; e) İşgününün kısaltılması; f) Pazarın hafta tatili olarak kabul edilmesi; g) Yılda dört hafta ücretli izin; h) İşçilerin hastalık giderlerinin şirketçe ödenmesi ve hasta işçilerin işten çıkarılmaması. Memur haklarına ilişkin nizamnamenin değiştirilmesi, memur ailelerinin parasız tedavi edilmesi.

Bu arada Osmanlı uyruklu işçiler, şirketin "İstanbullu ve bilhassa Türk memurlara *musavata* muhalif muamelede bulunduğunu, *yerli ve yabancı işçiler arasında ayırım gözetilmeyip yapılan işe göre ücret ödenmesi* (abç) isteklerine cevaben kendilerine "siz biftek yemeye, şampanya içmeye alışmamışsınız; ihtiyacatınız azdır. Ekmek peynir ile geçinebilirsiniz. Binaenaleyh tuvalet masrafınız yoktur. Avrupa memurları kadar maaşa müstahak değilsiniz" dendiğini ileri sürmüşler; "yüksek maaşlı memuriyetler münhal olduğu zaman mutlak Avrupa'dan memur celb edilerek yerlilerin kayrılmaz" olduğundan yakınmışlardı.

Çizelge: 1
1908 Grevleri

Grev No.	Başlangıç ve Bitiş Tarihleri	İşkolu	İşletme/ Şirket İşyeri/ İşçi Grubu	Kent	Grevci Sayısı
1	31 Temmuz (birkaç saat)	Deniz Taşımacılığı	İdarei Mahsusa vapurları kaptan ve mürettebatı	İstanbul	
2	31 Temmuz-14 Ağustos	Gıda Sanayii	Cibali Tütün rejisi işçileri	İstanbul	
3	Ağustos başı	Ardiye ve Antrepoculuk	Rıhtım işçileri	İstanbul	
4	Ağustos başı	Ardiye ve Antrepoculuk	Rıhtım işçileri	Selanik	800
5	Ağustos başı	Ardiye ve Antrepoculuk	Rıhtım işçileri	İzmir	
6	5 Ağustos	Basın ve Yayın	Mürettipler	İstanbul	
7	8 Ağustos	Dokuma	"Çarmadan" Halı Fabrikası işçileri	İzmir	50
8	10 Ağustos	Gıda Sanayii	İncir kutusu imalathaneleri işçileri	İzmir	

9	11 Ağustos	Çimento, Toprak ve Cam	Paşabahçe cam imalathanesi işçileri	İstanbul	
10	12-13 Ağustos	Demiryolu Taşımacılığı	Aksaray, Şişli, Beşiktaş Tramvay Hatları işçileri (Dersaadet Tramvay Şirketi)	İstanbul	
11	23 Ağustos	Demiryolu Taşımacılığı	Aksaray, Şişli, Beşiktaş Tramvay Hatları işçileri (Dersaadet Tramvay Şirketi)	İstanbul	
12	2 Eylül (kısa bir süre için)	Demiryolu Taşımacılığı	Aksaray, Şişli, Beşiktaş Tramvay Hatları işçileri (Dersaadet Tramvay Şirketi)	İstanbul	
13	15-16 Eylül	Demiryolu Taşımacılığı	Aksaray, Şişli, Beşiktaş Tramvay Hatları işçileri (Dersaadet Tramvay Şirketi)	İstanbul	
14	12 Ağustos	Ardiye ve Antrepoculuk	Vapurlara kömür yükleyen işçiler	İstanbul	
15	15-16 Ağustos	Ardiye ve Antrepoculuk	Rıhtım işçileri	Beyrut	105
16	22-31 Ağustos	Ardiye ve Antrepoculuk	Rıhtım işçileri	Beyrut	105

17	Ağustos ilk yarısı	Demiryolu Taşımacılığı	Tramvay sürücü ve işçileri	İzmir	
18	Ağustos ilk yarısı Eylül ortası	Ağaç	Marangoz işçileri	İzmir	
19	Ağustos ilk yarısı	Dokuma	"Levant" sanayii şir. iplikçi ve boyacı işçileri	İzmir	
20	Ağustos ilk yarısı	Ardiye ve Antrepoculuk	Rıhtım işçileri	Midilli	
21	Ağustos ilk yarısı	Ardiye ve Antrepoculuk	Rıhtım işçileri	Varna	
22	Ağustos ortası	Gıda	Tütün ticarethane ve Atölye işçileri	Samsun	1 500
23	17 Ağustos	Enerji	Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi işçileri	İstanbul	
24	18 Ağustos	Dokuma	Yedikule İplik Fab.	İstanbul	
25	19-20 Ağustos	Basın ve Yayın	Galata böl. mürettip.	İstanbul	
26	22 Ağustos	Gıda	İstanbul fırınları hamurcu, pişirici ve çırakları	İstanbul	150

27	16 Eylül	Gıda	İstanbul fırınları hamurcu, pişirici ve çırakları	İstanbul	400
28	23 Ağustos	Demiryolu Taşımacılığı	Şark Demiryolları Şirketi gündelikçi işçileri	Üsküp	
29	18-25 Ağustos	Gıda	Tütün Rejisi işçileri	Selanik	
30	Eylül başı-11 Eylül	Gıda	Tütün Rejisi işçileri	Selanik	
31	24-25 Eylül	Gıda	"Olympos" Buz Fab. işç.	Selanik	
32	25 Ağustos (yeniden)	Gıda	"Olympos" Buz Fab. işç.	Selanik	
33	24 Ağustos	Demiryolu Taşımacılığı	Şark Demiryolları Şirketi gündelikçi ve işçileri	Selanik	
34	24 Ağustos	Demiryolu Taşımacılığı	Selanik-İstanbul hattı Demiryolları Şirketi iskele işçileri	Selanik	
35	24 Ağustos	Gıda	Fırın işçileri	Selanik	1 000
36	24 Ağustos	Gıda	Sabun İmalat. işçileri	Selanik	500
37	24 Ağustos	Çimento, Toprak Cam	"Allatini" Biriket ve Tuğla Fab. işçileri	Selanik	2 000

38	24 Ağustos	Gıda	"Allatini" Un Fab. işç.	Selanik	100
39	24 Ağustos	Konaklama, Eğlence Yerleri	"Olympos" Birahanesi işçileri	Selanik	120
40	24 Ağustos	Gıda	Tütün rejisi Sigara Fabrikası işçileri	Selanik	500
41	24 Ağustos	Gemi (yapımı)	Tersane işçileri	Selanik	800
42	24 Ağustos	Ticaret, Büro, Eğitim Güzel Sanatlar	"Orosti-Bark" Mağazası pastacı ve komileri	Selanik	95
43	24 Ağustos	Metal	"Benforado" Teneke İmalat işçileri	Selanik	22
44	Ağustos sonu 9 Eylül	Demiryolu Taşımacılığı	Selanik Manastır hattı Demiryolu Şir. işçileri	Selanik	
45	28 Ağustos (24 saat)	Demiryolu Taşımacılığı	Sirkeci Şimendifer Fabrikası işçileri	İstanbul	
46	28 Ağustos (24 saat)	Demiryolu Taşımacılığı	Yedikule Şimendifer Fabrikası işçileri	İstanbul	200
47	28 Ağustos-11 Eylül (?)	Demiryolu Taşımacılığı	Selanik İstanbul hattı memur ve işçileri	Dedeağaç Selanik İstanbul	1 500

48	18 Eylül (yeniden)	Demiryolu Taşımacılığı	Selanik İstanbul hattı memur ve işçileri	Dedeağaç Selanik İstanbul	1 500
49	31 Ağustos-4 Eylül	Demiryolu Taşımacılığı	İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi memur ve işçileri	Aydın İzmir	
50	1-4 Eylül	Demiryolu Taşımacılığı	İzmir-Aydın-Dinar demiryolu işçileri	İzmir-Aydın ve Dinar	
51	Eylül, 2. haftası (24 saatlik grev)	Demiryolu Taşımacılığı	İzmir-Aydın-Dinar demiryolu işçileri	İzmir-Aydın ve Dinar	
52	26 Eylül-7 Ekim (?)	Demiryolu Taşımacılığı	İzmir-Aydın-Dinar demiryolu işçileri	İzmir-Aydın ve Dinar	
53	Eylül başı	Haberleşme	Devlet Telgraf İdaresi memur ve işçileri	Selanik	
54	Eylül başı	Gıda	Tütün Ticarethaneleri işçileri	Selanik	
55	Eylül başı-31 Eylül	Demiryolu Taşımacılığı	Elektrikli Tramvay Şirketi işçileri	Selanik	
56	Eylül başı	Dokuma	"Boutet" Kardeşler ipek iplik atölyesi işçileri	Gevgeli	200

57	2 Eylül	Deri	Kazlıçeşme debbaghaneleri işçileri	İstanbul	
58	5 Eylül	Deniz Taşımacılığı	Şirketi Hayriye Fabrika işçileri	İstanbul	
59	5-9 Eylül	Demiryolu Taşımacılığı	İzmir-Göztepe Tramvay Şirketi işçileri	İzmir	
60	9 Eylül	Ticaret, Büro Eğitim	"Errera" Mağazaları işçileri	Selanik	
61	10-12 Eylül	Ticaret, Büro Eğitim	Tüm Yunan bakkal, şarküteri, berber çırak ve kalfaları	Selanik	
62	10-12 Eylül	Konaklama ve Eğlence Yerleri	Yunanlılara ait tüm kahvehane, birahane, otel, lokanta işçileri	Selanik	
63	Eylül'ün ilk yarısı	Deniz Taşımacılığı	Hamidiye Şirketi. İzmir Körfezi Vapur İşl. işçileri	İzmir	
64	13 Eylül	Gıda	Tütün rejisi işçileri	Kavala	12 000
65	13 Eylül	Gıda	Tütün rejisi işçileri	Drama	2 000

66	11-18 Eylül	Demiryolu Taşımacılığı	Anadolu-Bağdat Demiryolları işçileri ve memurları	İstanbul Eskişehir Ankara, Konya, Bulgurlu	sadece İstanbul'da 900
67	14 Eylül	Madencilik	Zonguldak-Ereğli Kömür Madeni işçileri	Zonguldak ve Ereğli	10 000
68	Eylül ortası	Gıda	Tütün ticarethane ve atölye işçileri	Samsun	
69	14 Eylül	Deniz Taşımacılığı	Şirketi Hayriye Deniz işçileri (makinist, kaptan, tayfa, memur ve işçiler)	İstanbul	
70	23 Eylül	Gemi (Yapımı)	Şirketi Hayriye Hasköy Tersanesi işçileri	İstanbul	
71	15 Eylül	Demiryolu Taşımacılığı	İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketi işçileri	İzmir ve Kasaba	
72	17 Eylül	Deniz Taşımacılığı	İdare-i Mahsusa deniz işçileri	İstanbul	
73	17 Eylül	Basın ve Yayın	Matbuat işçileri	İstanbul	
74	Eylül ortası	Enerji	Havagazı işçileri	Selanik	

75	Eylül ortası	Basın ve Yayın	Matbaa işçileri	Selanik	
76	Eylül ortası	Gıda	Şeker imalathanleri işçileri	Selanik	
77	Eylül ortası	Dokuma	Deri mağazaları işçileri	Selanik	
78	Eylül ortası	Ardiye ve Antrepoculuk	Gümrük Yükleme-Boşaltma işçileri	Midilli	
79	18-21 Eylül	Demiryolu Taşımacılığı	Şark Demiryolları Şirketi memur ve işçileri	İstanbul Edirne-Selanik Üsküp-Mustafa-paşa-Mitrovitza-Zibeftçe	3 000
80	22 Eylül-Ekim başı	Ticaret, Büro...	"Orosdi-Back" Mağazaları işçileri	İstanbul	1 500
81	22 Eylül-Ekim başı	Ticaret, Büro...	"Orosdi-Back" Mağazaları işçileri	Selanik	
82	23 Eylül	Dokuma	Feshane-i Amire memur ve işçileri	İstanbul	
83	27-29 Eylül	Demiryolu Taşımacılığı	Beyrut-Şam-Hama ve Temdidi Demiry. Şir. memur ve işçileri	Beyrut, Şam Rayak, Halep	

84	30 Eylül	Genel İşler	İstanbul Belediyesi I. Daire temizlik işçileri	İstanbul	
85	Eylül sonu	Madencilik	Balya-Karaaydın Simli Kurşun Madeni işçileri	Balya-Karaaydın	800
86	Eylül sonu	Madencilik	Ergani Bakır Madeni Şirketi işçileri	Ergani	700
87	Eylül sonu	Madencilik	Sabunhane ve Zeytinyağı imalathaneleri işçileri	Midilli	
88	Eylül sonu	Ticaret-Büro	"Au Bon Marché" Mağazaları işçileri	İstanbul	
89	Eylül sonu	Ticaret-Büro	"Au Lion" Mağ. işçileri	İstanbul	
90	Eylül sonu	Dokuma	Hereke Dokuma Fabrikası işçileri	Hereke	
91	Eylül sonu	Gıda	Fırın işçileri	Manastır	
92	Eylül sonu	Metal	"Singer" Şirketi işçileri	Üsküp	52
93	Eylül sonu	Gıda	Reji Tütün işçileri	Kisanti	
94	Eylül sonu	Ticaret, Büro	"Errera" Mağazaları işçileri	İzmir	67

95	Eylül sonu	Ardiye ve Ántrepoloculuk	Hasanağa deposu işçileri	Kisanti	62
96	Eylül sonu	Çimento, Toprak	Kireç ocağı işçileri	Kireçköy (Selanik)	
97	Eylül sonu	Tarım	Pamuk işçileri	Adana	
98	Ekim başı	Dokuma	Yazmacı çırak, kalfa ve işçileri	İstanbul	
99	Ekim başı	Çimento, Toprak	Büyükdere tuğla harmanları işçileri	İstanbul	
100	Ekim başı	Dokuma	Terzihaneler, çırak kalfa ve işçileri	Midilli	
101	Ekim başı	Gıda	Tütün rejisi işçileri	Samsun	
102	2-4 Ekim	Enerji	Beyrut gaz şirket memur ve işçileri	Beyrut	
103	4 Ekim	Genel İşler	İstanbul Belediyesi 6. Daire temizlik işçileri	İstanbul	
104	13 Ekim	Konaklama ve Eğlence Yerleri	"Londra" Birahanesi garsonları	İstanbul	

105	14-16 Ekim	Konaklama ve Eğlence Yerleri	"Tokatlıyan" İşlt. garson.	İstanbul	
106	16 Ekim	Konaklama ve Eğlence Yerleri	"Yani" Birahanesi garson.	İstanbul	
107	16 Ekim	Konaklama ve Eğlence Yerleri	"Pera Palas" garson ve işçileri	İstanbul	
108	20-22 Ekim (yeniden)	Konaklama ve Eğlence Yerleri	"Pera Palas" garson ve işçileri	İstanbul	
109	16 Ekim	Konaklama ve Eğlence Yerleri	Beyoğlu kahvehaneleri garsonları	İstanbul	
110	30 Ekim	Madencilik	Foça Maden işçileri	Foça	
111	5 Aralık	Basın ve Yayın	Matbaa işçileri	Kudüs	
			30 Grevdeki Toplam Grevci Sayısı:		42 728

Kaynak: H.A. Şanda: *1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar,* İstanbul 1935 (Şanda, kitabının 2. basımını 1962'de *Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri* adı altında yaptı). S. Velikov: "Sur le mouvement ouvrier et socialiste en Turquie aprés la revolution jeune-turque de 1908", *Etudes Balkaniques,* sayı 1, Sofya, 1964; Tunçay (1969); Sencer (1969); Güzel (1975); Onur (1977) ve A. Sayılgan, *Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1972)* İstanbul, 1972. Fransa Dış İlişkiler Bakanlığı Arşivinde 1982 ve 1983 yıllarında yaptığım araştırma ile *Le Bosphore* ve *La Patrie* gazeteleri 1908 koleksiyonları.
İşkollarına ayırımda ölçüt olarak TC Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 17 Şubat 1984 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlanan "Tebliğ"indeki 28 işkolunu aldım. Ancak, şeker işkolunu gıda ile, deri işkolunu dokuma ile birleştirdim.

Çizelge: 2
1908 Grevlerinin İşkolları ve Kentlere Göre Dağılımı

İşkolu	Grev Sayısı	Yüzde
Tarım, Ormancılık Avcılık, Balıkçılık	1	0,9
Madencilik	3	2,7
Gıda Sanayii (ve şeker)	21	18,9
Dokuma (ve deri)	10	9
Ağaç	1	0,9
Basın ve Yayın	5	4,5
Çimento, Toprak, Cam	4	3,6
Metal	2	1,8
Gemi (yapımı)	2	1,8
Enerji	3	2,7
Ticaret, Büro, Eğitim		
Güzel Sanatlar	8	7,2
Demiryolu Taşımacılığı	23	20,7
Deniz Taşımacılığı	6	5,4
Ardiye ve Antrepoculuk	10	9
Haberleşme	1	0,9
Konaklama ve Eğlence Yerleri	8	7,2
Genel İşler	2	1,8
TOPLAM	111	99,9

Kentler*	Grev Sayısı	Yüzde
İstanbul	41	29,71
Selanik	31	22,46
İzmir	13	9,42
Beyrut	4	2,89
Midilli	4	2,89
Varna	1	0,72
Samsun	3	2,17
Üsküp	3	2,17
Manastır	2	1,44
Dedeağaç	2	1,44
Aydın	4	2,89
Dinar	3	2,17
Gevgeli	1	0,72
Kavala-Kudüs	1	0,72
Drama-Foça	1	0,72
Eskişehir	1	0,72
Ankara	1	0,72
Adana	1	0,72
Konya	1	0,72
Bulgurlu	1	0,72
Zonguldak Ereğli	1	0,72
Kasaba	1	0,72
Kireçköy (Selanik)	1	0,72
Edirne	1	0,72
Mustafapaşa	1	0,72
Mitrovitza	1	0,72
Zibeftşe	1	0,72
Şam	1	0,72
Rayak	1	0,72
Halep	1	0,72
Balya-Karaaydın	1	0,72
Ergani	1	0,72
Hereke	1	0,72
Kisanti	2	1,41
TOPLAM	138	99,37

* Bir grevin zaman zaman birden çok kenti etkilediği kentlere göre dağılımı da unutulmamalıdır.

Kaynak: *Çizelge: 1*'deki veriler.

İşçi istekleri o dönem için oldukça dikkat çekici, haklı ve yerindedir. Bu bağlamda işçilerin dernek adında "uhuvvet", istekleri arasında "musavat" gibi dönemin sloganlarına yer verip, onlara dört elle sarıldıklarını görüyoruz.

Bu arada *İstanbul Ticaret Odası Gazetesi,* yerli-yabancı işçi ayırımı konusunda Osmanlı "amelesini" haksız buluyor ve "yerli amelenin ecnebi amelesi seviyesinde olamayacağını" ileri sürüyordu. İstekler arasında ileriki dönemlerde grevler ve diğer işçi eylemlerinde daha sık gündeme gelecek "işler Türklere!" ilkesinin ilk tomurcuklarını da görüyoruz.

29 Ağustos'ta Dahiliye Nazırı, Zaptiye Nazırı ve Deutsche Bank temsilcilerinden kurulu bir komisyon, işçi isteklerini incelemeye başlamıştır.

Anadolu-Bağdat Demiryolu'nda bir grev olasılığı, şirketi, onun finans kaynağı Deutsche Bank'ı, Almanya Sefaretini ve Almanya basınını çok yakından ilgilendiriyordu ve bunlar grev olasılığının gerçeğe dönüşmesini önlemek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bu yapılanlardan biri, iktidar ve İTC üzerinde baskı kurmak biçiminde oluşurken, bir diğeri de iç destekler yaratmaktı. İç desteğin bazı "Osmanlı" gazetelerinden geldiğine yukarıda değindim. Burada Alman gazetesi *Berliner Tageblatt*'ın İstanbul muhabirinin Zaptiye Nazırı Sami Paşa'yla konuşması ve Nazırın grev aleyhtarı beyanatını aktarıyorum. Nazır aynen şöyle demiştir:

> "Hükümet Haydarpaşa'ya asker gönderdi ve Üsküdar Mutasarrıfma huzur ve asayişin muhafazasına ihtimam etmesini emretti. Hükümet nizama mugayir ahvale müsaade edemez ve Türkiye de yalnız ve misafirlik hakkı bulunan hattın ecnebi müstahdemleri tatil-i eşgal için tahrikat icraatı veya bu tahrikata iştirak ettikleri takdirde o hakkı kaybedecekleri hususunda ecnebi sefaretlerle itilaf peyda etmiştir. Herhalde tatil-i eşgal devlet hazinesinden ödenmesi icab eden teminat akçesinin yükselmesine sebep olabileceğinden hükümet-i sen'iye için dahi muzırdır. Ve bu sebeple bilcümle kanuni vesaitle bunun men'i lazımdır."

Hükümeti düşündürenin, yabancı şirkete ödenmesi zorunlu kilometre garantisi olduğu görülüyor. Güvence altına alınan şirket kârı nasıl kurtarılacaktı? Ayrıca yabancı şirketlerin grev sonucu doğacak

zararı, teminat akçesini yükselterek kolaylıkla devlet bütçesine devredebilmesi de yöneticileri kara kara düşündürüyordu. Bununla birlikte aynı yöneticiler, işçi isteklerinin komisyonca kabulü ve greve başvurulmaması için gerekli bitirici hareketi de yapamıyorlardı. Komisyon, işçi isteklerini inceleyip, olumlu bir sonuca ulaşamayınca grev olasılığı ciddileşiyordu. İşçiler, Sadaret Makamına verdikleri layihada grevden doğacak sorumluluğun şirkete ve hükümete ait olacağını bildirdiler. Grevi önlemek amacıyla 13 Eylül'de işçi örgütü temsilcisi Adil Bey, Nâfıa Nezaretine çağrılıp işçileri greve tahrikten vazgeçmesi emredilmiştir. Aynı gün Zaptiye Nezareti "Anadolu Şimendifer Kumpanyası Müstahdemine" bir uyarı bildirisi yayınlayarak işçilerin "vazifeleriyle iştigal eylemeleri" emredilmiştir.

İşçi isteklerinin greve gitmeden kabul edilmesi için şirket yöneticileri karşısında aciz kalan hükümetin, grevi önlemek amacıyla işçiler ve örgütü üzerindeki baskı ve yıldırmaları da sonuçsuz kalmıştır: 13 Eylül'de, Haydarpaşa Garı girişine bir "beyanname" asılarak, o akşam son trenlerin Gara varışından sonra tüm işçilerin işlerini bırakacakları *işçi komitesince* halka duyurulmuştur. Artık grev başlıyordu. 14 Eylül sabahı grev bütün hatları kapsamıştı. Grevin başlayışını 15 Eylül tarihli *İkdam* gazetesinden okuyalım:

> "Haydarpaşa-Ankara-Eskişehir-Konya, Konya-Bulgurlu hatlarıyla bu hattın bütün şubelerinde *amele ve memurlar* dün sabah umumiyetle terk-i eşgal etmişlerdir. Kumpanyanın müstahdemleri ellerinde bayraklar ve önlerinde bir bando mızıka olduğu halde daha sabahleyin erkenden işbaşından çekilmişler ve teşkil ettikleri alayla Haydarpaşa, Kadıköy ve civarını dolaşmaya başlamışlardır. Fakat bu gezinti fevkalade bir intizam dahlinde vuku bulmuş ve umum ahali şimendifer müstahdemlerinin bu asayişperverliğini alkışlamıştır."

Grev, İstanbul'dan Bulgurlu'ya dek şirketin tüm hatlarını, istasyon, posta ve bağlı birimlerin tümünü etkilemiştir. İşçiler, dernekleri başta olmak üzere, grevin başarıya ulaşması için her yörede bir *grev komitesi* oluşturmuştur. Komiteler, grev sırasında yönlendirici görevlerini yerine getirmişlerdir.

Grevin başladığı gün, Harbiye Nezareti, Haydarpaşa'ya asker göndermiş; askerler aracılığıyla grevciler işgal ettikleri binalardan çıkarılmışlardır. Dernek ve grev komiteleri yöneticileri, şirket genel müdürü *E. Huguenin*'le (Fransız kökenli, İsviçre vatandaşı) görüşmek istemişler; E. Huguenin, Deutsche Bank Almanya Genel Müdürlüğü'nden talimat beklediğini ileri sürerek onları kabul etmemiş, kendisiyle görüşmek isteyenlerin akşam saat sekizde Beyoğlu'ndaki ikametgâhına gelmelerini söylemiştir. Ancak Huguenin'in evine giden işçi temsilciler heyeti, bu kez onun Tarabya'da bir baloya gittiği cevabını almış ve Genel Müdür'le görüşememiştir. Huguenin, uzlaşmaya yanaşmayan bir işveren havasındadır.

İşverenin görüşmek istememesi üzerine, hükümet, bir çözüm bulmak için uyuşmazlığa müdahale etti. Bu girişim üzerine Huguenin, Dernek yöneticilerini kabul edip, Berlin'deki Genel Merkezden onay gelmesi koşuluyla işçilerin on üçüncü ay ile ücret artışına ilişkin isteklerini benimsediğini bildirdi. Bu sırada Zaptiye Nazırı Sami Paşa, Haydarpaşa Garı'na gidip grevci temsilcilerine, grev sonucu Osmanlı Maliyesinin güç duruma düştüğünü ve işbaşı yapmaları gerektiğini, aksi takdirde zor kullanıp grevcileri tutuklatacağını söylüyordu.

Berlin'de toplanan Şirket Yönetim Kurulu, 1 Ağustos'tan geçerli olmak üzere şirketin İstanbul Müdürlüğünce önerilen ücret artışlarını kabul etmiş, ancak derneğin şirketçe tanınmasına ve diğer konulara ilişkin istekleri reddetmiştir. Bunun üzerine İstanbul grev komitesi ikiye bölünmüştür; bir yanda, işverenin önerilerini kabul eden ve işbaşı yapmak isteyen memurlar, öte yanda tüm isteklerin benimsenmesine dek grevi sürdürmek isteyen işçiler. İşler bu aşamada iken, tam bir belirsizlik içinde greve 18 Eylül'de son verilmiştir. Ancak işçilerin bir bölümü birkaç gün daha grev eylemini sürdürmüştür. Öte yandan, 900 işçi ve memur, Ticaret ve Nâfıa Nezaretine isteklerini kapsayan bir layiha sunmuş; Nazırın başkanlığında taraflar bir araya gelip işçi isteklerini görüşmüştür. Birkaç gün süren görüşmeler sonucunda, karar, E. Huguenin'in Berlin'den dönüşüne bırakılmıştır. Böylece, eylem, bir miktar ücret artışı elde edildikten sonra birçok haklı işçi isteği tanınmadan sona ermiştir.

3. 1908 Grevlerinin Özellikleri

Bir tek grevi incelediğimizde bile gözümüze çarpan noktalardan ve 1908 grevlerine toplu bir bakıştan hareket ederek onların şu özelliklerini saptayabiliyoruz:

a) Grev Sayısındaki Yoğunluk Bakımından:

Yukarıda belirttiğim gibi, 1908'in bu birkaç aylık dönemi içinde o zamana dek görülmemiş ölçüde grev düzenlenmiştir. Daha sonraki dönemlerde bile, o denli kısa bir sürede bu kadar çok grev örgütlenmemiştir. (Bkz. *Çizelge: 1* ve *Çizelge: 2*)

b) Ekonomik ve Coğrafi Etkinlik Bakımından:

1908 grevlerinin bütün işkollarında örgütlendiğini ve tüm ülkeyi etkilediğini söyleyebiliriz. (Bkz. *Çizelge: 2.*) 1908 grev patlaması ve işçi hareketi, sadece o dönemde İmparatorluğun önemli sanayi ve ticaret merkezleri olan Selanik, İstanbul ve İzmir'i değil, bunların yanı sıra Aydın, Balya-Karaaydın, Edirne, Ereğli, Adana, Samsun, Beyrut, Ergani, Konya, Bulgurlu, Dedeağaç, Dinar, Halep, Kavala, Drama, Gevgeli, Manastır, Üsküp, Didilli vb. az çok sanayi ve ticari işyerlerine sahip birçok kenti de etkilemiştir. Birçok grev, özellikle demiryolu, maden ve tütündeki grevler, birkaç kenti birden, bazen bir bölgeyi tümüyle kapsamıştır. Özellikle Eylül'ün ilk yarısında, peşi peşine çok sayıda işçiyi kapsayan grevlerin düzenlenmesiyle bütün ülkede bir genel grev dalgası estiğini görüyoruz.

Grevler; gıda (tütün dahil), dokuma (kumaş, halı, deri vb.), demiryolu, tramvay ve denizyolu taşımacılığı, maden vb., o dönemde imparatorluğun en can alıcı işkollarını etkileyerek ekonomik açıdan çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu arada bazı grevlerin, örneğin demiryolu grevlerinin, aynı zamanda birçok işkolunu birden etkilediği de görülmüştür. (Bkz. *Çizelge: 2.*)

Bu arada, Adana'da pamuk işçileri grevi, 1800'lerin başından beri Çukurova'daki tarım proletaryasının varlığına işaret etmesi bakımından vurgulanmalıdır.

Grevlerin çoğunun yabancı sermayenin egemenliği altındaki işyerlerinde, işletme ve işkollarında örgütlenmesi, yabancı sermayenin ve ya-

bancı ülke diplomatik temsilcilerinin grevlere karşı birlikte hareket etmelerine yol açmıştır. Nitekim yabancılar, bir yandan grev olaylarının önüne geçilmesi için iktidar üzerinde baskı yaparken; öte yandan grevi düzenleyecek, zapturapt altına alacak bir tüzel belge, ivedi bir biçimde bir yabancıya hazırlatılmıştır. Bu zat, Polonya kökenli ve Fransız vatandaşı Comte Léon Ostrorog'dur. Bu örnekle emperyalizmin Osmanlı yasama gücü üzerindeki etkinliği somutlanmıştır. Grevlerin ekonomik ve coğrafi açıdan yoğunluğu ve kısa sürede gelişip yaygınlaşması, olağanüstü boyutlara ulaşması, aynı zamanda o dönemde imparatorlukta işçi sınıfının varlığını da gözler önüne sermemekte midir? İşçi sınıfının o sırada sayısal olarak 250 bin civarında bulunduğunu bu bağlamda belirtmek yararlı olacaktır. 111 grevden 30'una katılan işçi sayısını biliyoruz. Bu sayı, Anadolu-Bağdat Demiryolu'nun İstanbul'daki 900 grevcisiyle birlikte 42 728'e varmaktadır. Bu sayı bile başlı başına büyük bir rakam oluşturmaktadır. Geri kalan grevlerdeki grevci sayısını maalesef kesinlikle bilemiyorum. Ancak, kanımca, "1908'de her işçi en az bir kez greve gitmiştir" demek abartma olmayacaktır. İleriki yıllarda yapılacak yeni araştırmalarla, elde edilecek bilgi ve belgelerle bu konuda daha kesin sonuçlar çıkarıp, grevlerde kaybolan işgücünü vb. verileri de bulacağımızı ümit ediyorum.

Bu arada 1908 grevlerinin genellikle kısa süreli olduklarını, birkaç saatlik veya bir günlük grevlere rastlandığını ve uzun süreli grevlerin ender olayları oluşturduğunu da görüyoruz (*Çizelge: 1*). Aynı duruma daha sonraki dönem grevlerinde de rastlıyoruz. Ancak, 1963'ten sonraki uygulamalarda uzun ve çok uzun süreli grevler gündeme gelecektir. Daha sonra bu konuya, nedenleriyle değineceğim.

c) Grevcilerin İstekleri Bakımından:

Grevcilerin temel isteğinin ücret artışı olması yanında, o dönem için ilginç ve yenilikçi birçok isteğe de rastlıyoruz. Örneğin, Anadolu-Bağdat Demiryolu grevinde gördüğümüz gibi, on üçüncü aylık isteği. Birçok grevde işgününün kısaltılması önde gelmektedir; Şark Demiryolları grevinde işgününün 8 saatle, İzmir Göztepe Tramvay grevinde 10 saatle sınırlandırılması ısrarla istenmiştir. Bu arada dernek ve sendika gibi işçi örgütlerinin işverence tanınması, gece çalışmaları için yüzde 100 fazla ücret ödenmesi, haftalık dinlence, yıllık ücretli izin gibi istekler de dikkat

çekmektedir. Kavala Tütün Rejisi işçileri, "Avrupa'da olduğu gibi hükümetin nezareti altında bir komisyon kurulması ve bu komisyonun işyerlerini her hafta teftiş etmesi" istekleriyle iş teftişi konusunu gündeme getirmişlerdir. İşçiler, işletmenin yapısıyla ilgili istekler bile ileri sürmüşlerdir. Örneğin İdare-i Mahsusa deniz işçileri, şirketin "Bahriye Nezaretinden ayrılarak özerk bir idareye kavuşturulmasını, ya da Nâfıa Nezareti'ne bağlanmasını ve ıslah edilmesini" istemişlerdir. Bu tür istekler, işçilerin ekonomik bilinç yanında siyasal bilinç sahibi olduklarını da gösteriyor.

d) Grevlerin Başlatılmaları Bakımından:

Grevlerin birçoğu birdenbire, apansız başlatılmıştır. Kimi grevde ise, greve başlamadan önce işverenle görüşme girişimleri, isteklerin Sadrazama, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne (İTC) ya da işverene bir liste halinde veya bir dilekçeyle bildirilmesi gibi barışçı yollara başvurulmuştur.

Anadolu-Bağdat Demiryolu Şirketi'nde işçilerin greve başlamadan önce gösteri ve yürüyüş düzenlediklerini, grev duyurusunu Haydarpaşa Garı kapısına astıklarını yukarıda gördük. Birçok grev başlangıcında bu tür gösteri ve yürüyüşlere rastlıyoruz. Grevciler, greve başlarken bu tür eylemler düzenleyerek, bildiri dağıtarak istek ve dileklerini kamuoyuna duyurmak, kamuoyunu kendi davalarına kazanmak istemektedirler. Bu arada basın da ihmal edilmemekte, gazete ve dergilere gönderilen mektup ya da yapılan başvurularla kamuoyu etkilenmek istenmektedir. Bu konularda grevciler zaman zaman başarılı olmuşlardır.

e) Grevlerin Yönetimi Bakımından:

Grevlerin yönetimi genellikle *örgütsüz işçi kümelerince* üstlenilmiştir. Ancak birçok grevin yönetiminin, *işçi birlikleri, dernekler* veya çok az sayıdaki *sendikalarca* üstlenildiğini de görüyoruz. Bu arada kimi kez bir tek *işçi önderinin* bir grevi örgütlediği ve yönettiği de olmuştur. Örneğin Veta isimli bir işçi, Kavala ve Drama'da 14 bin işçiyi greve götürmüş; "Kürt Topal Mevlüt", Balya-Karaaydın grevini yüzlerce işçinin önderliğini yaparak yönetmiştir. Kimi grevde başarı şansını artırmak, yönetimini kolaylaştırmak için bir ya da birkaç *grev komitesi* oluşturulduğuna da rastlıyoruz.

Bu arada, grev esnasında veya öncesinde, grevcilerin eylemin yönetilmesi ve olumlu sonuca ulaştırılması amacıyla örgütlenme gereksinimi duyup dernek veya sendikalarını kurduklarını da birçok grevde saptadık. Böylece grev, sınıf dayanışmasını artırıp işçi örgütlenmesine giden yolları da açmaktadır.

Grevlerin yönetiminde sosyalist fikirlerin, sosyalist militan ve yöneticilerin bir etkinliği olduğunu söylemek zor, en azından 1908 için biraz erken olurdu. Bununla birlikte İzmir-Aydın Demiryolu grevinde çıkan olaylar sırasında İzmir'de yayımlanan sosyalist *Irgat* gazetesi muhabiri Koncamani, birkaç işçiyle birlikte 30 Eylül'de tutuklanmış ve onların serbest bırakılması için 1 Ekim'de yapılan gösteri, güvenlik güçlerinin ateş açması üzerine bir İtalyan'ın ölümüne ve birçok işçinin yaralanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla İzmir'de, İtalyan uyruklu işçiler ile Yunan uyruklular, Rumlar ve bazı Türkler arasında sosyalist fikirlerin tümüyle tanınmadığı da söylenemez. İşin ilginci, grevler yaygınlaşır yaygınlaşmaz bazı İstanbul gazetelerinin "Sosyalizm buraya da dahil oldu!" diye sızlanmasıdır. Bu olgu, Osmanlı'nın özünde bulunan işçi hareketi ile sosyalist hareket arasında kurulacak bağ korkusunun o günkü komik tezahürüdür.

f) Grev Türleri Bakımından:

Grevlerin çoğu *klasik grev* (işçilerin tümünün belirlenen saatte işi topluca ve birlikte durdurmaları) türündedir. Bu arada *dayanışma grevine* de rastlıyoruz. Ayrıca *işgal* olgusu da grevcilerce bilinmektedir. Yukarıda incelediğimiz grevde, eylemin başında işyerinin işgal edildiğini belirtmiştim. Bu konuda bir başka örnek, Şirket-i Hayriye grevidir: Şirket müdürü grevcilerle görüşmeyi reddedince, grevciler, Sirkeci'deki şirket merkezini tüm büro çalışanlarını da içeride alıkoyarak işgal etmiş ve müdürü görüşmeye zorlamıştır.

g) Kamu Yöneticilerinin Tavrı Bakımından:

Yöneticiler genel olarak grevlere karşı olumsuz tavır takınmışlardır. Bu olumsuzluk, grevcilere karşı güvenlik güçlerinin gönderilmesi ve onlara baskı yapılması biçiminde somutlaşmıştır. İzmir, Zonguldak ve

Samsun grevlerinde güvenlik güçleri ile grevciler arasında çıkan çatışmalar, iki taraftan yaralanma ve ölümlere yol açmıştır. Yüzyılların Osmanlı yasakçılığı, ekonomik bakımdan yabancı sermayeye bağımlılık sonucu Batı kapitalizmini ve emperyalizmini savunmak zorunluluğuyla birleşince, hükümetler ve ülkenin bütün yöneticileri, grevleri zorla bastırmayı görev edinmişlerdir. Bu oluşum, grevi düzenleyen tüzel belgelerin hazırlanması ve benimsenmesinde de belirleyici olmuştur.

h) İTC ve Grevler:

Yukarıda belirttiğim gibi, "Hürriyet"in ilanı ve İTC'nin sloganları işçileri derinden etkilemiş; bunun tezahürleri dernek isimlerine, grevcilerin demeç ve ilanlarına yansımıştır. Bu konuda bir başka örneği, 10 Eylül 1908'de Dersaadet Tramvay Şirketi işçilerinin bir bildirisinde İTC'ye yapılan şu çağrıda görüyoruz:

> "İstibdat fikirlerinin mahvıyla adaletin icrası İTC'nin teşekkül esası ve mukaddes vazifesi olmakla... ali mercilerinden *hürriyet, adalet ve müsavatı fiilen hükümran kılmasını talep ve istihram eyleriz.*"

İTC'nin işçiler nezdindeki yeri oldukça yüksektir. Daha henüz iktidarı tam anlamıyla eline geçirmemiş olan İTC'nin, grevler karşısında boş durmayacağı belliydi. Daha 1908 öncesi işçilere sempatiyle yaklaşan, istibdadın devrilmesi için "genel ve silahlı grevden"[2] söz eden İttihatçılar grevler karşısında değişik tavırlar takınmışlardır.

Enver Paşa, 1 Ekim 1908'de İzmir'de, İzmir-Aydın Demiryolu grevinde güvenlik güçleriyle grevciler arasında çıkan ve bir ölü ile birçok yaralıya mal olan çatışmanın ertesi günü, aynı yerde askerlere bir söylev verip "kardeşlerine ateş açtıkları için onları kınamış, ateş emri veren subayın rütbesini sökmüştür."[3] Fransız diplomatları, birçok raporda İTC'nin Selanik ve İzmir'deki grevleri desteklediklerini, grevcileri teşvik ettiklerini yazıyorlar. Bu, İttihatçıların yabancı sermayeye, "yabancı

2 Bu konuda bkz. Y.A. Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, Ankara, 1974. E.E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, 1982, 2. basım, İstanbul, s.145-146.

3 Fransa'nın İzmir Konsolosunun 2 Ekim 1908 tarihli raporundan, Fransa Dış İlişkiler Bakanlığı Arşivi, Turquie, Nouvelle Série, c.69, s.78-79.

parmağına" karşı duydukları öfkeyle ilgili olmalı. İttihatçılar, aynı zamanda vali ve benzeri mülki amirlerin işlerine de karışıp, grev ve diğer toplumsal konularda "son söz bizimdir" tavırlarını sergiliyorlardı.[4]

İTC'nin, grevlere çözüm bulunması, uyuşmazlıkların bastırılması için bu konuda etkili olabilecek üye ve yandaşlarını grev yörelerine göndermeyi âdet edindiğini de biliyoruz. Bir örnek olarak, Eylül sonunda başlayan Balya-Karaaydın Simli Kurşun Madeni işçileri grevini, bu eylemi bastırmak amacıyla Balya-Karaaydın'a sadrazamca gönderilen Karesi (Balıkesir) eski Mutasarrıfı Mehmet Ali Ayni Bey'in dilinden dinleyelim:

> "1908 yılının Ağustos sonları idi (Eylül sonu olması gerek. M. Ali Ayni anısını 1945'te "Canlı Tarihler"de naklediyor-M.Ş.G.).
>
> "Bir gün sadrazamın çok acele beni görmek istediğini haber verdiler. Derhal Bab-ı Aliye giderek *Sadrazam Kamil Paşaya,* geldiğimi vasıta ile bildirdim. O da *Dahiliye Nazırı Hakkı Beyi* hemen görmemi (daha sonra sadrazam olan İbrahim Hakkı Paşa) söylemiş. Az sonra Nazırın karşısında idim.
>
> "'*Derhal Balya'ya giderek grevi bastırınız...' emrini verdi.*
>
> "Memleketimizde vuku bulan bir işçi ayaklanması olmak bakımından önemli olan bu hadisenin içyüzü şu imiş.
>
> "Balya'da, Meşrutiyet'in sebebiyet verdiği çeşitli ayaklanmalar arasına amele de katılmış. *Bunlar madendeki Alman ve Fransız mühendislerini korkutarak yerlerinden kaçırmışlar.* Şirket müdürü maden mühendisi Ralli'yi, gündeliklerini arttırmak için sıkıştırmışlar. Aynı zamanda ocaklardaki faaliyetleri de durdurmuşlar. *Yalnız yeraltından akan bir çayın sularını boşaltmaya mahsus olan tulumbaları işleterek, madenin on yıl müddetle muattal kalmak tehlikesini önlemişler.* Grev karşısında mahalli kaymakamlık ve Liva aciz kalarak meseleyi Bursa vilayetine bildirmişler. Bunun üzerine Vali Tevfik Bey sadarete bir tezkere yazarak benim acele buldurulup Balya'ya gönderilmekliğimi ehemmiyetle rica etmiş.

4 Bu konuyla ilgili olarak bkz. M.Ş. Güzel, "1908 Grevleri-İki Rapor", *Yapıt,* Ekim-Kasım 1983, sayı 1, s.45-49.

"Çaresiz Nazırın dediğini yaptım. Bandırma yolu ile, Gönen üzerinden Balya'ya gittim. *Daha yolda iken birkaç bin amele tarafından istikbal edildim. Bunlar geleceğimi öğrenerek oturmaklığım için bir ev kiralamışlar, hatta odaları, sofaları, halılar ve çiçeklerle süslemişlerdi.*

"Amelenin başında Kürt taifesinden Mevlüt isminde bir topal vardı. Bu adam bana hitapla bir nutuk söyledi. İşi tetkik edeceğimi ve Mösyö Ralli'yi göreceğimi cevaben bildirdim. Hesapları tetkik ile, amele gündeliklerine ne kadar zam yapılması mümkün olacağını tespit ettim ve Ralli'ye başka çıkar yol olmadığını söyledim. Adam, bulduğum hal şekline muvaffakat etti. *Bu esnada İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yine bu iş için gönderilen Sudi Bey de Balya'ya geldi.* O da amele ile yaptığım anlaşmayı tasvip etti. Amele de ertesi gün işe başlamak kararını verdi. Fakat *tam kuyulara inerlerken bazı zorbalar buna mani olmak istediler. Sudi Bey derhal kuyu başına koştu.*

"Bu zat zorbalardan dahi gözü pek, daha cesur olduğu için serkeşlerin üzerine *baston ile yürüdü!* (abç) Herifler sindiler, böylece grev vak'ası da hallolmuş oldu."

Görüldüğü gibi, İTC, Hükümetçe gönderilen bir arabulucuya rağmen, kendisi de bir temsilci göndermiştir. Ve bir anlamda grevi bastıran da İTC temsilcisi olmuştur.

Burada, madencilerin, ekmek kapıları madene grev sırasında önemle dikkat etmeleri, bu amaçla yeraltı sularını boşaltmayı sürdürmeleri ve Hükümet temsilcisiyle İTC temsilcisine saygıları dikkat çekiyor.

Aynı İTC'nin, yayın organında demiryolu grevlerine veryansın ettiğine veya grevleri kolayca halleden işverenlere teşekkür ettiğine de rastlıyoruz. Ancak, 1908 grevlerinde İTC'nin, işçileri, özellikle uzlaşmak istemeyen ve en basit işçi haklarını bile tanımaktan kaçınan yabancı işverenlere karşı desteklediklerini söyleyebiliriz. Bu destekte, İTC'nin 23 Temmuz 1908 öncesi işçilere yakınlığı, işçilerin akıl almaz derecede kötü yaşam ve çalışma koşulları karşısında duyulan üzüntü kadar, İttihatçıların bir süre sonra gündeme getirecekleri "milli iktisat" düşünceleri de rol oynamıştır. Ancak, grevlerin uzaması, şirket yöneticileri ile yabancı ülke

temsilcilerinin, özellikle İttihatçıların o sıralarda hayranlıkla izledikleri ve II. Meşrutiyet'in "düşün alanındaki gerçek mimarları" dedikleri İngiltere ve Fransa diplomatlarının ısrarlı ve sürekli başvuruları ve nihayet bazı grevlerin devlet maliyesine yük olmaları, İTC'nin grevlere, grevcilere karşı tavır almasına yol açmıştır. Ayrıca, o sırada İTC'nin grevler veya genel deyişle toplumsal politika konusunda belli bir programının bulunmaması ve kişilerin daha çok bireysel yaklaşımlarından doğan değişik tavırların geçerliliği göz ardı edilmemelidir.

ı) Grevlerin Sonuçlanması Bakımından:

1908 Grevleri'nin tümünün başarı ya da başarısızlık açısından hangi biçimde sonuçlandığını kesinlikle bilemiyorum. Elimizdeki bilgi ve belgeler, bizi bu konuda sağlıklı ve kesin bir sonuçtan mahrum etmektedir. Bununla birlikte birçok grevin kısmi başarısızlıkla, ya da bütünüyle başarısızlıkla sonuçlandığı, bir bölümünün ise ancak kısmi başarı veya tam başarıyla sona erdiğini anlıyoruz. Burada kısaca başarısızlık nedenleri üzerinde durmak istiyorum.

Başarısızlığın nedenlerini şöyle sıralayabilirim:

aa) Grevlerin kendiliğindenciliği, önceden gerekli hazırlıkların yapılamamış olması, grevlerin iyi örgütlenip, yönetilememesi;

bb) Yetenekli ve deneyimli önderlerin azlığı;

cc) Grev fonlarının olmaması, grevcilere asgari maddi yardımın bile yapılamaması, grevcilerin eylemi sürdürecek mali ve maddi olanaklardan yoksun olması;

dd) İşverenlerin grevcilerin yerine başka işçi alabilme kolaylığı, yani grevcilerin işgüvenliğinin olmaması;

ee) İşverenlerin grev kırıcılığı yapmaları, grevcileri ikiye bölme girişimleri. İşverenler grevlerin başarısızlıkla sonuçlanması için sık sık memur ve işçi veya değişik işçi kategorileri (örneğin, Şirket-i Hayriye Grevinde olduğu gibi makinist ve kaptanlar ile düz işçiler) istekleri arasında ayırım yapıp işçiler arasında ikilik yaratmaya çalışmışlardır. İşverenler, ulusal ve dinsel farklılıklar üzerinde de oynayıp yerli, diğer uluslardan ve yabancı işçiler veya Hıristiyan ve Müslüman işçiler arasında ayırım gözeterek grevleri kırmak için çaba göstermişlerdir.

ff) Nihayet, grevlerin başarısızlık nedenlerinden biri olarak, ülke yöneticilerinin grev ve işçi örgütlenmesi karşısındaki olumsuz ve baskıcı tavırlarını anmalıyız. Yukarıda incelediğimiz grevde, Harbiye ve Zaptiye Nazırlarının tutumları bu konuda birer örnektir.

Grevlerde başarısızlık oranı yüksek de olsa grevlerin işçilerin sınıf bilinci düzeyinin gelişmesine katkısı göz ardı edilmemelidir. İşçiler belli bir ekonomik-toplumsal mücadele vermiş, birçok deneyim kazanmış, başarı veya başarısızlıktan kendilerince birtakım sonuçlar ve dersler çıkarmışlardır. Bu önemli bir kazanımdır. Daha ilginci, işi durdurduklarında her şeyin de durduğunu görmek olanağını bulmuş ve ekonominin dönmesi için kendilerinin ne denli gerekli olduklarını anlamışlardır. Bu, temelde işçilerin bilinçlenmesine giden yollardan bir başkasıdır. Grev sırasında, işçiler birbirlerini daha yakından tanımak olanağını bulmuş, aralarında daha sağlam ilişkiler kurulmuş ve sınıf dayanışması fikri doğmuş ve güçlenmiştir. Ayrıca, grev süresince zabıtanın, polisin, jandarmanın, bir sözcükle devletin ne işe yaradığını, kimden yana olduğunu daha bir başka biçimde görmüş ve anlamışlardır. Bütün bu olgu ve oluşumlar, kısa dönemde grev veya grevler başarısızlıkla sonuçlanmış bile olsa uzun dönem için kalıcı sonuçlar, anılar ve izler bırakmış; işçi sınıfının "ortak hafızası"na katkıda bulunmuştur. İşte, bu bağlamda, 1908 grevlerinin anlam ve önemi daha derin boyutlar kazanmaktadır.

j) Grev Sonrası Bakımından:

Grev sonrasında, grevcilerin, genellikle işverenlerin ve güvenlik güçlerinin baskısıyla karşı karşıya kaldıkları anlaşılmaktadır. Grevciler, özellikle de grev yöneticileri; işlerinden çıkarılma, izlenme, fişlenme, işçi örgütlerinden ayrılmaya zorlanma gibi olumsuz sonuçlarla karşılaşmışlardır. Grev sonrasında, özellikle grev başarısızlıkla sonuçlanmışsa, birçok grevci işini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Grev hakkı herhangi bir tüzel belge tarafından güvence altına alınmadığından, işverenler, grevcileri kolaylıkla işten atıp yerlerine yenisini –bazen belki daha ucuzunu– alabiliyorlardı. Bu oluşum, kimi kez yeni grevlere de yol açmıştır. Gerçekten, grev sonrasında işten çıkarılan işçi ve işçi önderlerinin işe alınmaları ya da tutuklanan arkadaşlarının bırakılmaları amacıyla işçilerin yeniden greve gittikleri görülmüştür. Böylece, kimi grevler, ekonomik-toplumsal özellikleri yanında siyasal boyutlar da kazanmıştır.

4. Grev ve Sendika Konusunda Tüzel Düzenlemeler

İmparatorluk yöneticileri, hükümet ve İTC, grevlerin özellikle yabancı sermayeyi rahatsız etmesi üzerine, bu konuda tüzel düzenleme yapma gereksinmesini duymuştur. Bu işi Polonya kökenli, Fransız uyruklu Kont Léon Ostrorog üstlenmiş ve onun hazırladığı metin, Osmanlı Parlamentosu henüz açılmadığı için (daha seçimler bile yapılmamıştı) Hükümetçe 8 Ekim 1908'de "Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat" (TECHKM) adıyla yürürlüğe konmuştur. Bu tüzel düzenleme, daha sonra Osmanlı Parlamentosunda aşağı yukarı aynen, kabul edilerek 9 Ağustos 1909'da Tatil-i Eşgal Kanunu (TEK) olarak yürürlüğe girmiştir. Bu tüzel düzenlemelerin özellikleri kısaca şöyle:[5]

a) Kapsam:

Kanun, Şirketleri; aa) "Yüce Hükümetten ruhsat veya imtiyaz alarak demiryolu, tramvay, liman, aydınlatma gibi kamuya yönelik hizmetle yükümlü şirketler" ve bb) diğerleri diye ikiye ayırmış; birinciler tüzel düzenleme kapsamı içine alınırken diğerleri dışlanmıştır. Yani tüzel düzenleme, sadece "kamuya yönelik hizmetle yükümlü" şirketleri ilgilendirmektedir.

b) Sendika Yasağı-İşçi Temsilciliği:

Sendika yasaklanmış, kapsam içindeki şirketlerde kurulu sendikalar feshedilmiş sayılmıştır. İşçi-işveren uyuşmazlıklarının çözümünde temsilcilik kurumu getirilmiştir. İşçiler uyuşmazlık halinde seçecekleri üç temsilciyle sorunlarını çözümlemeye çalışacaklardır.

c) Grev:

"Grev serbestisi" tanınmıştır. Ancak greve, belli safhalardan oluşan "zorunlu uzlaşma"da anlaşma sağlanamazsa gidilebilecektir.

5 Yasanın bazı yanlışlarla Fransızca metni için bkz. A. Biliotti ve A. Sedad, *Législation ottomane depuis le rétablissement de la Constitution*, Paris 1912, s.275-278; Yasanın Türkçesi ve ayrıntılı analizi için bkz. Güzel (1980) s.77-102; TECHKM ile TEK'in Türkçe metinleri için ayrıca bkz. M. Gülmez, "Tatil-i Eşgal Yasası üzerine bir not", *Prof. Seha L. Meray'a Armağan* içinde, c.I, Ankara, 1981; her iki tüzel belgenin metni ve TEK'in Meclis tartışmaları vb. konular için bkz. A.G. Ökçün, *Tatil-i Eşgal Kanunu, 1909, Belgeler-Yorumlar*, Ankara, 1982.

d) Grevlerin Ertelenmesi ve Durdurulması Yetkisi:

Savaş veya savaş tehlikesi durumunda hükümete tanınmıştır. Ayrıca grev esnasında, kamu hizmetlerinin sağlanması ve düzenli biçimde yürütülmesi için gerektiğinde askeri güç kullanılabilecektir.

Böylece: a) "Hürriyet"in ilanıyla ortaya çıkan işçi hareketi ve grev patlaması önemli ölçüde durdurulmuştur. Nitekim TECHKM'nin yürürlüğe girdiği 8 Ekim 1908'den sonra grevlerin gittikçe azaldığını *Çizelge: 1*'de görüyoruz. Bu açıdan, tüzel düzenleme amacına ulaşmıştır. b) Yabancı sermayeli şirketler, bu tüzel düzenlemeler ve sık sık yinelenen sıkıyönetim ilanları sayesinde 1908 öncesi benzeri insafsız sömürü düzenini yeniden kurmuşlar, hatta grevler sonucu işçilere tanıdıkları hakların bazısını uygulamak bile istememişlerdir.

II

1908-1915 DÖNEMİ İŞÇİ HAREKETİ

Tüzel düzenlemenin olumsuzluklarına karşın, işçi hareketi, 1908'in yaz aylarındaki hızında olmamakla birlikte belli bir canlılık göstermeyi sürdürmüştür. 1913'te İTC diktatörlüğü kurulana dek grevler düzenlenmiş, işçi örgütleri kurulmuş ve yürüyüşler gerçekleştirilmiştir. Şimdi onları inceleyelim:

1. 1909-1915 Grevleri

a) Genel Görüntü:

Çizelge: 3'te görüldüğü gibi, bu dönemde 38 grev düzenlenmiştir. Tüzel düzenlemeler sonucu grevlerin çoğunun yasa kapsamı dışında kalan şirketlerin bulunduğu dokuma, gıda sanayii ve madencilik işkollarında yapıldığını görüyoruz.

Grevlerden en çok etkilenen kentlerin başında yine İstanbul, Selanik, İzmir gelmekte; Zonguldak kömür bölgesi dördüncü sırayı almaktadır. (Bkz. *Çizelge: 4.*) Savaşlar, sıkıyönetim ve İTC'nin otoriter niteliği sonucu 1912 ve 1913'te üçer adete düşen grevler 1914 ve 1915'te iyice azalmıştır. Bu son yıldan 1919'a dek grev hareketine rastlamıyoruz.

Bu dönem grevlerinden ikisini inceleyelim:

b) Selanik ve İstanbul Tütün Rejisi İşçileri Grevleri (1911):

1911 Mart sonunda Selanik'te Tütün Rejisi işçilerinin greve gittiğini ve bunun bir süre sonra İstanbul'dakilere yansıdığını görüyoruz. İstanbul'da

Tütün Rejisi Yönetimi, görünür bir neden olmadan 23 işçiyi işten çıkarınca, her kategoriden seçilen ikişer işçi temsilcisinden oluşan 22 kişilik işçi temsilciler heyeti, arkadaşlarının yeniden işe alınmasını talep etmişlerdir. İstek yönetimce yerine getirilmeyince grev başlamıştır. 23 işçinin alınmaması bardağı taşıran son damla olmuştur. Zira tütün işçilerinin çalışma koşulları bizatihi grev doğuracak niteliktedir: Tütün işlerinde 7-17 yaşında çocuklar 40-60 para gündelikle çalıştırılıyor; kadınlara erkeklerden az ücret ödeniyor (tütünde kadın işçi sayısı oldukça yüksektir); genel olarak yetişkin işçi ücretleri de düşük ve işgünü alabildiğine uzundur; işçilerin hastalık ve iş kazası güvenceleri yoktur; işçilerin işgüvencesi olmayıp işveren istediği an işçiyi işten çıkarmaktadır. Grevcilerin sayısı 2 300 ile 3 000 arasındadır. Grevciler, 23 arkadaşlarının yeniden işe alınması yanında şu istekleri de ileri sürmüşlerdir: a) Ücretlerin artırılması; b) işgünü süresinin azaltılması; c) çocukların çalıştırılmasının yasaklanması; d) iş kazalarına karşı güvenlik önlemleri alınması. Grevciler istekleri kabul edilene dek eylemlerini sürdüreceklerini belirtmişler; Tütün Rejisi üst yöneticilerine başvurmuşlar, ancak işveren işçi isteklerini benimsemekten kaçınmıştır.[1]

c) İzmir Liman İşçileri Grevi (1913):

6 Eylül 1913'te İzmir limanı işçileri greve gitmişlerdir. Birkaç gün sonra, onları, vapurlara kömür yükleyen işçiler, limanda bulunan bir Belçika vapurunun mürettebatı, İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi'nin İzmir Garı'ndaki işçileri, Yemiş Çarşısı sandalcıları izlemiştir. Grevin uzaması ve ihracat işlerinin aksaması üzerine İzmirli tüccarlar, grevden zarar gördüklerini belirtip, Polis Müdürlüğüne başvurmuştur. Ancak, Polis Müdürü, görevinin düzeni sağlamak olduğunu, greve müdahale edemeyeceğini söylemiştir. Fakat grevlerin biraz daha sürmesi ve bir uzlaşma sağlanamaması üzerine, güvenlik güçleri (polis ve asker) greve müdahale etmiş, birçok grevciyi tutuklayıp, eylemi kırmıştır.[2]

1 Bkz. Velikov, agy, s.46-47; Sencer (1969), s.217-218; K. Sülker, *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri*, İstanbul, 1973, s.21; K. Sülker ve G. Lefranc, *Dünyada ve Bizde Sendikacılık*, İstanbul, 1966.

2 O. Sencer (1969), s.221.

Çizelge: 3
1909-1915 Grevleri

	Grev No	Başlangıç ve Bitiş Tarihleri	İşkolu	İşletme/ Şirket İşyeri/ İşçi Grubu	Kent	Grevci Sayısı
1909	1	20 Mart	Ardiye ve Antrepoculuk	Gümrük hamalları	İstanbul	8 000
	2	3 Nisan	Ardiye ve Antrepoculuk	Rıhtım işçileri	İstanbul	
	3	10 Haziran	Madencilik	Zonguldak/Ereğli Kömür Madeni Şirketi işçileri	Kelik/ Zonguldak	
	4	3 Kasım	Gıda Sanayii	Hasanağa tütün deposu işçileri	Kisanti	62
	5	Kasım	Ticaret, Büro...	"Errerd" Mağazaları işçileri	İzmir	67
1910	6	18-22 Mayıs	Demiryolu Taşımacılığı	Dersaadet Tramvay Şirketi	İstanbul	
	7	20 Mayıs	Dokuma	Terzihane işçileri	İstanbul	
	8	Mayıs	Gıda Sanayii	Tütün Rejisi işçileri	İstanbul	

	9	Mayıs	Deri	Kundura imal. işçileri	İstanbul	420
	10	17 Haziran-1 Ağustos	Deri	Kazlıçeşme Debbaghane işçileri	İstanbul	
	11	21 Haziran	Deri	"Recep Aslan" Kundura işçileri	Selanik	59
	12	8 Temmuz	Dokuma	Terzihane işçileri	Selanik	93
	13	Temmuz	Madencilik	Zonguldak/Ereğli Kömür	Zonguldak	
	14	23 Ağustos	Deri	Kundura imalat işçileri	Üsküp	
1910	15	23 Ağustos	Deri	Kundura imalat işçileri	Topolov	
	16	23 Ağustos	Dokuma	"Kazas" İplik Fabrikası işçileri	Dihovo Manastır	
	17	30 Ağustos	Dokuma	İpek işçileri	Bursa	3 000
	18	30 Ağustos	Dokuma	İpek işçileri	Bilecik	1 000
	19	11 Ekim	Madencilik	Zonguldak/ Ereğli Kömür Madeni işçileri	Zonguldak	500
	20	Ekim sonu	Metal	Şemsiye atölye işçileri	İstanbul	

	21	Ocak	Basın ve Yayın	"Samardziev" Mat. işçileri	Selanik	
	22	Mart sonu-Nisan başı	Gıda	Tütün rejisi işçileri	Selanik	
	23	Mart sonu-Nisan başı	Gıda	Cibali rejisi işçileri	İstanbul	2 300 (veya 3 000)
	24	Nisan	Metal	"Augsburg" Fabrikası işçileri	İstanbul	
	25	Mayıs	Gıda	Tütün rejisi işçileri	İskeçe	5 000
1911	26	Haziran	Demiryolu Taşımacılığı	Şark Demiryolları Şirketi işçileri	İstanbul (Sirkeci) Mustafapaşa Selanik	
	27	22 Temmuz	Demiryolu Taşımacılığı	İzmir Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketi işçileri	İzmir, Kasaba, Afyonkarahisar	1 500
	28	3 Eylül	Gıda	İstanbul Un Fab. işçileri	İstanbul	
	29	Kasım başı	Basın ve Yayın	Selanik Matbaa işçileri	Selanik	
	30	Kasım ortası	Madencilik	Zonguldak/ Ereğli Kömür Mad. işçileri	Zonguldak	120
	31	9 Mayıs	Gıda	Tütün rejisi işçileri	Drama	2 000
1912	32	Temmuz	İnşaat	Yol inşaatı işçileri	İznik	
	33	Ağustos	Gıda	Tütün rejisi işçileri	İstanbul	

	34	6 Eylül	Ardiye ve Antrepoculuk	Liman işçileri/ Vapurlara kömür yükleyen işçiler	İzmir	
1913	35	Eylül	Demiryolu Taşımacılığı	İzmir/ Aydın Demiryolu Şirketi işçileri	İzmir	
	36	Eylül	Ardiye ve Antrepoculuk	Yemiş Çarşısı sandalcıları	İzmir	
1914	37	Şubat	Madencilik	Zonguldak/ Ereğli Kömür Madeni Şirketi işçileri	Zonguldak	10 000
1915	38	Şubat	Gıda	Tütün rejisi işçileri	İzmir	
				Toplam		34 121
				15 Greve Katılan İşçi Sayısı		veya 34 821

Kaynak: S. Velikov (1964), M. Tunçay (1969), K. Sülker (1966) ve (1973), M.Ş. Güzel (1975). İkinci elden kaynaklara dayanan bu çizelgede ve aynı kaynaklardan oluşturduğum diğer çizelgelerdeki grev sayısının birinci elden kaynaklara (dönemin arşiv, gazete, dergileriyle, olayları yaşamış tanıkların anı ve izlenimleri vb.) inildikçe artacağından kuşkum yoktur. Yakın gelecekte birinci elden kaynaklara inilerek yapılacak araştırmalarla 1800'lerden 1963'e dek örgütlenen grevlere ilişkin daha kesin ve daha sağlıklı bilgilerin toparlanacağını ümit ediyorum.

Çizelge: 4

1909-1915 Grevlerinin İşkollarına ve Kentlere Göre Dağılımı

İşkolu	Grev Sayısı	Yüzde
Madencilik	5	13,15
Gıda Sanayii	9	23,68
Dokuma (ve Deri)	10	26,31
Basın ve Yayın	2	5,26
Metal	2	5,26
Ticaret, Büro		
Eğit. ve Güzel San.	1	2,63
Demiryolu Taş.	4	10,52
Ardiye ve		
Antrepoculuk	4	10,52
İnşaat	1	2,63
TOPLAM	38	99,96

Kentler	Grev Sayısı	Yüzde
İstanbul	13	30,95
Zonguldak	5	11,95
İzmir	6	14,28
Kisanti	1	2,38
Selanik	6	14,28
Üsküp	1	2,38
Topolov	1	2,38
Manastır	1	2,38
Bursa	1	2,38
Bilecik	1	2,38
İskeçe	1	2,38
Mustafapaşa	1	2,38
Kasaba	1	2,38
Afyonkarahisar	1	2,38
Drama	1	2,38
İznik	1	2,38
TOPLAM	42	99,97

Kaynak: *Çizelge: 3*'teki veriler.

Bu arada, 1908 Grevleri ile ilintili olması ve ayrıca iki dönem grev hareketlerindeki sürekliliği göstermesi bakımından Eylül 1911'de İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi memur ve işçilerinin işverene sundukları istek listesini buraya aktarmak istiyorum: a) İş kazası sigortası ve emeklilik sandığı kurulması; b) "İleri" (İşçilerin kurduğu bir dernek) cemiyetinin işverence muhatap olarak tanınması; c) Fiyatlar arttığından, ücretlerin de artırılması (işçilerin ekonomik bilincine dikkat edelim); d) Ekim 1908'de imzalanan zabıtnamenin (grevcilerle

işveren arasında imzalanan bir protokol, bir tür toplu iş sözleşmesi. Bu tür "zabıtnameler" 1908 grevlerinin birçoğu sonucunda imzalanmıştır) ilkelerine işverenin riayet etmesi.[3]

d) 1909-1915 Grevlerinin Özellikleri:

Bu dönem grevleri birçok özelliğiyle 1908 grevlerine benzemektedir. Grevci istekleri arasında, ücretlerin artırılması yanında işgününün 10 saate indirilmesi, işçi sendikasının ya da derneğinin işverence tanınması, kadın ve çocuk işçilerin sanayide çalıştırılmasının yasaklanması, iş kazalarına karşı sosyal güvenlik önlemleri getirilmesi gibi istemler de yer almaktadır. Bu arada yukarıda gördüğümüz gibi, haksız işten çıkarılmaya karşı da bir grev örgütlenmiştir.

Bu dönem grevlerinin birçoğunun işçi dernek veya sendikalarınca örgütlendiğini biliyoruz. 1908'de olduğu gibi, kimi grev sırasında grevcilerin eylemin başarılı olmasını sağlamak amacıyla sendika kurduklarını da görüyoruz. Bu oluşum, sendikanın bazı durumlarda grevden doğduğunu gösteriyor.

Grevlerin birçoğunun kadın işçilerin yoğun olarak çalıştığı gıda sanayii ile dokuma ve deri işkolunda meydana geldiğini gördük (*Çizelge: 4*). Bu, hem adı geçen işkollarındaki çalışma koşullarının kötülüğü hem de işçi yoğun ve çok sayıda işyerine sahip işkolları olmasıyla ilgilidir. Bu grevlerde özellikle tütün ve dokumada kadın işçilerin aktif katılımda bulunduklarını biliyoruz.

Bu dönem grevlerinin bazıları oldukça uzun sürmüştür. Örneğin Kazlıçeşme debbaghane işçileri grevi 17 Haziran 1910'dan 1 Ağustos 1910'a kadar 1,5 ay sürmüştür. (*Çizelge: 3*)

Birçok grevde, işçiler ulusal farklılıkların üstesinden gelebilmişler; böylece, Bulgar, Ermeni, Rum, Türk ve diğer uluslardan işçiler, işverene karşı birlikte mücadele etmişlerdir.

Kamu yöneticilerinin tavrı grev esnasında ve sonrasında, 1908 grevlerinde olduğu gibi olumsuzdur, yasaklayıcı ve müdahalecidir.

Grevlerin yabancı sermayeye ait işletmeler yanında yerli özel sermayeye ait işletmelerde de örgütlendiğini *Çizelge: 3*'ten çıkarabiliyoruz. Yabancı veya yerli, patronların grevlere ve işçi örgütlerine karşı tavırları reddedici ve menfidir.

3 Agk, s.219.

2. 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu ve 1908-1915 Dönemi İşçi Örgütlenmesi

Bu dönem, işçi hareketi bakımından, onun sosyalist hareketle karşılaştığı, birlikte ilk eylemleri yaptığı dönem olması açısından önemlidir. 1908-1913 arasını, işçi ve sosyalist hareketlerin ilk canlılık dönemi diye anabiliriz. Yukarıda gördüğümüz gibi şöyle böyle sanayiye ve ticarete sahip her kent, Avrupa'ya yakın ithalat ve ihracat limanları başta olmak üzere, işçi eylemlerine tanık olmuştur. İşçi örgütlenmesi de sendikalar ve derneklerle kendini göstermiştir. İşçiler, TEK kapsamına giren şirketlerde (16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'ndan önce) dernekler kurarak, TEK kapsamına girmeyen şirketlerde ise sendikalar kurarak örgütlenmişlerdir. Selanik, İstanbul, İzmir, Samsun ve Makedonya ile Balkanlar'daki birçok kentte işçi örgütleri doğmuştur. Selanik'te Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, İstanbul'da Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Dersaadet Tetebbuât-ı İctimaiyye Cemiyeti (İstanbul Toplumsal İncelemeler Derneği), İzmir'de bazı sosyalist gruplar, işçilerle birlikte işçi örgütlerinde bir araya gelmişler veya kendilerine bağlı işçi örgütlerini bizzat kurmuşlardır.[4]

a) 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu:

8 Ekim 1908 tarihli TECHKM ile hükümlerini aşağı yukarı aynen benimseyen 9 Ağustos 1909 tarihli TEK'in, kapsadıkları şirketlerde "sendika" kurulmasını yasakladıklarını ve o zamana dek kurulmuş sendikaları "mefsuh" saydıklarını daha önce belirtmiştim. Bu bakımdan TEK kapsamına girmeyen şirketlerde sendika yasağı olmadığı açıktır. Nitekim bu tür şirketlerde sendikalar kurulmuştur.

4 Bu konuda son yıllarda oldukça geniş yayın yapılmıştır. Sülker, Tunçay ve Sencer'in şimdiye dek belirttiğim yapıtları yanında şu kaynaklara bakılabilir: P. Dumont, "La fédération socialiste ouvrière de Salonique à l'époque des guerres balkaniques", *East European Quarterly*, c.XIV, No: 4, Winter 1980, s.383-410; D. Şişmanov, *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi, Kısa Tarih (1908-1965)*, İstanbul, 1978; P. Dumont ve G. Haupt, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, İstanbul, 1977; bu kitabın eleştirisi için bkz. M. Tunçay, "Osmanlı yönetiminin son yıllarında (1909-1912) Selanik'te yahudi Sosyalizmi", *Toplum ve Bilim*, sayı 3, *Güz* 1977, s.129-142. Aynı dergide P. Dumont'un yazısı, "20. yüzyıl başları Osmanlı İmparatorluğu işçi hareketleri ve sosyalist akımlar üzerine yayınlanmamış kaynaklar", s.31-50.

16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ile TEK kapsamına giren işyerlerindeki işçilerin kuracakları dernek ve benzeri örgütler tüzel bir temel de kazanmıştır. 1947'de ilk Sendikalar Kanunu çıkana dek işçi örgütlerinin, 1961'e dek de siyasi örgütlerin (partiler dahil olmak üzere) yaşam ve faaliyetlerini düzenleyen ve 19 maddeden oluşan 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'nu kısaca incelememiz yararlı olacaktır.[5]

Kanunun 2. maddesinde belirtildiğine göre, dernek kurulması "önceden izin alınmasına bağlı değildir". Bu hükme göre, dernek kurulmasında yönetimin veya yöneticilerin öniznine gerek yoktur. Ancak, aşağıda göreceğimiz gibi, dernek kurulmasının yetkililere bildirilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Bu bildirim zorunluluğu bazı derneklerin (özellikle yetkililerin hoşuna gitmeyen derneklerin) kurulmasını, işlemesini, faaliyet göstermesini engelleyici biçimde kullanılmıştır.

Kanun, dernekleri amaç bakımından sınırlamıştır. 3. maddede şöyle denilmektedir. "Yasa hükümlerine ve genel ahlak kurallarına aykırı, yasal olmayan bir temel ya da ülkenin güvenliğini ve devletin toprak bütünlüğünü bozmak ve bugünkü hükümet biçimini değiştirmek ve *Osmanlı ulusunu oluşturan çeşitli unsurları siyasi olarak bölmek* amacına dayalı olmak üzere dernek kurulamaz."

Kanun 4. maddesiyle, "kavmiyet ve cinsiyet ilke ve sanlarıyla siyasal dernek kurulmasını" yasaklamıştır. Dernek üyeliği için 20 yaş sınırı getirilmiştir. (Madde 5.)

"Gizli dernek kurulması kesinlikle yasaktır" diyen 6. madde, güya gizli dernekçiliği önlemek üzere genel olarak derneklerin kuruluşunun yetkililere bildirilmesi zorunluluğuyla ilgili ilkeleri içermektedir. Buna göre, "Bir dernek kurulur kurulmaz, eğer yönetim merkezi İstanbul'da (o dönemin başkenti) ise Dahiliye Nezaretine ve taşrada ise o yerin en büyük mülkiye amirine derneğin ünvan (ad) ve amacını ve yönetim merkezini ve yönetim işlerini yürütecek olanların isim, sıfat ve konutlarını belirten, derneğin kurucuları tarafından mühürlenmiş ve imzalanmış bir beyanname sunulacak ve buna karşılık bir ilmühaber verilecektir. Bu beyannameye derneğin tüzüğünden iki örneği derneğin resmi mührü ile

5 Cemiyetler Kanunu'nun tam metni için bkz. *Sicilli Kavânîn,* c.6, s.28-31, Kanun Neşri: 10 Ağustos 1325 (23 Ağustos 1909), Takvîm-i Vakayi, No: 310, *Düstur,* Tertip II, c.1, s.304. Günümüz Türkçesine biz çevirdik.[T]Fransızca metin için bkz. Biliotti Sedad, s.295-299.

onaylanmış olarak eklenecektir." Uygulamada derneğin işlemesi için gerekliliği istenen ilmühaberin bazen geciktirildiği hatta hiç verilmediği bile olmuştur. Böylece yöneticiler istemedikleri derneklerin faaliyetini engellemeye çalışmıştır.

Kanunun 7.-11. ve 14. maddeleri, derneklerin işleyiş düzenleri konusundaki ayrıntılı hükümleri içermektedir. 12. ve 13. maddeler, yasal olmayan dernekler ile yasaya uymayan dernek ve yöneticileri hakkında uygulanacak yaptırımları düzenlemiştir. 16. madde var olan derneklerin kanunun istediği koşullara uyup yasal sayılmaları için gerekli yöntem ve yolları belirtmiş; 17. madde kamu yararına çalışan derneklere ayrılmış ve 18. madde derneklerin her an zabıta tarafından denetlenebileceği ilkesini getirerek, dernek özgürlüğü fiilen devlet denetimine terk edilmiştir. Bu sonuncu maddeyle, dernek uğraşları yöneticilerin hoşgörüsüne terk edilmiş, bir yerde dernek özgürlüğü devletin ipoteği altına sokulmuştur.

Kanunda dikkat çeken bir nokta, derneklerin "siyasetle iştigal" etmeleri konusunda herhangi bir hükmün bulunmamasıdır. Yani derneklerin siyasetle uğraşması ya da uğraşmaması serbest bırakılmıştır. Oysa uygulamada, kimi yönetici, bir derneğin kurulmasını onaylamak ve gerekli ilmühaberi vermek için, onun "siyasetle iştigal etmeyeceğini" belirtmesini şart koşabilmiştir.

Ağustos 1909'da *Kanun-i Esasi'ye eklenen 120. maddeyle* toplantı ve dernek kurma hakkı tanınmış ve anayasal güvenceye kavuşmuştur. 120. madde aynen şöyledir: "Kanunu mahsusuna tebaiyet şartı ile Osmanlılar hakkı ictimaa maliktir. Devleti Osmaniyenin temamiyeti mülkiyesini ihlal ve şekli meşrutiyet ve hükümeti tagyir ve Kanun-i Esasi ahkamı hilafında hareket ve anasırı osmaniyeyi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hadim veya ahlak ve adabı umumiyeye mugayir cemiyetler teşkili memnu olduğu gibi alelıtlak hafi cemiyetler teşkili de memnudur." Görüldüğü gibi Cemiyetler Kanunu'ndaki genel ilkeler burada da belirtilmiştir. İlginç olanı 120. maddenin de gizli (hafi) derneklerin kesinlikle yasak olduğunu vurgulamasıdır. Oysa, İttihat ve Terakki Cemiyeti bütün yaşamını gizli bir cemiyet olarak sürdürmüş ve bu konuda hiç tedirgin edilmemiştir.

b) İşçi Örgütlenmesi:

Bu dönemde işçilerin yoğun bir biçimde örgütlenmesine tanık oluyoruz. 1908'den başlayarak canlılık gösteren işçi örgütlenmesi, önceki dönemlerle kıyaslanamayacak ölçüde genişlemiştir. 23 Temmuz 1908'i izleyen günlerde işçilerin hemen hemen her yörede örgütlendiği görülmektedir.

1894-1895 yılları arasında gizli olarak bir süre çalışmalarını yürütebilen ve daha sonra kapatılan ve yöneticileri sürgüne gönderilen, ancak 1901-1902'de yöneticilerinin İstanbul'da yeniden örgütlenme çabalarına giriştiğini bildiğimiz *Amele-i Osmanî Cemiyeti*'nin eski yönetici ve üyeleri Ağustos 1908'de *Osmanlı Terakki-i Sanayi Cemiyeti* (Osmanlı Sanayii Geliştirme Derneği)'ni kurmuşlardır.[6] Ancak derneğe askerler de katıldıklarından ve bu Cemiyetler Kanunu'na aykırı olduğundan derneğin ömrü uzun olmamıştır.

1908'de işçi örgütlenmesi, sosyalist hareketin de yaygınlaştığı Rumeli ve Balkanlar'da, özellikle Selanik ve yöresinde geniş boyutlara ulaşmıştır. Ülkenin bu bölgelerinde işçi dernekleri yanında işçi sendikalarının da kurulduğunu görüyoruz. Böylece, "sendika" bir örgütlenme biçimi olarak, imparatorluk işçi sınıfı tarafından benimsenmiştir. 8 Ekim 1908 tarihli Kanun-u Muvakkat'ın "sendika" sözcüğünü kullanması ve 11. maddesiyle var olan sendikaları "mefsuh" sayması da işçi örgütlenmesinde sendikanın 1908'de artık bilindiğini göstermektedir.

Bu sırada kurulan sendikalardan birkaç örnek olarak şunları sıralayabiliriz: *Selanik Tütün İşçileri Sendikası.* Bu sendika, sınıfsal bir yapıya sahiptir. Sendikanın Selanik'te iki, Gevgeli'de bir, Kukus'ta bir olmak üzere dört şubesi vardır. Üye sayısı 3 200 kadar olup, bunların 2 000 kadarı Yahudi (o sıralar 150 bin nüfuslu Selanik'te 60-80 bin ile Yahudiler oldukça yoğundur), 500'den fazlası Rum, 400'ü Türk ve 200'ü Bulgar'dır. Görüldüğü gibi sendikanın üyeleri arasında ulus farkı yoktur ve bu farkın aşılması amaç edinilmiştir.[7]

1908'de *Samsun*'da başlatılan bir grev, Samsun Tütün İşçileri Sendikası'nın kurulmasına giden yolları da açmıştır. Samsun'da, Ağustos 1908'de, 1 500 ailenin geçindiği tütün ticarethanelerinde çalışan işçiler,

6 L. Erişçi, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (özet olarak)*, İstanbul 1951, s.9; Sencer (1969), s.207.

7 Velikov, agy, s.31.

greve gittikten sonra 14 Ağustos'ta yayınladıkları bir bildiriyle 12 kişilik yönetim kurulu olan bir sendika kurduklarını; gerek reji kumpanyası, "Amerikan Tobacco Company" gibi kamu nitelikli kuruluşların gerekse ticarethane sahibi özel kişilerin bundan böyle işçi taleplerini sendikaya bildirmeleri gerektiğini; sendikasız işçilerin atölyelerde çalışmalarına izin vermeyeceklerini ilgili mercilere duyurmuşlardır.[8] Bu olayda, grevin aynı zamanda işçileri bir sendika çatısı altında toplamada itici bir rol oynadığını görüyoruz. Ayrıca, *Samsun Tütün İşçileri Sendikası,* "closed shop" denilen ilkeyi, yani sendika üyesi olmayan işçilerin işe alınmaması ilkesini, işverenlere kabul ettirmeye uğraşarak, emek arzında tekel oluşturmak amacında olduğunu belirtmektedir.

İskeçe'de (Kisanti'de) *Türk-Bulgar Tütün İşçileri Sendikası* 1908'de kurulmuştur.[9]

1908'de Rumeli kentlerinde Bulgar sosyal demokratların öncülüğünde sendikalar kurulduğunu görüyoruz. Nitekim "7 Eylül 1908'de kurulan Bulgaristan Sosyal Demokrat İşçi Partisi üyeleri, *Selanik*'te, sosyalist bir temel üzerinde karma bir işçi sendikası kurmaya girişmişlerdir. Aynı sıralarda, *Manastır*'da 'Sınıf Bilinci' adlı bir işçi örgütünün de temelleri atılmış ve asıl amaç, işçi sınıfı arasındaki milliyetçi çatışmaları ortadan kaldırmak olarak belirtilmiştir."[10] Edirne'de de, bu sıralarda bir "İşçi Derneği" kurulmuştur.[11]

8 Ekim 1908'de Kanun-u Muvakkat yürürlüğe girdikten sonra, işçiler, özellikle bu düzenlemenin kapsamı dışında kalan işyerlerinde sendika kurmayı sürdürürken, kapsam içindeki işyerlerinde dernek biçiminde örgütlenmişlerdir.

1908'de İstanbul'da Mürettibin-i Osmanî Cemiyeti'nin kurulduğunu görüyoruz.[12] Basın işkolunda aynı sırada diğer milletlerden işçile-

8 Onur. agy, s.281.

9 Velikov, agy, s.32.

10 İdem.

11 Güzel (1975), s.84.

12 H. Onur, Mürettibin-i Osmanî Cemiyeti'nin (MOC) Ağustos 1908'de kurulduğunu yazıyor (s.279). MOC konusunda ayrıca bkz. Şişmanov, s.36; "Mürettibin-i Osmanî Cemiyeti ve Bugün Gazetesi" (derleyen Serigrafçı Hasan Usta), *Yurt ve Dünya,* Temmuz 1978, sayı 10, s.86-92.
1913'ten itibaren savaş ve sıkıyönetim yıllarında yaşamını zor koşullara rağmen sürdüren MOC, Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerini şu veya bu biçimde canlı

rin de ayrı ayrı örgütlendiğini, böylece aynı işkolunda Bulgar, Yunan, Ermeni ve Fransız basım işçileri derneklerinin oluşturulduklarına tanık oluyoruz.[13] Yine İstanbul'da tramvay ve demiryolu işçileri –sendika yasak olduğundan– derneklerde örgütlenmişlerdir.

23 Temmuz 1908'den sonra belli bir canlılık gösteren işçi örgütlenmesi, 13 Nisan 1909'da ortaya çıkan "31 Mart karşıdevrim" olayı sonucu 13 Nisan 1909'dan sonra ilan edilen sıkıyönetim nedeniyle bir ölçüde durulmuştur. Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa, İstanbul kapılarındayken hükümete ilettiği muhtırada, cemiyet ve toplantı özgürlükleri konusunda tüzel düzenlemeye gidilmesi zorunluluğunu da dile getirmiştir. 6 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'nun kabulünde bu isteğin de rolü olmuştur.

Ağustos 1909'daki tüzel düzenlemelerle işçi-işveren ilişkileri birçok yasak ve sınırlamaları da içeren tüzel dayanaklara kavuşmuştur. Bunun üzerine işçiler, 1908 ve 1909 grevlerinin, daha önceki eylem ve örgütlenmelerin verdikleri deneyimleri göz önünde bulundurarak ve yasaların sağladığı sınırlı olanaklardan da yararlanarak örgütlenmeye, eski örgütlerine canlılık ve hız kazandırmaya koyuldular. Bu sırada işçi örgütlenmesi, yine sosyalist fikirlerin yeşermek için daha elverişli siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullar bulduğu Rumeli, Balkanlar ve Makedonya kentlerinde İmparatorluğun diğer kentlerine oranla daha canlıdır. Ve yine Selanik önde gelmektedir. *Selanik*'te 1909'daki işçi örgütlenmesini incelerken öncelikle *Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu*'ndan (SSİF) söz etmemiz gerekecektir.

tutmuştur. MOC, 1940'lı yıllarda, önce İstanbul Matbuat Teknisyenleri Cemiyeti'ne sonra İstanbul Basın Teknisyenleri Cemiyeti'ne dönüşmüştür. 1947 tarihli Sendikalar Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle, aynı örgüt İstanbul Basın İşçileri Sendikası (kısaca İstanbul Basın-İş) adını almıştır. Bu sendika 1940'lı yılların sonunda ve 1950-1960 döneminde radikal sendikalardan biri olmuş; 1967'de DİSK'in kurulmasında rol oynamıştır. 1950-1960 dönemi yöneticilerinden İbrahim Güzelce, DİSK yöneticisi ve 1975'te DİSK'in yeni atılımlarında sorumluluk alan genel sekreteri olmuştur. Basın-İş, 1980'de 62. Genel Kurulu'nu toplarken, kendisinin MOC'un devamı olduğunu vurgulamıştır. Bu örnek, günümüze dek gelen bir sendikanın kökeninin 1908'e indiğini, o günlerden günümüze işçi hareketindeki sürekliliği göstermesi açısından önemlidir. Bu örgüt içinde ve ilişkide bulunduğu işçiler ve diğer örgütler aracılığıyla işçi hareketi bünyesinde önemli deneyimlerin nesilden nesile aktarıldığını biliyoruz. Böylece, diğer örnekler ve deneyimlerin de katkısıyla Türkiye işçi sınıfının "ortak hafızası" oluşmuş ve bu hafıza baskı ve şiddete karşın nesilden nesile bugüne gelmiştir.

13 Erişçi, s.9; Sülker (1966) s.144.

P. Dumont'un belirttiğine göre, "1909'un Mayıs-Haziran'ında Selanik'te küçük bir basın işçileri sendikası, tütün ve dikim işçiler ile birleşerek, *'Selanik Amele (İşçi) Cemiyeti'* kuruldu. Bu cemiyet, adını 'Selanik Sosyalist Amele Cemiyeti'ne, sonra da Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'na (SSİF) çevirdi. SSİF, daha çok Selanik'te önemli bir topluluk oluşturan Yahudiler arasında kitle tabanı buluyordu. Yahudiler arasında binlerce sempatizanı vardı. Kasım 1910'da hükümet emri ile kapatılması söz konusu olduysa da kısa süre sonra yeniden açıldı ve 1912 yılına dek İmparatorluk'taki tüm örgütler içerisinde kitle tabanına oturan bir kuruluş olarak kaldı. Aynı zamanda II. Enternasyonal'in muhatap olarak gördüğü (İmparatorluk içindeki) tek örgüttü."[14] SSİF, kuruluşuyla birlikte Selanik'teki bütün işçi kuruluşlarını bünyesinde toplamak istemiştir. SSİF dokuz sayı çıkan *Rabotniceski Vestnik* isimli bir yayın organına sahip olmuş; Selanik ve çevresindeki birkaç kentte daha işçi sendikaları kurulmasına katkıda bulunmuştur.[15]

Selanik'teki Bulgar mürettipler, kundura işçileri, deri sanayi işçileri ve terzihane işçileri sendikaları ise Bulgar Sosyal Demokrat Grubu'nun etkisi altındadır.[16]

Görüldüğü gibi, bazı işçi örgütleri, sosyalist düşünceye yakın sosyalist örgüt ve kişilerin katkılarıyla oluşturulmuştur. Ancak, bu arada birçok işçi örgütü de milliyetçi, şovenist unsurların yönetim ve denetimi altında kalmıştır. Bu tür işçi örgütlerinde, rahip ya da benzeri din adamları ile ünlü milliyetçi "kahramanlar" başkanlık veya önemli yönetim düzeylerine seçilmişler ve bunlar diğer milletlere karşı korkunç bir kin ve ırkçılık propagandası yapmışlardır. O dönemin Balkanlar'ı ve Makedonya'sının içinde bulunduğu karışık siyasal durum, karşılıklı katliamlar, siyasal suikastlar bu çevre koşullarını oluşturmuştur. Sosyalistler önderliğinde kurulan işçi sendika ve derneklerinin milletler arasında din ve milliyet farkını

14 Bkz. Dumont, agy, *Toplum ve Bilim,* s.33-34 ve s.36; Tunçay, agy, aynı dergide, s.130-132. Tunçay, yazısında SSİF'nin 1910'da kurulduğunu belirtiyor (s.130). Ancak, Tunçay, 1967'de yayımladığı *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)* adlı yapıtında (s.33, dn.43), Velikov'a atıfta bulunarak (s.31-32 ve 35-36 ile dn.51) SSİF'nin 1909 Mart ortalarında kurulduğunu yazmıştı.

15 Velikov, s.31-32 ve 36; Sencer (1969), s.223.

16 Güzel (1975), s.88.

kaldırmayı ilk amaçlarından biri edinmelerinin en önemli nedeni de bu durumdu. Ancak, milliyetçilik akımlarının egemenliği, bu amacın gerçekleşmesini önemli ölçüde engellemiştir.

1910'da Selanik ve diğer yöre kentlerde pek çok işçi örgütü bulunuyordu. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Selanik'te, Tütün İşçileri Sendikası, Pamukipliği Bükümcüleri Sendikası, Yükleme İşçileri Sendikası, Selanik-Manastır Demiryolu Memur ve Müstahdemleri Derneği, Marangoz İşçileri Sendikası, Sigara Kâğıdı Fabrikası İşçileri Sendikası, Garsonlar Sendikası, Ayakkabı İşçileri Sendikası, Şark Demiryolları Memur ve Müstahdemleri Derneği. *Vodina*'da sosyalist eğilimli bir öğretmenin öncülüğünde kurulan Dokuma İşçileri Sendikası.[17] *Drama, Kavala, Kisanti (Xanthi), Gümülçine ve Gevgeli*'de tütün işçileri sendikaları; *Karaferia* ve diğer birkaç kentte pamukipliği bükümcüleri sendikaları.[18] İşçi örgütlenmesine, *Veles, Manastır ve Üsküp* gibi kentlerde de rastlanmaktadır.[19]

Aynı dönemde, *İstanbul*'da da birçok işçi örgütü kurulmuştur. Bu örgütlerin belli bir bölümü sosyalist niteliklere sahiptir.

İstanbul'daki sosyalist örgütlerden Rumların Dersaadet Tetebbuât-ı İctimaiyye Cemiyeti (İstanbul –Başkent– Toplumsal İncelemeler Derneği-DTİC) öncelikle belirtilmelidir. Bu derneğin ve İstanbul'daki Rumların çeşitli işçi örgütlerinde etkin rol oynadıkları bilinmektedir. Örneğin, Anadolu-Bağdat Demiryolu Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvet-kârisi'nde Rumlar oldukça yoğundular. Bu son cemiyet, Fransızca *Journal des Travailleurs*, Türkçe *İşçiler Gazetesi* isimli iki dilde bir dergiyi, 9 Şubat 1909'dan başlayarak çıkarmıştır.[20]

Bu arada, Nisan 1910'da 1894'teki Amele-i Osmanî Cemiyeti'nin ve onun devamı olan Osmanlı Terakki Sanayi Cemiyeti'nin uzantısı olarak Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti kurulmuştur. O. Sencer'e göre, "Bu dernek geleneksel olarak sola yatkın ve devrimciydi."[21]

Temmuz 1910'da İstanbul'da, Tütün Rejisi İşçileri Sendikası kurulmuştur. Sendika'nın Müslüman ve Hıristiyan 800 üyesi vardır. Reji

17 Velikov, s.33.

18 Tunçay (1967), s.23, dn.13. Tunçay, bu bilgiyi anarkoliberal Yahudi ve SSİF Başkanı A. Benaroya'dan aktarıyor.

19 Bu konuda bkz. Velikov, s.37-39.

20 Tunçay, agy, s.140-141; P. Dumont, agy, s.32 ve 38.

21 Sencer (1969), s.227.

müdürü, Müslüman işçileri sendikadan ayırmak amacıyla bir imam getirtip, işçilerin dinsel duygularından yararlanmak istemiştir. Ancak, işçiler söylenenlere kapılmamışlardır.[22]

8 Eylül 1910'da, İstanbul'da Hüseyin Hilmi başkanlığında Osmanlı Sosyalist Fırkası (OSF) kurulmuştur. Programında işçilere yönelik birçok ilkeye yer veren Fırkanın işçiler üzerindeki etkisi oldukça sınırlı kalmıştır. OSF, H. Hilmi'nin pragmatizmi sayesinde tramvay, deniz ulaşımı ve Anadolu-Bağdat Demiryolu işçileri arasında bazı çalışmalar yapmış; salt ekonomik amaçlı grevlerin örgütsüzlük nedeniyle başarıya ulaşmasının güçlüğü nedeniyle fırka öncülüğünde, onun destek ve yardımıyla sendikalar kurulması için çağrıda bulunmuştur. Ancak, OSF'nin uğraş ve girişimleri bu dönemde beklediği sonuca ulaşamamıştır.[23]

1910'da İstanbul'da şu işçi örgütleri bulunmaktadır: Marangoz İşçileri Sendikası, Terzihane İşçileri Sendikası, Fırın İşçileri, Tramvay İşçileri, Pamukipliği Bükümcüleri, İmalat-ı Harbiye İşçileri, Matbaa İşçileri, Adakapı Metal İşçileri ve Anadolu Demiryolları Memur ve Müstahdemleri Dernekleri.[24] Aynı yılda, *İzmir'de* Yükleme İşçileri Sendikası, Aydın-İzmir Demiryolu Memur ve Müstahdemleri, Tütün Rejisi İşçileri, Terzi İşçileri, Ayakkabı İşçileri, Taşıyıcılar Dernekleri.[25] Bu arada, *Edirne'de* ve maden ocaklarının bulunduğu *Ereğli ve Balya-Karaaydın* gibi kentlerde de işçi birliklerinin var olduğu sanılmaktadır. 1910'da yapılan tahminlere göre, bütün ülkede 125-150 bin kadar örgütlü işçi vardır.[26] Bu tahmin abartılmış gibi de olsa, söz konusu yılda, örgütlü işçi sayısının azımsanamayacak kadar olduğu söylenebilir.[27]

İşçi örgütlenmesindeki bu canlılık, yöneticilerin endişe ve tepkisini çekmiş ve peşinden baskıları getirmiştir. Drama Kaymakamı

22 Velikov, s.33; Sencer, s.228.

23 1919 yılında Türkiye Sosyalist Fırkası adıyla yeniden kurulunca, 1910-1913 döneminin kazandırdığı deneyimle, Fırka ve H. Hilmi, işçiler arasında önemli bir taban bulmuş, özellikle İstanbul'da 1919-1922 grevlerinin yönetiminde ve işçilerin örgütlenmesinde bazı başarılar elde etmiştir. Bunları sırası gelince göreceğiz.

24 Tunçay (1967), s.23, dn.13.

25 İdem.

26 Tunçay (1967), s.34. Tunçay, A. Benaroya'ya atfen bu rakamı vermektedir.

27 Bu dönemde üye sayısını bildiğim 19 işçi örgütünün toplam 5 903 üyesi bulunmaktadır. Bunlar arasında büyük işletmelerde örgütlü hiçbir işçi dernek ya da sendikasının bulunmadığını belirtmeliyim. Bütün İmparatorluğu göz önüne alırsak 75-100 bin civarında örgütlü işçinin varlığı ileri sürülebilir. Bkz. Güzel (1975), Tablo: 11, s.87.

işçilerin sendikalarını kapatmaları gerektiğini ilan etmiş; Kavala Kaymakamı daha doğrudan bir yol izleyerek Tütün İşçileri Sendikası'nın yayın işlerini durdurmuş ve lokalini mühürletmiştir.[28] Ekim 1910'da "Emniyet ve asayiş-i memleket noktai nazarından hükümetçe tehlikeli addolunan sosyalist kulüplerinin sed'di" kararlaştırılmıştır.[29] Bu karar, Mecliste sosyalist milletvekillerinin şiddetli itirazlarıyla karşılaşmıştır. Bunlardan Vlahof Efendi[30] Mecliste şu konuşmayı yapmıştır:

> "Bazı memurlar yapmış olduğumuz kanunlara da muhalif harekette bulunuyorlar. Bunu göstermek için birkaç örnek söyleyeceğim. Lütfen dinleyiniz. Selanik'te dört ay önce Fédération Socialiste Ouvriére adlı bir dernek (SSİF olmalı-M.Ş.G.) kurulur ve hükümete Cemiyetler Kanunu'nun (CK) 6. maddesi gereğince bir bildiri ile tüzüğünden iki örneği iletir. Aradan dört ay geçer. Selanik'te ve Rumeli'de divanı harpler lağvolunduğu gün bu işçi kulübü kapatılır. Sebebi ise şimdiye dek ruhsatname verilmemiş olmasıdır. CK gereğince hangi dernekler hakkında ruhsat almak gerekir? Kanun diyor ki: Bildirge tüzükten iki örnek eklenerek verilir, buna karşılık bir ilmühaber alınır. İşte bundan başka bir şekil yoktur. Bunu niçin kapatmışlardır? Dernek kurulması bir hak mıdır, yoksa bir lütuf mudur, merhamet midir? Aynı zamanda o derneğin kâtibi olan bir musevi tahtı tevkife alınmış, yedi saat haps olunup tahliye edilmiştir. Selanik'te bir tütüncü (işçiler) sendikası var. O sendika üç ay önce hükümete aynı yolda bir bildirge sunmuş ona karşılık bir ilmühaber verilmiş. İki ay sonra hükümet tarafından bir ruhsatname veriliyor ve o ruhsatnamede; siyasetle meşgul olmamak üzere müsaade olunduğu beyan olunuyor. Efendiler, hepimiz biliyoruz ki, bizim CK'mızda böyle bir koşul yoktur."[31]

Vlahof'un konuşmasından CK'nin nasıl uygulandığını, yasada yeri olmayan yeni birtakım koşulların, örneğin siyasetle uğraşmamanın is-

28 Velikov, s.45.

29 Tunçay (1967), s.34; Sencer, s.225.

30 Vlahof Efendi, 1908 seçimlerinde Makedonya Ulusal Federatif Partisi'nden, İttihatçıların desteği ile Selanik Milletvekili olarak seçilmiş, CK uyarınca Partisi kapatılınca SSİF'ye üye olmuştur. Bkz. Tunçay (1967), s.34-35, dn.43; Tunçay, agy, s.135; Sencer, s.234 vd.

31 Meclisi Mebusan Zabıtları, 1. devre, 3. yıl, 12. toplantı, 24 Teşrinisani (1910); Sencer, s.226-227'de.

tendiğini görüyoruz. Ayrıca, yetkililer bildirim yapıldıktan sonra, başka hiçbir şeye gerek kalmadan vermeleri gereken ilmühaberin teslimini de derneklerin rengine göre geciktirebilmektedirler.

Bu tür baskı ve engellemelere karşın Selanik yöresinde işçi örgütlenmesi belli bir canlılığı sürdürmüştür. 1 Kasım 1911'de Selanik Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda işçi örgütlenmesinin gelişmesi ve onun sosyalist hareketle işbirliğinden dert yanılmakta ve önlem alınması şu biçimde istenmektedir:

> "Selanik'te bilcümle amelenin sendikalar teşkili gittikçe tevessü ettiğinden... tedricen sosyalizm fikri ve hayatının inkişafıyla ticaret-i mahalliyenin mahvolacağı... bu itibarla ruhsat ilmühaberi itasında tereddüt edildiği... ve nihayet ruhsat verilmiş sendikaların men'i için bir Meclisi Vükela kararı lüzumu."[32]

29 Haziran 1912 tarihli *The Levant Herald* gazetesi de[33] bu konuda şunları yazmıştır:

> "Sosyalist fikirler, işçilerin çeşitli birlikler halinde örgütlendiği Selanik'de gittikçe gelişmektedir. Bu durum yerel yöneticilerin dikkatini çektiğinden, merkezden bu konuda ne yapmaları gerektiğini sormuşlardır. Dahiliye Nezaretinin, yanıt olarak, CK'da özel derneklere ilişkin yeterli önlemler bulunduğunu ve yöneticilerin bunları uygulamaları gerektiğini bildirdiği öğrenilmiştir."

Dahiliye Nezareti'nin Ekim 1910'da yaptığının aksine, yasaklama yerine yerel yöneticilerin CK'ye göre gerekeni yapmalarını bildirmesi ilginçtir. Burada, Nezaretin işçi örgütleri ile sosyalist örgütler arasında ayırım yaptığını saptıyoruz. İkincilere karşı merkezden sert önlemler alınması tercih edilirken, birinciler mülki amirlerin yetki alanına terk edilmektedir. Ekim 1912'de Selanik ile Rumeli, Balkanlar ve Makedonya'nın işçi hareketi ve sosyalist akımlara sahne olmuş kentlerinin İmparatorluk sınırları dışında kaldığını biliyoruz. Balkan Savaşları sonrasında İmparatorluk sınırları içinde kalan yörelere dönecek olursak, 1911 ve sonrasındaki şu gelişmeleri saptıyoruz:

32 Erişçi, dn.22; Sülker (1966), s.146; Sencer, s.225; Tunçay (1967), s.37, dn.49.
33 Sencer, s.225'te.

1911'de İstanbul'da Tütün Rejisi işçilerinin kurduğu *Amele İttihadı Cemiyeti,* işçi cemiyetleri arasındaki bağları güçlendirmek amacıyla bir federasyon kurma tezini ortaya atmış; ancak yapılan bazı girişimlere karşın bu tez yaşama geçirilememiştir.[34] Bu girişim, ülkemizde ulusal düzeyde bir işçi örgütü kurulması konusunda ilk adım olması açısından önem kazanmaktadır.[35]

Bu arada, 1911'deki bir grevde, işçiler, örgütlerinin işverence tanınması isteğini ileri sürmüşlerdir. Yukarıda gördüğümüz gibi İzmir-Aydın Demiryolu işçilerinin Eylül 1911'de greve gittiklerinde ikinci istekleri "İleri" isimli cemiyetlerinin şirketçe kabul edilmesi, yönetim kurulunun tanınması yönündedir.[36]

Selanik ve yöresindeki işçi örgütlenmesi baskı altına alınmak istenirken, İstanbul'da da benzer baskılar yanında "işçi sınıfının örgütlenme hareketi, esnaf dernekleri çerçevesi içinde, oyalanmaya çalışılıyordu. Bu tür derneklerden ilki olan 'Ekmekçi Esnafı Amele Derneği'nin Tüzüğü'nün 25. maddesine göre maksadı şu idi: 'Amelenin ustalara karşı riayetlerini ve işlerinde usulü dairesinde hareketlerinin temin edilmesi için bir kat daha dikkat ve itina edileceği gibi; amelenin, fırın ustalarını ishar eden ahvalden içtinab etmelerine sarfı mesai etmek.'"[37] İTC, esnaf örgütleriyle iyi ilişkiler içinde olduğundan ve onları kendi siyasal amaçları doğrultusunda yönlendirebildiğinden işçi-esnaf tanımının bulanıklığından da yararlanarak işçileri bu tür esnaf örgütleri içinde toparlamaya azami gayret göstermiştir.[38] Bu tür gayretler yanında, özellikle kamu niteliği taşıyan işletmelerde 1880'lerden başlayarak oluşturulan *yardımlaşma ve tekaüt sandıklarına,* bu dönemde yenileri eklenerek işçilerin sendikalara gereksinme duymaları asgariye indirilmek istenmiştir.

1912'de, İmparatorluk'ta, sosyalist fikirlere uygun bir hava estiğinden, sosyalist dergilerle birlikte, sosyalist temele dayanan işçi örgütlenmesi yeniden canlanmıştır. Erişçi, 1912'nin ilk aylarında *İstanbul'*da işçi örgütlenmesinde bir kıpırdanmadan söz etmektedir.[39] Erişçi'nin belirttiğine

34 Erişçi, s.10; Sülker (1966), s.146; Sencer, s.227; Şişmanov, s.36.
35 Aynı konuda birçok girişime 1919-1922 döneminde de rastlayacağız.
36 Sencer, s.219 ve 229.
37 Erişçi, s.11 ve dn.23.
38 Bu arada İTC, "milli iktisat" politikasını gerçekleştirmek için başlattığı "şirketleşme" yoluyla da esnafı kendisine bağlamasını bilmiştir.
39 Erişçi, s.11.

göre, bu sırada, bir "*Amele Kulübü*" yanında, terzi, şemsiyeci, döşemeci, mücellit, değirmenci, berber, bira fabrikası işçileri, eczane işçileri, Cibali Reji işçileri arasında sendikalar kurulmaya başlanmıştır. Ayrıca, İstanbul'daki gemi makinistleri, "*Makinistler Cemiyeti*"ni kurmuş; tüzüğünde grevdeki işçilere ve diğer işçi sendikalarına cemiyet kasasından yardım yapılacağı ilkesine yer verilmiştir.[40] Bulgar, Rum, Ermeni, Fransız ve Osmanlı matbaa işçileri dernekleri bir araya gelerek İstanbul Matbaa İşçileri Sendikası'nı oluşturmuşlardır.[41]

1912'de, yaz başlarında, elverişli koşullardan yararlanarak kurulan işçi dernekleriyle birlikte Galata Sosyalist Kulübü de yeniden açılmıştır. Bu kulüp, Dersaadet Tetebbuât-ı İctimaiyye Cemiyeti'nden başka, şu işçi derneklerinin birleşmesinden oluşmuştur: Zenne ceket işçileri, Şişli işçileri, döşemeci işçiler, mücellitler, erkek terzileri, değirmen işçileri, berber işçileri, ticaret ve sanayi işçileri, Bira Fabrikası işçileri, eczane işçileri, Cibali Reji (tütün) işçileri.[42]

1912'de başlayan bu işçi örgütlenmesi, Balkanlar'ın karışması ve Balkan Savaşları'nın başlamasıyla büyük bir darbe yemiştir. Bu arada sıkıyönetimden yararlanan işverenlerin, örgütlü birçok işçiye yol verdiği de görülmüştür. Ocak 1913'te Genç Türkler'ce yapılan Babıâli baskını, yani bir hükümet darbesi sonucu hükümetin değiştirilmesi ve nihayet 11 Haziran 1913'te Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın katli üzerine İTC diktatörlüğünün iktidara iyice yerleşmesiyle her türlü muhalefet susturulmuş, muhalefetin önde gelen liderleri Sinop'a sürülmüştür. Bu gelişmeler ve birbirini izleyen savaşlar, işçi örgütlenmesinin durması ve sessizliğe itilmesi sonucunu da birlikte getirmiştir. Bununla birlikte bazı kentlerde bazı işçi örgütleri şu ya da bu biçimde yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Örneğin 1 Mayıs 1914 tarihinde İstanbul'da "İşçi Bayramı" için yayınlanan bildiri, *İstanbul Sendikalar Birliği'nin* (Union

40 Şişmanov, s.36.

41 Velikov, s.33.

42 Sencer, s.229. Sencer, *İştirak* dergisini (sayı 2, yıl 1912), kaynak gösteriyor. Burada sayılan işçi örgütleri ile Erişçi'nin belirttikleri arasında paralellik açıktır. Erişçi'nin sözünü ettiği Amele Kulübü de Galata Sosyalist Kulübü olabilir. Her durumda bu örgütlenmenin İstanbul Rumları önderliğinde ve onların çoğunluğunda oluşturulduğu söylenebilir. Yukarıda belirttiğim gibi DTİC, Rumların örgütüdür. Ancak, bu örgütlerde İstanbul'daki diğer milletlerden işçiler de yer almıştır.

des Syndicats de Constantinople) eseridir.[43] Yaşamlarını zor koşullara karşın sürdüren bu örgütler, 1919'dan itibaren daha aktif eylemler içinde görüleceklerdir. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya (Paylaşım) Savaşı yılları, işçi hareketinin sustuğunu, sessizliğe büründüğünü ancak yok olmadığını göstermektedir.

3. Siyasal Örgütler ve İşçilere Yönelik İlkeleri, Programları

II. Meşrutiyet sonrası, İmparatorluk'ta siyasal örgütlenmenin de canlandığı bir dönemi simgeler. Bu dönemde her türlü siyasal devinimlerin oluştuğunu ve sosyalist fikirlerin yaygınlık kazandığını, örgütlendiğini ve işçi hareketiyle somut ilişkiler içine girdiğini görüyoruz.

Aslında sosyalist düşünce, 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda yayılmaya başlamıştı. Özellikle Ermeni, Yahudi, Rum, Sırp ve Bulgarlar, sosyalist fikirlere daha duyarlı kesimleri oluşturuyorlardı. Bu dönemde sosyalist fikirler Makedonya'da yeşermeye başlamıştı. 1890'lı yıllarda Bulgaristan'dan gelen devrimci militanlar, Avrupa Türkiye'sine geçmişler; Selanik, Edirne, Üsküp, Manastır, İskeçe gibi bölgenin göreceli olarak sanayileşmekte olan kentlerinde, genellikle Bulgarca sosyalist broşürlerin dağıtımına girişmişlerdi. Birkaç yıl sonra, Filistin İkinci Yahudi Göçü dalgasıyla, işçi sınıfının tarihsel görevi ve sınıf savaşının gereği üzerine söylev ve yazılar Ortadoğu'nun bağrında duyulmaya başlıyordu. Selanik ve yöresindeki veya diğer kentlerdeki, örneğin İstanbul ve İzmir'deki Yahudiler, okuma-yazma oranlarıyla genel kültür düzeylerinin yüksek olması sonucu ilerici fikirlerle daha çabuk ilişkiye girme ve onları tanıma olanağı bulmuşlardır. Ayrıca, İstanbul'a oranla Abdülhamit baskı ve zulmünün görece daha az yoğun olduğu Selanik, Manastır ve Üsküp gibi kentler, Avrupa'ya yakın olmalarının getirdiği olumlu etkenlerle de sosyalist fikirlerin kolay yerleştiği yöreleri oluşturmuştur.

43 Zaharias (Zachariatis?) Vezestenis tarafından kaleme alınan bildirinin altında "Union des Syndicats de Constantinople" bulunmaktadır. Bkz. Dumont-Haupt, s.195 ve Belge No: 68, s.189-190; Tunçay, agy, s.141. Z. Vezestenis 1920'lerdeki "göç"le Yunanistan'a döndükten sonra Türkiye kökenli başka Rumlar gibi Yunanistan işçi ve komünist hareketi içinde önemli görevler üstlenmiş. Yunanistan Komünist Partisi kurucu ve yöneticiliğini yapmıştır.

Sosyalist fikirlerin İmparatorluk'ta yavaş yavaş yayılmaya başladığı bu ilk yıllarda Türklerin sosyalist fikirlere diğer uluslara oranla daha yabancı kaldıklarını görüyoruz. 1908 Genç Türk Hareketi'ne dek sosyalizm, Müslüman Türkler arasında ancak bir avuç aydını cezbedebilmiştir. Yukarıda belirttiğim gibi, Türklerin egemen ve çoğunlukta olduğu ilk sosyalist eğilimli örgüt, yani Osmanlı Sosyalist Fırkası (OSF), diğer ulusların sosyalist örgütlenmelerine oranla daha geç ve ancak 1910 Eylül'ünde kurulmuştur. 1908 sonrasının, sosyalist fikirlerin biraz daha yayılmasına katkıda bulunduğu kesindir. Ancak bu dönem uzun ömürlü olmamıştır. Mete Tunçay'ın belirttiği gibi[44] "Osmanlı solunun ilk canlılık dönemi, Hürriyet'in –II. Meşrutiyet'in– ilanından itibaren (1908-1913 arasında) beş yıl sürer ve 11 Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi ile sona erer. Bu tarihten sonra 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne dek İttihad ve Terakki diktatörlüğü hiçbir siyasal muhalefete olanak vermez. Mütareke döneminde de Osmanlı solu, dört yıllık ikinci bir hayat, ikinci bir canlılık dönemi, (1918-1922 arasında) yaşamıştır. Anadolu Milli Mücadelesi başlarken, İstanbul'da eski sosyalistler yeniden eyleme geçmişler ve Osmanlı solculuğunu devam ettirmişlerdir." Bu gelişmeleri daha sonra inceleyeceğiz.

1908 sonrasında, daha önce diğer uluslar arasında yaygın olan, tanınan sosyalist fikirler, Türkler arasında da taraftar bulmaya başladı. Türklerin bir kesimi de Büyük Fransız Devrimi ve Fransız sosyalizminden etkileniyordu. 1908'den 1913'e kadar uzanan dönemde Osmanlı solu canlılık göstermiştir; ancak İTF zaman zaman sosyalist harekete karşı baskı uygulamaktan kaçınmamıştır. Özellikle Şubat 1912 "sopalı seçimleri"[45] İttihatçıların gövde gösterisi şeklinde geçmiş ve onların zaferiyle sonuçlandıktan sonra o yılın Nisan-Temmuz ayları arasında, sosyalist ve işçi hareketlerine karşı baskı giderek tırmanmıştır. Ancak Ağustos ayından itibaren iktidar, bir ara İtilafçıların eline geçti ve seçim sırasında HİF'i destekleyen SSİF, Hıncakyan ve OSF bu yumuşamadan bir derecede ya-

44 Tunçay (1967), s.19.

45 İttihat ve Terakki Fırkası'na (İTF) karşı aday göstermek amacıyla SSİF, Hınçak (veya Hıncakyan; Ermenilerin 1887'de kurdukları siyasal bir örgüttü. Bir ikincisi de 1890'da kurulan Daşnaksutyan'dır) ve bazı milliyetçi gruplar Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla (HİF) bir seçim koalisyonu oluşturmuşlardı. OSF de bu güçbirliğini desteklemişti. Bu konuda bkz. Dumont, agy, *Toplum ve Bilim*, Güz 1977, s.38 ve dn.17; Tunçay, agy, s.137.

rarlandı. 1912'nin son aylarında Balkan Savaşları'yla yeni bir dönem başladı; Selanik, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrıldı. Ve 1913'te başlayan İTF diktatörlüğü Osmanlı soluna önemli bir darbe indirdi.

Bu dönem solculuğunun bir başka özelliği, alabildiğine dağınık olmasında ve merkezi bir örgütün yokluğunda somutlaşmaktadır. Dumont ve Haupt'un dediği gibi:

> "Selanik'te, İzmir'de, İstanbul'da ve daha başka kentlerde yığınla militan diğer taraflarda ne yapıldığı ile ilgilenmeden (ben ilgilenemeden demeyi tercih ederdim-M.Ş.G.) çalışmalarını sürdürmekteydi."[46]

Sosyalistler, örgütlendikleri zaman bile bir kent ile ona en yakın birkaç kentin sınırlarını aşamamışlardır. Örneğin SSİF, Selanik ve yöresinde; OSF, İstanbul'da ancak faaliyet gösterebilmişlerdir. Sosyalist hareketin bu ilk canlılık döneminin 1908 ile 1913 arasında ancak beş yıl gibi çok az bir zaman dilimini kapsaması ve ayrıca sosyalist örgütlerin kent düzeyini aşıp, bölge ve giderek ülke ölçeğinde örgütlenebilmek için elverişli zaman, zemin ve çevre koşullarına ulaşamadığı burada anımsanmalıdır.

Konumuzu aşacağı için bu dönemde kurulan siyasal örgütleri ve aralarındaki ilişkileri incelemeyeceğim;[47] sadece bu dönem siyasal örgütlerinin işçiler, işçi örgütleri ve giderek işçi hareketi konusundaki yaklaşımlarını ve varsa programlarında konuyla ilgili ilkeleri kısaca vermek istiyorum. Böylece, işçi hareketinin gelişmesine, işçilerin siyasal ve toplumsal yaşamdaki önem ve ağırlıklarının artmasına koşut olarak siyasi partilerin işçi isteklerine programlarında yer verdiklerini görme olanağı bulacağız. Önce İTF'den başlayalım:

46 Dumont-Haupt, s.36.

47 Ancak, bu arada Osmanlı İmparatorluğu sosyalist örgütleri arasındaki işbirliği girişimlerine işaret etmek gerekiyor. Bu örgütler önce 7, 8, 9 Ocak 1910'da Belgrad'da Birinci Balkan Sosyal Demokratlar Konferansı'nda (Dumont, agy, *Toplum ve Bilim*, s.46), daha sonra Ocak 1911'de Selanik'te bir araya gelmişlerdir. Bu son toplantıya SSİF, Bulgar Sosyal Demokrat Grubu, OSF ile İstanbul Toplumsal Araştırmalar Grubu katılmıştır. Bu toplantılarda ortak sorunlar tartışılmış, büyük bir Osmanlı Sosyalist Partisi ("Türkiye Sosyalist Birliği") kurulması da söz konusu edilmiştir. Bkz. Dumont, ibid, s.36, 43, 44; Tunçay, agy, s.134, 136 ve 142; Dumont-Haupt, s.304-305.

a) İttihat ve Terakki Fırkası:

Bu fırkanın işçilere ve işçi örgütleriyle, sosyalist örgütlere karşı tavrından sık sık söz ettik. Bu tavır genel olarak başlangıçta olumlu iken, Meşrutiyet'in ilanından sonra değişmiştir. İTF'nin bu konudaki tavrının değişmesini en güzel anlatan, bu fırkanın ekonomik sorunlarındaki ideologu ve "Milli İktisat" politikasını açıklayan yayın organı *İktisadiyat Mecmuası*'nın başyazarı *Tekin Alp'tir.* Tekin Alp şöyle diyordu:

> "Halkı, alnının teriyle geçinen emekçileri düşünmedik... Onların rahatını sağlamak şöyle dursun, grev yapmalarına meydan vermemek maksadına matuf kanunlar neşrettik. Bu kanunları neşrettiğimiz zaman bizde halk hükümetinin en yüksek derecesi tatbik mevkiinde bulunuyor, yani milletvekilleri genel reyle ittihaz olunuyor ve parlamentarizm usulü tamamiyle cari oluyordu. Öyle olduğu halde, *halkın, avamın düşmanı olan patron ve sermayedar sınıfların lehinde kanunlar neşrolunmuştur.*"[48]

Uygulaması bu şekilde kendinden biri tarafından olumsuz olarak değerlendirilen İTF programında "işçi haklarına riayet edilmesi için kanunlar çıkarılacağı" belirtilmişti. İTF, köylülerin arazi sahibi olmaları sebeplerinin de araştırılacağını vaat ediyordu.[49] İTF'nin 1908'de kabul edilen siyasal programının 13. maddesi şöyleydi:

> "Amelelerle patronların hukuk ve vezaifi mütekabilelerini tayin edecek kanunlar vaz-ı teklif olunacaktır."[50]

48 Onur, s.277.

49 Sülker (1966), s.143.

50 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler,* İstanbul, 1952, s.209; Sencer, s.208. İTF'nin 1911 tarihli Nizamnamesi'nin 13. maddesinde "...ziraat, sanayi ve ticareti teşvik eylemek ...ahlaken necip, siyaseten adil ve müşvik olan Osmanlı milletini iktisaden faal ve fikren hür bir hale getirmeye çalışmak" ilkeleri yer alıyordu. Bkz. S. Akşin, "İttihat ve Terakki Üzerine", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* c.XXVI, sayı 1, 1971 (Ankara), s.177. İTC'nin 1908 Kongresi kararları arasında kalkınma işi "terakki" ("Progrès") adı altında önemli bir yer tutuyor ve "Ahalinin teşebbüsat-ı şahsiyelerini"n uyandırılması öngörülüyordu. (Bkz. Tunaya, s.207; Akşin, a.y.) Akşin'in belirttiğine göre, "teşebbüsat-ı şahsiye demek, iş hayatı demekti, yani sanayi ve ticaret hayatı". (Agy, s.178.) Bu program çerçevesinde "milli iktisat"a doğru "şirketleşme" yöntemiyle hızlı adımlarla ilerleyen İttihatçıların istekleri özellikle 1914-1918 yılları arasında gerçekleşir gibi olmuştur. Ancak savaş olanakları içinde

Yani, "İşçilerle patronların hak ve karşılıklı görevlerini saptayacak kanunların çıkarılması teklif olunacaktır."

1908'de grevlerin gittikçe yayılması sonucu İTF, bu konudaki tutumunu grevleri kısa sürede önleyici önlemler almak, silahla bastırmak şeklinde ortaya koymuştur. İTF'ye göre işçi istekleri aşırıydı, geçersizdi. Bu konuda şöyle deniyordu:

> "Bizde henüz ameleleri biraraya toplayacak bir içtimai kuvvet, *sendika kuvveti mevcut olmadığı için amele sınıfının dizginini tutmak kabil değildir.* Programsız bir içtimai sınıfın taleplerinin ise mantıksız, yalnız menfaat hissiyle dolu olacağı şüphesizdir. Filhakika amelelerimizin talep pusulaları içinde Avrupa'da eski sosyalistlerin bile birdenbire talep edemeyecekleri derecede şahsi ve mali maddeler görüldü. Bunların halihazırda tatbiki gayri kabil olduğuna dair söylenen sözler, dermeyan olan müdafaalar ameleler tarafından hiç dinlenmedi."[51]

İTF, "mantıksız, çıkar duyguları ile dolu" işçi isteklerinin sendika gücü kanalıyla desteklenebileceğini, dizginlenebileceğini savunuyordu. Ancak bu sendikalar nasıl olmalıydı? İTF'ye göre sendikaların niteliği şöyle olmalıydı:

> "Sendikalar için her türlü sosyalist emellerden kaçınmak kat'iyetle lazımdır. Hayatlarını ancak bu suretle muhafaza edebilirler."

Burada İTF'nin sendikaları kendi güdümünde örgütlemek amacını görmemek elde değil. İTF, çıkardığı yasalarla işçi sorununa yaklaşımını göstermiştir. Dahası uygulama, genellikle yasa hükümlerinden daha baskıcı ve kısıtlayıcı olunca İTF'nin bu konudaki yaklaşımı, tutum ve davranışı sonuçta daha olumsuz ve yasakçıydı. İTF'nin bu tutumu, işçileri, bilinçlenme ve örgütlenmelerini güçlendirme gereksinmesiyle karşı kar-

vurgunculuk, istifçilik ve üçkâğıtçılıkla zenginleşenler Türk ya da başka ulustan olsunlar, "milli iktisat"ın oturması için gerekli "ulusal burjuvazi"yi yaratamamışlardır. "Savaş zenginleri" ve yeni "şirketlerin" taşralı ortakları, ulusal tipte bir burjuvazi yaratılmasının objektif koşullarına sahip değildiler. Bu yüzden Kemalistler, Genç Türkler'in başaramadığı bu zor işi üstlenmişler ve onlar, bu kez ulusal burjuvaziyi yaratmak için halkın ve devletin tüm olanaklarını seferber etmişlerdir. Bu konuya ilerde yeniden değineceğiz.

51 Onur, s.293.

şıya bırakmıştır. İTC, kendi güdüm ve denetiminde oluşturmak istediği işçi örgütlerine sendika ismini bile koydurtmamış; onlara cemiyet ismini vermiştir. Ayrıca işçi örgütleriyle esnaf örgütlenmelerini birbiriyle bilinçli olarak karıştırıp; bu örgütleri kendi siyasi görüşlerine yakın ve bir kısmı da İTC'nin aynı zamanda "fedai"leri olan "kâhya", "usta" gibi elemanlara kurdurmuştur.

b) Osmanlı-Ahrar[52] *Fırkası:*

14 Eylül 1908'de resmen kurulan bu fırkanın programının 23. maddesinde şöyle denilmekteydi:

> "Terk-i eşgal (grev) ve buna mümasil (benzer) halatta (hallerde) havayici zaruriye-i memleketin (ülkenin zorunlu gereksinmelerinin) hükümet tarafından temini cereyanı ve icabatı iktisadiye (iktisadi gerekler) ve menafii umumiye (kamu yararları) ihlal edilmemek şartı ile amelenin terfihi hali (durumunun düzeltilmesi) ve amelelerle usta ve sermayedaranın hukuk ve vezaifi mütekabilelerinin (karşılıklı görevlerinin) tayini marazında kanunlar vazı (konulması) ve Ticaret ve Nâfıa Nezaretine mertut (bağlı) olmak üzere bir *eşgali umumiye şubesi* tesis ve *memurini hükümetin terk-i eşgal için sendikalar tesis etmemeleri* teklif edilecektir."[53]

Bu madde, birçok bakımdan İTF'nin programındaki maddeye benziyor; burada farklı olarak, "hükümet memurlarının grev için sendikalar kurmamalarının" da teklif edileceği açık bir şekilde belirtilmiştir. Ayrıca Ticaret ve Nâfıa Nezareti'ne bağlı bir Genel İşler Şubesi kurularak çalışma hayatı ve işçi-işveren ilişkileriyle uğraşması öngörülmüştür.

c) Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad):

1908 yılında kuruluş işlemlerine başlanan ve 6 Şubat 1909'da resmen kurulan ODF, 1900'lerdeki Selameti Umumiye Kulübü'nün bazı üyelerini bu arada Sermakinist Rıza Bey'i de bünyesinde bulundurmaktadır.

1909 başında yayınlanan programının 1. maddesi şöyle düzenlenmişti:

52 Ahrar, "hür"ün çoğulu olup "özgürler" anlamına gelmektedir.
53 Tunaya, s.249; Sülker (1966), s.143; Sencer, s.208.

"Fabrikalar, taşocağı ve Kumpanyalar ile sair erbabı mesainin işlediği yerlerde efradı sermayedaran tarafından duçarı zulüm ve taaddi edilmemesi için Fırka, Kumpanya ve sermayedaran ile işçiler ve esnaf ve amele heyetleri arasında teşebbüsatta bulunacaktır."

5. maddede şöyle deniyordu:

"Vatanın ihtiyacı mübremesini istihzar eden çiftçi, amele, esnaf ve sair erbab-ı sanayi ve köylülerden alınan vergilerin tenkisi ve bilakis sefahat ve mükeyyifat ile istifade edilmeyen müdahhar servetlerden alınan vergilerin tezyidine bezli mesai edilecektir."[54]

ODF, İTF ile OAF'nin programlarına oranla işçiler bakımından daha olumlu ilkeleri programına almıştır. Özellikle 5. maddede bir sosyal adalet fikri vardır.

d) Ahali Fırkası:

1910'da İTF'nin ve hükümetin baskı ve yıldırma politikasından memnun olmayan bir kısım partililer, İTF'den ayrılarak AF'yi kurdular. Bu parti aynı yıl işçilere şunu vaat ediyordu:

"Sermayedarlarla işçilerin karşılıklı ilişkilerini düzenleyecek bir yasa çıkarılacak, işçi hakları korunacak, işçilerin örgütlenme ve grev yapma haklarını kısıtlayan yasada değişiklik yapılacak, bütün işçilerin haftada bir gün dinlenmesi sağlanacak, işgünü sekiz saate indirilecek, 14 yaşından küçük erkek, 16 yaşından küçük kızların işçilik yapması önlenecek, *İşçi Bakanlığı kurulacak,* işçi sendikalarına maddi ve manevi yardım yapılacaktır."[55]

Bu fırkanın işçi ve işçi örgütleri konusundaki yaklaşımı öncekilere oranla daha olumludur. AF, İTF'ye bir tepki olduğundan İTF'nin çıkardığı yasaların işçileri koruyacak yönde değiştirileceğini ve işçileri koruyucu, işgününün *sekiz saate indirilmesi, haftada bir gün dinlence, çocukların çalışma hayatına giriş yaşının sınırlandırılması* gibi o günün koşullarında oldukça ileri nitelikli önerileri vaat ediyordu.

54 Tunaya, s.260; Sencer, s.209.
55 Tunaya, s.294-302; Sülker (1966), s.145.

Ahali Fırkası ve başında Dr. Refik Nevzat'ın[56] bulunduğu Paris Şubesi, çalışmalarıyla, işçilerin neler istemeleri gerektiğini anlatıyor ve bu çabalar sonucu işçiler arasında bilinçlenenlerin sayısı çoğalıyordu.[57]

AF çevresi daha sonra, 21 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın (HİF) kuruluşuna katılmıştır.[58]

e) Osmanlı Sosyalist Fırkası:

II. Meşrutiyet sonrasında Türklerin önderliğinde ve çoğunluğunda kurulan ilk sosyalist örgüttür. OSF'yi kurmadan önce Hüseyin Hilmi ve çevresi dergi çıkararak sosyalist düşüncenin yayılmasına katkıda bulunmuşlardı.[59]

OSF, 8 Eylül 1910'da kurulduktan bir hafta sonra 15 Eylül 1910'da H. Hilmi'nin *İştirak* adlı dergisinde (bu dergi nedeniyle H. Hilmi'ye "İştirakçi Hilmi" de deniliyordu. Diğer bir lakabı "Arkadaş Hilmi"dir.) OSF'nin *Beyanname* ve *Programı* yayınlanmıştır. Fransız sosyalizminden geniş ölçüde etkilenmiş olan ve II. Enternasyonal'e üyelik için başvuran OSF, solculuğu, halka yaklaştırmak için İslamiyetle bir uzlaşma zemini aramıştır. Programının işçileri ve işçi hareketini ilgilendiren ilkelerini şöyle sıralayabiliriz:

4. Madde: İnsanların ihtiyacatı tabiyesinden olan mevaddan alınan vergilerin lağvı.

56 *Dr. Refik Nevzat,* 1894 yılında Paris'e gitmiş ve yıllarca Genç Türk örgütlerinde çalışmıştır. 1909 yılında, yine Paris'te bu kez İttihatçılara karşı muhalefete geçmiş ve Şerif Paşa'nın başını çektiği ve 1909 sonlarında kurulan Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın (Le Parti radical ottoman-Osmanlı Radikal Fırkası –bu parti ülke içinde gizlice örgütlendi– "Cemiyeti Hafiye") kurucuları arasında yer almıştır. Aynı zamanda sosyalist literatür yayımcılığına girişmiş ve özellikle 1911 sonbaharından itibaren elle yazıp litografla bastığı aylık gazetesi *Beşeriyet*'i yayımlamıştı. Daha sonra H. Hilmi grubu ile temas kurmuş ve 1912'de OSF'nin Paris şubesini açmıştır. Türkiye sosyalizminin öncülerinden sayılan Refik Nevzat, 1960 yılına dek Fransa'da yaşamış, ölümünden birkaç ay önce Türkiye'ye dönmüştür. Bu konuda bkz. Tunçay (1967), s.38 vd.; Dumont, agy, *Toplum ve Bilim,* s.37 ve dn.15.

57 Sülker (1966), s.145-146.

58 AF'de Gümülçineli İsmail Zeynel Abidin ve Mustafa Sabri gibi H. Hilmi'nin bu dönemde (1908-1913) ve Mütareke yıllarında dostluk ettiği politikacıların bulunması, özellikle dikkate değer. Bkz. Tunçay (1967), s.32, dn.40 ve s.37.

59 OSF konusunda bkz. Tunçay (1967), s.25 vd.; Sencer, s.231 vd., s.237 vd. Dumont-Haupt, s.191 vd.; Dumont, agy, *Toplum ve Bilim,* s.42 ve dn.25.

6. Madde: Şimendiferler, bankalar, madenler, sigorta kumpanyalarının millileştirilmesi ve her türlü inhisarın ref'i.

7. Madde: Her Osmanlı'nın Türkiye'nin her yerinde intihaba hakkı olması.

13. Madde: Sosyalistliğin terakkisine hadim bilumum faydalı nümayişlere iştirak.

14. Madde: Amelenin hukuku sarihasını payimal edercesine tertip edilen (edilmiş olan) grev ve sendika kanunlarının ref'ü ilgası.

17. Madde: Bilumum amelenin haftada bir gün istirahat etmesi.

18. Madde: Evkatı mesainin (işgününün) günde sekiz saate hasredilmesi.

19. Madde: On dört yaşından ufak erkek ve on altı yaşından küçük kızların amelelikten men'i.

20. Madde: Bir Amele Nezareti teşkili.

21. Madde: Dahili ve harici bilumum sosyalist kongrelerine iştirak edilmesi.

22. Madde: Bütün amele sendikalarına manen ve maddeten muavenet edilmesi.[60]

OSF'nin Paris Şubesi, 1912 Şubat'ında Hatt-ı Hareket Beyannamesi, Islahat Programı ve Belediye Programı'nı bastırmıştır. Dokuz bölümden oluşan Islahat Programı'nın 6. bölümünde işçi haklarına yer verilmiştir. OSF'nin Programında belirtilen ve yukarıda belirttiğim ilkeler dışında kalan yenilikler şunlardır: Asgari yevmiyenin belirtilmesi; işçilerin sağlık durumuna özen gösterilmesi; iş mahkemelerinin kurulması; mahkûmların *ücretli* olarak çalıştırılması; kadın işçilere doğum izni verilmesi. Görüldüğü gibi, o dönemin koşulları içinde oldukça ilerici nitelikli ilkelere yer verilmiştir. Mahkûmların ücretli çalıştırılmalarının günümüzde bile gerçekleştirilememiş olması göz önüne alınırsa OSF ilkelerinin ilericiliği daha iyi anlaşılacaktır.

OSF Islahat Programı'nın 7. bölümü bir tür sosyal güvenlik kurulmasını; 8. bölümü birtakım sanayi dallarında millileştirilmelere gidilmesini; iş bulma, kredi ve mesken yaptırma kurumlarının örgütlendirilmesini öngören istek ve ilkeleri içermektedir.

60 Sencer, s.239, dn.1, OSF'nin Beyannamesi de aynı yerdedir.

OSF'nin H. Hilmi'nin uyanıklığı ve pragmatizmi sayesinde İstanbul işçileri arasında sınırlı bir yankı uyandırdığını yukarıda belirtmiştim. Asıl önemli olanı, bu istek ve ilkelerin, OSF'nin ilişki kurduğu işçi çevrelerinde iz bırakmasıdır. İleriki dönemlerde göreceğimiz gibi, işçiler gösteri ve yürüyüşlerinde ve grevlerinde aynı içerikli taleplerde bulunacaklardır. OSF'nin 1910-1913 döneminde başarılı olduğu söylenemez ve bunun nedenleri şunlardır:[61]

a) OSF'nin sosyalist hareketin baskıyla karşılaştığı 1910 sonuna doğru kurulması ve 1913'e kadarki yaşamında ülkenin siyasal ve toplumsal ortamının böyle bir siyasal parti için elverişli olmaması;

b) OSF'nin yaşamının ilk yıllarında işçi hareketinin, baskılar ve diğer nedenlerle, 1908'in yaz ve sonbahar aylarındaki hızından çok şey yitirmiş olması;

c) İşçi hareketinin, OSF'nin kurulmasından önce, diğer sosyalist örgütlerin etkisinde bulunması ve nihayet Partinin temel taşı olan H. Hilmi'nin, kuruluş yıllarında, daha henüz siyasal ve eylem alanlarındaki deneyiminin ilk adımlarını atıyor olması.

Sonuç olarak, OSF, işçileri parti desteğinde örgütlemek amacına yönelik çalışırken, böylece partinin de güçleneceğini umut etmişti diyebiliriz. Ancak bu işin kolay ve çabucak gerçekleşmeyeceğini de biliyordu. Bu nedenle OSF, bu ilk yıllarında, M. Tunçay'ın dediği gibi, "genellikle halka ve özellikle işçilere inmeyi becerememiş ve bir 'hareket' olamamıştır."[62]

f) Dersaadet Tetebbuât-ı İctimaiyye Cemiyeti (İstanbul Toplumsal İncelemeler Derneği):

Yukarıda değindiğimiz gibi bu örgüt, İstanbul Rumlarının örgütü olup, çeşitli işçi örgütlenmelerinde etkin bir rol oynamıştır. Örneğin Anadolu-Bağdat Demiryolu Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvet-kârisi'nde Rumlar çok sayıdaydı. Bu derneğin Fransızca *Journal des Travailleurs* ve Türkçe *İşçiler Gazetesi* isimli dergisinin Sorumlu Müdürü Y. Konstantinides isimli bir Rumdu. İlk sayısı 9 Şubat 1909'da çıkan dergi, çalışanlarla ilgili siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunlara yer veriyordu.

61 İbid.
62 Tunçay (1967), s.31.

Bu örgütün, İstanbul Sendikalar Birliği'yle de ilişkisi olduğunu belirtmiştim. Bu örgütler 1914-1918 arasında sessizce yaşamlarını sürdürdükten sonra mütareke yıllarında yeniden işçi hareketi sahnesine çıkacak ve uğraşlarına etkinlik kazandıracaklardır.

g) Milli Meşrutiyet Fırkası (MMF):

Ulusal (milli) iktisat, ulusal bir anayasa amacıyla uğraş veren ve üyeleri arasında daha sonra Türkiye Komünist Partisi'ni (TKP) kuracak olan Mustafa Suphi ile Turancı ve daha sonra Türk milliyetçiliğinin şampiyonlarından Yusuf Akçura'nın da bulunduğu MMF'nin 1912'de yayınlanan programına göre, köy ziraat sendikaları kurulmasına çalışılmalı ve bu sendikalar köylüye hammadde vermeli; tohum, gübre, tarım araç-gereçleri gereksinimlerini karşılamak veya bu gereksinimlerin karşılanması amacıyla düşük faizle borç vermelidir. *İfham* (Anlatı, Uyarı-Commentaire) ismiyle bir yayın organına da sahip olan MMF, görüldüğü gibi daha çok köylülüğe yöneliktir ve bu nedenle işçiler arasında hiç ilgi uyandırmamıştır.[63]

Görüldüğü gibi, partilerin işçilere ve işçi hareketine yönelik değişik ilkeleri var. 1908 ile başlayan siyasal partilileşme yaşamı içinde hemen hemen her partinin[64] bu konularda ilkeler benimsemesi, o dönemde işçi hareketinin güncelliği, canlılığı ve sosyalist hareketle yakın ilişkisiyle doğru orantılıdır. Bu partilerden İTF, programını kısmen uygulamıştır. Diğer partiler, özellikle sosyalist örgütler, programları çerçevesinde işçiler ve halk arasında yayın yoluyla propaganda ve ajitasyon çalışmaları yapmışlar, işçi eylemleri ve grevler sırasında kendi görüşlerini açıklamak ve taban bulmak için uğraşmışlardır. Ancak bütün bu çalışmalar Haziran 1913'te Enver, Talât ve Cemal Paşaların Üçlü Yönetimi (Triumvirat) ile noktalanmıştır. 11 Haziran 1913'te Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın katli bahane edilerek birçok muhalif, "hükümeti devirmek amacıyla ihtilal

63 Sülker (1973), s.20; P. Dumont, "Bolchévisme et Orient, le Parti Communiste Turc de Mustafa Suphi, 1918-1921", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, c.XVIII, No: 4, Ekim-Aralık 1977, s.379.

64 SSİF'yi incelememizde ele almamamızın nedeni, ona kısmen yukarıda değinmemiz ve 1912'de SSİF'nin etkili olduğu yörelerin İmparatorluğun elinden alınması üzerine daha sonraki dönemlerde Türkiye açısından önemini yitirmesidir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na ise, bu partinin programı konusunda bilgi ve belgeden yoksun olmamız nedeniyle değinilmedi. Bu konuda Tunaya'nın yapıtına bakılabilir.

ve suikastlar tertip etmek" ithamıyla Divan-ı Harb'e verilmiş; aralarında Hüseyin Hilmi ve Mustafa Suphi'nin de bulunduğu iki yüzden çok muhalif yönetici ve önder Sinop'a sürülmüştür. Sinop sürgününden Mondros Mütarekesi'ne kadar, muhalefet tek kelimeyle dilsize çevrilmiştir; M. Tunçay'ın deyişiyle, bu dönemde "Türkiye'de hiçbir solcu kıpırdanış olmamıştır."[65]

Bu dönemin genel bir değerlendirmesini yapıp, işçi hareketi konusunda bazı sonuçlar çıkarmadan önce, özet bir biçimde dönemin gösteri ve yürüyüşlerini inceleyelim:

4. 1909-1915 Gösteri ve Yürüyüşleri

Bu dönem grevler, işçi örgütlenmesi gibi işçi gösteri ve yürüyüşleri açısından da çok zengindir, deneyimlerle doludur. Dönemin gösteri ve yürüyüşlerine kısaca birkaç noktada değineceğim:

a) 1 Mayıs İşçi Bayram Kutlamaları:

Bu dönemde siyasal ortamın görece özgürleşmesi ve sosyalist düşüncenin –belli birkaç kentte sınırlı kalsa bile– yayılması sonucu grevler denli ilginç ve anlamlı başka işçi olaylarına da tanık olunmuştur: Örneğin 1 Mayıs'ın İşçi Bayramı olarak kutlanması. 1 Mayıs'ları tarihsel süreç içinde inceleyelim:

1 Mayıs 1909: Osmanlı İmparatorluğu'nda *İşçi Bayramı*'nın ilk kez 1 Mayıs 1909'da Üsküp'te kutlandığı kabul edilmektedir. O gün Üsküp'te 120 Bulgar ile Sırp ve 10 Türk işçisi ellerinde kızıl bayraklarla kentte gösteri ve yürüyüş yapmıştır.[66]

65 Tunçay (1967), s.45.

66 Velikov, s.38-39; Tunçay, s.33; Sencer, s.229; Güzel (1975), s.89; *A. Seren,* "Türkiye işçi sınıfı ve tarihte 1 Mayıslar (1906-1925)", *Yurt ve Dünya,* Mayıs 1977, No: 3, s.393-412. Bu son makalede yazar, kendisinin de yazdığı (s.397) gibi "kuzu pişirilen, helva dağıtılan Kâğıthane âlemleri" biçiminde kutlanan 1900'lerin "Nevruz"unu "İşçi Bayramı"yla karıştırmaktadır. 1906'da veya öncesinde, o dönemin koşulları içinde İstanbul gibi, Abdülhamit istibdadının en azgınının yaşandığı bir kentte, "İşçi Bayramı" kutlanması çok zor olmalıydı. Bununla birlikte Seren'in yazısı, 1920 ve sonrasındaki 1 Mayıs'lar konusunda birçok bilgi vermesi bakımından önem kazanmaktadır.

1 Mayıs'ın İşçi Bayramı olarak kutlanması, Osmanlı İmparatorluğu'nda da işçilerin bayramın anlamını, yani sekiz saatlik işgünü ("8 saat iş-8 saat istirahat-8 saat uyku") ve işçi sınıfı uluslararası dayanışması için yapıldığını bildiklerini göstermesi bakımından ilginçtir. Bu, aynı zamanda işçilerin o gün işi durdurup, yani greve gidip, isteklerini gösteri ve yürüyüşlerle duyurma yöntemini bildiklerini de belirten bir olaydır.

1 Mayıs 1909'da *Selanik*'te genel greve gidilmemiş, gösteri ve yürüyüş yapılamamış; ancak daha sonraki yıllarda da bu durumda sık sık rastlandığı gibi işçilerin güncel isteklerini dile getiren bildiriler dağıtılmış, afişler asılmıştır. Selanik'te, Bulgar Sosyal Demokratları dağıttıkları bildirilerde, İmparatorluğun bütün tebaları için seçme ve seçilme haklarının tanınmasını, emeği koruyacak kanunların çıkarılmasını ve grev mevzuatının (yani TECHKM'nin) değiştirilmesini talep etmişlerdir.[67]

1 Mayıs 1910: 1910'da, 1 Mayıs, Selanik ve Veles (Köprülü kenti) gibi birkaç Rumeli kentinde kutlanmıştır.

Selanik'teki gösteri ve yürüyüşü SSİF ile Bulgar Sosyalist Grubu birlikte düzenlemiştir. Yapılan konuşmalarla İşçi Bayramının önemi, sosyalizmin faziletleri anlatılmıştır.[68]

1 Mayıs 1911: 1911'de 1 Mayıs İşçi Bayramı görkemli bir biçimde Üsküp, Selanik, İstanbul, Kumanova, Veles ve Edirne'de kutlanmıştır.

A. Benaroya anılarında bu konuda şöyle diyor:

> "1911 yılının 1 Mayıs töreni Avrupa Türkiye'sinin aşağı yukarı bütün kentlerinde başarılı bir biçimde kutlandı. *Selanik*'teki gösteri yürüyüşünde yalnız Musevi ve Bulgarlar değil, fakat aynı zamanda yeter sayıda Yunanlıyla Türk yer aldı."[69]

SSİF'nin, 3 Mayıs 1911'de II. Enternasyonal'e gönderdiği raporunda Selanik'teki kutlama şöyle anlatılmaktadır:

> "Bu gösteri yürüyüşü gerek katılanların sayısıyla gerekse de uluslararası niteliğiyle son derece önemli etkiler uyandırdı. SSİF'nin çağrısına 14'ten fazla sendika yanıt verdi. Ayrıca harekete çok

67 Tunçay (1967), s.33, dn.43.
68 Bkz. Sencer, s.229; Dumont-Haupt, s.85 ve dn.17, s.296 vd.; Tunçay, agy, *Toplum ve Bilim*, s.135.
69 Dumont-Haupt, s.305.

sayıda sendikasız işçi de katıldı. Hamalların, yük arabası sürücülerinin, mavnacıların, yük boşaltıcıların ve liman işçilerinin büyük bir kısmının işlerini bırakmaları kentte hayatı felce uğrattı; bu yüzden patronların çoğu dükkânlarını kapatıp, bayramımıza katılmak zorunda kaldılar, tabii seyirci olarak.

"Sabah kentin büyük bir kahvesinde bir toplantı düzenlendi, SSİF militanlarının dört ayrı dilde konuşmalarını 5 bin kişi dinledi. Konuşmalar 1 Mayıs'ın önemi ve işçi istekleri üzerine idi.

"Öğleden sonra büyük bir yürüyüş yapıldı. En önde bando mızıka ile yedi-sekiz yaşları arasında bin kadar küçük işçi, sendikalı ve 1 Mayıs'ı kutlamaya gelen önemli sayıda sendikasız işçilerden oluşan kafileye yol açıyorlardı. Nüfusu oluşturan çeşitli milliyetlerden her biri temsil edilmişti; bu da son derece etkili oldu.

"Kortej kentin ana caddelerinden geçti. Arada kentin en işlek noktalarında durulup fırsattan yararlanarak çeşitli konuşmalar yapıldı. Özellikle milletvekili yoldaşımız Vlahof'un (Hürriyet Meydanı)'nda 20 bin kişilik[70] bir dinleyici kalabalığı önünde yaptığı 'Ülke Siyaseti ve Balkan Konfederasyonu' konulu konuşması dikkatle izlendi."[71]

A. Benaroya anılarında konuşmacılar arasında Vlahof ve kendisiyle birlikte, Papatomas, Arditti ve *Türk tütün işçisi İhsan*'ın da bulunduğunu belirtiyor. A. Benaroya "sosyalist kızıl bayrakların dalgalandığı törende Enternasyonal Marşı birçok dilde birden söylendi" diyor.[72]

Selanik'te 1 Mayıs gösteri yürüyüşü, konuşmalardan sonra tam bir düzenlilik içinde sona ermiştir.

S. Velikov aynı tören hakkında şunları yazıyor:[73]

70 20 bin sayısı oldukça abartmalı bir rakama benziyor. SSİF'nin büyük mitingleri hiçbir zaman 6 bin ile 10 bin kişiden çok katılım sağlayamamıştır. (Bkz. Dumont-Haupt, s.115, dn.1.) A. Benaroya anılarında, 12 bin işçinin grev yaptığını, 7 bin işçinin yürüyüşe katıldığını belirtmektedir. (İbid, s.305.) Bu gösteri ve yürüyüşe 7-8 bin kişinin katıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bkz. Tunçay, agy. *Toplum ve Bilim*, s.136; Dumont, agy, *aynı dergi*, s.37.

71 Dumont-Haupt, s.114-115.

72 Agk, s.305.

73 Velikov, s.47.

"1911 1 Mayıs törenlerinin en görkemlisi Selanik'te yapıldı. Bu gösteriye tütün imalathanelerinde çalışan 520 işçi, sosyal demokrat örgüt üyesi 104 kişi, 238 taşıyıcı işçi, 148 mürettip, 172 marangoz işçi olmak üzere toplam 2 282 kadın, erkek katıldı."

Bu rakamın SSİF raporundaki ya da A. Benaroya'nın anısında belirttiği rakamlardan farklı olduğu görülüyor. Rakamlar arasındaki fark, kanımca çok önemli değil; çünkü, o günkü koşullarda 3 bin işçinin bile böyle bir gösteriye katılmış olması birçok açıdan anlamlı ve önemlidir.

1 Mayıs 1912: 1912'de 1 Mayıs İşçi Bayramı Selanik ve İstanbul'da kutlanmıştır.[74]

İstanbul'da "İşçi Kulübü'nü kuranlar yani Dersaadet Tetebbuât-ı İctimaiyye Cemiyeti ve bağlı işçi dernekleri 1912'de 1 Mayıs gününü işçi bayramı olarak Pangaltı'daki Belvü Bahçesi'nde kutladılar". 1912 yılında o zamanlar çıkan (OSF'nin yayın organı) *İştirak* dergisinin 2. sayısında bir fotoğraf ve fotoğrafın altında şu yazı vardı: "Pangaltı'daki Belvü Bahçesi'ndeki efrenci (Miladi-Y.N.) 1912 senesi mayısının birinci günü, Osmanlı Sosyalistleri tarafından idare edilen 1 Mayıs Bayramı." Bu bize bayramın örgütlenmesinde OSF'nin de rol aldığını göstermiyor mu?

Selanik'te düzenlenen bayram, binlerce kişinin katılmasıyla kutlanmıştır.

SSİF'nin II. Enternasyonal'e gönderdiği yazıda bu konuda şöyle deniyor:

"Hükümet 1 Mayıs günü yürüyüş yapmamızı ve toplantılar düzenlememizi yasaklayınca biz de elimizden geldiği kadar fazla işçinin işbaşı yapmamasına çalıştık.

"Çağrımızı 7 bini aşkın işçi cevaplandırdı. Onların işlerini bırakmaları kentin ticaret ve sanayi hayatını felce uğrattı. (...) Lokalimiz çok küçük olmakla birlikte, sabahleyin çeşitli dillerde birbirini izleyen –herkese açık– konuşmalar düzenledik. Bu konuşmaları 1.200'ü aşkın dinleyici izledi. Öğleden sonra bir parkta toplanmaları için üyelerimize çağrıda bulunduk. Resmi

74 Sülker (1973), s.20; Sencer, s.230.

makamlar halkı ürkütmek için kamu güvenliğini sağlamak bahanesiyle üzerimize süvari müfrezesi, jandarma kıtaları ve çok sayıda polis saldırdı."[75]

Böylece toplantı engellenmiştir. Bu yıl genel olarak İTF'nin baskısını artırdığı bir yıldı. Seçim arifesinde sosyalistlere karşı da son derece sert davranılıyordu. 1912 Şubat ayı sonlarında A. Benaroya tutuklanıp İstanbul'a gönderilmiş, seçim kampanyası için *Mücadele* adlı bir gazete çıkarmaya çalışan Vlahof Efendi de Nisan'da tutuklanmıştır. Aynı ay içinde, İttihatçıların Maliye Nazırı Cavit Bey, Selanik garının temel atma töreninde ünlü antisosyalist söylevini vermiştir.[76]

Aynı yılın, sendikalar ve işçi dernekleri üzerinde baskıların yoğunlaştırıldığı yıl olduğu da anımsanmalıdır.

Bir yandan İTC'nin baskıları, öte yandan savaşlar ve sıkıyönetim nedenleriyle işçi bayramının kutlanması 1913'ten itibaren fiilen engellenmiştir. İşçiler ve örgütleri, 1913 ve 1914'te bildiri dağıtmak ve afiş asmakla yetinmişlerdir. Örneğin Dersaadet Tetebbuât-ı İctimaiyye Cemiyeti Sekreteri Z. Vezestenis, II. Enternasyonal'e gönderdiği yazısında şöyle diyordu:

"1 Mayıs 1914 günü yürüyüş yapmadık, bu keyfi yönetimi protesto ediyor ve sizlerle birlikte bir kez daha haykırıyoruz:

"Kahrolsun burjuvazi! Yaşasın Özgürlük! Yaşasın Toplumsal Devrim!"[77]

Derneğin yayınladığı 1 Mayıs bildirisinde, Balkan Savaşları'nın Türkiye'de yarattığı kötü ekonomik, toplumsal ve siyasal sonuçlardan yakınılıyor ve hükümetin baskıcı politikası protesto ediliyordu.

b) TECHKM'nin Kanunlaşmasına Karşı Gösteriler:

19 Haziran 1909'da, Selanik'te SSİF önderliğinde, sendika yasağı getirip grevi düzenleyen TECHKM paralelindeki yasa tasarısı Osmanlı Parlamentosu'nda görüşülürken, bu tüzel düzenlemenin işçiler lehine ka-

75 Dumont-Haupt, s.162; Tunçay, agy, s.137.
76 Bkz. Dumont-Haupt, Belge XIII, s.236 vd.
77 Agk, s.189-190; Tunçay, agy, s.141.

nunlaşmasını sağlamak amacıyla büyük bir miting düzenlenmiştir. Doğrudan doğruya parlamento kararını, yani yasa koyucuyu etkilemeyi hedefleyen bu mitingin siyasi niteliği açıktır. SSİF'nin II. Enternasyonal'e yazdığı rapora göre, Selanik'te "...faaliyet gösteren bütün sendikaların temsilcileri Selanik İşçi Derneği'nin (daha sonra SSİF'ye dönüşecek olan örgüt) girişimi üzerine, Osmanlı Meclisinde yapılan sendika kurma hakkı ve grev hakkı konusundaki tartışmaları gözden geçirmek amacıyla geçici bir komisyonda bir araya geldiler.

Söz konusu komisyon, dört kez toplandı ve bu konuyu derinlemesine tartıştıktan sonra, hükümetin sendika ve grev hakkına karşı beslediği düşmanca niyetlerini protesto etmek ve aynı zamanda bir sendika yasasını istemekten öte, emekçilerin sömürülmesine bir set vurmak amacıyla ırk ve din ayırımı gözetmeksizin şehrin bütün işçilerini bir mitinge çağırmayı kararlaştırdı."[78]

"Birçok engeller ve bir türlü izin vermek istemeyen ilgili mercilerle çatışmalardan sonra" gerekli izin alındı;[79] "ve beş ayrı dilde yazılan çağrı el ilanı olarak 3 bin adet basılıp, bütün işçi sınıfına dağıtıldı."[80]

"Mitingi düzenleyenler, başta Selanik İşçi Derneği, demiryolu işçileri ve diğerleri ustalıkla hareket edip, milliyetçi derneklerin gözetimi altında bulunan işçi cemiyetlerini ve hatta örgütlenmemiş işçileri, sözün kısası işçilerin tümünü saflarına kazanmayı başardılar."[81] Böylece, sendikalar, dernekler, sosyalistler ve çeşitli meslek dallarındaki işçileri temsil eden 23 örgüt miting için çağrı yaptı ve mitinge ırk ve din ayırımı olmaksızın 6 bin ile 8 bin arasında işçi coşkuyla katıldı. Birçok işçinin, başta Şark Demiryolları (İstanbul-Selanik hattı) işçileri olmak üzere, cumartesi günü yapılan bu mitinge katılmak için işi bıraktıklarını da belirtmek gerekir.[82]

O tarihlerde 150 bin nüfusu olan Selanik'te 6 bin ile 8 bin arasında işçinin yaptığı düzenli bir gösteri ve yürüyüş önemli bir olaydı. A.

78 Dumont-Haupt, Belge I, s.67 ve ayrıca s.81.

79 SSİF Başkanı A. Benaroya'nın anılarından aktaran Dumont-Haupt, s.297.

80 Agk, s.67; çağrı için bkz. Belge II, s.69-70; bu konuda ayrıca bkz. G. Haupt, "Le début du mouvement socialiste en Turquie", *Le Mouvement Social,* No: 45, Kasım-Aralık 1963, s.131; Güzel (1980), s.74-75.

81 Dumont-Haupt, s.297.

82 Agk, s.67-68.

Benaroya'nın belirttiğine göre, "Mitingin başarısı ülkede büyük yankı uyandırdı. Selanik mitingi diğer kentlere örnek oldu, oralarda da Selanik'tekine benzer mitingler düzenlendi."[83] Nitekim İzmir, Kavala, Drama ve Edirne'de de benzer protesto mitingleri düzenlenmiştir.[84]

Selanik'teki mitingin gecesinde Meclis başkanına bir telgraf çekilerek işçilerin protestosu iletilirken, bütün işçi örgütleri temsilcileri de aynı amaçla bir karar bildirisi yayınlayıp kamuoyunu kendi lehlerine kazanmak için çalışmışlardır. Benzer faaliyetler miting düzenlenen diğer kentlerde de yapılmış; ancak, bildiğimiz gibi, tüm protestolara karşın Tatil-i Eşgal Kanunu, Osmanlı Parlamentosundan, sendikayı yasaklayarak, grev hakkını sınırlı tanıyıp, düzenleyerek çıkmıştır.

c) II. Meşrutiyet'in İlanını Kutlama Gösteri ve Yürüyüşleri:

İşçiler ve örgütleri "Hürriyet" ilanının kutlanması amacıyla 1909'dan itibaren düzenlenen 23 Temmuz gösterilerine katılmışlardır. 1909'da Selanik'te SSİF önderliğinde olduğu gibi, bazen bu konuda İTC'den ayrı olarak bizzat işçi örgütleri de gösteriler düzenlemişlerdir.

A. Benaroya'nın anılarında belirttiğine göre,[85] SSİF, İTC'nin kutlama törenine katılması için yaptığı çağrıyı ve ısrarı dikkate almayıp ayrı bir gösteri ve yürüyüş düzenlemiştir. SSİF; Tütün Rejisi, Demiryolu işçileri, Yahudi tütün işçileri, Bulgar ve Yahudi matbaacılar, Yunanlı fırın işçileri derneklerinin katılımıyla, İTC'nin düzenlediği gösteri ve yürüyüşe katılanların sayısına yakın bir kalabalıkla gösterisini yapmıştır. SSİF, bu gösteri sırasında Yunanlı, Türk ve Bulgar sosyalistlere çağrıda bulunup, SSİF'nin ulusların tümünü bir araya getiren bir federasyona dönüşmesini önermiştir.

d) SSİF'nin "Büyük Yeşil Bayramı"

SSİF bir yayın organına sahip olabilmek için 15 Ağustos 1909'da Selanik Beş Çınar Bahçesi'nde bir bayram düzenlemiştir.[86] "Beş Çınar Panayırı" için 6 binden çok bilet satılmış, SSİF düzenlediği

83 İbid, s.298.

84 A. Benaroya'nın II. Enternasyonal'e gönderdiği rapor. Bkz. Dumont-Haupt, Belge VI, s.81; Velikov, s.45; Sencer, s.213.

85 Dumont-Haupt, s.291-292.

86 Agk, s.84 ve 295; Tunçay, agy, s.133.

"Büyük Yeşil Bayramdan" elde ettiği 100 altın Türk Lirasıyla Selanik'te "ilk sosyalist gazeteyi" çıkarma olanağını bulmuştur. Bu bayramda, davetliler arasında, sonraları I. Dünya Savaşı döneminde Genç Türkler tarafından idam edilen Ermeni Milletvekili Murat Boyacıyan da bulunuyordu.

SSİF, bu gösterilerin dışında, ilerici, demokrat Katalan devrimcisi *Fransisco Ferrer*'in 31 Ekim 1909'da düzmece bir muhakeme sonucu ölüme mahkûm edilip infaz edilmesi üzerine, protesto amacıyla iki gösteri yürüyüşü düzenlemiştir. A. Benaroya'nın raporunda göre, "Bu yürüyüşlerde 2 binden çok bilinçli işçi öfkelerini şiddetle dile getirdiler."[87]

e) Savaşa Karşı Gösteri ve Yürüyüşler:

1911'de İtalya, Trablusgarb'ı (bugünkü Libya'yı) işgale kalkıp, İtalya-Osmanlı savaşına yol açtığında bütün dünya sosyalistleri, İtalya'nın, "Avrupa barışını bozmakla" suçlanan "emperyalist" politikasını kınamış ve Osmanlı İmparatorluğu'nu savunmuş ve bu amaçla birçok gösteri düzenlemişlerdir. Balkanlar'da ise Sırp Sosyal Demokrat Partisi'nin çağrısı üzerine 18 Ekim 1911'de, Belgrad'da Balkan Sosyalist Kongresi toplanıp konuyu görüşmüştür. Toplantıya II. Enternasyonal'in bir temsilcisi yanında Romanya, Sırbistan, Bosna, Hırvatistan ve Türkiye (SSİF) temsilcileri katılmış; Bulgar ve Ermeni sosyalist partileri de birer delege göndermiştir. Balkanlar'daki savaş hazırlıklarının da farkında olan temsilciler, 1911 Kasım'ı başında savaşa karşı gösteriler düzenlenmesi çağrısında bulunmuşlardır.[88]

SSİF, bu çağrıya uyarak, 4 Kasım 1911'de, Selanik'te bir miting düzenlemiştir. Mitinge, "8 bin Selanik'li sosyalist yurttaş ve işçi katılmış" ve savaşa karşı bir karar alınmıştır.[89] Mitinge katılanlar, Balkanlar'da çıkabilecek bir savaşın önlenmesini de istiyorlar; kararda bu konuda istekler de ileri sürüyorlardı.

87 Dumont-Haupt, s.82. SSİF, F. Ferrer'in anısına onun adıyla bir kütüphane açmıştır. (Agk, s.300.)

88 Dumont, agy, *Toplum ve Bilim*, s.47.

89 Dumont-Haupt, s.135 (Belge XXXI, SSİF'nin mitinginde alınan kararların metni). Ayrıca bkz. s.307. Tunçay, SSİF'nin 10 Ekim ve 4 Kasım'da olmak üzere iki protesto yürüyüşü düzenlediğini belirtiyor. Bkz. Tunçay, agy, *Toplum ve Bilim*, s.137.

SSİF, daha sonra. Eylül 1912'de, Balkan Savaşı'nın çıkmasına çeyrek kala, bir bildiri yayınlayarak, Balkanlar'da ulus sorununun barışçı yollardan çözümlenmemesinin genel bir boğuşmaya yol açacağı konusunda uluslararası sosyalist kamuoyunu uyarmaya çalışmıştır.[90] Fakat bu çabaları, Balkan Savaşları'nı önleyememiştir. Selanik, Yunanistan tarafından alınmış ve SSİF için yeni bir dönem başlamıştır. SSİF'nin Selanik ve yöresinde yaptığı etkinin, daha sonraki yıllarda aynı yörelerde ve İmparatorluğun diğer yörelerine göç eden militan ve sempatizanları aracılığıyla yeni gidilen kentlerde (örneğin İstanbul, İzmir ve Filistin'de) sürdüğü tahmin edilebilir.

5. 1908-1915 Döneminin Değerlendirilmesi

Genç Türkler, 1890'lardan başlayarak Abdülhamit istibdadına karşı yürüttükleri savaşımı, 23 Temmuz 1908'de istedikleri sonla noktaladılar. Genç Türk Hareketi, bilimsel anlamda bir burjuva demokratik devrimi değildi; halk yığınlarından uzak, asker ve sivil aydınların oluşturdukları "yukarıdan gelme" bir hareketti. Bu nedenledir ki, demokratik yönü çok cılız kalmıştır. Lenin, 1908 Ağustos'unda, bu hareketi, "Ancak yarım bir zafer, ya da bir zaferin yalnız küçük bir parçası" olarak nitelemiştir.

Genç Türk Hareketi dış etkenlerden, özellikle Pozitivizmden etkilenmiştir. 19. yüzyıl sonunda öncelikle Paris'e sığınan Genç Türk önderleri (örneğin Ahmet Rıza),[91] A. Comte ve E. Durkheim'ın izleyicileri olmuştur. Önce Genç Türkler'in daha sonraysa Kemalistlerin etkili ideologlarından biri olan Ziya Gökalp,[92] E. Durkheim'ın tezlerinin Türkiye'deki en

90 Tunçay, a.y.

91 Ahmet Rıza için bkz. Carra des Vaux, *Les Penseurs de l'Islam*, Paris, 1921, c.5, s.159-161; ve Ramsaur, s.38-42 ve değişik sayfalarda. Talât Paşa için bkz. T. Çavdar, *Talat Paşa, Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Ankara, 1984. Ayrıca bkz. Ş. Mardin, *Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri, 1895-1908*, İstanbul, 1983; Pozitivizm konusunda bkz. T. Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara, 1971.

92 Ziya Gökalp konusunda bir önceki nottaki kaynaklara bakılabilir. Ayrıca bkz. E.B. Şapolyo, *Ziya Gökalp, İttihat-ı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*, İstanbul, 1974. Pozitivizmin Genç Türkler'den sonra Kemalistleri de önemli ölçüde etkilediğini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi devlet ideolojisine dönüştüğünü şimdiden belirtelim.

şiddetli savunucularından biriydi. Bu etkiler sonucu Genç Türkler, sınıf savaşımını yadsımış; devletin, varlığını reddettiği sınıflar arasında *Hakem* rolü oynamasını sağlamaya çalışmışlardır. Yine aynı etkiler sonucu Genç Türkler, Sosyalist Hareketin düşmanı olmuşlar, işçi hareketinin sosyalizmle bağ kurmasını ellerinden geldiğince engellemişlerdir. Sendika kurulmasını yasaklamalarının ve işçi örgütlerini kendi denetim ve güdümleri altına almak istemelerinin kaynaklarını burada aramak gerekiyor. Nitekim bu yaklaşımları sonucu, Genç Türkler, uygulamalarında gerçekleştirdikleriyle sosyalist ve işçi hareketine karşı Abdülhamit istibdadına benzer bir baskı ve şiddet yöntemi kurmuşlardır.

Bununla birlikte, Genç Türkler'in tam anlamıyla iktidarı ellerine aldıkları 1913 yılına kadar gerek sosyalist hareket, gerekse işçi hareketi, 1908 Hürriyet ilanının oluşturduğu göreceli özgürlük ortamından azami ölçüde yararlanmaya çalışmıştır: Grevler o zamana dek görülmeyen boyutlara ulaşmış, işçi örgütlenmesinde önemli adımlar atılmış ve işçilerle işçi örgütleri siyasi nitelikleri ağır basan gösteri, yürüyüş, miting ve toplantılar örgütlemişlerdir.

Bu dönem grevleri, özellikle 1908'inkiler, Osmanlı İmparatorluğu işçi hareketi tarihinde yeni bir sayfa açmışlardır. Çoğu başarıya ulaşmasa bile, sınıf bilincinin doğup gelişmesine ve yükselmesine, ekonomik-toplumsal savaşımın tek başına yetmeyeceği, yetmediği, dolayısıyla siyasal örgütlenme ve siyasal savaşımın da gerekliliği inancının yayılmasına katkıda bulunarak yararlı sonuçlar doğurmuştur. Bu dönem grevleri, ayrıca İTC'yi ve Genç Türkler'i işçi hareketi karşısındaki tutumu daha açık bir biçimde ortaya koymaya zorlamıştır. Bu tutumun, yukarıda açıkladığımız gibi, olumsuzluğu sonucu işçiler ve onlardan yana olan aydınlar, sorunlarına İTC dışında çözümler aramaya çalışmışlar ve bu arayış yeni siyasal örgütlenmelere yol açmıştır. 1910'da Ahali Fırkası böyle bir gelişim sonucu kurulmuştur. Hürriyet'in ilanını izleyen günlerde İTC'yi destekleyen değişik uluslardan milliyetçi-devrimci örgütler ve genellikle bütün sosyalist kişi ve gruplar, İTC'nin zamanla baskı ve yıldırma politikası uygulaması üzerine, İTC'ye karşı tavırlarını değiştirmek ve ondan kesinlikle kopuk ve farklı siyasal çözümler aramak gereğini duymuşlardır. İşçi sınıfı bu gelişim sonucu İTC'ye verdiği desteğini kısa süre sonra geri aldı.

II. Meşrutiyet hükümetlerinin baskıcı yönetimlerine, tüzel düzenlemelerin getirdiği yasak ve sınırlamalara karşın grevler ile işçi sınıfının siyasal ve sendikal örgütlenmesi 1908'den sonra oldukça önemli gelişmeler kaydetti. 1908'den itibaren o güne dek çıkarılmayan sosyalist eğilimli gazeteler görüldü. Birkaç dilde birden yayın yapan birçok sosyalist dergi, İstanbul, Selanik, İzmir gibi kentlerle bu üç kentin oluşturduğu üçgen içinde bulunan bölgelerde etkili oldu. İşçiler, sosyalist nitelikli sendikalarda bir araya geldiler; patronlara karşı daha etkin olan bu örgütlenme aracılığıyla ekonomik-toplumsal savaşımlarına hız kazandırdılar. Bazı grevlerin ve birçok işçi eyleminin başarılı sonuçlanmasında bu sendikaların büyük katkısı oldu. Bu sendikalar ve bazı işçi dernekleri, daha sonraki dönemlerde Türkiye Cumhuriyeti'nde ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer mirasçılarında (Yunanistan, Bulgaristan vb.) yaşamlarını sürdürüp 1908-1915 dönemi deneyim ve kazançlarını yeni nesillere aktarma şansını buldular.

1908'le birlikte sosyalizmden özgürce bahsedilmeye, sosyalizm propagandası yapılmaya başlanmıştır. Oysa önceki dönemde Abdülhamit istibdadının dillere destan, akıl almaz sansürü altında sosyalizm sözcüğünü kullanmak veya yazmak bile imkânsızdı. 1908 grevlerinden ve sonraki günlerde oluşan işçi hareketinden güç alan sosyalist kişi ve gruplar, propaganda faaliyetlerini yoğunlaştırmış ve kitle örgütleri kurmaya başlamışlardır. SSKF bu bağlamda ilginç bir örnektir. DTİC ve daha sonra OSF de benzer bir yolu izlemişlerdir. 1908'le birlikte sosyalizmin gündemde daha geniş bir yer alması sonucu Aralık 1908 seçimlerinde İTC listesinden altı sosyalist milletvekili Osmanlı Parlamentosuna seçilmişlerdir. Ancak, baskıcı tutumun artması üzerine, Şubat 1912 seçimlerinde önem ve ağırlıkları artan ve bu bakımdan İTC iktidarını korkutan sosyalistlerin seçilmesi engellenmiştir.

Göreceli ve kısa süreli özgürlük ortamında işçi örgütlenmesi, sosyalizmle ilişkiye girerken; iktidar ve işverenler, *sosyalist sendikalara* karşı kendi güdüm ve denetimlerinde *esnaf işçi dernekleri* ve *işçi yardımlaşma sandıkları* kurdurtuyorlardı. Bu arada, bu üç tür örgütlenme yanında, işçilerin, yasal düzenlemelerin kısıtlamaları sonucu sendika kuramamaları nedeniyle örgütlendikleri *işçi derneklerini* de unutmamalıyız. Bu örgütlenme biçimleri arasında, doğal olarak gelecek bakımından da temel örgütlenme sendikalardı.

Bu dönemin genel değerlendirmesini şu birkaç noktada toparlayabiliriz:

a) Osmanlı ekonomisinin tarımsal nitelikli olması ve sanayinin azgelişmişliği işçi hareketini, özellikle de işçi örgütlenmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Sanayinin ve kentlerin azgelişmiş olması nedeniyle işçilerin dağınıklığı da Osmanlı İmparatorluğu işçi sınıfının örgütlenmesinde bir darboğaz yaratmıştır. Oysa Batı Avrupa ülkelerinde ve ABD'de sanayileşme sonucu işçi yoğun kentlerin örgütlenmeyi ne denli kolaylaştırdığı bilinmektedir. Sendikalaşma, sanayinin ve kentlerin çocuğudur. Osmanlı İmparatorluğu'nda da sanayinin görece geliştirdiği ve belli bir kentleşme olgusuna ulaşmış bulunan İstanbul, İzmir, Edirne, Selanik yörelerinde işçi örgütlenmesinin başı çekmesi bu açıdan ilginçtir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren biçimlenen ve özellikle Çukurova'da yoğunlaşan tarım proletaryası üzerinde de durmalıyız. Bu konuda yeterli ve bilimsel araştırmalardan yoksun olmamıza karşın, Osmanlı'da sanayiden önce bir tarım proletaryası olgusundan bahsedilebilir sanıyorum. Bu proletaryanın kavgası, örgütlenmesi de mutlaka incelenmelidir. Bu bağlamda sanayi ile tarım arasında geçiş işkollarını oluşturan pamuk ve tütün işlenmesindeki savaşım ve örgütlenmelerin, incelediğimiz dönemdeki önemini yukarıda gördük. Bu iki işkolunun ve genellikle tarımın; çok sayıda kadının çalıştığı sektörler olması, kadının işçi savaşımındaki yerini de vurgulamaktadır. O dönemin başında, 1908'de, 250 bin toplam sanayi işçisinin 70 binini oluşturduğunu hesapladığım kadın sanayi işçisinin, o yılların gerçek sanayi proletaryasını oluşturduğunu belirtmeliyim.[93]

Osmanlı nüfusunun büyük kesiminin kırsal nitelikli ve kökenli olması, işçiliği meslek edinenlerin belli bir kısmının tarım ile kırsal bölgelerle ilişkilerini sürdürmesi *proleterleşme olgusunu* zorlaştırmaktaydı. 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın ilk yıllarında işçilik yapan Osmanlıların pek çoğunun ilk nesil işçi olduğu kesindir. Bununla birlikte ilk fabrikaların kurulduğu İstanbul-Selanik-İzmir üçgeni içinde babadan oğula işçi olanlar da az değildi. Dokuma, gıda işkollarında belli bir proleterleşme söz konusuydu. Bu arada yüzyıllardır aynı madende çalıştırılan, madenlere komşu köylerin erkekleri de, tarımla ilişkileri sürmekle birlikte –çünkü Osmanlı geleneği sonucu köylülerin çoğu 15 gün veya bir ay madende, diğer bir 15

93 Bkz. Güzel, agy, *Tarih ve Toplum*, s.9-10 ve dn.15.

gün veya bir ay tarlada çalışıyorlardı– işçiliği meslek edinmişlerdi. Çukurova ve Ege'nin tarım işçilerinde de mesleki açıdan belli bir süreklilik söz konusuydu.

b) Osmanlı İmparatorluğu işçi sınıfının ve özellikle Türklerin kültür, eğitim, öğrenim düzeyinin düşük ve yetersiz olması işçi hareketinin işini zorlaştırmıştır. O dönemde genel olarak tüm halkın, özellikle de ücretlilerin okuma-yazma oranlarının çok düşük olduğu bilinmektedir. 1860'larda Müslümanlar arasında okuryazar oranının yaklaşık yüzde 1'i bulduğu sanılmaktadır. 1860'lardan sonra eğitim düzeyini artırıcı kitlesel boyutta atılımlar yapılmadığından, okuryazar oranının 20. yüzyıl başında fazla değişmediğini tahmin edebiliriz.[94]

Bu bağlamda, sözlü kültürün yaygınlığı ve işçilerin aynı mahallelerde oturması sonucu, yaşanılan olayların (grev, eylemler, gösteri ve yürüyüşler, örgütlenmeler vb.) kulaktan kulağa yayılması önemli roller oynamıştır. Mahallelerdeki geleneksel dayanışmaların (etnik, dinsel ve toplumsal oluşumların doğurduğu dayanışmalar), işçi sınıfı dayanışmasıyla desteklenmesi ya da işçi sınıfı dayanışmasının geleneksel dayanışma biçimleriyle birleşmesi, işçiler arasında ortak bir hafızanın ("mémoire collective") doğup, serpilmesine yol açmıştır. Yazılamayanlar sözle anlatılmış, okunamayanlar kulaktan dinlenilmiştir.

c) Genç Türkler'in, başka bir deyişle II. Meşrutiyet iktidarlarının baskıcı yönetimi, grev ve örgütlenme haklarına getirilen yasak ve kısıtlamalar işçi örgütlerine karşı kamu yöneticileriyle güvenlik güçlerinin baskıları, adli takibat, 13 Nisan 1909'dan 21 Kasım 1918'e dek sıkıyönetimin birkaç kez kısa aralıklarla kaldırılmasına karşın sürmesi, 1913'ten itibaren Talât, Enver ve Cemal Paşaların üçlü diktatörlüğü, aynı tarihte tüm muhalefetin susturulması yani Genç Türkler'in de neticede Abdülhamit İstibdadı benzeri yıldırma ve baskıya dayanan bir yönetim kurması işçi hareketini zora sokmuştur.

d) İşçi hareketinin azgelişmişliğinde, sosyalist hareketin daha doğuş yıllarında olması ve cılızlığı, özellikle Türk aydın ve işçi kesiminde sosyalist düşüncenin etkisini daha geç ve Genç Türk İktidarının baskıcı tavrı ortaya çıkarken göstermesi de etkili olmuştur. Ayrıca, sosyalist örgütlerin

94 Bu durumun Cumhuriyet döneminde de uzun yıllar devam ettiğini biliyoruz.

işçi hareketinin daha yoğun olduğu 1908'in yaz ve sonbahar aylarında değil daha sonra kurulmaları, bu örgütlerin işçi hareketiyle daha geniş bir biçimde bütünleşmesini de önlemiştir. Dahası, kimi sosyalist örgütün yine dış kaynaklı slogan ve söylevleri alıp aynen Osmanlı İmparatorluğu'na uygulamak istemesi de başarı şanslarını azaltmıştır. Örneğin kadın çalışanların sorunları sosyalist örgüt programlarında yeterince vurgulanmamıştır. Burada, sosyalist örgütlerin, ülkenin objektif toplumsal, ekonomik ve siyasi koşullarını değerlendirip, gerekli çözümlemeleri önerecek zamanı bulamadıklarını da belirtmeliyim. Zaten belli ölçüde etkili olmaya başladıkları, iktidarlar veya yerel kamu yöneticileri tarafından gözlemlenince gerekli önlemler alınmış ve sosyalizmin işçi sınıfı içinde yayılması engellenmiştir.

Sosyalizmin bu dönemdeki bir başka eksiği, hepsinin tek tek din ve millet farkı gözetmeden ve sınıf esasına dayanarak bütün Osmanlı ezilen sınıflarını bir araya getirmeyi istemelerine karşın, bu amacı gerçekleştirememeleridir. Nitekim diğer uluslardan da üye militan ve sempatizanları bağırlarında toplamalarına karşın, SSİF Selanikli Yahudilerin, DTİC İstanbullu Rumların ve OSF İstanbullu Müslüman Türklerin sosyalist örgütü olma niteliklerini aşamamışlardır. O dönem koşullarında Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün bölgelerinde, ama özellikle Balkanlar'da milliyetçi akımların yaygın ve yoğun olması sosyalistlerin işini ayrıca zorlaştırmıştır.

Burada, özellikle, tütünde millet ve din farkının –Selanik'te, Rumeli'nin birçok kentinde, İstanbul'da ve Samsun'da– aşılarak bütün ulus ve dinlerden işçileri bir arada örgütleyen dernek ve sendikaların varlığını belirtmek gerekiyor.

e) İşçi hareketinin önündeki bir başka engel de, yukarıda kısmen değindiğimiz gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun değişik dil ve dinlere sahip uluslardan oluşması; bu uluslar arasındaki çelişki, karşıtlık ve ayrılıkların istismar konusu edilmesi, İmparatorluğun zayıflatılması ve paylaşılması amacıyla kışkırtılması ve körüklenmesidir. Dahası Genç Türk İktidarları'nın ulus sorununu adil, geçerli ve kalıcı bir biçimde çözememeleri ve ayrıca haksız vergi politikaları, yeni ayrıcalıklar doğuran yasalar ve uygulamalarla ulus sorununu içinden çıkılmaz duruma getirmeleri de belirtilmelidir.

f) Bazı işçi örgütlerinin milliyetçi örgütlerin elinde, milliyetçi, şoven ve burjuva elemanların egemenliğinde olması; bir kısım işçi örgütlerinin kişisel ya da grup çıkarlarını savunması ve bunların yaptıkları olumsuz propagandaları, yani ırkçı, şoven, milliyetçi ve dinci önyargıları işçilerin yeterli bilinçten yoksunlukları sonucu aşamamaları da işçi hareketini baltalamıştır. Bu dönemin sosyalist nitelikli işçi siyasal ve sendikal örgütlerinin, din, dil ve milliyet farklarını giderici çalışma ve eylemlerinin bu bağlamda istenen sonucu doğurmadığına yukarıda değinmiştim. Bu konuda başarı sağlanamamasının başka bir belirleyicisi, o dönemde İmparatorluğun çöküş günlerini yaşaması ve milliyetçiliğin, ulusal bağımsızlık eğilimlerinin daha etkin ideoloji olmasıdır.

g) İşçi örgütlerinin mali olanaklarının sınırlılığı, hatta yok denecek kadar az olması da işleri güçleştirmiştir. Grevlerin ve diğer işçi eylemlerinin finansmanı, işçiler ve örgütleri için büyük sorunlar doğurmuştur. Birçok grevin başarısızlık nedenlerinden biri bu mali yetersizlikte düğümlenmiştir.

h) İşçi hareketini ve sosyalist hareketi başlangıç yıllarında ayakta tutan ve gelişimlerini sağlayan, yetenekli ve deneyimli lider ve militanlardır. Oysa 1908-1913 döneminde, işçi hareketinin, sendikaların ve sosyalist örgütlerin onları geliştirecek, başarıya ulaştırabilecek yetenekli ve deneyimli liderlerinin, militan ve sempatizanlarının sayıları oldukça sınırlıdır. Bu sayının çoğalması, kent ve bölge düzeyindeki önderlerin ulusal boyutlar kazanması için gerekli zaman ve koşullar elde edilememiştir. Bununla birlikte II. Meşrutiyet yılları kendine özgü deneyim ve bilgilere sahip bir işçi liderleri, militan ve sempatizanları nesli yaratmıştır. Özellikle dokuma, demiryolu taşımacılığı (tramvay dahil olmak üzere), gıda ve tütün işkollarında yetişen sendikacı kadrolar sonraki dönemlerde de etkilerini göstermişlerdir. Bu bağlamda, 1908'lerin Rumeli'sindeki işçi Türklerin göçler ve "mübadeleler" (Lozan Antlaşması uyarınca karşılıklı nüfus değiştirilmesi) sonucu Türkiye'ye gelmeleriyle, o dönemin birçok işçi lideri Türkiye işçi ve sosyalist hareketinde sorumluluklar almıştır. Bu konuya ileride daha etraflıca değineceğim. Şu kesin ki, 1908'lerin işçi önderleri, az sayıda olmalarına rağmen, 1919-

1922 ve daha sonraki dönemlerde de uğraşlarını sürdürmüş; deneyim ve bilgilerini, genellikle sözlü olarak (maalesef yazılı anı bırakanlar yok gibidir) yeni nesil işçi liderlerine aktarmışlardır.[95]

ı) Bu dönemde kurulan işçi örgütlerinin genellikle işyeri düzeyinde kalmaları veya meslek esasına göre örgütlenmiş olmaları, bu dönem işçi örgütlenmesinin bir başka niteliğidir. Örneğin, mürettipler ve tütün işçileri genellikle meslek esasına göre örgütlenmişlerdir. Bunlar çok kez bir işletme düzeyinde kalmışlar, daha ender olarak semt ve kent düzeyinde örgütlenmişlerdir. Demiryolu taşımacılığında dokuma işkolunda vb. ise işyeri düzeyinde örgütlenilmiştir. Dolayısıyla semt ve kent düzeyinden bölge veya ülke düzeyine çıkılamamış; öte yandan işletme ölçeği işkolu ölçeğine ulaştırılamamıştır.

Bu bağlamda sendikalara ve işçi derneklerine karşı patronların sürekli olarak mücadele etmeleri, hücumları da olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Birçok grevde, işçiler, örgütlerinin patron tarafından tam bir partöner (muhatap) olarak kabulünü ısrarla istemişlerse de, patronlar bu tür istekleri hep reddetmiştir.

Patron hücumları sonucu bazı işçi önderlerinin, yönetici ve militanın umutsuzluğa kapılarak işçi mücadelesini terk etmeleri, işçi örgütlenmesinin işverenlerden ve iktidarlardan bağımsız bir biçimde gelişmesini önlemekte rol oynamıştır. İşverenlerin mücadeleci işçi örgütlerini bölmek istemeleri ya da onlara karşı kendi denetim ve güdümleri altında sarı işçi örgütleri kurdurtmaları da bu konuda belirleyici olmuştur. Bu konularda işverenlerin birçok kez iktidarlardan, yerel kamu yöneticileriyle güvenlik güçlerinden büyük yardımlar gördüklerini de anımsatmalıyız. Grevlerin şiddetli bir biçimde bastırılmaları, tüzel düzenlemelerin işverenlerin isteği doğrultusunda hazırlanması ve yürürlüğe konulması, sıkıyönetim sırasında işverenlerin her istediklerini hiçbir yasa tanımadan yerine getirmeleri bu bağlamda anımsanmalıdır.

95 Bu olayın romanlaştırılmış bir biçimi olarak bkz. Erol Toy, *Gözbağı*, İstanbul, 1977. Muhacirlerin Türkiye'deki işçi ve sosyalist hareketteki rollerine doçentlik tezimde değinmiştim. Bu konu ve Kavala Tütün İşçileri Cemiyeti üyesi "Yanboylu Hatice"nin ve 1930'lar ile 1946 işçi ve komünist hareketin önderlerinden oğlu İdris Erdinç'in öyküsü için *Türkiye'de İşçi Örgütlenmesi (1940-1950)*, (Ankara, 1982) başlıklı çalışmama bakılabilir. (Özellikle s.317/dn.47.) Bu konulara aşağıda daha etraflıca değineceğim.

III

1919-1922 DÖNEMİ İŞÇİ HAREKETİ

Mütareke ve Ulusal Kurtuluş Savaşı yılları, işçi hareketinin ikinci canlılık dönemine ve sosyalist hareketle daha sıkı ilişkilerine tanık olmuştur. Bu gelişmeleri birkaç başlık altında inceleyelim:

1. Türkiye Sosyalist Fırkası ve 1919-1922 Grevleri

a) Genel Görüntü:

Çizelge: 5'te görüldüğü gibi, dört yıllık bu dönemde 19 grev düzenlenmiştir. Özellikle 1920 yılı, 7 grevle bu olayların en yoğun olduğu yıldır. Grevlerin işkollarına göre dağılımında (Bkz. *Çizelge: 6*) başı demiryolu taşımacılığı tutmaktadır; 8 grevle (toplamın yüzde 42,10'u) demiryolu taşımacılığı işçi eylemlerinin merkezidir. Kentler arasında İstanbul 18 grevle başta gelmektedir. Aslında bütün grevler İstanbul'daki işletmelerden kaynaklanmıştır diyebiliriz. Bunlardan Şark Demiryolları (İstanbul-Çatalca ve Edirne hattı) diğer iki kenti de etkilediği için grevden etkilenen kentlerin sayısı 20'ye çıkmış ve yüzde 90'ı İstanbul almıştır. (Bkz. *Çizelge: 6.*)

b) Kazlıçeşme Debbaghaneleri İşçileri Grevi (Nisan 1920):

Kazlıçeşme yüzyıllardan beri debbaghaneleriyle tanınan bir semttir. Debbaghanelerde çalışan deri ve kösele üreten işçiler, işverenlerden haklarını almak için zaman zaman grevler örgütlemişlerdir. Nitekim 1908'de (Bkz. *Çizelge: 1*) ve 1910'da (Bkz. *Çizelge: 3*) Kazlıçeşme debbaghane işçilerinin grev yaptıklarını biliyoruz.

Çizelge: 5
1919-1922 Grevleri

Grev No.	Yıl	Başlangıç-Bitiş Tarihleri	İşkolu	İşletme/Şirket İşyeri/İşçi Grubu	Kent	Grevci Sayısı
1	1919	18 Şubat	Gıda	Tütün rejisi işçileri	İstanbul	
2	1919	10 Mayıs	Demiryolu Taşımacılığı	İstanbul Tramvay işçileri	İstanbul	
3	1919	13 Temmuz	Ardiye ve Antrepoculuk	Hisar iskele hamalları	İstanbul	
4	1919	13 Temmuz	Genel İşler	Belediye temizlik işç.	İstanbul	
5	1919	Ekim ortası	Gemi (yapımı)	Kasımpaşa Tersane işç.	İstanbul	1 300
6	1919	30 Ekim	Ardiye ve Antrepoculuk	Rıhtım hamalları	İstanbul	
7	1920	Nisan	Deri	Kazlıçeşme Debbaghane işçileri	İstanbul	90
8	1920	7 Nisan	Basın ve Yayın	Fransız ve Rum gazete mürettipleri	İstanbul	

9	1920	23 Nisan	Demiryolu Taşımacılığı	Beyoğlu "Tünel" işç.	İstanbul	
10	1920	Nisan	Gemi Yapımı	Kasımpaşa Tersanesi işç.	İstanbul	
11	1920	Mayıs	Ardiye ve Antrepoculuk	Vapurlara kömür yük. işç.	İstanbul	
12	1920	10-16 Mayıs	Demiryolu Taşımacılığı	Dersaadet Tramvay işç.	İstanbul	700
13	1920	13 Ekim	Demiryolu Taşımacılığı	Şark Demiryolu işç.	İstanbul-Edirne	
14	1921	Temmuz	Metal	Zeytinburnu Fab. işç.	İstanbul	
15	1921	20 Eylül	Demiryolu Taşımacılığı	Dersaadet Tramvay işç.	İstanbul	
16	1921	1-2 Ekim	Demiryolu Taşımacılığı	Dersaadet Tramvay işç.	İstanbul	
17	1921	9 Ekim	Demiryolu Taşımacılığı	Şark Demiryolları şir.	Edirne-Çatalca	
18	1922	26 Ocak-8 Şubat	Demiryolu Taşımacılığı	Dersaadet Tramvay işç.	İstanbul	1 500
19	1922	8 Şubat	Genel İşler	Belediye temizlik işç.	İstanbul	1 000
				5 Grevde Toplam Grevci Sayısı:		4 590

Kaynak: Tunçay (1967); Sencer (1969); Sülker (1979); Sayılgan (1972); Güzel (1975); T.Z. Tunaya, *Hürriyet'in İlanı,* İstanbul, 1959, s.94

Çizelge: 6

1919-1922 Grevlerinin İşkollarına ve Kentlere Göre Dağılımı

İşkolu	Grev Sayısı	Yüzde	Kentler	Grev Sayısı	Yüzde
Gıda Sanayii	1	5,26	İstanbul	18	90,0
Dokuma (ve Deri)	1	5,26		18	
Basın ve Yayın	1	5,26			
Metal	1	5,26	Edirne	1	5,0
Gemi (Yapımı)	2	10,52			
Demiryolu Taşımacılığı	8	42,10	Çatalca	1	5,0
Ardiye ve Antrepoculuk	3	15,78			
Genel İşler	2	10,52			
TOPLAM	19	99,99	TOPLAM	20	100

Kaynak: *Çizelge: 5*'teki veriler.

Nisan 1920'de aynı semtin deri işçileri ücretlerinin yükseltilmesi isteğiyle greve gittiler. Kısa süre içinde grevin bitmeyeceğini anlayan grevciler maddi yardım gereksinmesi duydular ve Türkiye Sosyalist Fırkası'na (TSF) yardım etmesi, eylemlerini desteklemesi için başvurdular. TSF, işçilerin başvurusunu kabul etti; grevi 10 gün süreyle destekledi, grevcileri finanse etti ve grev işçilerin isteklerini elde etmesiyle sonuçlandı.[1]

Bu dönemin grevlerinde TSF'nin büyük rolü olmuş; İstanbul'daki grevlerin birçoğu –örgütlenmesi ve gelişimini bildiğim İstanbul'daki 13 grevin yedisi– TSF'nin destek ve yönetiminde yapılmıştır. Dolayısıyla bu dönemdeki grevlerin tarihi TSF'ninkiyle doğrudan ilgilidir. Bu nedenle önce TSF hakkında kısaca bilgi vermemiz ve grevleri anlatırken onu da anlatmamız gerekmektedir.

Mütarekenin imzalanmasıyla birlikte Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın hayattaki üyeleri İstanbul'da buluşup, yine Hüseyin Hilmi'nin başkanlığında olmak üzere, 20 Şubat 1919'da TSF'yi kurdular.[2] Böylece OSF'nin eylem ve uğraşılarını bu kez TSF üstleniyordu. Almanya ve Fransa'da öğrenimlerini yapmış ve Türkiye'ye yeni dönmüş aydınların katkısıyla daha bilimsel bir program benimsendi. OSF'nin yaptığı gibi TSF de İslama karşı saygılı davranıyordu.

TSF, İstanbul yanında Eskişehir, Edirne ve bu son kent civarındaki daha küçük yerlerde etkili bir çalışmaya girişti. Bazı kaynaklar, TSF'nin Anadolu'nun daha içlerinde, örneğin Konya'da da faaliyet gösterdiğini not ediyorlar.

TSF grev örgütlenmesinde ve yönetiminde başarılı olduğu sürece ve H. Hilmi'nin uyanık pragmatizmi sayesinde tramvay, demiryolu, tersane, deri ve İstanbul deniz taşımacılığı işçileri arasında epey taraftar buldu. II. Enternasyonal'e gönderdiği ve yukarıda belirttiğim raporuna göre şu "sendikaları" kendi denetiminde kurmuştur: *İstanbul*'da Elektrik Şirketi İşçileri, Tramvay Şirketi, Tünel Şirketi ve Deri İşçileri sendikaları. 1909 tarihli TEK uyarınca ilk üç işletmede sendika kurulamayacağı için; bunların "sendika" değil dernek olduklarını sanıyorum.

Taşrada: Hereke Kumaş ve Halı Fabrikası Sendikası, Anadolu Demiryolu İşçileri Sendikası (Derneği olmalı), Konya İşçileri Sen-

1 Tunçay (1967), s.54, dn.108.
2 Haupt, agy, s.136-137'de TSF'nin II. Enternasyonal'e gönderdiği rapor.

dikası, Eskişehir İşçileri Sendikası, Ankara İşçileri Sendikası, Edirne İşçileri Sendikası. TSF'nin raporunda belirttiğine göre, üye işçilerin sayısı 5 bine varmaktaydı.

TSF, 1919'daki seçimlere İstanbul'dan iki adayla katılmış, ancak sonuç alamamıştır.

TSF'nin gelişimini birkaç grev olayını da anlatarak görelim:

c) İstanbul Tramvay Şirketi İşçileri Grevi (10-16 Mayıs 1920)

Kazlıçeşme debbaghane işçileri grevinin başarıyla sonuçlanması, diğer işçiler arasında da umutların doğmasına yol açmıştır. Greve gitmek isteyen diğer işçiler de TSF'nin yardımını istemiştir. 1920 yılında grevlerin artmasında TSF'nin rolü ve başarıyla biten her grevin, suya atılan bir taş gibi etrafında yeni halkalar doğurmasının etkisi anılmalıdır.

Fransız Tramvay Şirketi işçileri uzun süredir greve gitmek istiyorlardı; çünkü işgünü çok uzun –18 saat– ücretleri çok düşük –günde 50 kuruş– ve çalışma koşulları çok kötüydü. Tramvay işçileri TSF'nin yardımını isteyip, elde edince, işverenle görüşmeler başladı. TSF, Hüseyin Hilmi aracılığıyla işe koyuldu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası yöneticilerinin[3] tavsiyesine uyan H. Hilmi, işçilerin durumunu ve Şirket'e karşı şikâyetlerini İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanı İngiliz Albay Maksol'a yansıttı. Albayın girişimiyle Fransız Şirket yöneticilerine işçi istekleri aksettirildi; ama yöneticiler işçi isteklerini ve görüşme yapmayı reddettiler.

Bunun üzerine 10 Mayıs 1920'de Şirketin Şişli, Beşiktaş ve Aksaray depolarında grev ilan edilmiştir.[4] Ertesi gün işveren görüşme yapmayı kabul edince grev durdurulmuş; ancak dört gün süren pazarlık bir sonuç vermeyince grev 15 Mayıs'ta yeniden başlamıştır. Bu kez Sadrazam Ferit Paşa'nın (HİF üyesi) müdahalesiyle görüşmeler yeniden başlamıştır. Bu görüşmelere şirketin iki temsilcisi; H. Hilmi ve bir grevci, işçi temsilcileri olarak ve nihayet *Polis Müdürü,* Nâfıa ve Ticaret Ba-

3 Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF), bildiğimiz gibi, 21 Kasım 1911'de TİF'e rakip olarak kurulmuş; ama 1913'te diğer muhalif parti yöneticileri gibi HİF yöneticileri de Sinop'a sürülmüştür. H. Hilmi, sürgünde HİF yöneticileriyle iyi ilişkiler kurmuştu. Mütareke yıllarında, işgal altındaki İstanbul'da güya iktidarda olan HİF'in bazı yöneticileri, H. Hilmi'ye belli bir yere kadar ve işçi sorunlarını çözmesinde yardım etmişlerdir.

4 TSF'nin grevlerdeki etkinliğini kendisine taban bulmak için kullandığını göstermesi bakımından, bir süre sonra Beşiktaş ve Aksaray'da birer şube açtığını belirtelim.

kanlığı'nı ve hükümeti temsilen katılmışlardır. Görüşmeler olumlu sonuçlanmış ve bir protokol/sözleşme imzalanmıştır. Buna göre işçiler şu isteklerini elde ediyorlardı: Ücretlerin yüzde 25 artırılması; günlük asgari ücretin 100 kuruş olması; haftada bir günlük dinlence; ayrıca işgünü dokuz saate indiriliyor, fazla çalışmaların ve gece mesailerinin ayrıca ödenmesi kabul ediliyordu.[5] Bunun üzerine greve 16 Mayıs'ta son verildi. Grev, işçiler açısından büyük bir başarıyla sonuçlanmış oluyordu ve bu başarı TSF'nin, özellikle H. Hilmi'nin gayretine bağlanıyordu.

TSF, Nisan 1920'deki Kasımpaşa Tersanesi grevini ve İstanbul limanında vapurlara kömür yükleyen işçilerin grevini de desteklemiştir. Başarıyla sonuçlanan her grev yüzlerce işçinin TSF'ye katılmasını da peşinden getirmiştir. Böylece TSF'nin üye sayısı alabildiğine artmıştır. 28 Nisan 1921 tarihli *Alemdar* gazetesi 17 binden çok üyeden söz ediyordu.[6] Bunun TSF'nin yeni şubeler açmasında ve işçi örgütleri kurmasında büyük rolü olmuştur. TSF, 1 Mayıs 1921'in örgütlenmesini de üstlenmiş ve gösteriler, işgalcilere karşı büyük bir kuvvet gösterisine dönüşmüştür. Bu gelişim bir yandan TSF'nin gittikçe artan gücünü gösterirken; öte yandan işgalciler; yerli ve yabancı patronlar ile iktidar üçlüsünün TSF'ye karşı tavır almalarına, daha güçlenmesini önlemek amacıyla önlemler getirmelerine yol açmıştır. Daha önce 10 Nisan 1921'de İstanbul'da bir genel grev örgütleneceği olasılığı da bu üçlüyü korkutmuş ve yabancı sermaye şirketlerinin işgal kuvvetleri üzerine yaptığı baskı sonucu genel grev engellenmiştir.[7]

Bu tarihe kadar TSF'nin oldukça başarılı olmasını, işçiler arasında taban bulmasını şu nedenlerle açıklayabiliriz:

aa) H. Hilmi, 1913-1918 tarihleri arasında sürgünde iyi ilişkiler kurduğu HİF yöneticilerinin desteğinden yararlanıyordu, Bu bağlamda Sadrazam'ın, H. Hilmi'nin yönettiği tramvay grevine bir çözüm bulması amacıyla müdahalesi ve 1 Mayıs 1921 gösterilerinden sonra H. Hilmi başkanlığındaki işçi heyetinin Sadrazamca kabulü anımsanmalıdır.

5 Tunçay (1967), s.37 ve 54.

6 Sencer, s.27.

7 1921'de TSF'nin genel grev "tehdidinden" sonra, Ekim 1922'de bu kez Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, yabancı sermayeye ve işgalcilere karşı İstanbul'da bir genel grev düzenlemek istemiştir. Ancak bu da ilki gibi, işgal kuvvetleri ve İstanbul hükümetinin aldığı önlemler sonucu engellenmiştir.

bb) H. Hilmi, işgalci güçlerden Fransız ve İngilizler arasındaki çıkar çekişmelerini de iyi kullanmıştır. 1919-1920 arasında, Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından önce İngiliz ve Fransızların Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak konusunda çıkar çatışmalarının doruk noktasını yaşadıkları unutulmamalıdır. Bu çatışmanın 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nın imzalanmasıyla bir ölçüde sakinleştiğini biliyoruz. Dolayısıyla, bu tarihten sonra H. Hilmi, herhangi bir Fransız şirketini İngiliz komutanına şikâyet edip kimi olanaklar elde edemez olmuştur.

cc) TSF'nin mali olanakları grevlerin başarıya ulaşmasında rol oynamış ve her başarı TSF'nin daha çok güçlenmesine yol açmıştır. Her yeni üye ise TSF'nin mali olanaklarını biraz daha artırmıştır.

TSF'nin altın çağı, 1921'in ortasında sonuna gelmişti ve bundan sonra TSF popülerliğinden ve etkinliğinden yitirmeye başlamıştır. Bu gelişimin faktörleri ise şunlardır:

aa) H. Hilmi'nin diktatörce tutumu: H. Hilmi, partinin 20 Temmuz 1919'daki ilk kongresinde kendini hayat boyu başkan seçtirerek, genç aydınları rahatsız etti ve bu sonuncular kısa süre sonra TSF'yi terk ettiler.

bb) 20 Eylül 1921'de başlayan TSF yönetimindeki İstanbul (Dersaadet) Tramvay Şirketi grevinin, 60 grevcinin işten atılması ve büyük bir başarısızlıkla sonuçlanması, bu işçiler arasında TSF'ye karşı hayal kırıklığı yaratmış ve yavaş yavaş TSF'den uzaklaşmalarına yol açmıştır.

cc) Patronlar, TSF ve/veya TSF'ye bağlı işçi örgütleri üyesi işçileri kitleler halinde işten çıkarmaya başlamışlar; TSF'ye bağlı sendika ve dernekler karşısında kendi denetimlerinde "sarı" örgütler kurmuşlardır. Örneğin Tramvay Şirketinde kurulan "Amele Siyanet Cemiyeti" (İşçi Koruma Derneği) 2 500 kadar olan toplam işçinin 800'ünü kısa sürede kendi bünyesinde toplamıştır.

dd) TSF'nin kendi içinde bölünmesi Tramvay Şirketi işçilerinin bir kısmı H. Hilmi'den şikâyet edip TSF'yi terk etmiş ve Bağımsız Sosyalist Fırkası'nı kurmuştur. Bu Fırka, TSF'nin Beşiktaş ve Aksaray Şubelerini almış; böylece TSF'yi biraz daha zayıflatmıştır. Yeni kurulan parti uzun ömürlü olmamıştır.

ee) Bu arada sol partiler arasındaki çekememezlik, rekabet ve birleşik cephe kuramamanın da TSF'nin zayıflamasında rolü olmuştur. Mütareke yıllarının III. Enternasyonal'e yakın Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) kendi işçi örgütünü, Türkiye İşçi Derneği'ni (TİD) kurup, o da kendi tarafından işçileri örgütlemeye çalışırken, TSF'yle rekabeti eksik etmemiştir.

Ağustos 1922'de TSF, artık sadece kâğıt üzerinde vardı; 1923'te H. Hilmi'nin esrarengiz bir biçimde öldürülmesiyle TSF tarihe karıştı.

d) 1919-1922 Grevlerinin Özellikleri:

Bu dönem grevlerinde TSF'nin rolüne işaret ettik. Bunun yanında grevlerin ekonomik ve toplumsal nitelikleri yanında politik karakterinin de netleştiğini belirtmeliyiz. Grevlerde yabancı sermayeye karşı mücadele siyasi bir niteliğe de bürünüyordu. Grevlerin yarıdan fazlası yabancı sermayeye ait şirketlerde örgütlenmiştir.

Grevlerde TSF yanında, işçi sendika ve dernekleri de örgütleyici ve yönetici rol oynamışlardır.

Bu dönem grevlerinde, grevin başlamasından önce işverenle görüşmek, pazarlık yapmak konusunda girişimlerde bulunulduğunu biliyoruz.

Yukarıda incelediğimiz bir grevde gördüğümüz gibi, o grevde, kamu yöneticileri, grevciler lehinde greve müdahale etmiştir. İşgal koşulları altında asıl yönetimin işgal kuvvetlerinde olduğunu varsayarsak, İstanbul'da, işgal kuvvetleri yöneticilerinin belli bir aşamadan sonra grevleri önlemek, başlamış grevleri kırmak için gerekeni yaptıklarını görüyoruz.

Patronlar, grevleri kırmak, işçi örgütlerinin etkinliğini azaltmak için alışılmış yöntemlerini sürdürmüşlerdir. Bu yöntem, işçileri bölmek ve işçi örgütlerini zayıflatmak biçiminde ortaya çıkmıştır. Tramvay şirketindeki örnekleri yukarıda gördük.

2. 1919-1922 Döneminde İşçi Örgütlenmesi

Mütarekeden sonra, 1908'den bu yana kurulu ve yaşamlarını savaş yıllarına rağmen sürdürebilmiş işçi örgütleri eylem ve faaliyetlerine

canlılık kazandırırken, yeni işçi örgütleri de kurulmuştur. TSF'nin kurduğu işçi örgütlerine ve yaptıklarına kısaca yukarıda değindim. Aynı dönem içinde 22 Eylül 1919'da kurulan TİÇSF de kendi işçi örgütü TİD'i örgütledi. Bu iki örgütün amacı, bütün işçi örgütlerini ulusal düzeyde bir işçi merkezinde bir araya toplamaktı. TİD, daha çok devlet fabrikalarında örgütlüydü ve kurulduğu sırada 500 üyesi vardı.

TİÇSF ve TİD, merkezi bir işçi örgütü için diğer işçi örgütleriyle birkaç kez toplantılar düzenlemiş; ancak bu toplantılar istenen sonuca ulaşmamıştır.

TSF ve TİÇSF'ye bağlı işçi örgütleri yanında İstanbul'da Rumların çoğunlukta olduğu örgütler de yaşamlarını sürdürüyordu. Dersaadet Tetebbuât-ı İctimaiyye Cemiyeti ve İstanbul Sendikalar Birliği'nin devamı olan bu örgütler şunlardı:

a) *Beynelmilel* (birkaç ulustan işçileri bir arada bulundurduğunu vurgulamak için) *Deniz İşçileri İttihadı* (Birliği). Bu örgütün 300'ü Türk, gerisi Rum olmak üzere 1 500 üyesi vardı.

b) Beynelmilel Marangoz İşçileri İttihadı: Çoğunluğu Rum 200 üyesi vardı.

c) *Beynelmilel Bina İşçileri İttihadı:* 500'ü Türk, çoğunluğu Rum 2 bin üyeli örgüttü.

Bu örgütlerin üyeleri arasında Ermeni işçiler de bulunuyordu. Bu üç örgüt PROFİNTERN üyesi olan *Beynelmilel İşçi Birliği'ni* oluşturuyordu.[8]

Bu örgütler yanında İstanbul'da, Mürettibin-i Osmanî Cemiyeti, Kasımpaşa Seyr-i Sefain Amelesi Cemiyeti ile Türk, Rum, Yahudi ve Ermeni işçileri bir arada örgütlemiş ve *çoğunluğu kadın işçi (300'ü Türk)* 1 500 üyeli Tütün Rejisi İşçileri Cemiyeti vb. örgütler de vardı.

İstanbul'daki bu örgütler yanında İzmir, Edirne, Zonguldak, Eskişehir, Adana, Konya ve Bursa gibi kentlerde demiryolu taşımacılığı, tütün ve gıda, madenler, dokuma, deniz taşımacılığı, inşaat, basın ve yayım işkollarında işçi örgütleri faaliyetteydiler. Bu örgütler ve bunlar arasındaki ilişkilerle, ulusal düzeyde bir işçi merkezi kurulması girişimlerine bir sonraki bölümde değineceğim için, şimdi 1919-1922'nin işçi gösteri ve yürüyüşlerine özet olarak bakalım:

8 Bkz. Tunçay (1967), s.155, 156; Sülker (1973), s.16, 27 ve 28.

3. 1919-1922 Gösteri ve Yürüyüşleri

Bir yandan işgal edilen Anadolu halkının tepkisi Kurtuluş Savaşı'na dönüşürken, öte yandan sosyalist ve işçi hareketinin ikinci canlılık dönemini yaşaması, bu dönemin gösteri ve yürüyüşler bakımından oldukça yoğun geçmesine yol açmıştır. Birkaç örnekle bu gelişmeleri görelim:

a) İşgali Protesto Mitingleri:

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali üzerine Anadolu'nun birçok kentinde ve özellikle İstanbul'da büyük mitingler düzenlendiğini, işçilerin bu gösterilere kitlesel olarak katıldıklarını biliyoruz. Örneğin 30 Mayıs 1919'da Sultanahmet Meydanı'ndaki mitinge binlerce işçi katılmıştır.

b) 1 Mayıs 1920 İşçi Bayramı:

1913'ten beri kutlanamayan işçi bayramı 1920'de yeniden kutlanabilir oldu. 1 Mayıs 1920, Trabzon ve civarındaki birçok kentte kutlanmıştır. Bu kentlerde yüzlerce kişi gösteri ve yürüyüşler düzenleyerek Lenin ve Enver Paşa'ya övgüler düzerken, İngiliz ve Yunanlıları protesto etmişlerdir.[9]

c) 1 Mayıs 1921:

Yukarıda değindiğim gibi, 1921'de İşçi Bayramı TSF'nin öncülüğünde düzenlenmiştir. O gün İstanbul'da Şirket-i Hayriye, Haliç Vapur Şirketi, Baruthane, Feshane, Zeytinburnu fabrikaları işçileri ve diğer birçok fabrika ve atölye işçisi işi bırakmıştı. Tramvay kumpanyasında ise işçilerin büyük bir çoğunluğu işbaşı yapmamış, Fatih-Aksaray-Harbiye hatlarında seferler yapılmamış, yalnız Beşiktaş-Karaköy ile Tünel-Şişli hatlarında üçer araba sefere çıkarılmıştı. Kentin karanlıkta kalmasının önlenmesi için de Elektrik Fabrikası işçisinin çalışması bayram komitesince uygun görülmüştü. Kâğıthane'de kutlanan bayramın yanı sıra TSF'nin Babıâli Caddesi'ndeki merkezinde bir tören düzenlenmiş; burada saat 10'dan 1'e kadar bando Enternasyonal'i çalmış, kentin işçi ku-

9 P. Dumont, "La révolution impossible, les courants d'opposition en Anatolie, 1920-1921" *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, c.XIX, sayı 1-2, Ocak-Haziran 1978, s.143. Dumont Fransa'nın Trabzon Konsolosunun telgrafına atfen bu bilgiyi vermektedir.

ruluşları temsilcileri parti merkezine gelerek bayramlaşmışlardır.[10] 2 Mayıs 1921 tarihli *İkdam* gazetesinin belirttiğine göre işçiler mavi işçi gömlekleri, kırmızı boyunbağları, kırmızı rozetleriyle dolaşmış; TSF merkezine ve işçilerin bindikleri bazı otomobillere kızıl bayraklar çekilmiştir.

d) 18 Mart 1922, Paris Komünü'nün Anılması:

18 Mart 1922'de Türkiye'de ilk kez Doğu ülkelerinden birçok sosyalist ve komünist, Ankara'da SSCB Büyükelçiliği'nde bir araya gelip, 1871 Paris Komünü'nün kutlanması törenine katılmıştır. Bu kutlama törenine Türkiyeli sosyalist ve komünistlerle bazı milletvekilleri de katılmıştır. Bu sonuncular arasında Yunus Nadi ve 1919 seçimlerinde Osmanlı Meclisine giren işçi milletvekili Numan Usta da bulunuyordu.[11]

e) 1 Mayıs 1922:

1922'de İşçi Bayramı, İstanbul yanında Ankara ve İzmir'de de kutlanmıştır.

İstanbul'da, TİÇSF, TİD, Beynelmilel İşçiler İttihadı, TSF, Ermeni Sosyal Demokrat Fırkası ve bazı esnaf cemiyetleri temsilcilerinden oluşan 1 Mayıs komisyonu İşçi Bayramı'nı hazırlamıştır. 1 Mayıs günü işçiler Sultanahmet Meydanı'nda toplanıp oradan Pangaltı'ya ve Kâğıthane'ye dek yürümüşlerdir. Orada yapılan mitinge Şirket-i Hayriye, Haliç Şirketi, Tramvay Kumpanyası, Tünel Kumpanyası, Elektrik Fabrikası, Seyr-i Sefain İdaresi ve Mürettibin-i Osmanî Cemiyetleri üyesi işçiler katılmış; hatiplerin emek ve emeğin değeri hakkında yaptıkları söylevleri dinlemişlerdir.[12] Aynı gün TSF Şişli Şubesinde düzenlenen toplantıda 1 Mayıs'ın önemi ve sosyalizm üzerine konuşmalar yapılmıştır.

Ankara'da, 1 Mayıs ilk kez 1922'de kutlanmıştır. İmalat-ı Harbiye, Demiryolu Şirketi işçileri ve mürettipler, 1 Mayıs 1922 Pazartesi günü çalışmayarak eş ve çocuklarının da katılımıyla bir toplantı düzenlemişlerdir. Bu toplantıya Numan Usta'nın da içinde bulunduğu üç TBMM Milletvekili, SSCB Büyükelçiliği temsilcileri ve ilgili fabrika müdürleri de katılmıştır. İşçiler, İstanbul'daki kutlama törenlerini

10 Seren, agy, *Yurt ve Dünya*, s.399.

11 Tunçay (1967), s.134, dn.179. Tunçay *Yeni Hayat-Vie Nouvelle* dergisini (sayı 2, 23 Mart 1922, s.14-15) kaynak veriyor.

12 Seren, agy, s.399-401.

düzenleyenlere kutlama telgrafları göndermişlerdir. Aynı gece düzenlenen tiyatro gösterisinden elde edilen gelir hasta işçilere yardım sandığına yatırılmıştır.[13]

4. 1919-1922 Döneminin Değerlendirilmesi

Bu dönemin en belirgin özelliği daha önce belirttiğim gibi, sosyalist ve komünist hareketin, özellikle 1920 ve 1921'de çok yoğun propaganda ve yayılma faaliyeti içinde bulunmasıdır. Bu oluşumda TSF, TİÇSF yanında Türkiye Komünist Partisi (TKP) ve Ankara'da kurulan kısa ömürlü diğer sol partileri de saymak gerekir.[14] Bu canlılık, sosyalizmin işçi sınıfı içinde daha geniş bir biçimde yayılmasına yol açmıştır. İstanbul ve çevresi yanında, Bursa, Eskişehir, Ankara, Trabzon ile Karadeniz sahilindeki birçok kent hatta bu arada bazı Doğu kentleri (Erzurum gibi) ve İç Anadolu kentleri (Konya gibi) sosyalist hareketin etkili olduğu yörelerdir. O günün koşulları içinde işçi ve aydınların siyasal örgütlenmeye önem vermeleri sonucu sosyalist partilerin bu kesimler arasında çok sayıda taraftar bulduğunu görüyoruz. TSF, kısa sürede zirveden düşüp kaybolmuştur, ama TİÇSF ve yasal olarak hiçbir zaman tanınmayan Mustafa Suphi'nin TKP'si işçi sınıfı içinde önemli ölçüde taban bulmuş, azımsanamayacak bir etkinlik sağlamıştır. 1922'den itibaren TİÇSF'nin, TKP'nin yasal örgütü gibi çalıştığını ve III. Enternasyonal'e bağlı olduğunu burada anımsatalım. TİÇSF ve onun *Aydınlık* dergisi çevresindeki aydın ve işçi grubu, 1923'te ve sonrasında işçi örgütleri ve genel deyişle işçi hareketi üzerinde etkili olmuştur. Bu etkinin 1923 ve sonrasındaki belirtilerine bir sonraki bölümde değineceğim. Şimdiden şu kadarını söyleyeyim ki; 1940'lardaki radikal sendikalara, 1967'de DİSK'in kurulmasına kadar uzanan yolun ilk kilometre taşları 1919-1922 döneminde konulmuştur. Onca devlet şiddeti, baskısı ve kısıtlaması ve tevkife, yasaklamaya karşın sosyalist hareketin 1919'lardan itibaren işçi sınıfı bünyesinde kazandığı yer giderek genişlemiş, DİSK ve sendikaları aracılığıyla günümüze dek uzanmıştır.

13 Tunçay (1967), s.133, dn.176. Tunçay *Hakimiyet-i Milliye* (daha sonra *Ulus*) gazetesinin 3 Mayıs 1922 nüshasından aktarıyor; Sülker (1973), s.28.

14 Bu partiler konusunda Tunaya ve Tunçay'ın yapıtında çok yararlı bilgi ve belgeler bulunmaktadır. Konumuzu aşacağı için bu partileri tek tek incelemiyorum. Bu konularda Dumont'un yazılarına da bakılmalıdır.

Grevlerdeki işçi örgütlenmesi ve işçi gösteri ile toplantılarındaki siyasal niteliğin ağırlığını yukarıda gördük. Bu, bir yandan sosyalist partilerin işçi örgütlenmesinde aldıkları aktif rolle ilgiliyken, öte yandan SSCB'nin Kurtuluş Savaşı'na maddi ve manevi yardımı ile o sırada Anadolu'nun birçok yerinde Bolveşik İhtilali ile Lenin'e olan hayranlıkla da yakından ilintilidir. İşgalciler karşısında kesin yenilgi halinde Anadolu'da Sovyet tipi bir düzen kurulması olasılığı ya da zorunluluğu, Türkiyeli sosyalist ve komünistlerin öngörülü olması sonucunu doğurdu: Bunun üzerine 1919-1922 arasında Ankara'da bile birçok parti kurdular. Ankara'da Paris Komünü'nün ve 1 Mayıs'ın 1922'de kutlanması bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Bu gelişme ve sosyalist hareketle işçi hareketi arasındaki ilişkilerin canlılığı uzun ömürlü olmamıştır. Şu nedenlerle:

a) TSF kaybolduktan sonra, TİÇSF ve diğer sosyalist partiler, işçi kitleleriyle somut ilişkilerini bir noktadan öteye geliştirmekte zorluklarla karşılaşmışlardır. Bu olguda, sosyalist partilerin bir kısmının, bütün siyasi nutuk ve programlarına karşın bir avuç aydının biraz da Avrupa'ya (Almanya, Fransa gibi ülkelere) özenti biçimindeki bir örgütlenme sınırları içinde kalmasının rolü vardır. Aynı olgunun bir başka nedeni, sosyalist partilerin devlet baskı ve teröründen bir türlü kurtulamamalarıdır.

b) Söz konusu dönemde, ülkenin işgal altında bulunması ve bir önceki dönemden aktarılan Türk milliyetçiliği akımının sosyalist eğilimlerden daha güçlü olması da belirleyici rol oynamıştır. Sosyalistlerin hitap ettiği işçiler, ülke işgal altında, işletmelerin çoğu yabancı sermaye elinde olduğundan "sınıf düşmanı patrondan" çok, ülkeyi işgal etmiş dış düşmanı görüyordu. Böylece milliyetçilik sosyalizmden daha etkili oluyordu.

Bu bağlamda Türk milliyetçiliğinin bu dönemdeki temsilcileri olan Kemalistlerin, Türkiyeli sosyalist ve komünistlere karşı tavrının önceleri hoşgörülü ve olumluyken sonra sertleşmesi de sosyalist hareketin gelişimini engellemiştir. Ocak 1921'de TKP önderi Mustafa Suphi ve arkadaşlarının katliyle, Kemalistlerin sosyalist harekete ve dolayısıyla işçi hareketine karşı taarruzu da başlamıştır. Kemalistler, 1921'in başında kendilerinden daha solda olan tüm parti ve Kurtuluş Savaşı öncülerini şu veya bu biçimde siyaset sahnesinden elemiştir. İstanbul'a Kurtuluş Savaşı

Ordularının Ekim 1923'te girmesinden önce, bu kentteki sol örgütlere karşı sert baskı tedbirleri uygulanmıştır. Hele 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'yla askeri ve siyasi zaferi Batı ülkelerince tanınınca, Kemalistler, sol eğilimli her türlü işçi örgütünü yasaklamışlardır. Siyaset ve ekonomik-toplumsal ilişkiler sahnesinde Kemalistler, kendileri dışında hiçbir grup ya da partinin bulunmasını istemiyorlardı. Bu konuda ve ileride göreceğimiz gibi başka konularda Kemalistler, Genç Türkler'in gerçek mirasçıları olduklarını ispat etmişlerdir.[15]

c) Sosyalist hareketin gelişmesini engelleyen başka bir etken, bizatihi sosyalist hareketin kendisinden gelmiştir. Şöyle ki; o dönemde işçi sınıfından çok daha yoğun olan köylülüğe karşı sosyalist partilerin belirleyici, köylüleri kendi taraflarına çekebilecek politikalardan yoksun olmaları. Sanki Türkiye'de geniş, yoğun ve bilinçli bir sanayi proletaryası varmış, sanki sosyalist ihtilali sadece bu sınıf yapacakmış gibi bütün eylem ve faaliyetler işçilere yöneltilmiş; köylülük unutulmuştur. Nüfusun en fazla kesimini oluşturan köylülerin içinde yer almadığı hareket başarılı olamamıştır.

Bu dönemde köylüler yanında işçilerin de aktif bir biçimde Kurtuluş Savaşı'nı desteklediğini biliyoruz. Kadınların fabrikaları, madenleri gürül gürül çalıştırdıklarına da bu dönemde tanık oluyoruz. TİÇSF de Kurtuluş Savaşı'nı aktif bir biçimde desteklemiştir. Bu bağlamda, III. Enternasyonal'in Ulusal Kurtuluş Savaşlarına karşı olumlu tutumu ve kararları kadar, ülkenin kendi özel somut koşulları da tayin edici olmuştur.

15 Mustafa Kemal'in İTC'nin önemli yöneticilerini de 1920'lerde elediğini, kalanları da 1926'da "hayali bir İzmir suikastı" bahanesiyle sildiğini anımsayanlar, görüşümü daha iyi anlayacaklardır. Şöyle açıklayayım: Kemalistler ülke yönetimini hiç kimseyle paylaşmak istemiyorlardı; birçok parti, kişi ve grup bu nedenle elendi. Siyaset ve ekonomik-toplumsal politikalarında da Kemalistler, Genç Türkler gibi davrandılar. Böyle olmasında, iki ekibin ideolojilerinin de Pozitivizmden kaynaklanması; Ziya Gökalp'in iki ekibin de ideologu olması kadar Kemalist ekibin birçok üyesinin ilk siyasal adımlarını İTC komitelerinde atmış olmalarının da rolü vardır. Ayrıca iki ekibin de küçük burjuva kökenli, radikal sivil ve asker aydınlardan meydana gelmesi, politika ve uygulamalarındaki benzerlik şansını artırmıştır. Bununla birlikte Kemalistler, Sultanlığa karşı Cumhuriyetçi olmaları ve daha kesin "laik" nitelikleriyle Genç Türkler'den kısmen ayrılıyorlardı. Bazı konularda Genç Türkler'in savaş vb. nedenlerle gerçekleştiremedikleri hedeflere Kemalistler sahip çıkmıştır: Örneğin "ulusal nitelikli burjuva" yaratma hedefi, bu hedefe varabilmek amacıyla "sanayii (aslında özel sektörü) teşvik" konusunda tüzel düzenlemelere gidilmesi; işçi-işveren ilişkilerinde müdahaleci ve sosyal hakları (sendika, grev ve toplupazarlık) yadsıyan politikaların benimsenmesi vb.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ CUMHURİYET DÖNEMİNDE İŞÇİ HAREKETİ 1923-1960

I

İŞÇİ ÖRGÜTLENMESİ

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı yakın tarihimizin en önemli olaylarından biri olup, böylece Türkiye, II. Meşrutiyet'ten sonra siyasi tarihinde yeni bir dönemeci daha almıştır.

1923 sonunda ve 1924 başında Türkiye'de işçi sayısı konusunda istatistikten yoksunuz. Değişik kaynaklardan elde ettiğim verilere göre Cumhuriyet'in ilan edildiği sıralarda ülkemizde en az 111 950 en çok 114 400 işçi bulunduğunu sanıyorum (*Çizelge: 8*). Bu o zaman 9 ya da 10 milyon olduğu tahmin edilen genel nüfus içinde azımsanamayacak bir rakamdır. 1927'de yapılan ilk resmi sayımda 37 460'ı kadın, 22 684'ü 14 yaşından küçük çocuk, toplam 147 128 işçi saptanmıştır. 1936 tarihli İş Kanunu (İK) kapsamına giren sanayi işçisi sayısı 1943'te 274 277'ye 1948'de 328 463'e ulaşmıştır. Bu rakam 1955'te 604 295 ve 1960'ta 824 881'dir.[1]

Kırk yıldan az bir zaman dilimi içinde işçi sayısının altı kattan fazla çoğaldığını görüyoruz. Bu çoğalma, 1930'dan başlayarak uygulanan Kemalist sanayileşme politikasıyla yakından ilgilidir. 1930'larda millileştirmeler ve ilk beş yıllık planlar aracılığıyla uygulamaya konulan ekonomi politikası yeni devlet fabrikalarının açılmasına, buralarda nitelikli, sürekli ve çok sayıda işçinin yoğunlaşmasına yol açmıştır. Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin (Sümerbank, Etibank vb.) ekonominin lokomotifleri haline geldiği bu yıllar, Anadolu'nun birçok kentinde yeni fabrikaların açıldığını da görmüştür: Örneğin Kayseri, Sivas, Diyarbakır gibi kentlerde yeni işyerleri açılmıştır. Bu politikayla Kemalistler, bir yandan işçilerin büyük kentlerde ve İstanbul-Ankara-İzmir üçgeni içinde yoğunlaşmasını önleyerek, sosyal tansiyonu azaltmaya çalışıyorlar; öte yandan ise Doğu ve Batı Anadolu arasındaki ekonomik gelişme farklılıklarını

1 Güzel (1975), s.135, 202, 245 ve Tablo: 70, s.306.

azaltmayı amaçlıyorlardı. Bu girişimler 1939'a dek birkaç olumlu sonuç vermiştir. Ancak, II. Dünya Savaşı koşullarında plan fikri unutulmuş; devletçilik ya da kimilerinin isimlendirdiği gibi devlet kapitalizmi, yerini yavaş yavaş kapitalizme bırakmıştır.

Özel sektörün savaş koşullarından azami ölçüde yararlanarak vurgunculuk, istifçilik ve çok elverişli koşullarda ihracat-ithalat yaparak ilk önemli sermaye birikimini gerçekleştirdiğini görüyoruz. Özellikle dokuma ve metal işkollarında özel sektörün canlanmasıyla birçok yeni fabrika daha kurulmuş ve bu gelişmeler de sanayide işçi sayısını artırmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında KİT'lere bağlı fabrika ve işletmelerde çalışan işçilerin sayısı da artmıştır.

İşçi ve sanayi yoğunlaşması İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa ve Zonguldak gibi ülkenin en sanayileşmiş kentleri etrafında belirginleşmiştir. 1943'te İstanbul, İzmir ve Zonguldak, işçilerin yüzde 52'sini kapsıyordu. Ankara'yı da bu kentler arasına katarsak Türkiye'nin işçi hareketi ve sanayi bakımından en hareketli bölgesini elde ederiz. Bu bölgeye güneyde Adana ve Çukurova'nın bereketli topraklarını da katmak gerekecektir.

1950'de Demokrat Parti'nin iktidarı almasıyla, o zamana dek pek görülmeyen yer değiştirmelere ve belli bir kentleşme sürecine de rastlıyoruz. Böylece Doğu'dan Batı'ya ve Güney'e doğru belli bir içgöç gözlemlenmektedir. Toplumsal kabuk değiştirme işçi hareketinin de canlılık kazanmasına yol açmıştır. Bu gelişmeleri sırasıyla inceleyelim; önce işçi örgütlenmesini, sonra grevleri ve gösterileri.

1925'ten 1960'a giden dönemde işçi örgütlenmesinin değişik dönemlerde değişik çehrelere bürünüp ve zaman zaman zor anlar da geçirerek belli bir süreklilik içinde geliştiğini aşağıdaki birkaç başlıkta inceleyelim:

1. 1923-1939 Arasında İşçi Örgütlenmesi

Bu dönemin başında, bir önceki bölümde gördüğümüz işçi örgütlerinin birçoğu yaşamlarını sürdürmektedir. Ancak, bu arada ilginç bir gelişimin doğduğunu ve "Müslüman ve Türk" tüccarların Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında diğer uluslardan boşalacak ticari hayatı doldurmaya hazırlandıklarını saptıyoruz.

Çizelge: 8

1923 Sonunda Türkiye'de İşçi Sayısı

Kentler ve İşçi Grupları	En Az İşçi Sayısı	En Çok İşçi Sayısı
İstanbul	35 500	38 000
Eskişehir	2 500	4 000
İzmit	1 000	2 000
Ankara	2 000	2 500
Balya-Karaaydın	10 000	12 500
Zonguldak-Ereğli	15 000	18 000
Aydın	1 000	1 750
İzmir	10 000	15 500
Adana-Mersin-Tarsus	5 000	7 500
Hereke-Adapazarı	1 000	1 500
Bilecik	1 000	1 500
Bursa	3 500	5 500
Edirne	2 000	5 000
Ergani-Maden-Guleman	1 200	2 000
Samsun-Trabzon	5 000	6 500
Konya	500	1 000
Erzurum	500	750
Uşak-Kula-Gördes	4 200	6 300
Gaziantep	900	1 100
Anadolu Demiryolu işçileri (İstanbul, Bilecik, Eskişehir, Ankara, Afyon, Konya, Bulgurlu, Adana, Yenice, Nusaybin)	6 000	6 500
Şark Demiryolları işçileri (Sirkeci, Çatalca, Edirne)	1 250	1 500
İzmir-Kasaba-Alaşehir-Afyon Demiryolu işçileri	1 250	1 600
İzmir-Manisa-Soma-Bandırma Demiryolu işçileri	750	900
İzmir-Aydın-Söke-Dinar Demiryolu işçileri	900	1 000
TOPLAM	111 950	144 400

Kaynak: Tunçay (1967), s.186; Sülker (1973); s.157; Güzel (1975), s.170-177.

Ağustos 1922'de Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanacağının anlaşılması, Ekim 1922'de İstanbul'un Kurtuluş Ordusunun fiili denetimine geçmesi üzerine, İstanbul'un "Türk ve Müslüman" tüccarı, İstanbul'da ve giderek diğer kentlerde Rum ve Ermeni tüccarlarla yabancı sermayenin bırakacağı boşluğu doldurmak, ekonomiyi "millileştirmek" amacıyla eyleme geçmiştir. 1 Aralık 1922'de Milli Türk Ticaret Birliği'ni (MTTB) kuran bu kişiler, başlarında MTTB kâtib-i umumisi (genel sekreteri) Ahmet Hamdi (Başar) olmak üzere, önce İstanbul'un Türk ve Müslüman esnafını İstanbul Esnaf Cemiyetleri Birliği'nde (İECB), sonra işçileri İstanbul Umum Amele Birliği'nde (İUAB) örgütlemişlerdir. Bu üç örgüt, "millileşme yönünde açılan iktisadi savaşta" birlikte mücadele vermek, yabancıların ve diğer uluslardan tüccarların ve sanayicilerin ekonomik hayattaki egemenliklerini yıkmak ve Türkleri ekonomik yaşamda güçlü kılmak amacıyla yola çıkıyorlardı. Konumuz bakımından ilginç olan örgüt, İUAB'dir. Görüldüğü gibi kent düzeyindeki bu işçi örgütü tüccarlarca kurulmuştur. İUAB, ilk günlerinden itibaren bir yandan sosyalist örgütlerle ilişkili işçi sendika ve dernekleriyle mücadeleye girişmiş, onların her türlü faaliyetini baltalamaya, toplantılarını basmaya koyulmuştur; öte yandan yabancı sermayeye bağlı şirketlerde grevler düzenlemiş ve bu grevler tabii ki yerli tüccarların ve Kemalist hükümetin desteğini almıştır. Örneğin 14 Temmuz 1923'te Bomonti Bira Fabrikası'ndaki grev İUAB'nin eseridir. İUAB, Tramvay Şirketi ve Tütün Rejisi işçileri arasında da örgütlenmiştir.[2] Tüm faaliyetleri Türk tüccarlarının çıkarlarını savunmakla özetlenebilen İUAB döneminde sarı sendikacılığın en güzel örneği verilmiştir.

1923'te, İstanbul'da ve diğer kentlerde birçok işçi örgütü olduğunu biliyoruz. Bir önceki bölümde değindiğimiz ulusal düzeyde merkezi bir işçi örgütü kurma girişimlerinin 1923 içinde önemli sonuçlara ulaştığını görüyoruz. Bu konuda 17 Şubat-4 Mart 1923'te İzmir'de

2 Bu konuda bkz. A.H. Başar, "Hatıralar: Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e, İzmir İktisat Kongresi", *Barış Dünyası,* sayı 55, s.759-769. Başar'ın "Hatıralar"ı kendine ait olan *Barış Dünyası* dergisinin ilk sayısında başlamaktadır. İzmir İktisat Kongresi ve 1922 ile 1923'teki örgütlenmelerle ilgili anıları 54. ve 55. sayılardadır. Bu konuda şu iki yazıma da bakılabilir: "İktisat Kongreleri ve Toplumsal Siyaset", *Bilim ve Sanat,* sayı 11, Kasım 1981, s.29-36 ve bu yazının devamı "Birinci İktisat Kongresinde 'Amele Grubunun İktisat Esasları' ve Sonrası", *Bilim ve Sanat,* sayı 12, Aralık 1981, s.43-49.

toplanan Birinci İktisat Kongresi olumlu gelişmelere sahne olmuştur. Bu kongrede Türkiye'nin dört bir köşesinden gelen 120 ile 130 kadar kadın ve erkek işçi delegesi, birbirlerine deneyimlerini aktarmak, söyleşmek ve tanışmak için böylece ilk ve önemli bir fırsat bulmuştur. Ve bu kongre sırasında alınan karar üzerine, kökeni 1911'e inen ve 1919'dan beri TİÇSF ile Türkiye İşçi Derneği ve işçi milletvekili Numan Usta'nın gerçekleştirmek için didindiği merkezi ve ulusal düzeydeki işçi örgütü Aralık 1923'te İstanbul'da kurulmuştur. *Türkiye Umum Amele Birliği* (TUAB) adını alan merkezi örgüt; İstanbul'daki 19 bin, Zonguldak'taki 15 bin, Balya-Karaaydın'daki 10 bin işçiyi ve onların örgütlerini temsil eden 250 delege tarafından yapılan bir toplantı sonucu oluşturulmuştur. Ancak, Kemalist hükümet TUAB'nin çalışmasına fırsat vermeyecek ve böylece ilk ulusal merkezi işçi örgütünün faaliyeti engellenecektir. 1924'ün başında Kemalist hükümetin takındığı bu tavır, Kemalistlerin işçi hareketine bakış açısını göstermekte bir veridir.

Ulusal düzeyde örgütlenemeyen işçiler, kent ve işletme düzeyinde İstanbul, İzmir, Adana, Bursa, Eskişehir, Zonguldak ve Balya-Karaaydın'da eylemlerini sürdürmüşler; işletme düzeyinde cemiyetlerde, kent düzeyinde birliklerde bir araya gelmişlerdir.

1924'te Şark Demiryolları işçileri İUAB'nin hükümet ve işveren yanlısı tutumunu değiştiremeyeceklerini anlayınca bu örgütü terk edip Amele Teali (Yükseltme) Cemiyeti'ni kurmuşlar; bu sonuncu dernek, 1928'de yasaklanana kadar İUAB'ye karşın işçiden yana mücadelenin öncülüğünü üstlenmiştir.

Amele Teali Cemiyeti'nin Üzeyir Avni (Kuran) ve Yusuf (Sidal) gibi yöneticileri mücadelelerini 1919'lardan beri sürdüren kişilerdi. Aynı işçi önderleri daha sonraki yıllarda da, Amele Teali Cemiyeti'nin kapatılmasından sonra da, mücadelelerini devam ettirmişlerdir. Bu iki işçi lideri 1946 ve 1947 sendikacılık hareketi içinde görevler yüklenmiş; 1947'de İstanbul Metal İşçileri Sendikası'nın (daha sonra İstanbul Maden-İş adını alacaktır) kuruluşunu gerçekleştirmişlerdir. Bu sendikanın 1967'de DİSK'in kurucu sendikalarından Maden-İş'in öncülü olduğunu bildiğimizden Türkiye işçi hareketi tarihindeki sürekliliğin bir başka örneğini de böylece bulmuş oluyoruz.

Ü.A. Kuran, 1947'den sonra siyasal örgütlenmede de rol almıştır. Kuran, Eylül 1950'de Demokrat İşçi Partisi'nin (DİP) kuruluşunu gerçekleştirmiştir. DİP, dönemin birçok genç sendikacısıyla iyi ilişkiler kurmuştur. Bunlardan biri, o sırada (1908'deki Mürettibin-i Osmanî Cemiyeti'nin devamı olan) İstanbul Basın-İş'in Genel Sekreteri İbrahim Güzelce'dir. Güzelce 1975'te DİSK Genel Sekreteri seçilmiş ve DİSK'in o yılki atılımlarında önemli rol oynamıştır. Gördüğümüz gibi, Ü.A. Kuran, bir bayrak yarışındaymışız gibi, 1919'lardan bayrağı alıp 1950'lerde genç nesillere teslim etmiştir. O, aynı zamanda Türkiye işçi sınıfı tarihindeki sürekliliği simgeleyen ilginç simalardan biridir.[3]

3 *Üzeyir Avni Kuran* ya da *Üzeyir Baba* Türkiye işçi sınıfı tarihinin ilginç kişilerinden olma bakımından özgeçmişi bizi ilgilendirecektir. Kuran 1307'de (1890 veya 1891) Kosova vilayetinin Viştin kazasında doğmuştur. Selanik Sanatlar Okulu'nu bitirdikten sonra okul adına Budapeşte'ye gönderilmiş; orada 1326'da (1909) Şark Dilleri Akademisi'nde, geceleri Macarca öğrenmeyi de ihmal etmeyip, yurda makine teknisyeni olarak dönmüştür. 9 Haziran 1329'da (1912) Zeytinburnu Mermi Fabrikası'nda çalışmaya başlamıştır. Mütareke yıllarında, 1920'de, Şark Demiryolları İdaresinde çalışmış ve o yıl Şark Demiryolları Müstahdemin (İşçileri) Cemiyeti kurucuları arasında bulunmuştur. Kuran, bu olayı şöyle anlatıyor:

> "Yıl 1920, Şark şömendifer idaresi Fransız askerlerinin elinden Fransız sivillerine geçmiş. Ustabaşı olarak çalıştığım dairede 13 arkadaşımla birlikte Şark Şömendiferleri Müstahdemin Cemiyetini kurduk."

Kuran 1923'te bu işletmede örgütlenen grevin yöneticilerindendir. (Bu grevi aşağıda inceleyeceğiz.) 1924'te Kuran, Amele Teali Cemiyeti'nin kurucularındandır. 1926'da İstanbul Tramvay İşçileri Cemiyeti'ne başkan seçilmiş ve bu görevi 1929'a dek yerine getirmiştir. Bu yıllardaki tramvay grevlerinin yönetiminde önemli sorumluluklar yüklenmiştir. 1932-1952 arasında İstanbul Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü'nde çalışmıştır. 1947'de Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası'nı kurmuştur. Bu sendika, DİSK kurucu sendikalarından Türkiye Maden-İş Sendikası'dır. Kuran, sendikal mücadele yanında siyasal mücadeleye de önem vermiştir. 1950'de DİP'in kuruculuğunu ve genel başkan vekilliğini üstlenmiştir. Maden-İş Başkanı olarak İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin faaliyetlerine de katılmıştır. Kuran, 1954 seçimlerine DİP listesinden katıldığında 1 100 oy almıştır.

Bu konuda bkz. K. Sülker, *Sendikacılar ve Politika*, İstanbul, 1975, s.91, 152 ve 156; S. Ağralı, *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı*, İstanbul, 1967, s.32-35; Sencer, s.259-263; Güzel (1982), s.XIV-XVI.

Yusuf Sıdal'ın özgeçmişi ise özetle şudur: 1320'de (1904) Eleşkirt'te doğmuş, 1925'te İstanbul'a gelip, Halıcıoğlu Çivi Fabrikası'nda "tornacı ve tesviyeci" olarak çalışmaya başlamıştır. 1928'de Şakir Zümre Müessesesinde ustabaşılık yapmış, daha sonra ise Denizcilik Bankası (Galata) Köprüaltı Atölyesinde şef olmuştur.

1947'de Maden-İş Sendikası'nın ilk başkanı seçilmiştir. 24 Mart 1948'de İstanbul İşçi Sendikaları Birliği kurulduğunda bu birliğin genel sekreteri seçilmiştir. Daha sonra Kemal Türkler'in Maden-İş Sendikası başkanlığına seçilmesini desteklemiş ve 1959'da emekli olmuştur. 1982'de bir işçi yapı kooperatifinde başkan olarak çalışıyordu.

1924'te kurulan Amele Teali Cemiyeti ve ona benzeyen, iktidardan ve işverenlerden bağımsız dernekler uzun ömürlü olamamıştır. Bunlar 1928 ve 1929'da değişik nedenlerle kapatılmışlardır.

1930'da Serbest Fırka'nın kurulmasına izin verilmesi ve basın sansürünün kaldırılması üzerine İstanbul ve İzmir'de işçi hareketinin bu göreceli özgürlükten yararlanıp faaliyetler göstermesi (grevler gibi) iktidarın çekinmesine yol açmıştır. Aynı yıl içinde ve sonrasında TKP'nin *Kızıl İstanbul, Kızıl İzmir* isimli tek yapraklı gazetelerinin yayılması, TKP yanlısı işçilerin fabrika giriş ve çıkışlarında "korsan mitingler", izinsiz gösteriler, bildiri ve afiş dağıtma eylemleri Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tek parti yönetimini iyiden iyiye tedirgin etmiştir. Bunun üzerine CHP'nin yanıtı iki yönlü olmuştur. Bir yandan TKP militanı ve sempatizanı işçilere karşı baskı, şiddet ve hapishane tedbirleri uygulanmıştır. Öte yandan gizli işçi örgütlenmelerini önlemek, işçileri kendi vesayeti, güdüm ve denetimi altına alıp, onları "sınıf bilinci"nden uzak "milliyetçi" ve resmi ideoloji bilinciyle teçhiz etmek amacıyla bizzat işçi örgütlenmesini üstlenmiştir.

Bu politika 1934 yılında İzmir'de uygulamaya konulmuştur. İzmir Valisi General Kâzım Dirik gözetiminde her meslek ve/veya işkolundaki işçiler tek bir dernek veya birlikte toplanmaya başlamıştır. Örneğin deniz taşımacılığı işkolundaki yedi ayrı cemiyet *Deniz Amelesi Cemiyeti* içinde eritilmiş; kamuya yönelik hizmet yapan şirket işçileri, *İmtiyazlı Şirketler Memur ve Müstahdemin Birliği*'nde bir araya getirilmiştir. Fabrika işçileri için *Sanayi İşçileri Birliği* kurulmuş; tütün, matbaa, fırın işçileri ile şoförler de ayrı ayrı ve bütün bu örgütler *İzmir İşçi ve Esnaf Birliği* yönetimi altına sokulmuştur. Bu son örgüt 1935'te "işçiler ile esnafı rejime her yönüyle bağlı ve faydalı kılmak" gayesiyle faaliyete geçmiştir. İşçileri bu örgütlere üyeliğe zorlamak amacıyla da "işçi karnesi" diye bir uygulama getirilmiştir. Bu uygulamaya göre, bir işçi, işini koruyabilmek veya yeni bir işe girebilmek için, 1 Mart 1935 gününe kadar meslek ve/veya işkolundaki işçi-esnaf derneğine başvurup yeni kimlik cüzdanı alması gerekiyordu. İşçi ve esnaf yanında çalışanların zorunlu bir biçimde girmek durumunda kaldıkları örgüte, ücretlerine göre ödeyecekleri aidat, işverence ücretler ödenirken işçiden kesilecek ve derneğine ödenecekti. Böylece CHP emrindeki dernek ve birliklere işçilerin parasıyla maddi kaynak bile yaratılmıştır.[4]

4 Bkz. Sülker (1966), s.151-152; Sülker (1973), s.48-52, 159 ve 160.

CHP'nin amacı, her işkolu ve meslekte tek bir işçi örgütü kurarak işçileri sıkı bir denetime almaktı. İlk kent olarak İzmir'in seçilmesi de bir rastlantı değildir. İzmir, o yıllarda TKP'nin en etkili olduğu kentlerin başında gelmekteydi. Ayrıca, 1932 yılında siyasi polis gizli bir sendika kurma hazırlıkları içinde bulunan TKP'ye yakın 20 kadar işçiyi bu kentte tutuklamıştı.[5] Yine bu kentte, Serbest Fırka kurucusu Fethi Okyar'ın ziyareti sırasında, 1930'da, birçok gösteri düzenlenmiş, grevler örgütlenmişti.

Bu örgütlenme biçimi aslında CHP'nin o sıradaki karakterinin toplumsal yaşama yansımasının bir sonucuydu. CHP'nin 1930'lu yıllarda ekonomik alanda devletçilik politikasıyla ülkenin bir numaralı işvereni haline dönüşmesi, siyasi alanda gittikçe otoriter tavırlar takınması (tek parti tam anlamıyla devlet-parti biçimine dönüşmüştü), toplumsal yaşama da elbet böyle yansıyacaktı. Bu yansıma, spor kulüpleri dahil toplumsal örgütlenmenin devlet partisi haline dönüşmüş olan CHP vesayeti altına alınması biçiminde ortaya çıkmıştır. 1930'lu yıllarda Avrupa'daki Nazi, faşist ve militarist rejimlerin Türkiye'deki yansımaları olarak da görebiliriz bu gelişmeleri. Aynı zamanda 1930'la birlikte Kemalistlerin toplumu A'dan Z'ye yeniden örgütlemek girişimi de bu gelişmeleri etkilemiştir diyebiliriz.

Yaratılan dernek ve birlikler, işçi örgütünün yapması gereken eylemlerden ısrarla kaçınırken; yapmasa da olur cinsinden işlerle uğraşmış, örneğin yoksul çocukları giydirmek, sünnet ettirmek gibi işler gerçekleştirmiştir. Aslında CHP'nin o yıllarda ve sonrasında işçi örgütlerinden beklediği de buydu. Bir de işçilere spor yaptırmak. Nitekim 1947'de çıkarılan Sendikalar Yasası tamamıyla bu amaca yönelmiştir.

İzmir'de uygulanan bu örgütlenme politikası, beklenen umutları vermemiştir. İşçiler CHP'den bağımsız örgütler kurmak istemiş, CHP denetimindeki örgütler fazla ilgi görmemişlerdir. CHP, 1938'e varıldığımda daha direkt ve kesin bir yöntemi uygulamıştır: Yasaklama yöntemini. 1938'de Cemiyetler Kanunu değiştirilerek "sınıf esasına dayanan" cemiyetlerin kurulması men edilmiştir. Böylece CHP'ninkiler dışında, yani işçi örgütünden çok yardımlaşma sandıklarına benzeyen dernekler dışında kalan işçi örgütlerine yaşama hakkı tanınmamıştır. Böylece CHP,

5 Bkz. İ. Topçuoğlu, *İlk Sendika Sarıkışla*'da, İstanbul, 1976.

bir yandan bu yumuşak ve uysal işçi örgütleri, öte yandan hem sert hem babacan KİT işletme ve fabrika müdürleri aracılığıyla işçi sınıfını gözetim ve denetim altında tutmaya çalışmıştır.

Aynı yaklaşımla, 1936'da İş Kanunu (İK) kabul edilmiştir. 1937'de yürürlüğe giren İK, sendikadan hiç bahsetmemiş, grevi yasaklamış, işçi-işveren uyuşmazlıklarında zorunlu tahkim kurumunu benimsemiştir. Böylece "sınıf bilincinin" oluşması engellenmek istenmiştir. Aynı amaçla işçileri koruyucu bazı önlemler (işgününün 8 saat olması, hafta tatili, iş teftişi vb. önlemler) de İK ile getirilmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle bu önlemler uygulanamamış, İK daha yeni doğmuşken eli kolu bağlanmıştır.

2. İkinci Dünya Savaşı ve Çalışma Koşulları

Savaş yılları işçi sınıfı için çekilmez yaşam ve çalışma koşullarını beraberinde getirmiştir. Şöyle ki:

a) 23 Kasım 1940'ta İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli illerinde ilan edilen ve 22 Aralık 1947'ye dek yürürlükte kalan *Sıkıyönetim*, işçilerin her türlü eylem ve örgütlenmesinde dar kapılar yaratmış; işçi sınıfı üzerindeki siyasal ve polisiye baskılar artırılmıştır.

b) 1940 başından itibaren uygulamaya konulan Milli Koruma Kanunu (MKK) sayesinde işgünü 11 saate çıkarılmış (fiilen 12, hatta 14 saate ulaşmış); madenlerde "iş mükellefiyeti" yani zorunlu çalıştırma yöntemi benimsenmiş; madenlerde ve kimi kamu işletmesinde işyerlerini terk etme yasağı getirilmiş; haftalık dinlence kaldırılmıştır. Böylece savaşın yükünü işçi sınıfı taşımıştır.

c) Savaş yıllarında sanayide (ve hatta bazı madenlerde) daha çok sayıda kadın ve çocuk çalıştırılmış ve kadınlarla çocukların korunmasını öngören İK hükümleri geçici olarak uygulamadan kaldırılmıştır.

Bu koşullar altında işçiler alabildiğine sömürülürken, hayat pahalılığı alabildiğine artarken ve gerçek ücretlerde yüzde 50'lik bir azalma saptanırken, özel sektör o zamana dek görmediği elverişli zenginleşme olanaklarını ele geçirmiştir.

Gerçekten savaş yılları, savaşa girmeyen Türkiye'de birçok özel kesim işvereninin, bu arada özellikle ithalat ve ihracatçıların çok kârlı işler yaptığı yıllar olmuştur. Birçok yeni atölye ve fabrikanın sanayi kentlerinde mantar gibi bittiği bu dönemde, özel kesimin ilk ciddi sermaye birikimi hareketlerine tanık olunmuştur. Dolayısıyla özel kesimde çalışan işçi sayısı da bu gelişmelere paralel olarak artıyordu. Aynı artış kamu işletmelerinde de görülmüştür.[6]

Bu dönem işçi örgütlenmesini incelemeden önce, dönemin işgücü özelliklerine ve kentlere, bölgelere göre dağılımına göz atmamız yerinde olacaktır.

3. 1945-1960 Döneminde İşgücünün, İşçilerin Özellikleri

Bu dönemde işçi sınıfının kendine özgü ve ülkenin yapısından kaynaklanan şu özelliklerini saptayabiliriz:

a) İşgücünün Kaynak ya da Kaynakları:

Önce işçilerin hangi kaynaklardan geldiğini saptamamız gerekiyor. Bu konuda bilimsel araştırmalar olmamakla birlikte, işçilerin ne kadarının hangisinden geldiğini de kesinlikle söylemeden şu üç kaynağın varlığını kabul edebiliriz:[7]

aa) *İflas etmiş, işletmesi yıkılmış ve yoksul köylüler:* Yani ya topraktan tümüyle kopmuş olan yoksul köylüler ya da bir miktar tarla vb. nedeniyle toprağa-köye pamuk ipliğiyle bağlı olanlar. Bunlar, bir süre tarla ve imalathane, fabrika ya da maden ocağını birlikte yürütmekte; ancak süreç içinde kendileri bizzat veya bir kuşak sonraları tümüyle işçi olmaktadırlar.

Yarıişçi-yarıköylü diyebileceğimiz bu kaynaktan belli mevsimlerde işleri artan işletmeler yararlanmaktadır; şeker, çırçır, nebati yağ üretimi, tütün, maden ocakları, tersaneler vb.

6 İkinci Dünya Savaşı'nın işçilerin yaşama ve çalışma koşullarına getirdiği değişiklikleri doçentlik tezimde ayrıntılı bir biçimde inceledim. Bkz. Güzel (1982), s.1-57.

7. Y. Rozaliev, *Türkiye Sanayi Proletaryası*, 2. basım, İstanbul, 1978, s.60-64.

Bu tür işçilerin sendikacılık bakımından elverişli olmadıkları açıktır. Bu tür işçilerin sınıfsal açıdan bilinçlenmesi de güçleşmektedir. Geçici veya mevsimlik işçi de diyebileceğimiz yarışçi-yarıköylü başlangıçta "işçiliği" meslek olarak seçmek yanlısı değildir. Dolayısıyla, "sendika" ve "sınıf bilinci" onu pek ilgilendirmeyebiliyordu. Ancak, çalışma ve yaşam koşulları bunların da bilinçlenmelerine ve örgütlenmelerine yol açabilmektedir.[8] Öte yandan, köylünün bir kısmının iş aramak için kentlere göç etmeleri, devamlı olarak –kesintiler olsa da– büyük fabrika işçileriyle ilişkileri, köy emekçilerinin genel bilgi seviyesini artırmasına yarıyor; köylere ilerici fikirlerin girmesini kolaylaştırıyordu.

bb) *İkinci kaynak, iflas eden zanaatkâr, küçük imalathane, atölye sahiplerinden oluşmaktadır:* Dokumacılık, yemenicilik, ısmarlama kunduracılık vb. zanaatlar, çokuluslu şirketlerin ve fabrika üretiminin rekabetine dayanamayarak yok olmaya yüz tutmuş; yaratıcıları ya işçi olmuş ya da üretimi bırakıp fabrika mallarını satmaya başlamışlardır.[9]

cc) *Üçüncü kaynağı, kuşaktan kuşağa geçen "proletarya" oluşturmaktadır:* 1945-1950 döneminde birinci nesil proletarya, hele ikinci, üçüncü nesil proletarya sayısı çok değildir. Osmanlı'dan beri gelen bazı sanayi kentleri ile (İstanbul, İzmir, Bursa vb.) geleneksel işkollarından olan dokuma, tütüncülük, madencilikte babadan, dededen işçilere rastlanmaktadır. Ancak, bunların dışındaki alanlarda çalışan işçiler arasında proleterleşme oldukça zayıftır.[10]

b) Türkiye'de *işgücünün diğer bir özelliği; istikrarsızlığı, işçilerin sürekli olarak yer değiştirmeleri, bir işyerinden diğerine geçmeleridir.*[11]

8 Dış göçle birlikte benzer bir gelişme Almanya, Fransa vb. ülkelere gönderdiğimiz işçilerimizde de gözlemlenmiştir. Pek çoğu yarışçi-yarıköylü bile olmayan köylü yurttaşlarımız bu ülkelerde tarihsel süreç içinde örgütlenme ve mücadele etme gereğini duymuştur. Bugün, Almanya'da yabancı işçiler içinde sendikalaşma oranı bizimkilerde en yüksek düzeye ulaşmıştır. Ford grevinde bizimkiler başı çekmişlerdir vb.

9 O. Kemal'in *Eskici Dükkânı* (İstanbul, 1965) bu konuda yazılmış en güzel romanlardan biridir. Gıslaved lastik pabuçların piyasaya girmesiyle 1950'lerde yemenici, "Köşker" vb. dükkân sahiplerinin, küçük "dabakhane" sahiplerinin ya Gıslaved vb.lerinin yerel satıcısı olduklarını ya da işçilik için Çukurova'ya gittiklerini çocukluğumda Diyarbakır ve çevresinde bizzat yaşadım.

10 Türkiye'de "proleterleşme" olgusunun bilimsel araştırmalara konu yapılmamış olması, kanımızca büyük eksikliktir ve bu eksikliğin muhakkak doldurulması gereklidir.

11 Bu konuda bkz. C. Talas, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyal Politika Meseleleri (1920-1960)*, Ankara, 1960, s.6-8; *Bureau International du Travail (BIT), Les Problèmes du Travail en Turquie*, Genève, 1950, s.246-249; Rozaliev, s.133-134. Burada "istikrarsızlığı", "işgücü akıcılığı" anlamında kullanıyorum.

Bu özellik hem verimliliği düşürmektedir, hem de sendikacılığı olumsuz yönde etkilemektedir. İşgücünün daha istikrarlı olduğu devlet sektöründe sendikacılığın –diğer birçok nedenin de katkısıyla– tutması bu bakımdan göz önüne alınmalıdır.

İşgücü akıcılığının nedenleri arasında ücretlerin düşüklüğü, işgücü çoğunluğunun gençlerden oluşması, işçilere lojman vb. olanakların yeterince sunulmaması, yaşam koşullarının elverişli olmaması, tarımsal ürünlerin hasat mevsiminde yarıişçi-yarıköylülerin köye gitmesi, bizatihi fabrikadaki çalışma koşullarının ağır olması, fabrikalardan başka yerde istikbal arama arzusu, askere alınmalar ve işverenlerin işçi çıkarması sayılabilir.[12]

1945-1960 döneminde işçi akıcılığı ve işçi devri hem oldukça yüksektir; hem de her yerde görülmektedir. N. Âli Sav, yukarıda, belirttiğimiz yazısında "işçilerimizin bir kısmı seyyardır. Fabrikalarda giriş, çıkışlar yüksek nispettedir... incelenen birkaç bin işçilik fabrikada (akıcılık oranı) % 50'dir" diyor. Sümerbank Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası Müdürü, "işçi kadrosu zamanla artar ve azalabilir. Hasad dolayısıyla işlerini terk eden amelenin miktarı 50 ile 60 arasındadır ki, her yıl bu mevsimlerde aynı hal tekerrür eder, durur"[13] demektedir. Benzer durum Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nda da geçerlidir.[14]

Zonguldak-EKİ de benzer sorunla karşı karşıyadır. 1 Eylül 1947'de iş mükellefiyetinin kaldırılmasından sonra,[15] civar köylerden gelen rençber ve köylüler, ocaklarda asgari yevmiye ile günde 12 saat çalıştırılmakta; ücretlerin düşüklüğü ve çalışma koşullarının ağırlığı nedeniyle kısa süre sonra ocakları terk etmektedirler. Bu konuda, "Selahiyetli bir zatın belirttiği gibi işçilerin % 80'i senenin ancak iki ayı ocaklarda çalışmakta ve bu süre sonunda havzayı terk etmektedirler."[16] Bu terk edişte başka nedenler de vardır; onları ve bazı çözüm yollarını N. Evliyagil'den dinleyelim:

> "İşçilerin % 65'i evli ve çoluk, çocuk sahibidir. Bu vaziyet karşısında işçiler, ocakları bir-iki ay çalıştıktan sonra terkediyor ve memleketlerine gidiyorlar. *Mükellefiyet usulünün kaldırılması hav-*

12 Bkz. N. Âli Sav, "İşçi meselelerimiz", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1947.
13 *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1947.
14 BIT (1950), s.246.
15 *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1947.
16 N. Evliyagil, "Anadolu'dan Notlar", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1948.

zamıza çok tesir etmiştir (abç). Zonguldak'ta ananevi bir işçi politikası gütmemiz ve işçilerin mesken davasını birinci planda ele almamız lazımdır. Bu gidişle üç-dört yıl sonra, havzada işçi bulmak bir mesele haline gelecektir."[17]

İşgücünde istikrar temini için II. Dünya Savaşı yıllarında MKK ile iş mükellefiyetinin ve işyerini terk etme yasağının getirildiğini; savaşın sonuna doğru, iş mükellefiyeti kaldırıldığında işgücü yetersizliğiyle karşılaşmamak için Etibank ile Sümerbank işletmelerinde pek çok önlem alındığını; bu önlemlerin (sosyal konut, ayni yardım, devam primi vb.) belli ölçülerde işçileri işletmelerine bağladıklarını biliyoruz. Bununla birlikte ücretlerin yetersizliği, çalışma koşullarının ağırlığı ve özellikle maden ocaklarında iş kazalarının yoğun bir biçimde sürmesi,[18] iş mükellefiyeti kalkar kalkmaz işçilerin işletmeleri önemli oranlarda terk et-

17 A.y.

18 Ücretlerin azlığı konusunda bkz. Evliyagil, agy. İş mükellefiyetinin kaldırılmasından sonra, 21 Eylül 1947'de 48 işçinin ölümüne yol açan bir iş kazası olmuştur. (Bkz. *Cumhuriyet,* 23-24 Eylül 1947.) *Cumhuriyet.* gazetesinin bu iş kazası üzerine Zonguldak'a gönderdiği özel muhabiri Metin Toker gördüklerini, "EKİ'de göze batan tezatlar" başlıklı yazısında (*Cumhuriyet,* 29 Eylül 1947) şöyle anlatmaktadır: "Ocaklarda kullanılan aletler yenilenmezken deniz kulüpleri inşa ediliyor." Toker, ocakları gezen ABD'li Thornburg'un, "İşte Frigyalılar ve Hititler de tıpkı böyle kömür çıkarırlardı. Yalnız onların aletleri buradakilere nazaran daha yeni haldeydi" dediğini aktarıyor. O dönemde, madencilerimiz, hâlâ kazma ile kömür çıkarıyordu. Toker, kazanın maden işçilerinin lambalarının kusurlu olmasından ileri geldiğini ekliyor. Toker, araç ve gereçlerin eskiliği konusunda başka bir olayı şöyle aktarıyor:

> "İngiliz meb'us ve gazetecilerden Price de, işletmeyi gezerken bir ekskavatör görmüş ve dizlerine vura vura gülmeye başlamıştır."

Kendisine, bu neşesinin sebebi sorulduğu zaman, Price şöyle cevap vermiştir:

> "Ben daha meb'us olmadan, hatta gazeteciliğe başlamadan, şu makineyi yapan firmada çalışırdım. *O zamanlar imal edilen bu ekskavatörler on beş sene için garantiliydi.* Şimdi ne o firma ne de firmanın fabrikaları kaldı. Görüyorum ki, *siz ekskavatörleri, 32 seneden beri kullanıyorsunuz.* (abç) Bu makinenin numarasını alayım da firmanın o zamanki sahiplerinden olup, halen ABD'de bulunan bir dostuma yazayım. Kim bilir ne kadar iftihar edecektir."

Toker, başka bir olguyu şöyle dile getiriyor:

> "*Mühendisler Saltanatı!* İşletmeye şöyle bir bakmak, amele ile memurlar arasındaki muazzam yaşayış seviyesi farkını görmeye kafidir.

melerine yol açmıştır. Ve bunun sonucu olarak Kasım 1947 başında İstanbul-İzmir ve Zonguldak kömürüyle beslenen diğer kentlerde kömür sıkıntısı başlamıştır.[19]

c) İşgücünün diğer bir özelliği *veriminin düşük olmasıdır.*[20] Bu durumun sanayileşme bakımından doğurduğu olumsuzluklar açıktır.

d) Kanımızca, hangi kaynaktan gelirse gelsin işçilerin, hayat pahalılığı karşısında *ikinci bir iş tutmaya çalışmaları;* mevsimin ve zamanın elvermesi ölçüsünde mesai saatleri biter bitmez ya da hafta sonu dinlencelerinde de çalışmak zorunda kalmaları işgücünün bir başka özelliğini ortaya koymaktadır. Bu dönem boyunca –ve sonrasında– ikinci bir iş olarak işçilerin –özellikle işçi temsilcilerinin– işyerinde küçük ticaret –gazoz vb. meşrubat satmaları–, mesirelerde seyyar satıcılık[21] yaptıkları görülmüştür.

> "Amelelerin ve işçilerin yattıkları pavyonlar son derece kötü; bu insanların hayat şartları lüzumundan fazla fenadır. Onların durumu normal seviyeye getirilmeden mühendislerin istifade edebileceği bir 'Deniz Kulübü' için 273 bin lira sarf etmek; Kozlu'ya giden yolu, geçilebilecek hale koymadan, pek şık ve narin otomobiller, kamyonetler almak lüzumsuz bir lüks, yerli tabirle 'leğen örtüsü'dür.
>
> "Böyle bir seviye farkının, daha doğrusu uçurumunun, amelenin haleti ruhiyesinde ne gibi fena tesirler yaratacağını ve 'zararlı telkinler' için nasıl müsaid bir ortam doğurabileceğini tahmin etmek güç değildir."

Aynı olaya Evliyagil, "Kömür havzasında çalışan işçilerin acınacak hali. İşletme erkanına, mühendislere lüks kulüpler, villalar, misafirhaneler yapılırken işçi 25 yıl önce aldığı parayı alıyor" diyerek değinmektedir. Evliyagil, işçinin 25 yıl önce olduğu gibi günde 240 kuruş aldığını belirtiyor. Bu arada 130 kuruş alanlar bile vardır. Az sayıda işçi 350 kuruş almaktadır. Bu denli az ücret, ağır çalışma koşulları ne önlem alınırsa alınsın işçiyi ocaklara bağlamaya yetmemektedir.

19 Bkz. İ. Habib Sevük, "Büyük inşaat mıntıkasından notlar: Ereğli'deki sun'i zelzele", *Cumhuriyet,* 16 Eylül 1947, s.2. Sevük'ün yazı dizisi aralıklarla sürerek 12. yazı ile ("Karabük fabrikalarında Türk buluşları") 25 Aralık 1947'de sona ermektedir. Bu konuda ayrıca Kasım 1947 gazetelerine bakılabilir. Ayrıca bkz. Tevfik Sadullah, "Milli davalarımız, son maden kazası ve bir ibret dersi", *Cumhuriyet,* 2 Kasım 1947, s.2. Yetkililer kömür sıkıntısını ulaşım zorluğuna bağlamak isterken, 7 Kasım 1947'de *Cumhuriyet*'te, *Cumhuriyet* imzalı başyazı, "Amelei mükellefe davasının tesiri ile mi böyle bir durum hasıl olmuştur, bilmiyoruz... Yetkili kişi ya da kişiler açıklama yapmıyor, değişik rivayetler kol geziyor" denilmektedir.

20 Talas (1960), s.8-9; BIT (1950), s.247-249.

21 A. Süreyya İloğlu, aynen şöyle diyor:

> "Bazı fabrika işçilerinin cumartesi ve pazar günleri mesirelerde seyyar satıcılık yaptıklarını geçen yaz İstanbul'da tespit ettim."

Asım Süreyya İloğlu, "Perakende Ticaret ve Seyyar Satıcılık", *İş Dergisi,* c.XVII, sayı 113, 1 Ocak 1951, s.27.

Bu özelliğin, işçilerin bir yandan yaşam koşullarını düzeltmek isteğinden, öte yandan "sınıf atlamak" özleminden kaynaklandığını[22] söylersek; sendikacılık bakımından ne denli olumsuz olduğu ortaya çıkacaktır.

e) Türkiye'de işgücünün, işçilerin bir başka özelliği, onların *bir mozaik görüntüsünde olmalarıdır.* Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kadar olmasa bile TC'de de nüfus içinde ve bunun yansıması sonucu işçiler arasında belli bir renkliliğin bulunması, işgücünün ilginç özelliklerinden biridir. Türk, Ermeni, Rum, Yahudi, Kürt, Çerkes, Boşnak, Laz ve diğerleri bu renkliliği oluşturan unsurlardır. Bu olgu, Cumhuriyet sırasında "mübadele" sonucu Anadolu'ya "göçmenler"in gelmesiyle daha ilginç boyutlar kazanmıştır. Gelenlerin Makedonya, Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan, özellikle Selanik[23] ve yöresi gibi Osmanlı İmparatorluğu sırasında siyasal ve toplumsal olayların yoğun olduğu yerlerden kaynaklanmaları ve göçmenlerin pek çoğunun işçiliği meslek edinmiş kimseler olmaları –özellikle gıda ve tütün işkollarında– Türkiye'de işçi hareketi, yani işçi örgütlenmesi ve işçi eylemleri bakımından etkileyici, zaman zaman belirleyici olmuştur. Göçmenlerin, Anadolu halkına oranla okuma-yazma düzeylerinin yüksek olması da bu konuda önemli rol oynamıştır.[24]

22 M. Barlas'ın yazı dizisinde işçilik yaparken ikinci ve daha kârlı işler tutarak zengin olanlara örnekler vardır. M. Barlas, "Sıfırdan Milyara", yazı dizisi, *Milliyet,* 18-30 Aralık 1977. Yazı dizisinin ilginçliği, "sıfırdan milyara" ulaşanların pek çoğunun 1945-1950 döneminde ya da hemen sonrasında servet sahibi olmalarındadır. Çevremizde bu tür olaylara tanık olmuşuzdur. Ancak, bu olgunun "istisna" mahiyetinde olduğunu, abartılmaması gerektiğini de belirtmek gerekir. Bununla birlikte, bu yönde bir niyet ve eğilimin, giderek "inancın" yer etmesi (bu bağlamda bazı işverenlerimizin hamallıktan nasıl zengin olduklarını anlatırken bu "inancın" sürmesine de katkıda bulunduklarını belirtmeliyiz) işçilerde "sınıf atlama" özlemlerini pekiştiriyor ve işçiliği geçici görmelerine, sendikacılığı ve "sınıf bilincini" gereksiz bulmalarına yol açabiliyor. O yıllarda sınıflar arasında geçiş olanaklarının oldukça geniş olması da bu konuda belirleyici olmuştur.

23 Selanik'in 1900'lerde önemli bir kültür merkezi ve her türlü ilerici ve sosyalist hareketin çıkış noktası olduğunu önceki bölümlerde görmüştük. Selanik'in bu önemi sadece Türkiye için değil, Balkanlar'ın ve Yakındoğu'nun birçok ülkesi için de geçerlidir. Türkiye açısından Mustafa Kemal Atatürk'ün Selanik doğumlu olduğunu, Genç Türkler Hareketinin ve 1909'da İstanbul'da başlatılan 31 Mart "karşıdevrim" olayını bastırmak için İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun Selanik'ten çıktığını, Türkiye'deki sosyalist hareket önderlerinden bazılarının –örneğin TİÇSF kurucusu Şefik Hüsnü'nün ve Nâzım Hikmet'in– Selanik doğumlu olduğunu burada anımsamalıyız.

24 TKP ve sosyalist partilerin kurucu ve üyeleri arasında Rum, Ermeni, Yahudi ve göçmen sayısı az değildir. 1946 ve 1947 sendikalarının kurucu ve önderleri arasında da Rum, Ermeni, Yahudi ama özellikle göçmenlerin sayısı oldukça yüksektir. Bu olgu bir yandan da bunların vasıflı işçi olmalarıyla yakından ilgilidir.

İşçilerin bu renkliliği onlar arasında hemşerilik bağının gelişmesine yol açmıştır. Belli mesleklerin belli yörelerden gelen yurttaşların tekelinde olduğu, o işlere hemşerilerin öncelikle alındığı görülmüştür. Örneğin fırıncılık ve pastanecilik Lazların, inşaat işçiliği Kürtlerin tekelinde gibidir. İnşaat ustalığı içinse 1945'lerde Rum ve Ermeniler tercih edilmekte, ücretleri diğerlerinden daha yüksek tutulmaktadır.[25]

Hemşerilik bağı, işçi hareketi bakımından hem olumlu hem de olumsuz niteliklere sahiptir. Şöyle ki, eğer eyleme katılınacaksa, hemşerilik bağı hep birlikte katılmayı sağlayabilmektedir; aksi durumda tam tersi olabilmektedir. Sendikacılıkta hemşerilik bağlarının, özellikle yöneticiliklerde ve yöneticilik devirlerinde rol oynadığı bilinmektedir.

f) *İşgücünün, ücretlilerin pek azı çalışma mevzuatı kapsamına alınmış; yine pek az ücretli sosyal güvenceye kavuşturulmuştur.* Normal olarak bu durumun işçi hareketini geliştirici rol oynaması gerekir; ancak, bu konuda yol gösterici olabilecek sosyalist partilerin ve işverenlerden, iktidarlardan ve klasik siyasi partilerden bağımsız sendikaların engellenmesi, yasaklanması beklenebilecek gelişmelere set çekmiştir. İktidarların kendi güdüm ve denetimleri dışındaki sendikaları ve sosyalist partileri engellemesi, kapatması özünde doğrudan doğruya bu amaca yöneliktir; konulan yasal sınırlar dışında kalan ve her türlü bağımsız işçi hareketini dışlamak isteği, TC iktidarlarının birincil hedefleri olmuştur. Bu hedefe ulaşmak için yasal sınırların alabildiğine kısıtlayıcı olmasına da özen gösterilmiştir. Yine, başka amaçlar yanında, bu amaçla, 1945-1960 döneminde sayıları 500-600 bine ulaşan tarım işçisi de çalışma mevzuatı dışında bırakılmış; onlar başka örgütlenmelerle –elçibaşı, elçiler vb. aracılarla– denetim altına alınmak istenmiştir. Tarım işçileri için aynı durum günümüzde bile geçerlidir.

g) Türkiye'de II. Dünya Savaşı içinde başlayan ve gittikçe hızlanan *kadın ve çocuk işgücünün sanayide kullanımı,* işgücü yapısına yeni bir nitelik kazandırmıştır. Şöyle ki, bu olgu bir yandan sosyal politika önlemlerinin tüzel düzenlemelere konu olmasına, uygulanmasına yol

25 "Sıfırdan Milyara" ulaşanlardan biri olan İbrahim Polat'ın, Barlas'a anlattığına göre, İstanbul'da "1950'ye dayanan yıllarda, Türklerden ustalık, kalfalık yapan pek azdı. Rumlar ve Ermeniler, inşaat alanında hem çoğunluktaydı, hem de onlar aranırdı. Şişli'deki bir inşaatta duvar örüyordum. Benden daha az verimli bir duvarcı ustası Rum'un yevmiyesi 12 liraydı. Benimki 5 lira". M. Barlas, agy, *Milliyet,* 22 Aralık 1977.

açarken; öte yandan ailenin gelir düzeyininin artması nedeniyle işçinin işçi hareketine, aç kalma korkusu kalmadan, katılımını beraberinde getirmiştir. Çünkü, sonuçta işçi hareketine giren baba, ana ya da çocuktan birinin ücret geliri kesilse bile diğerleri aileyi geçindirebilecek geliri sağlayabilecek duruma ulaşmışlardır.

h) Türkiye'de işgücünün özelde de *ücretlilerin önemli bir bölümünün kamu sektöründe çalışması da* ilginç bir özelliktir.[26] Böylece, bir yandan ücretliler daha sağlam ve istikrarlı bir işe sahip olmaktadırlar; çünkü, devlet, özel işverenler kadar kolaylıkla işçi çıkarmamaktadır. Dolayısıyla, işçilerin iş güvencesi kamu sektöründe daha kesindir ve bunun sonucunda işçi kendini nerdeyse "devlet memuru" gibi görmektedir. Ayrıca, işçi, bu bağlamda işverenini "devlet baba" gibi gördüğünden işçi hareketine karşı tavrı olumsuz olmaktadır; çünkü, pek çok işçi, "devlet baba"nın ve kendisine "ekmek kapısı açan"ın "sömürdüğüne" inanmamaktadır. Bu tavıra paternalist özel işverenlerin işçilerinde de rastlanmakla birlikte, devlet sektöründe bu eğilim daha belirgin ve daha yaygındır. Bu bağlamda, 1947'de sendikaların daha çok kamu sektöründe kurulmaları, "sendika"nın iktidar partisince örgütlenmesi ve onun işveren devlet için "kötü bir şey" olmadığının anlaşılması ve anlatılmasıyla ilgilidir.

Kamu sektöründe çalışanların bir bölümünün siyasal mülahazalarla işe alındıkları da bilinmektedir. Böylece, iktidar partileri işçi yoğun yörelerde geniş kitleyi denetleyecek "işçi liderlerini" bizzat işe almakta,[27] onları kendi "ideoloji"si doğrultusunda yetiştirmektedir. Bu tür "işçi liderleri" bir anlamda iktidar partilerinin işletmedeki uzantıları olmakta ve işletme yöneticileriyle, onların desteğiyle kitleyi iktidardaki parti saflarına çekmek için uğraşmakta; gerekirse "işten atma /attırma" tehdidini kullanmaktadırlar.

26 İkinci Dünya Savaşı yıllarında Etibank ve Sümerbank işçi sayısındaki artışı daha önce belirtmiştik. Etibank'ta ve diğer kamu işletmelerinde 1950'lerin başında 128 648 işçi çalışmaktadır. Bu rakam, o sıralar 375 bin kadar olan çalışma mevzuatı kapsamındaki işçinin yüzde 30'una yakınını oluşturmaktadır.
Kamu işletmelerinde, "devletçilik" uygulaması ve "millileştirmeler"le birlikte vasıflı işçi ve uzman kadrolarının 1930 ile 1945 arasında oluştuğunu biliyoruz. Bu vasıflı işçi ve uzmanlar, daha sonra özel teşebbüsün gelişimine koşut olarak bu kesime geçmiştir. Böylece, devlet, özel teşebbüse yetenekli işgücü ve uzman da yetiştirmiştir.

27 Hemen ekleyelim ki, iktidar partileri işe yerleşmiş ve bir yerde işçilerin doğal önderleri olmuş işçileri de saflarına çekmeye çalışmış ve bu konuda da pek çok kez başarılı olmuştur.

4. İşgücü ve İşçilerin Kentlere Göre Dağılımı

Bu konuya ilişkin sağlıklı istatistikler bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu konuda bazı bilgiler vermekte yarar olacaktır. II. Dünya Savaşı sı-rasında *İstanbul, İzmir ve Zonguldak*'ın birlikte toplam işçilerin yüzde 52,40'ını topladığını belirtmiştik. İlk ikisi liman kenti ve Osmanlı'dan beri sanayi merkezi olmaları bakımından; Zonguldak ise Osmanlı'dan (1840'lardan) bu yana kömür madeni merkezi özelliğinden işçi yoğun yöreler olmuşlardır. 1930'larda askeri-stratejik nedenlerle ve ekonomik ikiliği (bipartition) önlemek amacıyla,[28] sanayileşmede yatırımları ülkenin bütün bölgelerine eşit bir biçimde dağıtma ilkesinin benimsenmesi sonucu Doğu ve Orta Anadolu'da yeni sanayi merkezleri ortaya çıkmıştır. Örneğin *Ankara,* Kurtuluş Savaşı yıllarında ve sonrasında İmalat-ı Harbiye imalathane ve fabrikaları ve gıda imalathaneleri ile; *Erzurum, Kars, Erzincan, Ağrı* değişik işletmelerle; *Eskişehir,* TCDD işletmeleriyle;[29] *Adana, Samsun, Trabzon* tarımsal hammadde üretim işletmeleriyle; *Sivas, Kayseri, Konya* birkaç büyük işletmesiyle; *Diyarbakır* (Ergani Maden Bakır İşletmesi), *Elazığ* (Guleman Krom İşletmesi), *Murgul, Değirmisaz, Tunçbilek, Balya,* yeraltı servetlerini işleten işletmeleriyle; *Bursa* dokuma ve gıda işletmeleriyle Anadolu'da yeni merkezler olarak belirmiştir.[30] Bununla birlikte, Türkiye'nin en sanayileşmiş bölgesi olarak Ankara, İzmir, İstanbul üçgeninin (Zonguldak'ı da katarak) belirdiğini; Güney'de Adana,

28 Bu amaçla CHP 1947 programının 62. maddesinde, "Devlet eliyle yapılacak endüstrinin gelişmeye elverişli yerlerde kurulması göz önünde bulundurulmakla beraber, memleketin belli bölgelerinde toplanması yerine, ayrı bölgelere yayılmasını daha uygun buluyoruz" denilmektedir.

29 Başbakan Hasan Saka'nın DP milletvekili Hasan Polatkan'ın (DP'nin ilk Çalışma Bakanı) sözlü sorusuna verdiği cevaptan, Eskişehir DDY Yardımlaşma Derneği'ne çalışanların 26 571'inin üye, 4 562'sinin üye olmadığını, yani bu işletmede toplam 31 133 kişinin çalıştığını öğreniyoruz. *Cumhuriyet,* 20 Aralık 1947, s.1.

30 Aralık 1954'te "Türkiye'nin her türlü bölgelerinde çalışan işçi sayısı" için bkz. İstatistik Yıllığı, c.20, 1952, s.229; Rozaliev, s.67'de Rozaliev'in bu rakamlara dayanarak yaptığı yüzde hesabına göre 1954'te İstanbul (Kocaeli ile birlikte) yüzde 22,1; İzmir yüzde 18,2; Zonguldak yüzde 8,6; Bursa yüzde 4,0; Aydın yüzde 3,2 ve Balıkesir yüzde 1,7 ile kendilerini göstermektedir (s.67-68). Batı Anadolu'da İK kapsamına giren işçilerin yüzde 57,8'i çalışmaktadır. Batı Anadolu'nun sanayi ve işçi yoğunluğu bakımından, Anadolu'nun diğer yörelerine oranla önemi açıktır.

Hatay, İskenderun adacığının özellikle tarım ve tarımsal üretim merkezi olduğunu; Anadolu'nun diğer yörelerinin her şeye karşın sanayileşmede oldukça yetersiz kaldığını da belirtmemiz gerekir.

II. Dünya Savaşı ve öncesinde kömür ve benzeri yeraltı servetlerine ilgi ve talebin artmasıyla yeraltı servetine sahip kentlerin işçi çektiğini; bu kentlere başka yörelerden işçi geldiğini, böylece, belli ölçüler içinde içgöçe rastlandığını biliyoruz.

Bu arada nedendir bilinmez; bazı işçi yoğun kentler, ülkenin geri kalan yörelerinden bir anlamda tecrit edilmiş gibidir. Bu konuda en ilginç örnek olarak aklımıza, bir yerde İstanbul'un "kapı komşusu" olan Zonguldak ve Ereğli gelmektedir. İ.H. Sevük bu konuda şunları yazmaktadır: "*Karadeniz Ereğlisi* İstanbul'un kapısı, on mil yapan bir vapurun on saatte vardığı belde. Otuz yılda altı defa Karadeniz seyahatı yaptığım halde orayı görememiştim. Büyük posta vapurları ne giderken ne de gelirken oraya uğramadıkları için. Bu sefer de, Zonguldak'tan motör seyahatini göze almak suretiyle gidebildim. Kömür işletmesinin çakır motörü 'gelin havası' denen dalga cümbüşünde bile yalpalayıp duruyor. Denizden güç uğranan, karadan treni olmayan bu kendi halindeki belde."[31] Bu belli bir politikanın, işçi yoğun kentlerin tecrit edilmesi politikasının sonucudur.

Kemalist sanayileşme sonucunda Anadolu'nun bağrında yeni işçi kentlerinin kurulduğunu da belirtmek gerekir. Bunların en çarpıcı örneği herhalde Karabük'tür.[32]

5. 1945'teki İşçi Örgütleri

1938'de Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliğin o sırada var olan işçi örgütlerini bitkisel yaşama soktuğunu yukarıda belirtmiştim. Bu değişikliğin asıl amacı, bir yandan yeni işçi örgütlerinin kurulmasını engellemek, öte yandan var olan işçi örgütlerini CHP güdüm ve denetimine sıkı bir biçimde bağlamaktı. Nitekim öyle de olmuştur. Savaş sonuna dek sadece CHP'yle iyi ilişkiler içinde olan işçi örgütleri yaşayabilmiştir.

31 İ.H. Sevük, agy, *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1947.

32 Bu konuda bkz. Z.F. Fındıkoğlu, "Karabük'ün teşekkülü ve bazı iktisadî meseleler", *1960-1961 Ders Yılı Sosyoloji Konferanslart*, İÜİF Yay., İstanbul, 1962, s.1-11.

Savaşın çalışma ve yaşam koşullarında oluşturduğu olumsuz sonuçların bu örgütleri birazcık kıpırdanmaya ittiği, çok basit kimi işçi isteklerinin hallini iktidardan rica ettiklerini biliyoruz.

1945'te işçi yardımlaşma ve tekaüt cemiyet ve sandıkları yanında işçi derneği olarak *Ankara*'da üyeleri daha çok Başbakanlık ve Milli Savunma Bakanlığı basımevleri gibi resmi kuruluşların işçileri arasından gelen Ankara Matbuat Teknisyenleri Cemiyeti, Fırın İşçileri Cemiyeti, Şoförler Cemiyeti gibi örgütler bulunmaktadır. *İstanbul'da TKP'nin gizli işçi komiteleri* yanında İstanbul Matbuat Teknisyenleri Cemiyeti, Şoförler Cemiyeti gibi dernekler faaliyet göstermektedir. *İzmir'de İzmir Sanayi İşçileri Birliği, Tütün İşçileri Birliği,* Şoförler Birliği faaliyettedir. *Zonguldak'ta* 1923'lerden beri varlığını sürdüren *Amele Birliği* yanında *Ereğli Kömür İşletmeleri İşçi Birliği* bulunmaktadır.

Bu tür örgütlerden başka, Ankara, Adana, İstanbul, İzmir, Zonguldak, Afyon, Eskişehir gibi kentlerde işçilere yönelik emekli sandıkları, yardımlaşma dernekleri ve tüketim kooperatifleri de çalışmaktadır. Bu arada bazı hayır ve yardım dernek ve kurumları da işçilere yönelik toplumsal yardım faaliyetleri vermektedir.[33] Bu kurumlar, açtıkları atölyelerde özellikle kadın ve kız çocuğu işçilere iş vermekte; yoksul işçilere yiyecek, yakacak ve giyecek yardımında bulunmaktadır.

İşçi dernekleri, varlıklarını genel olarak CHP ve onun yerel yöneticileriyle iyi ilişkilerine borçluydular. Ayrıca, zaman zaman bu işçi örgütlerinde yöneticiliği doğrudan doğruya CHP'li sorumlular üstlenmekteydi. Bu derneklerin başkanlarının CHP milletvekilleri, vali, belediye başkanı veya CHP il ya da ilçe başkanları arasından seçilmesine özen gösteriliyordu. Bu örgütlerin CHP vesayetini, güdüm ve denetimini gönüllü olarak benimsediklerini, bu örgütlerin bir anlamda "CHP'nin işçiler arasındaki uzantıları" olduğunu görüyoruz. Bu örgütlerin bir bölümü 1947'de sendika haline dönüştüklerinden, 1947 sendikacılığının CHP vesayetini gönüllü benimseme alışkanlıklarını sürdürdükleri sonucuna varabiliriz.

Bu örgütler, ekonomik amaçlı faaliyet göstermekten çok (hem öyle bir niyetleri yoktur; hem de ekonomik alan, iktidarın özel müdahale ve ilgi alanıdır) ilginç toplumsal uğraşlar içindedir. Örneğin Ankara Matbuat Teknisyenleri Cemiyeti "çaylı eğlenceler" düzenlemekte; Ereğli Kömür İş-

33 Bu konularda bkz. Güzel (1982), s.290-299.

letmeleri İşçi Birliği "spor bayramı" örgütlemekte, "müsamereler" vermektedir. İşçi Dernekleri, işverenlerin de yardımıyla kuruluşlarının (ki bunların çoğu KİT'lere bağlı kamu kuruluşlarıdır) yıldönümlerini "bayram"larla kutlamaktadır. Örneğin Kayseri Bez Fabrikası'nın kuruluş yıldönümü 1945'te bir "bayram"la kutlanmıştır.

İşçi dernekleri yetkileri olmadığı ve özel ilgi alanlarına girmediği için ekonomik savaşım vermezken, işçiler bireysel olarak veya topluca hareket ederek yasal haklarını elde etmeye çalışıyorlardı. Böylece, işçi dernekleri dışında, işçiler kendi sorunlarını kendileri çözmek durumunda kalıyorlardı ve bu gelişim, işçilerin dernekler dışı, geçici topluluklar, birlikler oluşturmasına yol açıyordu. Ancak bu tür oluşumlar, baskılar sonucu uzun ömürlü olamıyor veya resmi işçi dernekleri tarafından içlerine alınıp eritiliyorlardı.

6. 1946 Sendikacılığı ve Sosyalist Partiler

İkinci Dünya Savaşı'nın demokrasinin zaferi ve Nazizm, faşizm ile askeri diktatörlüklerin yenilgisiyle sonuçlanması bir yandan; ülke içindeki iç etkenlerin dayatması, öte yandan Türkiye'yi savaş sonrasında "çokpartili rejime" doğru yöneltmiştir. Bu gelişmenin sonucu olarak CHP, işçi örgütlenmesine ilişkin savaş öncesinde getirdiği yasak ve kısıtlamaları kaldırmak gereğini duymuştur. 10 Haziran 1946'da, Cemiyetler Kanunu'na 1938'de eklenen "sınıf esasına dayanan" dernek kurulması yasağının kaldırılmasıyla,[34] CHP iktidarı, 21 Temmuz 1946 genel seçimlerinden hemen önce işçilerin hoşuna gitmek, onlara savaş yıllarında çektikleri sıkıntıları unutturabilmek ve daha genel olarak savaş sonrasındaki "demokratik" tavrına inandırıcılık kazandırmak istemiştir. Böylece yeni siyasi partilerin, sosyalist örgüt ve sendikaların kurulması önündeki yasal engel kaldırılıyordu.

34 10 Mayıs 1946'da yapılan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda İnönü, bu yasağın kaldırılmasını şu cümlelerle istemiştir.

"Sayın üyeler, Partimizin Programı, sınıf esası üzerine cemiyet kurulmasını men etmiştir. Bu maddenin kaldırılmasını, tetkik edeceksiniz. Biz kendi programımızda sınıf mücadelesini istemeyen ve sınıf menfaatleri arasında ahenk arayan esasta kalacağız. Vatandaşlardan, sınıf menfaatleri üzerine cemiyet ve parti kurmak isteyenlere, kanun yolu ile mani olmayacağız." *(Ulus* gazetesi, 11 Mayıs 1946.)

Bu gelişmeler üzerine 1946 yılında birçok siyasi parti, dernek ve örgüt kurulmuştur.[35] Bunlardan 14 Mayıs 1946'da kurulan Türkiye Sosyalist Partisi ile 20 Haziran 1946'da Şefik Hüsnü Değmer öncülüğünde kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni (TSEKP) işçi örgütlenmesi ve genel olarak işçi hareketiyle yakından ilgili oldukları için kısaca inceleyeceğiz.[36] Her iki sosyalist parti de, kuruluşlarının hemen ertesinde işçi hareketiyle ilişki kurmuş ve hemen işçileri örgütlemeye başlamışlardır.

TSP, her işkolunda Türkiye düzeyinde sendikalar kurmayı, bunları ulusal düzeyde merkezi işçi örgütü olacak Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu'na bağlamayı ve uluslararası düzeyde Dünya Sendikaları Federasyonu'na katılmayı öneriyordu. 16 Aralık 1946'da kapatılana kadar bu öneri çerçevesinde işçi örgütleri kurmuştur. *Çizelge: 9*'da gördüğümüz gibi TSP, beş tanesi Türkiye, son ikisi İstanbul düzeyinde olmak üzere yedi sendika kurmuştur. Merkezleri İstanbul'da bulunan ilk beş sendika, ülke düzeyinde sanayii gelişmiş her kentte ve her işletmede birer şube açmaya çalışmıştır. TSP, Temmuz 1946'da Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu'nu kurma girişimlerinde bulunmuş, ancak istediği sonuca ulaşamadan kapatılmıştır.

Çizelge: 9

TSP'ye Bağlı Sendikalar

1) Türkiye Tekel İşçileri Sendikası
2) Türkiye Deniz İşçileri Sendikası
3) Türkiye Mensucat İşçileri Sendikası
4) Türkiye Demir ve Çelik İşçileri Sendikası
5) Türkiye Basın ve Basın Makineleri (İşçileri) Sendikası
6) Tramvay İşçileri Sendikası
7) İstanbul Şoförler ve Otomobil İşçileri Sendikası

Kaynak: Güzel (1982), s.312.

35 Bu dernek ve partiler konusunda bkz. Tunaya (1952); Güzel (1982), s.71-137.
36 Bu iki sosyalist partinin kuruluşu ve kurucuları, programları, örgütlenmeleri ve faaliyetleri ile kapatılmaları için bkz. Güzel (1982), s.100-115.

TSEKP, değişik bir işçi örgütlenmesi şeması önermiştir. Bu şemaya göre, işyeri ve işletme düzeyindeki sendikalar, kent veya bölge düzeyinde işçi sendikaları birlikleri, işkolu düzeyinde federasyonlarda bir araya gelmeli ve bunlar ülke düzeyinde Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu oluşturmalıydı. Bu şema içinde 16 işkolu ve 16 kent ya da bölge saptanmıştı. TSEKP, bu şemayı izleyerek, *Çizelge: 10*'da görüldüğü gibi Adana, Ankara, Eskişehir, İstanbul, İzmir, İzmit, Samsun ve Zonguldak'ta sendikalar ve bunların altısında işçi sendikaları birlikleri kurmuştur. TSEKP, İstanbul'da ayrıca bir de İşçi Kulübü kurmuştur. Kulübün amacı işçiler arasında dayanışmayı ve deneylerden ortaklaşa yararlanmayı sağlamaktı. İşçilerin boş zamanlarını değerlendirmek amacıyla kurulan kulübün bir "kolektif çalışma yuvası"na dönüşmesi arzulanıyordu.

Her iki parti, işçi örgütlenmesi yanında, yoğun bir propaganda ve yayın faaliyetine de başlamıştır. TSP ve TSEKP, işçilerin eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi amacıyla seminerler ve konferanslar düzenlemiş, bunları yayın organları aracılığıyla ayrıca yayımlamışlardır.

Gerek işçi örgütlenmesindeki farklılıklar, gerekse değişik siyasi görüşler ve çekememezlikler, iki sosyalist partinin kendi aralarında polemiklere ve tartışmalara da yol açmıştır.

Çizelge: 10

TSEKP'ye Bağlı Sendikalar

Adana'da
- Adana İşçi Sendikaları Birliği (AİSB)
- Adana İplik ve Dokuma İşçileri Sendikası (AİDİS)
- Adana Terziler Sendikası
- Adana İnşaat İşçileri Sendikası
- Adana Deri İşçileri Sendikası*

Ankara'da
- Ankara İşçi Sendikaları Birliği
- Ankara Maden Eşya İşçileri ve Makine İşçileri Sendikası
- Ankara Terziler Sendikası

* TSEKP'nin Adana'daki dört sendikası AİSB'ye bağlıdır. Ancak bunlar Aralık 1946 başında kurulmuş olduklarından *16 Aralık 1946 yasaklanmasıyla AİDİS dışındakiler kapatılmıştır.*

Ankara İnşaat İşçileri Sendikası
Ankara Fırın ve Un İşçileri Sendikası
Ankara Şoför ve Oto Tamir İşçileri Sendikası

Eskişehir'de
Serbest Sanayi İşçileri Sendikası

İstanbul'da
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (İİSB)
İstanbul İnşaat İşçileri Sendikası
İstanbul Ayakkabı ve Deri İşçileri Sendikası
Güzel Sanatlar Kol ve Kafa İşçileri Sendikası
Basın ve Yayın Kol ve Kafa İşçileri Sendikası
Bakırköy Bez Fabrikası İşçileri Sendikası
Tekel İşçileri Sendikası
Tütün İşçileri Sendikası
Maden Sanayii İşçileri Sendikası
Şoförler Sendikası

İzmir'de
İzmir İşçi Sendikaları Birliği
İzmir Terziler Sendikası
İzmir Ayakkabı İşçileri Sendikası
İzmir Müessese, Ticarethane ve Esnaf Müstahdem Sendikası
İzmir Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası
İzmir Basın ve Yayın Kol ve Kafa İşçileri Sendikası
İzmir Tütün İşçileri Sendikası

İzmit'te
Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği (KİSB)
Kocaeli Selüloz Sanayii İşçileri Sendikası
Kocaeli Nakliye İşçileri Sendikası

Zonguldak'ta
Maden Kömür Havzası İşçileri Sendikası

Samsun'da
Tütün İşçileri Sendikası
Samsun İşçi Sendikaları Birliği

Kaynak: Güzel (1982), s.307-320.

Çizelgelerde görüldüğü gibi TSP ve TSEKP'nin örgütlendiği işkolları 1908'den beri sosyalist partilerin etkili olduğu deniz ve şehiriçi kara taşımacılıkları, dokuma (deri ve terzihane) basın ve yayın, metal, gıda (fırın, tekel –reji– ve tütün) ile inşaat işkollarıdır. Bu işkollarında sosyalizm ve örgütlenme konularında bir deneyim birikimi ve süreklilik söz konusudur.

Savaş yıllarında satın alma güçlerini yarı yarıya yitirmiş, çalışma ve yaşam koşulları alabildiğine kötüleşmiş ve ağırlaşmış olan işçiler, örgütlenmek suretiyle bu duruma bir çare bulmak umuduyla sosyalist partilerin sendikalarına akın etmişlerdir. Böylece 1946 yılının Haziran, Temmuz, Ağustos aylarında işçiler çok hızlı ve yoğun bir biçimde örgütlenmişlerdir. TSP'ye bağlı Türkiye Mensucat İşçileri Sendikası kuruluşundan bir ay bile geçmeden üye sayısını 4 500'e çıkarmış; Türkiye Deniz İşçileri Sendikası'na binden çok işçi kayıt olmuştur. Aynı biçimde, İstanbul'da, TSEKP'ye bağlı İİSB ve bunun sendikaları kısa süre içinde 10 binden fazla işçiyi örgütlemiştir. İzmit'te de aynı şey gözlemlenmiş, Kocaeli İSB'ye kentteki işletmelerin bütün işçileri üye olmuş ve böylece, yeni iki sendika kurulmuş; bu arada tütün işçileri de sendika kurmaya başlamışlar, ancak 16 Aralık 1946'da bu gelişmeler durdurulmuştur.

Çizelge: 11

Türkiye İşçiler Derneği'ne (TİD) Bağlı Dernekler

Ankara'da
- Un ve Unlu Madde İşçileri Derneği
- Berberler Derneği
- Garsonlar Derneği

İstanbul'da
- Dokuma İşçileri Derneği
- Berber İşçileri Derneği
- İnşaat İşçileri Derneği
- Ayakkabı İşçileri Derneği
- Tramvay ve Tünel İşçileri Derneği

Kaynak: Güzel (1982), s.309 ve 314.

İşçilerin sosyalist partilere ve onlara bağlı sendikalara akını, CHP iktidarını tedirgin etmiştir. Bunun üzerine CHP, önce kendine yakın *dernekler* kurdurtmuştur. CHP, bu sırada "sendika" ismini kesinlikle reddetmekte, dernek ismini tercih etmektedir. CHP'ye yakın kişilerin kurduğu Türkiye İşçiler Derneği (TİD), *Çizelge: 11*'de görüldüğü gibi, Ankara ve İstanbul'da birçok dernek oluşturmuştur. Bu arada CHP'ye yakın işçiler Zonguldak'ta Ereğli Kömür İşletmesi Havzası Maden İşçileri Derneği'ni kurmuştur.

TİD'in Tüzüğüne göre, onun ve derneklerinin amacı Çalışma Bakanlığı örgütüne,[37] yardımcı olmak, İş Kanunu'nun uygulanmasını kolaylaştırmak (Tüzük, Madde: 3), iş verimini artırmaktır (Madde: 12). Ereğli Kömür İşletmesi Havzası Maden İşçileri Derneği'nin (EKİHMİD) amacı ise çok daha ilginçtir:

> "Bu teşekkülün amacı, Ereğli Kömür İşletmeleri Havzasında maden sanayiinde çalışan işçiler arasında tam bir birlik ve düzenlik yaratmak; dernek üyelerinin bilgi, görgü, çalışma kabiliyetlerini artırmaya, maden sanayindeki ileri gelişimleri tanıtmaya ve her bakımdan kalifiye işçiler olmaya yarayacak kurslar, tatbikatlar, sergiler, resimli ve yazılı yayınlar yapmak."

Bu bağlamda, işçiler özellikle sosyalist partilerin sendikalarına koşmuş ve CHP'ye yakın dernekler fazla müşteri toplayamamıştır. Ancak bu iki sosyalist partinin değişik örgüt şemalarıyla işçi sendikacılığına girişmeleri, işçilerin belli ölçüde şaşırmasına yol açmıştır. Bu iki partinin örgütlenme konusunda olduğu gibi, birçok konuda birbiriyle dalaşmaları da işçilerce hoş karşılanmamıştır. Her şeye karşın işçilerin sendikalara karşı bu coşkusu şu nedenlerle ilgilidir: a) İşçiler bütün sorunlarının "sendika"yla çözümleneceğini sanmıştır. b) O dönemde işçilere sahip çıkacak yalnızca TSP, TSEKP ve sendikaları vardır; bu partilerin amacı da zaten işçileri örgütlemektir; c) Sendikaların yasal örgütler olması, haklarında henüz "komünistlik" suçlamasının bulunmaması.

37 İkinci Dünya Savaşı sonrasında işçilere yönelik bazı sosyal politika önlemleri de alınmış; bu bağlamda 1945'te Çalışma Bakanlığı ve bir süre sonra İşçi Sigortaları Kurumu ile İş ve İşçi Bulma Kurumu oluşturulmuştur. Yine aynı yıllarda meslek hastalıkları, analık, iş kazası, maluliyet vb. konularda sosyal güvenlik kanunları kabul edilmiştir.

TSP ve TSEKP'ye bağlı sendikaların *işçi yoğun kentlerde;* Adana, Ankara, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Zonguldak ve Samsun'da kurulduklarını gördük. Bu kentlerde, önceki dönemlerde sosyalist fırkalar ile TKP'nin faaliyet gösterdiğini önceki bölümlerde belirtmiştik. Dolayısıyla, bu açıdan bakılınca işçi örgütlenmesinde belli bir sürekliliğin olduğu göze çarpmaktadır. İşçi örgütlenmesi, aynı zamanda diğer kentlere de yayılmıştır. Şişmanov; Kayseri, Trabzon, Sivas ve Malatya'da da işçi örgütlenmesi olduğunu belirtiyor.[38]

Sosyalist yönetimli sendikalar; işçi ücretlerinin yükseltilmesini, işgünü konusunda İK'ye uyulmasını, ihtiyarlık sigortasının kurulmasını, grev ve toplu iş sözleşmesi hakkının tanınmasını, sendikaların iktidar ve işverence muhatap (sosyal partöner) olarak kabul edilmesini yani resmen tanınmalarını, İK'nin işçi yararına gözden geçirilip yeniden düzenlenmesini istemekteydiler. CHP güdümlü derneklerin neler istediklerine daha önce değinmiştik. Onlar özetle Çalışma Bakanlığı'na yardımcı olmak istemektedirler. İstekler arasındaki fark açıktır; bu fark sendikacılık konusundaki ayrılıktan kaynaklanmaktadır.

1946'da işçi sendikalarının üye sayısına ilişkin resmi ve kesin rakamlar yoktur. Yukarıda değişik yerlerde verdiğimiz bilgiler ışığında, çok sayıda işçinin sendikalara ilgi duyduğunu, sendikal uğraşlara katıldığını söyleyebiliriz. Sendikalar aracılığıyla sosyalist partilere de işçi ilgisi artmıştır. Ancak, burada bir noktayı açıklamak gerekiyor: TSP ve TSEKP'ye bağlı sendikaların yöneticilerinin bir bölümü daha önceki dönemde TKP faaliyetlerine katılmış, 1946'da sosyalist partilerin kurucuları arasında yer almıştır; bu biliniyor. Ancak, bu olgudan hareketle kurulan işçi sendikalarının tümüyle sosyalist ya da komünist nitelemesiyle suçlanması ayrı bir şeydir. Çünkü üye işçilerin ve bir bölüm yöneticinin yalnızca CHP'den bağımsız ve gerçek işçi sendikası kurmak ve sorunlarını çözmek amacıyla işçi hareketine katıldıklarını biliyoruz. Temelde CHP'yi rahatsız eden de bu olgu, yani işçilerin kendi güdüm ve de-

38 Şişmanov, s.161. TSEKP'nin Ayvalık ve Gaziantep'te de örgütlendiğini biliyoruz. Ama bu kentlerdeki işçi örgütlenmesi konusunda ne yazık ki bilgi edinemedik. Ancak Gaziantep şubesinin 30 Ekim 1946'da beyanname dağıtması ve bu beyannamede işçi sınıfına kimi hakların verilmesinin ısrarla istendiğine bakılırsa bu şube işçiler arasında uğraş vermiştir. Ancak bu beyanname yöneticilerinin tutuklanmasına yol açmıştır. (*Ulus*, 31 Ekim-19 Aralık 1946.) Bu şubeler de 16 Aralık 1946'dan sonra kapatılmıştır.

netimi dışında örgütlenme çabasıdır. CHP, böyle bir oluşuma asla izin veremezdi. Yılların Tek Parti Yönetimi bu alışkanlığı pekiştirmişti ve 1946'da, bu alışkanlığın yer etmesinde önemli bir rol oynayan 1930'lu yılların CHP Kâtib-i Umumisi, R. Peker Başbakandı. Sendikaların sosyalist partilerle ilişkili olması onlar tarafından kurulması da başka bir mazeret olmuştu. CHP sola asla yaşam hakkı tanımak niyetinde değildir; ne siyasal partilerde, ne dernek oluşumunda, ne de işçi örgütlenmesinde. Nitekim, 1946'da bu savı doğrulayan gelişmeler Kasım ve Aralık'ta başlamış ve 16 Aralık 1946'da Sıkıyönetim Komutanlığı'nın tebliğiyle noktalanmıştır.

İşçilerin TSP, TSEKP ve sendikalarına bu güçlü katılımı CHP'nin paniğe kapılmasına yol açmıştır. Bu panikte sosyalist partiler yayın organlarının katılan işçi sayılarını abartmalı göstermesinin de rolü olduğunu sanıyoruz.[39] Ancak, sendika merkezlerinin, parti merkez ve şubelerinin işçilerle dolup taştığı yöneticilerin gözünden herhalde kaçmamıştır. Bu de gerekli girişimlerde bulunmak için bir başka nedeni oluşturmuştur. 16 Aralık 1946'da, CHP iktidarı, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı emriyle TSP ile TSEKP'yi ve onlara bağlı bütün sendikaları kapattırmış; yöneticileri tutuklanmış ve yayın organları yasaklanmıştır. CHP iktidarı, aynı zamanda işçi örgütlenmesini ciddi bir biçimde zapturapt ve denetim altına almak için bir yasa tasarısı hazırlamış ve TBMM'ye sunmuştur.

7. 1947 Tarihli Sendikalar Kanunu

CHP iktidarı, işçi sınıfının artan hoşnutsuzluğunu azaltmak, işçileri kendi saflarına çekmek, işçi hareketinin arzu edilmeyen bo-

39 *Gün dergisi*, Türkiye Deniz İşçileri Sendikası'na 1 000 küsur işçinin, Türkiye Mensucat İşçileri Sendikası'na kuruluşundan bir ay bile geçmeden 4 500 işçinin girdiğini yazarken (20 Ekim 1946); SY'nin TBMM'de tartışılmasında Denizli Milletvekili Reşat Aydınlı, kentini ve hangi partiye bağlı olduğunu belirtmemekle beraber; İstanbul'daki TSP ve TSEKP'nin sendikalarıyla ilişkili olduğunu sandığım şu bilgileri veriyor: Mensucat İşçileri Sendikası (toplam 37 bin işçiye mukabil) defterlerine kayıtlı 150 üye, Deniz İşçileri Sendikası (8 bin ameleye mukabil) 54 üye, Tütün İşçileri Sendikası (20-25 bin işçiye karşılık) 102 üye sahibidir. (*TBMM Tutanak Dergisi*, c.4, 1947, s.313.) Burada ne yazık ki, hangi rakamların doğru olduğunu tartışabilecek ve kesin rakamları verecek durumda değiliz. Ancak *Gün*'ün bir ölçüde abartmalı sayılar verdiği tahmin edilebilir.

yutlara ulaşmasını engellemek ve bu hareketi kendi çizdiği sınırlar içinde kendi güdüm ve denetiminde tutmak, bu arada yeni ilişkiler içine girdiği Batı ülkelerine "bizde bile sendika var" diyebilmek amacıyla Sendikalar Yasa Tasarısını hazırlamıştır. Tasarı, TBMM'de ivedilikle görüşülmüş; 20 Şubat 1947'de yayımlanıp, yürürlüğe girmiştir. Bu yasayla, Türkiye'de ilk kez işçi ve işverenlere sendika hakkı tanınmıştır.

Sendikalar Yasası'nın (SY) en belirgin özelliği, işçi sınıfının ve işçi hareketinin sosyalist hareketle bütünleşmesini engellemek ve onları CHP güdüm ve denetimi altına sokmak isteğidir. Yasanın hazırlanması ve kabulü sırasında "otoriter" niteliğiyle meşhur Recep Peker'in Başbakan olması bu konuda büyük rol oynamıştır. 1930'ların CHP Genel Sekreteri olarak CHP ile devlet bütünleşmesinde önemli görevler üstlenen R. Peker, 1930'lar CHP'sinin, toplumun bütün örgütlenmiş kesimlerinin parti vesayeti altına alınması anlayışını 1947'ye aktarmıştır. Bu yasa sayesinde, işçilerle CHP örgütü ve iktidar arasında iletişim aracı olacak ve yukarıdan aşağıya doğru iletilmesi gereken emir, ideoloji ve benzeri mesajları aktaracak sendikalar için yasal çerçeve hazırlanmıştır. Aynı yasal çerçeve, bu sendikaların işçi-işveren ilişkilerinde bir tür düzenleyici (regülatör) ve tampon rolünü üstlenmelerini sağlayıcı ilkeleri de getirmiştir. Bu yasa aracılığıyla CHP'nin 1920 ve 1930'lu yıllarda benimsediği ve uygulamaya koyduğu işçi örgütlenmesi anlayışı yasal biçime sokulmuştur. Bu anlayış içinde işçi örgütleri "spor bayramı", "müsamere", "konser", "çaylı eğlenceler" vb. düzenleyecek, ama başka işlerle uğraşmayacaklardır. Yasanın tüzel irdelenmesini yaptığımız zaman söylediklerimiz daha iyi anlaşılacaktır. SY'nin irdelenmesinden şu birkaç noktayı aktaralım:

a) Sendika, dernek düzeyinde tutulmuştur. SY, Cemiyetler Kanunu'na (CK) egemen olan yaklaşımla hazırlanmıştır. CK'de siyasal parti ismi nasıl kullanılmak istenmemişse, aynı biçimde işçi örgütlerine "sendika" denilmesi bile düşünülmüştür. Sendika denilmesi benimsendikten sonra; "işçi ve işveren sendikaları ve sendika birlikleri... birer dernek mahiyetindedirler" hükmü getirilmiştir.

b) Yasa kapsamı alabildiğine sınırlandırılmıştır. Birazdan 1947-1960 sendikacılığını incelerken göreceğimiz gibi, bu yıllarda sendikalar ilk kapsamı içindeki işçilerin dörtte birini bile kapsayamamaktadır. Bu durumun elbette başka nedenleri de vardır. Ancak, SY'nin kapsamını dar tutması da birinci belirleyicilerdendir. (Bkz. *Çizelge: 13*)

c) Sendika özgürlüğü ile sendikaların ve birliklerin kurulması önünde açık ve kesin bir engel yok gibidir. Ancak, Yasanın bu konularda yeterince açık olmaması, ayrıntılı hükümler getirmemesi ve Medeni Kanun ile CK'ye boşlukları doldurması için gönderme yapması; uygulamada birçok sorunun doğmasına, sendikaların zaman zaman iktidarların kapatılma tehdidi altına sokulmasına yol açmıştır.

Sendikaların uluslararası örgütlere üyeliği teorik olarak hükümetin iznine bağlanmış; uygulama da tamamen yasaklayıcı bir yöntemin izlenmesine ortam hazırlamıştır. Bu süre boyunca uluslararası sendikalara üye olan işçi örgütü sayısı bir adetle sınırlı kalmıştır. Üye olunamamakla birlikte uluslararası sendikal örgütler ve ABD sendikalarıyla iyi ilişkiler kurulmuştur. Bu yabancı sendikalar, özellikle 1952'de Türk-İş kurulduktan sonra, önemli mali ve maddi (araç-gereç) yardımlarda bulunmuşlardır. Böylece Amerikan tipi bir sendikacılık anlayışının Türkiye'de yerleşmesini sağlamışlardır.

d) Yasa, sendikalara devletin ya da sosyal güvenlik kurumlarının yerine getirmesi gereken birçok uğraş yüklerken; sendika hakkının "olmazsa olmazı" niteliğindeki toplu iş uyuşmazlığı konusunda –Ocak 1950'ye dek– sembolik birtakım yetkiler tanımış; "Genel sözleşme" alanını göstermelik bir fıkrayla doldurmaya çalışmıştır.

Onsuz sendika hakkının anlamsız olduğunda pek çok kişinin birleştiği grev hakkını yasa tanımamıştır. Böylece, sendikaların temel işlevleri ellerinden alınmış, yan uğraşlara ağırlık verilmiştir. Sendikaların "milli" nitelikli olmalarını isteyen ve "siyaset" yasağı getiren hükümler, bu ortamda sendikaların elini kolunu bağlayan diğer koşulları hazırlamıştır.

1936 tarihli İş Kanunu'ndan (İK) sonra, SY ile grev yasağının sürdürülmesi, iş uyuşmazlıklarının çıkmasını önlememiştir; yasak olmasına karşın grev yapıldığı da olmuştur. Uyuşmazlıklar İK uyarınca çözümlenmiştir. İK'nin öngördüğü uzlaştırma, kesin uzlaştırma, tahkim yöntemi her zaman kesin ve adil sonuçları sağlamış mıdır? Toplupazarlık, grev ve bağımsız sendikalaşma hakları olmayan işçiler, ulusal gelirden adil ölçüler içinde pay alabilmişler midir? Bu soruların yanıtı, bizi bu dönemin sosyal politikasının etkin olup olmadığı konusunda somut ölçütlere götürebilecektir. Bu yanıtların bulunması ayrı bir araştırmayı gerektirecek boyuttadır.

e) Sendikaları mali bakımdan destekleyecek hükümler getirilmemiş; bu bağlamda da onların iktidarlardan ve işverenlerden bağımsızlığı önlenmiştir. Mali bakımdan zayıf kalan sendikalar, Çalışma Bakanlığı'nın ve ABD sendikalarının yardımına muhtaç bırakılmıştır.

f) Sendikalar mülki amirlerin ve hükümetin sıkı bir denetimi altına sokulmuştur. Bu da onların bağımsızlığını engellemek amacıyla kullanılmıştır.

g) SY, işçi ile işveren arasında eşitlikçi ve denge kurucu bir yaklaşımla düzenlenmiş; bu düzenleme uygulamada işverenlerin –özellikle özel kesim işverenlerinin– sendikacılığa karşı tutumlarıyla birleşince; işçi sendikacılığının gelişmesi önemli ölçüde güçleşmiştir.

h) SY, sendika üye ve yöneticileri için iş güvencesi getirmediğinden; onları, işverenlerin İK'den kaynaklanan ve oldukça geniş bir biçimde kullanılan "işten çıkarma" tehdidi altına sokmuştur. Ve özel kesimde birçok işçi, sendika üyesi ya da yöneticisi olduğu için işini kaybetmiştir.

ı) "Dirigiste" bir anlayışla hazırlanan SY; sınırlı, dar, özgül ve hepsi tek tek yasayla belirlenmiş uğraş ve amaçlara yönelik, gerek iç gerekse dış demokrasi olanaklarından yoksun, iktidarların ve iktidarca kabul edilen siyasi partilerin istedikleri yöne çekebilecekleri kişiliksiz sendikalar yaratılmasına elverişli bir ortam hazırlamıştır. Başlangıçta SY'nin oluşturulması amacı da zaten budur.[40] Nitekim, Irmak, yasa tasarısından söz ettiği 17 Kasım 1946 tarihli radyo konuşmasında, "yardımlaşma ve mesleklerin gelişmesini sağlayacak teşekküllerin" söz konusu olduğunu açıklamış,[41] TBMM'deki görüşmelerde sendikanın "Devletle beraber, amme menfaati içinde zümrelerin menfaatlerini müdafaa" edeceğini belirtmiştir.[42] Hangi tür bir sendika yaratıldığını bundan sonraki bölümlerde in-

40 *Les Syndicats Ouvriers* (Paris, *1971*) adlı yapıtında G. Caire, R. Howie'den alıntı yaparak; bu tür sendikalara "Syndicat d'affaires" (*iş sendikası*) adını veriyor; bunların örgüt içinde disipline önem vereceğini, güçlü bir yönetim doğurmaya elverişli, böylece işlevi içinde belli ölçüde otokratik niteliğe bürüneceğini söylüyor (s.406). Bu tür bir sendikacılık anlayışının, sendika bürokrasisine yol açacağı kesindir. Bu bürokrasi de her yoldan, örgütleri ve geniş kitle üzerindeki egemenliğini sürdürmek isteyecek; bir yandan örgütiçi demokrasi, "örgüt disiplini"ne feda edilecek, öte yandan iktidar ve işverenlerle sıkı bir işbirliğine gidilecektir. Bu gelişme özünde ve uygulamasında işçi sendikacılığına zarar verici nitelikleri taşımaktadır.

41 *Ulus*, 18 Kasım 1946.

42 *TBMM Tutanak Dergisi*, s.301.

celeyeceğimiz konularda daha iyi göreceğiz. SY, CHP'nin istediği sendika türünü yaratmak için yasal olanakların tümünü vermiştir diyebiliriz. Ancak, 1947-1960 sendikalarının ve uğraşlarının tümüyle CHP yönlendiriciliğinde geliştiğini söylemek yine de zordur. Nasıl grevin yasaklanması, onun fiilen uygulanmasını her zaman engelleyememişse; bazı işçi sendikaları da SY'nin tüm dar yasal çerçevesi içinde bile, yaşam ve çalışma koşullarının güçlüğü ve dayanılmazlığı sonucu olarak, olanakları ve yasal çerçeveyi zorlayarak birtakım eylem ve uğraşları iktidarlara karşın gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Sınırlı da olsa bu eylem ve uğraşların bilinmesi, incelenmesi gerekmektedir. Bundan sonraki bölümlerde bu noktalara da değineceğiz.

8. CHP ve İşçi Sendikaları

Bu yasal çerçeve üzerine 1947'den itibaren birçok sendikanın bizzat CHP tarafından kurulduğunu görünce, bu dönem sendikacılığının ne tür bir sendikacılık olduğunu daha iyi anlayacağız.

SY'nin işçi sendikacılığını kısıtlayıcı nitelikleri (grev yasağı, siyasetle iştigal yasağı, maddi güçlükler, sıkı bir idari denetim vb.) 16 Aralık 1946'da birçok işçi sendikasının kapatılması ve yöneticilerinin tutuklanması, 22 Aralık 1947'ye dek sıkıyönetimin sürmesi işçileri sendika kurmaktan alıkoyarken; CHP, 1947'de bizzat işçi sendikaları kurma işine girişmiştir. Bu amaçla parti örgütü içinde ve Genel Sekreterliğe bağlı "İşçi Bürosu" kurdurulmuş ve bu büro aracılığıyla özellikle işçi yoğun İstanbul, İzmir ve Zonguldak gibi kentlerde işçi örgütlenmesine gidilmiştir.

CHP, önce 1920'li, 1930'lu yıllardan kalan veya 1946'da kurdurttuğu derneklerin birçoğunu SY'ye "intibak ettirerek" sendika haline dönüştürmüş; daha sonra yeni sendikalar kurmak için CHP sempatizanı veya üyesi işçileri görevlendirmiştir.[43] Bir yandan tek tek sendikalar kurdurulurken, öte yandan işçi sendikalarını kent ölçeğinde denetleyebilmek amacıyla işçi sendikaları birlikleri oluşturulmuştur.

43 Bu gelişmelerin romanlaştırılmış anlatımı için bkz. E. Toy, *Gözbağı*, agk. s.234-235.

CHP'nin bu girişimlerinde öncelikle KİT'lere bağlı işyerlerini seçtiğini görüyoruz. Tekel'e, EKİ'ye, TCDD'ye bağlı fabrika ve işletmelerde CHP güdümündeki sendikalar kısa zamanda kurulmuştur. Bu kuruluşlarda CHP üyesi KİT ve/veya işyeri yöneticileri de rol oynamıştır. Böylece işçiler birkaç yönden birden yönlendirilmek istenmiştir. Örneğin Zonguldak maden işçileri, bir yandan Zonguldak Maden İşçileri Sendikası ve Amele Birliği, öte yandan EKİ Genel Müdürlüğü –ki, CHP il örgütüyle iç içedir– tarafından denetlenmek istenmiştir.

Çizelge: 12

CHP'nin Kendine Bağlı Sendika Kurmak İçin Dağıttığı Paralar

Sendika veya İşçi Kuruluşunun Adı	**Tarihi**	**Tutarı (TL)**
Defterdarlık Fabrikası Gençlik Kulübü	7/ 3/ 1947	2 000
Eyüp Mensucat İşçileri Sendikası	6/ 6/ 1947	2 000
Beyoğlu Mensucat İşçileri Sendikası	14/ 6/ 1947	1 000
Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası	29/ 9/ 1947	5 000
Bakırköy Bez. Fab. İşçileri Sendikası	29/ 9/ 1947	500
Gıda Sanayi İşçileri Sendikası	29/ 9/ 1947	500
Deniz İşçileri Sendikası	29/ 9/ 1947	500
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği	12/ 7/ 1947	1 000
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği	17/ 1/ 1948	2 000
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği	12/ 3/ 1949	3 000
İstanbul İnşaat İşçileri Sendikası	6/ 7/ 1949	300
İstanbul Lastik İşçileri Sendikası	6/ 7/ 1949	300
İstanbul Tekstil Sanayi İşçileri Sendikası	28/ 11/ 1949	500
Toplam		19 600

Kaynak: K. Sülker'in *Türkiye'de Sendikacılık* (İstanbul, 1955) isimli yapıtını bulamadığımızdan; bu değerli çalışmadan yararlanamadık. Bu eksikliğimizi, adı geçen yapıtı kaynak gösterenlerden aktarmalar yaparak gidermeye çalıştık. Buradaki çizelgeyi Küçük'ten (1978, s.312) aktarıyoruz.

CHP işçi örgütlenmesindeki amacına ulaşmak için yasal düzenlemeyle maddi güçlüğe mahkûm ettiği işçi sendiklarına para yardımı yaparak da onları buyruğu altına almaya çalışmıştır. Bu konuda Çalışma Bakanlığı'nda bir fonda toplanan para cezası kesintileri, yararlanılan kaynaklardan birini oluşturmuştur. Bu fon CHP'ye yakın işçi sendikalarını desteklemek amacıyla kullanılmıştır. İstanbul'daki işçi sendikaları için 7 Mart 1947 ile 28 Kasım 1949 arasında 11 işçi örgütüne 18 600 TL'lik bir yardım, dönemin koşulları içinde oldukça yüklü bir tutardır. Bu miktarın 6 bin (yaklaşık yüzde 30'u) TL'lik bölümünün CHP yandaşı İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne ödenmesi de vurgulanmalıdır. (Bkz. *Çizelge: 12*)

CHP, örgütlenme biçimi olarak TSEKP'nin örgütlenme şemasını almıştır. Dahası TSEKP'nin işçilere yönelik *Sendika* gazetesiyle aynı formda olmak üzere *Hürbilek* isimli gazeteyi İstanbul İşçi Sendikaları Birliği aracılığıyla yayımlamıştır. Gazete yöneticisi, başlangıçta CHP'li Sabahattin Selek, daha sonra İİSB yöneticisi Seyfi Demirsoy'dur.

CHP'nin bu tutumu sonucu Türkiye'de ilginç ve değişik bir sendikacı tipi doğmuştur. Dünya sendikacılık hareketinde, ilk sendika liderleri, üyelerine daha iyi yaşam ve çalışma koşulları, daha uygun ücretler sağlamak için savaşım vererek, görevde kalabilmişken, yani sendika yöneticisi olmanın yolları mücadeleden geçmişken; Türkiye'de sendika lideri seçilmek, lider olarak kalmak için savaşım vermeye, işçiler için iyileştirmeler elde etmeye gerek duyulmamıştır. Türkiye'de sendika yöneticileri, iktidardaki partiye sırtlarını dayayarak görevde kalabilmek gibi ilginç bir yol bulmuşlardır. Bu oluşumda elbet iktidar partilerinin sadece kendilerine yakın sendika yöneticilerine tahammül ve diğerlerini şu ya da bu biçimde tasfiye etmelerinin de belirleyici olduğu kesindir. Neticede Türkiye'de sendikacılar, savaşımdan değil "siyasi manevralar"dan, "siyasi kanallardan" sorunları çözme alışkanlığını edinmişlerdir. Bu durum 1947'de başlamıştır. Daha 1947'de sendikalar, Yasa'da "siyasetle iştigal" yasağı olmasına karşın, siyasetin içinde doğup büyümüşlerdir. İktidar yanlısı tutum ve davranışlar, iktidarın resmi ideolojisini benimseme, sendikaların iktidarlardan, işverenlerden ve iktidar şansı olan siyasi partilerden bağımsız olamamalarını da birlikte getirmiştir.

CHP'nin KİT'lerdeki işçi örgütlenmesini özellikle desteklemesi, CHP'li olmayanların "işten çıkarılma" tehdidi altında tutulması, işçilerin kendilerini memur gibi görmesi, başı eğik bir kuşak ve uysal tipte sendikacıların oluşmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca, öteden beri, KİT'lerdeki çalışma koşullarının daha elverişli, işverenlerin daha paternalist olması ve sosyal politika önlemlerinin ve yasaların uygulanması sendika üyelerinin de hoşnut tutulmasını sağlamıştır. Kamu kesiminde sendikacıların kendilerini "memur sendikacı" olarak görmeleri ve "Devlet Baba" anlayışı da uzlaşmacı sendikacılığı geliştirmelerinde etkili olmuştur.

O zamana dek görülmemiş bir olgu olarak sendika yöneticilerinin Belediye Başkanı, Vali, Bakan, Başbakan ve hatta Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmeleri, sendikacıların demeç ve söylevlerinin radyo ve gazetelerde yayımlanması da sendikacılarla iktidar bütünleşmesini pekiştirmiştir. Sendika yöneticiliğinin bu tür avantajları, yöneticilerin görevlerinden alınmamak ve sendika yöneticiliğini, ömür boyu uzatmak istemelerine yol açmıştır. Böylece sendika yöneticileri, maddi-manevi çıkarlarını korumak ve toplumsal hiyerarşideki yerlerini sürdürebilmek için daha çok uzlaşmacı, daha çok iktidar ve işveren yanlısı olmayı alışkanlık ve meslek haline getirmişlerdir. Böylece, sendika bürokrasisinin oluşumundaki ilk adımlar 1947 sendikacılığı döneminde atılmıştır.

Aynı dönemde kamu kesiminden farklı olarak, özel kesim işverenleri her türlü sendikacılığa karşıdır. Özel kesim işverenleri işçi-işveren ilişkilerinde sert, tüzel düzenlemelere karşı daha saygısızdırlar. İş Kanunu'nu uygulamıyor, yasal ilkeleri benimsemiyorlardı. İşçilere karşı bu tavır, özel kesim işçilerinin ve sendikalarının daha radikal olmasına yol açmıştır. 1940'lı yıllar, Türkiye'de özel kesimin ekonomik bakımdan çok elverişli yükselme ve büyüme olanaklarını buldukları yıllardır. İşçilerin gittikçe daha çok sayıda özel kesim işverenlerince çalıştırılması ve sömürülmesi, özel kesimde özellikle 1947'nin sonuna doğru radikal ve ciddi sendikaların doğmasına yol açmıştır. Türkiye'de bu tür sendikaların özel sektörün yoğun olduğu metal ve dokuma işkollarında doğup geliştiğini bilmek, sonraki dönemlerde görülen işçi-işveren ilişkilerini anlamamızı kolaylaştıracaktır.

Böylece, bir yandan kamu sektöründe iktidar yanlısı uysal ve resmi sendikaların, öte yandan özel sektörde iktidardan ve siyasi partilerden bağımsız radikal sendikaların doğduklarını görüyoruz.

1949'da iktidarı alma şansının arttığını gören Demokrat Parti (DP) de kendi sendikalarını kurmuştur. Böylece yukarıdaki ilk iki tip sendikalara bir üçüncüsü eklenmektedir: İktidara aday partinin sendikaları.

Bu gelişmeler örgütlü işçi sayısında artışlara yol açmıştır: 1947'de 49 sendikada 33 bin üye örgütlüyken, 1952'de 248 sendika 130 bin işçiyi bünyesinde barındırmaktadır. (Bkz. *Çizelge: 13*)

9. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) ve Sonrası (1952-1960)

14 Mayıs 1950'de iktidarı alan DP'yle birlikte ABD'nin Türkiye'ye karşı 1947'den beri gösterdiği ilginin arttığını ve bu ilginin işçi hareketini de kapsadığını görüyoruz.

ABD'li sendikacıların Avrupa ülkelerindeki sendikalara ilgisi 1946'dan itibaren canlı bir döneme girmiştir. 1947'de Fransa'da CGT (Genel İş Konfederasyonu) ikiye ayrılmış ve CGT-F.O. kurulmuştur. 1948'de benzer bir gelişmeye İtalya'da tanık oluyoruz: CGL ikiye bölünüyor ve CGIL kuruluyor. 1950'de Yunanistan'da GSEE (Yunanistan İşçi Sendikaları Konfederasyonu) kurulmuştur. 1948'de İsrail'in kuruluşu üzerine de kökeni 1920'lere inen HİSTADRUT (İsrail İşçi Sendikaları Konfederasyonu) yeniden örgütlenmiştir.

1952'de NATO'ya da üye olan Türkiye'de artık bir işçi konfederasyonunun kurulması ve onun Amerikalı sendikacıların denetimindeki Hür İşçi Sendikaları Uluslararası Konfederasyonu'na, (HİSUK) (CISL veya ICFTU) üye olması kaçınılmazdı. Daha 1951'den başlayarak İstanbul'a sık ziyaretlerde bulunan Irwing Brown ve diğer uluslararası sendika yöneticileri zemini hazırlamışlardı. DP iktidarının da onayını vermesi üzerine 1952'de Türk-İş kuruldu.[44] Türk-İş bünyesinde başlangıçta DP yanlısı işçi liderleri yanında CHP'liler ve bağımsız sendikacılar da bulunuyordu.

44 Bu dönemin sendikal örgütleri ile Türk-İş'in kuruluşu, kurucuları, gayeleri, ilk tüzüğü ve 1960'lı yılların ortasına dek gelişimi konusunda bkz. Sülker (1966), s.213-232.

Çizelge: 13

Sendikalar ve Üye Sayıları (1947-1960)

Yıl A	İş Kanunu Kapsamındaki İşçiler B	Sendikalı İşçiler C	C/B (Yüzde)	İŞÇİ ÖRGÜTLERİ			İŞVEREN ÖRGÜTLERİ		
				Sendikalar	Birlik ve Feder.	Konfederasyon	Sendika	Üyeler	Birlik ve Feder
1947		33 000		49					
1948	328 463	52 000	15,8	73	1	—	4	—	—
1949	344 914	72 000	20,9	77	2	—	2	—	—
1950	373 961	78 000	20,9	88	3	—	2	—	—
1951	427 364	110 000	25,7	137	8	—	5	—	—
1952	488 508	130 000	26,6	248	16	1	10	—	—
1953	566 535	140 000	25,1	275	17	1	12	—	—
1954	583 962	180 387	30,9	323	23	1	17	576	—
1955	604 295	189 387	31,4	363	27	1	25	1059	1
1956	645 321	209 155	32,4	376	26	1	28	1092	1
1957	685 827	244 855	35,7	383	18	1	27	1244	1
1958	707 206	262 591	37,1	394	18	1	29	1364	1
1959	754 875	280 786	37,2	417	21	1	32	1434	1
1960	824 881	282 967	34,3	432	37	1	33	1150	1

Kaynak: Çalışma Bakanlığı; Güzel (1975), s.306.

Türk-İş'in geçici ilk icra kurulunun beş üyesinden üçünün, yani *Şaban Yıldız, Seyfi Demirsoy* ve *Mehmet İnanlı*'nın Balkan "muhaciri" olması (ilk ikisi ayrıca aynı köyden olup, sütkardeşidir), "muhacir"lerin işçi hareketi içindeki ağırlıklarını göstermesi bakımından önemlidir. 1900'lerden itibaren savaş nedenleriyle, 1923'ten itibaren "mübadele"lerle Türkiye'ye gelen göçmenlerin işçi hareketi ve sosyalist hareket içinde önemli görevler üstlendiklerine daha önce de değinmiştim.

Türk-İş, kuruluşundan itibaren uzlaşmacı sendikacılığın Türkiye'deki uygulayıcısı olmuştur. Ona göre sendikal hareket hükümetlerle işbirliği içinde ve hükümetlerle işverenlerden gösterilecek iyi niyet paralelinde yönlendirilmeliydi. Bu bağlamda 1952'den itibaren onlarca sendikacı ABD'de "staj"a gönderilmiştir. Daha sonra *Türk-İş Eğitim Koleji* aracılığıyla Amerikan tipi sendikacılık Türkiye'de de Türk-İş'e bağlı sendika yönetici ve üyelerine öğretilmiştir. Bu arada Türk-İş'e uluslararası sendikal ve sendikal olmayan kuruluşlardan maddi yardımlar gönderilmiştir. Örneğin 1960 ile 1970 arasında AID'nin (Uluslararası Kalkınma Ajansı) yaptığı para yardımı Türk-İş'in aynı dönem içinde üyelerinden topladığı ödentilerin toplamına yakındır. AID yanında OECD ve HİSUK (ICFTU, CISL) yardımları da önemli ölçülere ulaşmıştır. Bütün bu yardımlar, eğitim ve stajlar belli bir sendikacılık anlayışının Türkiye'de yerleşmesine katkıda bulunmuştur.

Türk-İş, Türkiye işçi hareketi tarihinde ilk ulusal ve merkezi işçi örgütüdür. Onun kuruluşuyla 1911'lerden beri gerçekleştirilmek istenen bir istek elde edilmiştir. Kuruluşundan itibaren birçok sendika Türk-İş'e üye olmuştur. Türk-İş'in 1954'teki durumunu *Çizelge: 14*'ten izleyebiliriz. Görüldüğü gibi, Türk-İş'e dokuz işçi sendikaları birliği, bir işletme düzeyindeki sendika, yedi federasyon üyedir. Toplam 117487 işçi Türk-İş'e bağlıdır. Bu, 1954'teki toplam 180 387 sendikalı işçinin yüzde 65,13'üdür. Türk-İş, söz konusu yılda sendikalı işçilerin büyük çoğunluğunu bünyesinde barındırmaktadır. Aynı yıl var olan 13 işçi sendikaları birliğinden dokuzunu, on federasyondan yedisini kapsamaktadır. (Bkz. *Çizelge: 13*)

Bu dönemde işçi örgütlenmesi, işletme düzeyinde işçi sendikaları, kent düzeyinde birlikler, işkolu düzeyinde federasyonlar biçimindedir. Örgütlenmede başı çeken kentler; İstanbul, İzmir, Bursa, Adana, Ankara, Eskişehir ve Tarsus ile Mersin'dir.

Çizelge: 14
1954 Yılında Türk-İş Üyeleri

İşkolu	Üye Örgüt	Üye Sayısı	Üye Sendika Sayısı
—	İstanbul İşçi Sendikaları Birliği	60 000*	16
—	Ankara İşçi Sendikaları Birliği		8
—	Bursa İşçi Sendikaları Birliği		10
—	Güney İşçi Sendikaları Birliği		
—	İzmir İşçi Sendikaları Birliği		13
—	Karadeniz İşçi Sendikaları Birliği		
—	Hatay İşçi Sendikaları Birliği		
—	Diyarbakır İşçi Sendikaları Birliği		13
—	Eskişehir ve Sakarya Bölgesi İşçi Sen. Birliği		10
Maden	Murgul Maden İşçileri Sendikası		
Karayolu Taşımacılığı	Türkiye Taşıt İşçileri Federasyonu	9 710	11
Dokuma	Türkiye Tekstil ve Örme Sanayi Sen. Fed.	28 310	14
Otel Lokanta	Türkiye Otel, Lokanta ve Eğlence Yer. Sen. Fed.	2 880	12
Demiryolu Taşımacılığı	Türkiye Devlet Demiryolları İşçileri Fed.	3 000	5
Denizyolu Taşımacılığı	Türkiye Deniz İşçileri Sendikaları Fed.		4
Gıda	Türkiye Tütün, Müskirat ve Yard. İşç. Fed.	12 100	28
Şeker	Şeker Sanayii İşçileri Sendikaları Fed.	1 487	4
	TOPLAM	117 487	146

Kaynak: Sülker (1966), s.179-213.

* İşçi veya sendika üye sayısını bilmediklerim boş bırakıldı.

10. 1947-1960 Dönemi İşçi Örgütlenmesinin Değerlendirilmesi

Bu dönem işçi örgütlenmesinin, işçi sendikacılığının niteliklerini şu birkaç noktada belirtebiliriz:

a) *Yoğun bir sendikal eğitim:* AID, HİSUK ve AFL-CIO'nun katkısıyla Türk-İş bünyesinde uzlaşmacı ve Amerikan tipi sendikacılık her sendikal kademede sendika üye ve yöneticilerine yoğun bir eğitimle aktarılmıştır.

b) Sendikalar genellikle yalnızca *toplumsal yardımlaşma faaliyetleriyle uğraşmış,* ekonomik ve siyasi faaliyetler, özellikle sosyalist eğilimde siyasi faaliyetler ihmal edilmiştir. Türk-İş, özellikle 1954 seçimlerinden sonra tümüyle DP'nin güdümüne girmiştir ve işçi çıkarlarını savunmak yerine, DP görüşlerinin işçiler ve sendikalarca benimsenmesi için uğraş vermiştir.

c) Bu dönem işçi sendikaları, yasal düzenlemeler ve iktidarların uygulamaları sonucu *çok zayıf örgütler* olarak kalmışlardır. Bu oluşumda işverenlerin sendikalara karşı olumsuz tutumu, siyasi, kültürel ve toplumsal koşulların elverişsizliği de rol oynamıştır. Ayrıca, yukarıda değindiğim gibi, bu dönem işgücünün özellikleri de sendikacılığın gelişmesi için çok elverişli değildi.

d) *Sendikacılık çok az gelişmiştir. Çizelge: 13*'te gördüğümüz gibi, yasal olarak sendika hakkına sahip olan İş Kanunu kapsamındaki işçilerin ancak yüzde 20'si ile yüzde 35'i arasında bir oranda sendikalaşma söz konusudur. 1960'da ücretlilerin toplam sayısının 2 437 135 olduğunu anımsarsak, bunun sadece 824 881'i İş Kanunu kapsamında ve bunların da ancak 282 967'si sendikalar bünyesindedir. Dolayısıyla sendika üyesi işçiler, toplam ücretlilerin ancak yüzde 11,61'idir. Bu rakamlar Türkiye'deki sendikacılığın zayıflığını gözler önüne sermektedir.

e) *Sendika üyesi işçilerin önemli bir bölümü kamu işletmelerinde* çalışmaktadır. *Özel sektörde sendikalaşma oranı* normalden ve kamu sektöründekinden *çok daha düşüktür.* Bunun iki önemli nedeni; bu dönem sendikacılığının CHP ve 1949'dan itibaren DP tarafından kamu işletmelerinde teşvik edilmesi, özel kesim işverenlerinin her türlü işçi örgütlenmesine ısrarla karşı çıkmasıdır. Bu etkenler sonucu

Türk-İş'e bağlı sendika ve federasyonlar büyük bir çoğunlukla kamu işletmelerinde örgütlenmiştir. Türk-İş'in özel sektörde örgütlü sendikaları yok denecek kadar azdır.

f) *İşverenlerin,* işçi sendikacılığının belli bir gelişme göstermesi üzerine 1948'den itibaren sendikada örgütlendiklerini ve bu örgütlenmenin 1954'ten sonra biraz daha canlandığını görüyoruz. (Bkz. *Çizelge: 13*) Özel sektör işverenleri öncelikle dokuma ve metal işkolunda sendikalar kurmuştur. Bu örgütlenme işçi sendikacılığına karşı denge kurmaktan çok, bir baskı grubu oluşturmayı amaçlıyordu. O döneme dek Ticaret ve Sanayi Odalarında ve bir anlamda CHP iktidarı denetiminde örgütlü olan işverenler, 1948'den itibaren sendikalar kurarak hem bağımsız örgütlenmenin tadına çıkarıyorlar, hem de kamuoyunu etkilemek için yeni bir olanak elde ediyorlardı. Gazetelere verdikleri demeçlerle işveren görüşlerinin taraftar bulmasına uğraşıyorlardı.

II

1923-1960 DÖNEMİ GREVLERİ

1. Grev Hakkının Düzenlenmesindeki Gelişim

Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında sendika ve grev konusunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan 9 Ağustos 1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu (TEK) özelikle bazı grevleri ertelemek veya durdurmak için kullanılmıştır. Bu Kanun, sendikayı yasaklayıp grevi birçok sınırlamayla tanıdığından, işçilerce sürekli olarak eleştirilmiş ve işçiler yararına yeniden gözden geçirilmesi sık sık önerilmiştir. Nitekim, 1923'te İzmir'de toplanan Birinci İktisat Kongresi'nde "Amele Grubunun İktisat Esasları"nın 4. maddesinde aynen şu ilkeye yer verilmiştir: "Dernekler –yani sendikalar– hakkının tanınması, Tatil'i Eşgal Kanunu'nun yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere tetkik ve tanzim" edilmesi.

Cumhuriyetin ilk döneminde, 1923-1936 arasında, pek çok grevin örgütlendiğini ve özellikle yabancı sermaye ile Ermeni ve Rum azınlıkların elinde bulunan işletmelerde örgütlenen grevlerin yerli sermayeciler ile hükümetlerce desteklendiğini görüyoruz. Bu desteğin, o sırada yaratılması için tüm ekonomik ve politik olanakların seferber edildiği "ulusal Türk burjuvazisinin" yaratılması ilkesiyle yakın ilişkisi açıktır. Ancak, yabancı sermayeli işletmelerin millileştirilmesi, devletin "iktisadi teşekküller" kurup ülke ekonomisinde en büyük işveren durumuna gelmesi, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla beş yıllık kalkınma planlarının uygulanmaya konulması üzerine grevlerin engellenmeye, işçi örgütlenmesinin CHP güdüm ve denetimine alınmaya başlandığını görüyoruz. Nitekim siyasi ortamın da gittikçe otoriter bir niteliğe bürünmesi, ekonomik ve toplumsal oluşumlarla birleşince işçi hareketi konusunda iktidar yeni

bir tavır takınmıştır. Önce, 1953 yılında Türk Ceza Kanunu'nun (TCK), 201. maddesine ikinci bir fıkra eklenerek "greve zorlama filleri"ne ağır cezalar getirilmiş; daha sonra 1936'da kabul edilen ve büyük bir bölümü 1937'de yürürlüğe giren 3008 sayılı ilk İş Kanunu, işçi örgütlenmesi konusunu suskunlukla geçip, grevi yasaklamış (72. ve 73. Maddeleri), greve gidilmesi durumunda karşılaşılacak yaptırımları düzenlemiş (Madde: 127 vd.) ve TEK'i yürürlükten kaldırmıştır (Madde: 147). Böylece, 1908'de getirilen "grev serbestisi" dönemine yasaklayıcı bir düzenlemeyle son verilmiştir. 1936 yılının çevre koşulları içinde bu yasaklamanın nedenleri şöyle sıralanabilir:

a) İktidar, "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle" yaratmak istiyordu ve Kemalistlere göre "Türk Türkü sömürmeyeceğine ve ülkede yabancı sermaye de kalmadığına göre greve ihtiyaç yok"tu; b) Devlet ekonomik alanda birinci işveren durumuna gelmişti, ekonomik kalkınma için beş yıllık planlar uygulanıyordu, dolayısıyla ekonomik uğraşta işçinin yapacağı tek şey "daha çok çalışmak ve daha çok üretmek" olmalıydı; c) İktidar gittikçe otoriter bir havaya bürünüyor, tek parti her türlü siyasi, toplumsal ve ekonomik örgütlenmeleri kendi denetim ve güdümü altına almak istiyordu; her türlü bağımsız işçi hareketinde kendine karşı bir "fesat" gören CHP iktidarı, işçi örgütlenmesini engellemek istiyordu; d) Nihayet, uluslararası düzeyde hemen hemen bütün Avrupa ülkelerinde işçi-işveren ilişkilerindeki otoriter ve yasaklayıcı hükümler Türkiye'ye de yansımış oluyordu. Almanya'da Nazi, İtalya'da faşist yönetimler her türlü grevi yasaklayıp, işçi örgütlerini kendi vesayetleri altına alırken; Fransa'da da CGT (Genel İş Konfederasyonu) Halk Cephesi İktidarı'yla anlaşarak 31 Aralık 1936'da "Toplu iş uyuşmazlıklarında uzlaştırma ve tahkim yöntemleri kanunu"nun çıkarılmasına yeşil ışık yakmıştı.

Böylece, 1936'da, grev yasal düzeyde resmen yasaklanmış oluyordu. Ancak, uygulamada yasağa karşın birçok grev düzenlenmiş, işçi sınıfı grevden hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Bu konudaki örnekleri aşağıda göreceğiz.

Avrupa ülkeleri, II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, işçi hareketi konusundaki sınırlayıcı ve kısıtlayıcı tutumlarını terk edip, anayasalarında sosyal ve iktisadi haklara yer vermişlerdir. Fransa 27 Ekim 1946 tarihli Anayasası ve İtalya 1948 Anayasası'yla bu konuda gerekli ilkeleri, ayrıntılarına girmeden getirmişlerdir. Türkiye ise, eski

alışkanlığıyla ülkede kurulmak istenen "çokpartili demokrasinin" gerekleri arasında bir "kararsızlık valsi" yapıyordu. Nitekim, 20 Şubat 1947 tarihli 5018 sayılı "İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun" (kısaca Sendikalar Yasası [SY] diyebiliriz), bir yandan işçi örgütlenmesine olanak tanırken, öte yandan grev yasağını sürdürmüştür. Aslında, SY ile işçi örgütlenmesinde yasal düzeyde bir ilk adım atılmıştır. SY, sendikaları sıkı bir biçimde devlet denetimine tabi tutmak, sendikalara grev örgütlemelerini, "siyaset yapmalarını" yasaklamak ve benzeri birçok sınırlamalar getirmekle birlikte işçi örgütlenmesinin belli bir biçimde canlanmasına da yol açmıştır. Ayrıca, SY'nin TBMM'de görüşülmesi sırasında başlatılan grev hakkının tanınması tartışması 1960 yılına dek sürmüştür. 1947'de muhalefette bulunan Demokrat Parti (DP), grev hakkının tanınması gerektiğini, "grevsiz sendika hakkının anlamsız olduğunu" TBMM kürsüsünden savunmuştur. Ancak, bildiğimiz gibi, SY, grev yasağını sürdürmüştür (Madde: 7). DP, 1949'da grev hakkına programında yer vermiş; 1950'de iktidara geçince bir grev yasa tasarısı bile hazırlamıştır. Ama 1952'de DP, grev hakkını tanımaktan vazgeçmiştir. Ancak, bu kez CHP, grev hakkını benimsemiş; 1953 Haziran'ında toplanan kurultayında grev hakkının tanınması gerektiğine karar vermiştir. Daha sonra İsmet İnönü, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ni ziyaretinde, grev hakkını iktidara geldiklerinde tanıyacakları konusunda Birlik yöneticilerine söz vermiştir. Bu sırada, önce 1957'de Hürriyet Partisi, TBMM'ye bir grev kanunu teklifi sunmuş; ancak, bir sonuç alamamış; daha sonra, 1959'da, CHP'nin hazırladığı "İşçi ve İşveren Mesleki Teşekkülleri Kanunu" teklifinde sendikaların grev yapmaları öngörülmüştür (Madde: 14/h). Bu teklif de kanunlaşmayınca, 1961 yılına geldiğimizde, bir yandan işçi sınıfının uzun, kararlı, bilinçli ve zor savaşımı; öte yandan siyasi, ekonomik, toplumsal çevre koşullarının elverişli olması sonucu 1961 Anayasası'nın 46. maddesiyle "Sendika Kurma Hakkı"nı, 47. maddesiyle de "Toplusözleşme ve Grev Hakkı"nı tanıdığını görüyoruz. Türkiye'de ilk kez sosyal haklar anayasal olarak tanınarak, güvenceye kavuşturulurken; işçi hareketi için bir "altın çağ" başladığı kanaati doğmuştur.

1923-1960 döneminin 1936 yılından sonrasında grev yasaklanmıştır; ama grev yapılması önlenememiştir. Olumsuz ve kötü çalışma koşulları, patronların insafsız sömürüsü birçok grevin doğuş nedenleri olmuştur. Şimdi bu dönemin grevlerini inceleyelim:

Çizelge: 15
1923-1960 Grevleri

Grev No.	Yıl	Başlangıç-Bitiş Tarihleri	İşkolu	İşletme/Şirket İşyeri/İşçi Grubu	Kent	Grevci Sayısı
1	1923	14 Temmuz	Gıda Sanayii	Bomonti Bira Fabrikası işçileri	İstanbul	
2	1923	14 Temmuz	Madencilik	Zonguldak-Ereğli Kömür Madeni işçileri	Zonguldak	12 000
3	1923	Ağustos	Gıda	İncir toplama işçileri	İzmir	
4	1923	2 Eylül	Demiryolu Taşımacılığı	İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi işçileri	İzmir ve Aydın	
5	1923	6-20 Eylül	Basın ve Yayın	Mürettipler	İstanbul	
6	1923	Ekim	Demiryolu Taşımacılığı	Dersaadet Tramvay Şirketi işçileri	İstanbul	
7	1923	19-28 Kasım	Demiryolu Taşımacılığı	Şark Demiryolları Şirketi işçileri	İstanbul ve Edirne	1 200
8	1924	Temmuz	Dokuma	Dokuma Fab. işçileri	İstanbul	
9	1924	1-10 Eylül	Demiryolu Taşımacılığı	İzmir ve Aydın Demiryolu Şirketi işçileri	İzmir ve Aydın	3 000

10	1925	Ocak	Enerji	Havagazı Şirketi işçileri	İstanbul	
11	1925	Ocak	Demiryolu Taşımacılığı	Tramvay Şirketi işçileri	İstanbul	
12	1925	?	Madencilik	Zonguldak-Ereğli Kömür Madeni işçileri	Zonguldak	1 200
13	1925	?	Gıda	Kuru üzüm imalathaneleri işçileri	İzmir	5 000
14	1925	Ağustos	Haberleşme	Telsiz-Telgraf memur ve işçileri	Adana	
15	1925	Ağustos	Haberleşme	Telsiz-Telgraf memur ve işçileri	Samsun	
16	1925	Ağustos	Haberleşme	Telsiz-Telgraf memur ve işçileri	Erzurum	
17	1926	Haziran	Demiryolu Taşımacılığı	Soma-Bandırma Demiryolu işçileri	Soma ve Bandırma	
18	1926	Haziran	Ardiye ve Antrepoculuk	Liman tahmil-tahliye işçileri	İstanbul	

19	1927	Ocak	Ardiye ve Antrepoculuk	Liman tahmil-tahliye işçileri ve manavcılar	İstanbul	3 000
20	1927	Mayıs	Gıda	Tütün Rejisi işçileri	İstanbul	3 000
21	1927	9 Haziran (24 saat)	Demiryolu Taşımacılığı	Adana-Nusaybin Demiryolu işçileri	Adana ve Nusaybin	850
22	1927	11 Ağustos (yeniden)	Demiryolu Taşımacılığı	Adana-Nusaybin Demiryolu işçileri	Adana Yenice Nusaybin	850
23	1928	Nisan	Metal	Karoser imalathaneleri işçileri	Adapazarı	180
24	1928	Nisan	Demiryolu Taşımacılığı	Şark Demiryolları Şirketi işçileri	İstanbul ve Edirne	1 500
25	1928	Nisan	Dokuma	Dokuma Fabrikası işçileri	İstanbul	300
26	1928	Mayıs	Gıda	Tütün imalahathaneleri işçileri	İstanbul	500
27	1928	Mayıs	Metal	Demir-Çelik İmalathanesi işçileri	İstanbul	70
28	1928	Kasım	Demiryolu Taşımacılığı	Tramvay Şirketi işçileri	İstanbul	2 000

29	1929		Demiryolu Taşımacılığı	Tramvay Şirketi işçileri	İstanbul	2 000
30	1930	Ağustos	Gıda	İncir kurutma imalathaneleri işçileri	İzmir	
31	1930	Ağustos	Ardiye ve Antrepoculuk	Liman depoları işçileri	İzmir	
32	1931	5 Aralık	Dokuma	Defterdar Feshane Fabrikası işçileri	İstanbul	
33	1932	Mart	Gıda	Tütün depoları işçileri	İzmir	
34	1944		Ardiye ve Antrepoculuk	Devlet Deniz Yolları İdaresi liman işçileri	İstanbul	
35	1946	8 Ekim 1946	Ardiye ve Antrepoculuk	Liman işçileri	İzmir	
36	1947	Haziran 1947	Gıda	Fırın işçileri	Ankara	

37	1948	21 Nisan	Genel İşler	İzmir Belediyesi temizlik işçileri	İzmir	50
38	1948		Çimento, Toprak ve Cam	Çimento Fabrikası işçileri	İstanbul	18
39	1950	(3 saatlik grev)	Ardiye ve Antrepoculuk	İstanbul Limanı Tahmil-Tahliye işçileri	İstanbul	
40	1950	13-15 Mayıs	Madencilik	Ereğli Kömür İşletmeleri (EKİ) işçileri	Zonguldak	
41	1952	Mayıs	Genel İşler	İzmir Belediyesi temizlik işçileri	İzmir	
42	1955	15 Temmuz	Ardiye ve Antrepoculuk	İzmir Liman İdaresi işçileri	İzmir	
43	1959	14 Aralık	Çimento, Toprak ve Cam	Türk Çimentosu ve Kireci A.Ş. işçileri	Zeytinburnu/ İstanbul	130
				19 Grevde Toplam Grevci Sayısı		36 848

Kaynak: O. Sencer (1969); K. Fişek (1969); K. Sülker (1973); M.Ş. Güzel (1975) ve (1982).

2. Grevlerin Genel Görüntüsü

Çizelge: 15'te gördüğümüz gibi, 1923'ten 1960'a kadar 43 grev örgütlenmiştir. Grev sayısında, 1936'da İK ile grevin yasaklanmasından sonra büyük bir azalma olduğunu da saptıyoruz. Gerçekten 1936'dan 1960'a dek, yani 24 yılda sadece 10 grev örgütlenmiştir. İşkolları arasında grevden en çok etkilenenler demiryolu taşımacılığı, gıda sanayii ile ardiye ve antrepoculuk olmuştur. İstanbul ve İzmir, Türkiye'nin en önemli limanları ve en önde gelen sanayi ve ticaret merkezleri olmaları nedeniyle grevlerden etkilenen kentlerin başında gelmektedir (*Çizelge: 16*). Bu dönem grevlerinden birkaçını incelemek yararlı olacaktır.

Çizelge: 16

1923-1960 Grevlerinin İşkollarına ve Kentlere Göre Dağılımı

İşkolu	Grev Sayısı	Yüzde
Madencilik	3	6,97
Gıda Sanayii	8	18,60
Dokuma	3	6,97
Basın ve Yayın	1	2,32
Çimento, Toprak ve Cam	2	4,65
Metal	2	4,65
Enerji	1	2,32
Demiryolu Taşımacılığı	11	25,58
Ardiye ve Antrepoculuk	7	16,27
Haberleşme	3	6,97
Genel İşler	2	4,65
TOPLAM	43	99,96

Kentler	Grev Sayısı	Yüzde
İstanbul	21	41,17
Zonguldak	3	5,88
İzmir	11	21,56
Aydın	2	3,92
Edirne	2	3,92
Adana	3	5,88
Samsun	1	1,96
Erzurum	1	1,96
Soma	1	1,96
Bandırma	1	1,96
Nusaybin	2	3,92
Yenice	1	1,96
Adapazarı	1	1,96
Ankara	1	1,96
TOPLAM	51	100

Kaynak: *Çizelge: 15*'teki veriler.

3. Dönemin İlginç Grevleri

a) İstanbul Mürettipler Grevi:

6 Eylül 1923'te mürettipler greve gidince, gazete sahipleri ortaklaşa bir *Müşterek Gazete* çıkarmışlardır. Mürettipler, bu patron gazetesine karşılık *Haber* ve *Adil* adlı gazeteleri çıkarmışlar ve greve gidiş nedenlerini kamuoyuna doğru olarak duyurmaya çalışmışlardır. Ancak, grev, hükümetin aldığı önlemler üzerine 20 Eylül 1923'te sona erdirilmiştir. Grev sırasında işçilerin üretim yapmaları, işyerini denetimleri altına almaları olayın ilginç yönünü oluşturuyor.

b) Şark Demiryolları Şirketi'nde Grev (19-28 Kasım 1923):

Bu grevin öyküsü,[1] TEK'in Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra nasıl uygulandığını göstermesi açısından da anlamlıdır. 1923 Kasım başında işçiler, 18 maddelik istek listelerini saptayıp TEK uyarınca başvurularını Vilayete yapmışlardır. Listedeki birkaç isteği örnek olmaları bakımından aktarıyorum: a) Ermeni komitelerine cebren iane toplayan hainlerin, fabrika duvarlarına Konstantin Venizelos'un resimlerini yapıştırıp, "Bunları Türklere öptüreceksiniz" diyen küstahların, muhterem kumandanlarımıza hakaret etmiş olan hainlerin zaman kaybetmeden memuriyetlerine son verilmesi; b) Umum müstahdeminin yövmiyelerine yüzde 30 nispetinde zam yapılması; c) Yöl amelesinin mesaisinin 8 saat olarak tespiti ile yövmiyelerinin iki sene evvelki miktara iblağı; d) Hafta tatilinin ücretli olarak tatbiki; e) Tatil günlerinde mecburen çalıştırılanlara çift yövmiye itası; f) İşbaşında kazaya uğrayanlara tedavisi bitinceye dek çalışanlar gibi yövmiye itası; g) Sene sonunda işçilere bir maaş tutarında yıllık ikramiye itası usulünün ihdası; h) Senede 13 gün ücretli izin verilmesi; ı) Pek haksız olarak işten el çektirilen Kırkkilise (Kırklareli) makasçısı Mehmet Ali Efendi'nin vazifesine iadesi. Hastalık, ölüm hallerinde yardımlar da istekler arasındadır. İsteklerin siyasi ve ekonomik-toplumsal içeriği açıktır. Özellikle 8 saatlik işgünü, ücretli haftalık dinlence, yıllık ücretli izin, o dönem grevlerinin pek çoğunda gündeme getirilmiştir. Bu isteklerin bir kısmı 1930'larda tüzel düzenlemelere konu olmuş, 1936 tarihli İK'de yer almıştır. TEK uyarınca tarafların tem-

1 Bkz. S. Toydemir, "Türkiye'de İş İhtilâflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu", *İçtimaî Siyaset Konferansları*, 4. kitap, s.50-53; Sencer, s.259-263.

silcileri, İstanbul Polis Müdürü'nün riyasetinde ilk uzlaştırma toplantısını 16 Kasım'da yapmışlardır. İşveren, isteklerin büyük kısmını reddedince; işçi temsilcileri, 17 Kasım'da *Şark Demiryolları İşçi Cemiyeti*'nin Yedikule merkezinde toplanarak greve karar vermiş ve grev kurallarını saptamışlardır. Yukarıda sözünü ettiğim Üzeyir Avni Kuran, o sırada şirketin işçi temsilcilerinden biridir. Kuran, 1924 sonuna dek şirketin Yedikule atölyesinde tesviyeci olarak çalışmıştır.

Yeniden yapılan uzlaştırma teşebbüsleri de semere vermediğinden grev kararı Vilayete bildirilmiş ve 19 Kasım gece saat 22.30'da grev başlamıştır. Greve demiryolunun 1400 işçi çalıştıran kısmından 1200 işçi katılmıştır. Bunların 200 kadarı, daha sonra greve katılan gayrimüslim işçilerdir. Grevi asıl tertip eden Müslüman Türk işçileridir.

Grev sırasında işçiler, gayet disiplinli hareket etmişler, askeri nedenlerle Hadımköyü'ne bir askeri kataın ve Edirne'nin kurtuluş gününü kutlamaya giden milletvekilleri için bir özel trenin hareketine engel olmamışlardır. Ancak, işveren, grevcilerin yerine Mütareke'den beri işten çıkarılan yabancıları ve yabancı uyruklu işçileri işe almak, grevin komünist tahriki olduğunu yaymak (Polis Müdürü tekzip etmiştir), grevcilere hakaret eden bir bildiri yayınlamak gibi hareketlerle grevi kırmak istemiştir. Sonuçta Hükümetin müdahalesiyle Nâfıa Vekaleti temsilcileri, Polis Müdürü yerine uzlaştırma heyetine başkanlık etmeye memur edilmişler ve işçi isteklerinin bir bölümünün kabulüyle grev başarıyla 28 Kasım'da sona ermiştir.

c) İstanbul Liman İşçilerinin Grevi (Ocak 1927):

Liman Şirketi'nin (yönetiminde o sırada yukarıda sözü edilen Ahmet Hamdi Başar bulunmaktadır) işçiler ve mavnacıların yıllardır alışmış oldukları çalışma düzenini değiştirip yeni bir düzen getirmek ve onları şirketin bağımlı çalışanları haline dönüştürmek istemesi üzerine 3 bin kişinin başlattığı grev önemli olaylara sahne olmuştur. Güvenlik güçlerinin ve polisin greve sert bir biçimde müdahale etmesi, çatışmaya dönüşmüş ve çatışma sonucunda 5 polis ile 15 grevci ölmüştür. Olaylar, jandarma ve itfaiye mensuplarının müdahalesiyle daha vahim boyutlar almadan önlenmiş; bu arada 320 grevci tutuklanmış, 33'ü olağanüstü mahkemeye sevk edilmiştir.[2]

2 Güzel (1975), s.189-190.

d) İzmir Liman İşçilerinin Grevi (8 Ekim 1946):

Liman işçileri, yevmiyelerinin artırılması için Vilayete bir dilekçeyle başvurmuşlar ve istekleri incelenmeye başlanmıştır. İşçiler gündeliklerinin 3 liradan 5,5 liraya, gece ücretlerinin ise 5 liradan 7,5 liraya yükseltilmesini istemişlerdir. Limanda yükletme ve boşaltmayı taahhüt eden kimse bu ücret artışını çok görüp, daha aşağı ücretle işçi bulabileceğini öne sürerek işçi isteklerini reddedince işçiler işi durdurmuşlardır. Bunun üzerine Liman İdaresi duruma el koymuş ve müteahhidin depozitosu ile grevcilere istedikleri ücretler ödenmiş, böylece işin uzun süre aksamaması sağlanmıştır.[3]

e) İstanbul Çimento Fabrikasında İşyeri İşgalli Grev (1948):

İşveren, her biri 11 saat çalışan iki posta ile 18 işçiye yaptırdığı işi, fazla mesai olarak yüksek ücret ödememek için, sekizer saatlik üç vardiyada gerçekleştirmek istemiştir. İşçiler bu isteği reddetmiştir. Ancak işverenin ısrarı ve emrivakisi karşısında işçiler, fabrikaya girip işi durdurmuş ve işyerini işgal etmişlerdir. Olay önce adli makamlara, sonra Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne bildirilmiş; yetkililer İş Kanunu'nun 74. maddesi (lokavtı düzenleyen madde) uyarınca işçileri haklı gördüklerinden, işverenin isteğinin yasaya aykırı olduğu kendisine bildirilmiş ve işçiler bu eylemden başarıyla çıkmışlardır.[4]

f) 14 Mayıs 1950 Seçimleri ve Ereğli Kömür İşletmesi (EKİ) İşçilerinin "Siyasal Grev"i (13-15 Mayıs 1950):

Seçimlere doğru EKİ işçilerinin CHP'den yüz çevirip DP'ye yöneldiklerini biliyoruz. İşçilerin DP'ye yönelişini, 29 Nisan 1950 tarihli *Cumhuriyet* şöyle dile getiriyordu:

> "Bütün işçilerin DP safında yer aldıkları her hareketlerinden belli oluyor. (...) İş mükellefiyeti köylünün (işçilerin) canını çok yakmış. Köylü ve işçilerin DP'yi tutmakla, bir zamanlar az para ile ve zorla ağır işlerde çalıştırılmalarının acısını çıkarmak istedikleri anlaşılmaktadır... Her gün ve gece DP binası işçi vatandaşlarla dolup taşıyor."

3 *Ulus*, 9 Ekim 1946; Güzel (1982), s.514.
4 Toydemir, agy, s.57-58.

10 Mayıs 1950'deki haber ise şöyle:

"Zonguldak'ta her gün DP hoparlörü önünde biriken işçi kalabalığı caddeleri tıkadığından, İl Seçim Kurulu bu şekilde propagandayı yasak etti."

EKİ işçileri münavebeli çalışmaktadır ve 15 Mayıs'ta madenlerde çalışanların köylerine dönmesi, köylerdekilerin madenlere gelip işi devralmaları gerekmektedir. Oysa 13 Mayıs'ta madenlerde çalışan işçiler, ücretlerini bile almadan işlerini terk edip oy kullanmak üzere köylerine dönmüşler; bunların yerine gelecek olanlar da oylarını kullanmak üzere köylerinde kalmışlardır.

14 Mayıs 1950 tarihli *Cumhuriyet* şöyle yazıyor:

"Şeflerinin nasihat ve emirlerine rağmen binlerce işçinin ocakları terk etmesini önlemek kabil olmamıştır. Kendilerinin yerini almaya gelecek olanlar da reylerini kullanmak üzere köylerinde kalmışlardır.

"Demir ve Kozlu ocaklarının yarı yarıya boşaldığı ve istihsalin mühim nisbette durduğu söyleniyor."

Maden işçilerinin, siyasal bir amaçla, yani her yurttaş gibi oy kullanma haklarını özgürce kullanabilmek için topluca ve birlikte "ocakları terk etmesi", amaç bakımından siyasal eylem türü olarak grevdir. Bu eylemde bir anlamda iş mükellefiyetinin yarattığı acının ve CHP'ye duyulan kırgınlığın da açıklanmak istendiği görülmektedir. Bu bağlamda, işçilerin iş mükellefiyeti kaldırıldıktan sonra, Kasım 1947'de, Cumhuriyet ve Kurban Bayramlarının üst üste gelmesi üzerine madenleri tümden terk edip köylerine gitmeleri ve üretimin sıfıra düşmesinde de bir tür protesto havası sezilmiştir. Zonguldak işçileri üzerinde iş mükellefiyetinin bıraktığı acı izlerin silinmesi için yılların geçmesini beklemek gerekmiştir.

EKİ Genel Müdürlüğü'nün CHP Zonguldak örgütü ile iç içe olmasına; Zonguldak Maden İşçileri Sendikası, Amele Birliği ve EKİ Mensupları Yardımlaşma Derneği'nin CHP'lilerce yönlendirilmesine karşın, binlerce işçi görülmemiş bir siyasal eylem örgütlemiştir. Bu olay, hem CHP güdümündeki işçi örgütlerinin kitleyi zapt edemediğini, hem de kitlenin gerektiğinde oldukça cesur davranışları kendiliğinden, ama örgütlü bir biçimde gerçekleştirebildiğini göstermektedir.

14 Mayıs 1950'de Zonguldak'ta DP 108 746, CHP 62 418 oy toplamıştır.

g) Zeytinburnu Türk Çimentosu ve Kireci A.Ş.de Grev (14 Aralık 1959):

Şirketin taşocaklarında çalışan işçileri, aralarından Ali Rıza Erdem'i temsilci seçip, işverenin ürünün tonuna 80 lira zam yapmasına karşın ücretlerinin artırılmaması üzerine ücret artışı istemesi için işverene göndermişlerdir.

Ancak, işverenin, "işçileri kışkırtıyor" diye otuz yıllık işçisini şirketin başka bir işyerine nakletmek istemesi üzerine 170 işçiden 130'u işi durdurmuştur. Bu eylem İK'ye göre yasadışı olmakla başarı şansından yoksundu; ancak işçilerin ekonomik bilincini göstermesi bakımından anlamlıdır. Çünkü işçiler, işverene bir anlamda "ürünün fiyatı arttı, o halde ücretlerimizi de artır!" diyerek ekonomik bilinç sahibi olduklarını göstermişlerdir.[5]

4. 1923-1960 Dönemi Grevlerinin Özellikleri

Bu incelemeyi sağlıklı bir biçimde yapabilmek için nitelikleri farklı olan 1923-1936 grevleri ve sonrakileri ayrı ayrı ele almamız gerekecektir.

1923-1936 dönemi grevlerinin sayısının 14 yılda 33 olduğunu görüyoruz. Ayrıca yıllar arasında 1923'ten 1932'ye dek bir süreklilik vardır; yani bu yıllar arasında grev eksik olmamıştır. *İşçi istekleri,* önceki dönemlerde olduğu gibi ücret artışı, ücretlerin düzenli ve zamanında ödenmesi, sendikanın işverence tanınması gibi konulardır. Bu arada konut ve sağlık sorunlarıyla, hastalık sigortalarına ilişkin isteklere de rastlıyoruz. İstekler arasında işgününün sekiz saatle sınırlandırılması oldukça sık görülmektedir. Bu isteğe 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde "Amele Grubunun İktisat Esasları" arasında yer verilmiş[6] ve 1936 tarihli İş Kanunu ilke olarak haf-

5 Sülker (1973), s.160-161.

6 "Amele Grubunun İktisat Esasları"nın 5. maddesinde aynen şöyle deniyordu:

> "Ziraattan maada sanayi işçileri ile bil'umum işçiler için (bir saat) istirahat müddeti hariç olmak üzere çalışma müddetinin sekiz saat olarak kabulü."

1921'de çıkarılan 151 sayılı Kanun ile Ereğli Kömür Havzasındaki maden ocaklarında –ocaklara iniş ve çıkışlar da dahil olmak üzere– işgünü sekiz saat olarak benimsenmişti.

tada (altı günde) 48 saat çalışma süresini benimsemiştir. Ancak bu ilkenin özel sektörde pek dikkate alınmadığını ve 1936 sonrası grevlerinin önemli nedenlerinden birinin bu riayetsizlik olduğunu biliyoruz. Bu dönem grevci isteklerinin birçoğu yasa koyucuyu etkilemiş ve yasalarda benimsenmiştir. Çalışma süresi yanında ücretlerin düzenli ödenmesi, konut ve diğer sorunlara ilişkin istekler de tüzel düzenlemelere konu olmuştur.

Grevci istekleri arasında belli siyasi karakterlilere de rastlanıyor. Örneğin, kadın ve erkek işçiler veya yabancı ve yerli işçiler için eşit ücret isteği veya işgalcilerle işbirliği yapmış işçi ve uzman işçilerin işten çıkarılması, nihayet yabancı ve diğer uluslardan işçilerin işten atılarak yerlerine Müslüman ve Türk işçilerinin alınması isteği. Bu isteklerin bir kısmı işçilerin ekonomik sorunlarının ve kendi güçlerinin bilincine varmasıyla ilgilidir (eşit işe eşit ücret gibi). Bir diğer kısmı ise Kurtuluş Savaşı'nın koşul ve sonuçlarına bağlıdır. İşlerin Türklere verilmesi isteği bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bu istek İzmir İktisat Kongresi'nde Amele Grubunun İktisat Esasları'nda yer almıştır[7] ve 16 Nisan 1932'de çıkarılan "Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetlere Dair Kanun"la tüzel düzenlemeye kavuşmuştur. Bu istek ekonominin millileştirilmesi, "milli iktisat"ın yaratılması hedefiyle çakışmaktaydı. Kurtuluş Savaşı sonrasında işgalin bıraktığı kötü izlenimler, yılların biriktirdiği sömürü sonucu yabancılara ve diğer uluslardan işbirlikçilerine karşı genel bir tepki ve düşmanlık söz konusuydu. Bu tepki Kemalistler ve Türk hâkim sınıfları tarafından kullanılmıştır. Bu dönem grevlerinden tamamına yakını yabancı sermayeye ait işletmelerde örgütlenmiştir. Yabancı işletmelerdeki bu grevler, hükümetler ve yerli tüccarlar ve işverenlerce desteklenmiştir. Grevler, yerli tüccar ve işverenin çıkarını tehlikeye sokmadığı sürece her türlü yardımı görmüştür; aksi halde hükümet veya güvenlik güçlerince bastırılmıştır. Bu bağlamda, 1923-1932 grevlerinin bir anlamda yabancı sermayenin son kalelerine yöneltildiklerini söyleyebiliriz. Nitekim 1930'lar başında, Devlet, yabancı işletmelerin tümünün satın alma işini bitirip "millileştirince" grev yasaklanmaya başlanmıştır. Kemalistlere göre ya-

7 Söz konusu esaslardan 26ıncısı şu ilkeyi getirmişti: "Memlekette açılacak bütün işlerin Türk erbab-ı say ve ameline tahsisi."

bancı şirket olmayınca sömürü de olmayacaktı, o halde grev hakkına gerek yoktu. Öte yandan Kemalistler, sınıfların varlığını da kabul etmediklerinden, grevin hiçbir varlık nedeni kalmıyordu. 1930'lardan sonra greve giden işçiler ülkenin düzenini bozmaya niyetli "fesatçılar" olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Kemalistlerin baskı politikasının yavaş yavaş ve aşama aşama ortaya çıktığını görüyoruz: Önce 1921'den itibaren sosyalist ve komünist partiler kapatıldı, militan ve yöneticileri baskılara uğradılar; sonra 1924 ve 1925'te her türlü muhalefet yasaklandı ve bu tarihten sonra her türlü bağımsız işçi örgütü ve eylemi sert bir biçimde bastırıldı (örneğin 1925'ten itibaren 1 Mayıs'lar engellendi) ve nihayet 1930'lar başından itibaren mücadeleci işçiler izlenmeye ve baskı altına alınmaya başlandı, grevler yasaklandı. Bu gelişmeler, CHP'nin siyasi hayattaki otoriterleşmesiyle, ekonomik hayattaki devletçiliğinin toplumsal yaşama yansımasının sonuçlarıydı.

Grevlerin başlatılmasından önce işverenlerle görüşülmüş, toplupazarlık yapılmaya çalışılmıştır; bu barışçı yollar sonuç vermeyince greve gidilmiştir.

Grevlerin yönetiminde işçi dernek ve sendikaları sorumluluk almaktadırlar. Grev yönetiminde en ilginç gelişme, İstanbul'daki mürettiplerin grev esnasında üretimi kontrolleri altına almaları ve gazete yayınını üstlenmeleridir.

Grevlere genellikle ilgili işçilerin çoğunluğu katılmıştır. Grevler etrafında belli bir dayanışmanın doğduğuna da tanık oluyoruz.

Kamu yöneticileri yabancı şirketlerdeki grevleri desteklerken, bazı grevlerde güvenlik güçlerinin grevcileri sert bir biçimde bastırdıkları ve bunun iki taraftan ölü ve yaralılara yol açtığını da gördük. Ayrıca hükümet 1909 tarihli TEK'e dayanarak bazı grevleri ertelemiştir. Bu uygulama Türkiye'de daha sonraki yıllarda sık sık kullanılacaktır. Özellikle, 1963-1980 yılları arasında hükümetler birçok grevi durduracaktır.

Bu koşullarda bir grevi başarıyla *sonuçlandırmak* oldukça zordu. 33 grevden 18'inin sonucunu biliyoruz ve durum şöyle: Üçü durduruldu, beşi bastırıldı; beşi başarısızlıkla, beşi başarıyla sonuçlandı.

Bu dönem grevleri de genel olarak bir işletmeyle bir kent içinde sınırlı kalmışlardır. Birkaçı, örneğin telsiz-telgrafçıların, demiryolcularının, madencilerin grevi birkaç kenti veya bir bölgeyi etkilemiştir.

1936'da İş Kanunu'yla (İK) grev yasaklanmış ve bu yasak 1947 tarihli SY'de sürdürülmüştür. Ancak buna karşın 1936'dan 1960'a dek yine de on grev örgütlenmiştir. Bu grevler, bir anlamda bıçak kemiğe dayandığı için, başka çıkar yolu olmadığı için yapılmıştır. İşçilerin yasal haklarını bile tanımak istemeyen işverenlere karşı en son yol olarak grev uygulanmıştır. Ve bu yılların grevleri bir tür çığlıktır; greve giden işçiler sanki "İmdat can kurtaran yok mu?" diye seslenmektedir.[8]

Bu dönem grevlerinin tümündeki ortak özellik, onların sendikalar dışında işçilerin kendilerine özgü örgütlenmeleriyle başlatılması, yönetilmesi ve sonuçlandırılmasıdır. Burada 1947 ve sonrası sendikalarının genellikle grev türü olaylardan uzak durduklarını belirtmeliyim. Bu sendikaların pek çoğu, sadece grevlerden değil hükümetlerin onaylamadığı bütün eylemlerden uzak durmaya özen göstermiştir. Hükümetlerin onayı aşılarak eylem yapıldığında TCK, SY ve İK'deki yasaklar geniş yorumlanıp sendika kapatılmakta ya da sendikanın bağlı olduğu üst örgüt (Birlik, Federasyon veya Konfederasyon) üyesini dışlamakta, cezalandırmaktadır. Böylece üst sendikal örgütler, üyeleri üzerinde bir anlamda iktidarların komiserliği görevini üstlenmektedir.

İşçiler kendiliğinden eylem yaptıklarında bazı durumlarda, öyle davranmak zorundadırlar; çünkü henüz sendikaları yoktur. Bazı durumlarda ise, örneğin EKİ grevinde olduğu gibi, sendikaya rağmen eylem yapmaktadırlar. Bu son durumda sendika aşılmakta; onun işçi tabanı üzerinde etkisiz olduğu sergilenmektedir.

8 Bu dönem grevlerinin bütün özellikleriyle anlatıldığı bir öyküyü okumak isterseniz Orhan Kemal'in *Grev* öyküsünü (Ankara, 1975) salık veririm.

III

GÖSTERİ VE YÜRÜYÜŞLER

Bu dönem gösteri ve yürüyüşlerini birkaç başlık altında inceleyeceğiz.

1. 1 Mayıs İşçi Bayramı

1923'te İşçi Bayramı İstanbul, Ankara, *İzmir* ve Adapazarı'nda kutlanmıştır.

İstanbul'da, İstanbul Umum Amele Birliği (İUAB) ile Türk Mürettibin Cemiyeti, ayrı iki törenle işçi bayramını kutlamışlardır. İUAB, gösteri ve yürüyüş düzenlemiş; Genel Merkezi önünde söylevler verilmiş ve Gazi Mustafa Kemal ile III. Enternasyonal'e telgraflar çekilmiştir.

Türk Mürettibin Cemiyeti ise, TİÇSF ile diğer birçok işçi derneğinin katılımıyla bir toplantı düzenlemiştir.[1]

Ankara ve Adapazarı'nda İşçi Bayramı İmalat-ı Harbiye işçileri tarafından kutlanmış, o gece düzenlenen tiyatro gösterisinden elde edilen gelir hastalık sandığına verilmiştir.[2]

1 Mayıs 1924:

İstanbul ve Ankara'da kutlanmıştır.

İstanbul'da Türkiye Umum Amele Birliği (TUAB), hükümet gösteri yapılmasına izin vermediği için, Genel Merkezinde bir toplantı

1 1 Mayıs 1923'ün ayrıntılı anlatımı için bkz. Seren, agy, s.401-407.
2 Bkz. Tunçay (1967), s.162-164; Sülker (1973), s.41.

düzenleyerek İşçi Bayramı'nı kutlamıştır. 1 Mayıs günü Genel Merkezin cephesine "Türkiye Amelesi Sendikalar Kanunu ister" yazılı bir tabela asılmıştır. Ancak aynı gün 1 Mayıs nedeniyle çıkarılan *Çelik Kol* gazetesi toplattırılmış, *Aydınlık* dergisi idarehanesi güvenlik güçlerince aranmış, 1 Mayıs'ı kutlayan işçi örgütlerine ve sosyalist çevrelere baskılara başlanmıştır.[3]

Ankara'da İşçi Bayramı yine İmalat-ı Harbiye işçilerince kutlanmıştır. İşçiler Cebeci'de Boşnak mahallesinde bir toplantı düzenlemişler, İşçi Çocukları Hastalık Sandığı için rozet dağıtıp, bağış toplamışlar; işçiler marşlar söylemiştir. Daha sonra 13.30'da işçiler, Vilayet ve TBMM önüne gitmiş; buralarda söylevler verilmiştir.[4]

1 Mayıs 1925: İstanbul'da *Amele Teali Cemiyeti* (ATC) İşçi Bayramı'nı kutlamak istemiş; Valiliğin gösteri ve yürüyüş yapılmasına izin vermemesi üzerine, Cemiyet merkezinde bir toplantı düzenlenmiş ve konuşmalar yapılıp, söylevler verilmiştir. ATC *1 Mayıs Nedir?* başlıklı bir kitapçık yayımlamıştır. Kitapçığın kapağında "Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz" sloganı yazılıdır.[5] Bu gelişmelerden rahatsız olan CHP iktidarı, TİÇSF'nin *Aydınlık* dergisi yazar ve çalışanları ile ATC yöneticileri arasında tutuklamalara başlamıştır. Bu tarihten sonra İşçi Bayramı'nı kutlamak fiilen yasaklanmıştır. 1925'te Şeyh Sait önderliğindeki Kürt ayaklanmasını bastırmak amacıyla çıkarılan ve hükümete her türlü örgütlenme ve yayını yasaklama yetkisi veren Takrîr-i Sükûn Kanunu sayesinde her türlü muhalefet susturulmuş, gösteriler yasaklanmış ve yayın organları toplatılmıştır. Oysa 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde Amele Grubunun İktisat Esasları'ndan 14üncüsü, "1 Mayıs gününün Türkiye İşçileri Bayramı olarak kanunen kabulü" ilkesini getirmişti. Ama bu ilke dikkate alınmayacak ve 1935'te çıkarılan Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun'un 2. maddesi (c) fıkrası uyarınca "*Mayısın birinci günü bahar bayramı*" olacaktır. 1 Mayıs'ın İşçi Bayramı olarak yeniden kutlanmasına yarım yüzyıl sonra 1976'da tanık olacağız.

3 Bkz. Seren, agy, s.407-408.
4 Sülker (1973), s.201.
5 Seren, agy, s.408-411.

2. İş Kanunu'nun Çıkarılması ve Grev Hakkının Tanınması İçin Gösteriler

İzmir İktisat Kongresi'nde TEK'in işçiler lehine değiştirilmesi ilke olarak benimsenmiştir. Bu bağlamda, işçi örgütleri ve sosyalist partiler, bu ilkenin yaşama geçirilmesi için birçok eylem örgütlemişlerdir. Örneğin TİÇSF, *10 Nisan 1923*'te yayınladığı bir bildiriyle grev hakkının tanınmasını istemiştir. 1924'te bir İK tasarısı gündeme geldiğinde ve onun haftada 60 saatlik çalışma süresi öngörüp, grevi yasakladığı anlaşıldığında, işçiler, İstanbul'da ve diğer kentlerde yaptıkları toplantılarla bu tasarıyı protesto etmişlerdir. Örneğin *13 Şubat 1925*'te 14 işçi derneğini temsilen Amele Teali Cemiyeti'nde toplanan 150 delege bu tasarıyı şiddetle kınamıştır. 4 Mart 1925'te yürürlüğe giren Takrîr-i Sükûn Kanunu, bu tür toplantı ve gösterileri de engelleyici bir biçimde uygulanmıştır. Bununla birlikte 1934'te hazırlanan bir İK tasarısı da işçilerin tepkisini çekmiş; 1935 ve 1936'da, yasanın yürürlüğe girmesinden önce özellikle İzmir'de gösteri ve protestolar düzenlenmiştir.

3. Adana İplik ve Dokuma İşçileri Sendikası'nın (AİDİS) Protesto Mitingi (29 Mayıs 1947)

1947'de Adana'nın tek sendikası olan AİDİS, Aralık 1946'da sıkıyönetimce kapatılmayan ender işçi örgütlerinden biri olarak 11 Mayıs 1947'de Genel Kurulu'nu toplamış ve tüzüğü ile yapısını 1947 tarihli SY'ye uygun hale getirmiştir. Genel Kurulda ilk Çalışma Bakanı Sadi Irmak bir söylev vermiş; Genel Kurul, "işçi sendikaları faaliyetinin başlangıcını belirleyen" olay olarak değerlendirilmiştir.

29 Mayıs 1947'de AİDİS'nin 500 üyesinden oluşan bir kalabalık, öğle üzeri bir toplantı yapıp, *Merhum Paşa* dergisinin (Aziz Nesin ile Sabahattin Âli'nin *Marko Paşa* isimli dergisinin yasaklamalar nedeniyle aldığı yeni isim) neşriyatını protesto etmeye karar vermiştir. Topluluk, şehrin muhtelif gazete bayilerine uğrayarak *Merhum Paşa* nüshalarını *satın almışlar ve Belediye önünde yırtmışlardır.* 30 Mayıs 1947 tarihli *Cumhuriyet,* haberin sonunu şöyle getiriyor:

"Gayet sakin ve ağırbaşlı bir şekilde hareket eden işçiler, hiçbir hadise çıkarmadan yerlerine dönmüşlerdir (!) Öğrendiğimize göre, Vilayet makamına da müracaat edilerek *Merhum Paşa*'nın Adana'da *sattırılmamasının* temini istenecektir." (abç)

Bu tür gösteri ve yürüyüşler Ankara, İstanbul ve İzmir'de "öğrenci gençlik" tarafından düzenlenirken, yükseköğretim öğrencisi olmayan Adana'da böyle bir protestonun var olan tek işçi örgütünce düzenlenmesi, CHP'nin sendikaları hangi yönde kullanmak istediğine bir başlangıç işareti değil midir?[6]

4. Komünizmi Telin Mitingleri

1945 Aralık ayından itibaren SSCB'yi protesto ve komünizmi telin amacıyla birçok kentte mitingler, gösteri ve yürüyüşler düzenlenmiştir. Aralık 1947'de bu tür eylemler yeniden gündemdedir ve bu aşamada sendikaların da eylem düzenlediklerini görüyoruz. Örneğin İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası'nın (İBTS) 21 Aralık 1947'de, Eminönü Halkevi'nde yaptığı bir toplantıyla komünizm telin edilmiştir.[7]

27 Aralık 1947'de, bu kez Selüloz İşçileri Sendikası, İzmit'te yaptığı bir toplantıda komünizmi şiddetle telin etmiştir. Bu tür eylemler daha sonraki yıllarda sürmüştür. Örneğin 30 Mart 1949'da, Edirne'de, Milli Mensucat Fabrikası'nın 3 bine yakın işçisi bir miting tertip edip komünizmi telin etmişlerdir.[8]

5. Eyüp Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası'nın (EMSİS) İşsizliği Protesto Toplantısı (4 Eylül 1949)

1940'lı ve 1950'li yıllarda iktidarın onaylamadığı ender toplantılardan biri olması bakımından EMSİS'in bu eylemi önem kazanmaktadır. 1948

6 1945'ten itibaren CHP güdümünde örgütlenen ve solcu gazetelerle dergilerin tahribine yol açan gösteri ve mitingleri doçentlik tezimde ayrıntılı bir biçimde inceledim. Bkz. Güzel (1982).

7 *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1947.

8 *Vatan*, 31 Mart 1949. Bu gösteriler konusunda bkz. Güzel (1982), s.497-501.

ve 1950 yılları dokuma işkolunda işsizliğin büyük sorunlar yarattığı yıllardır. İşsizliğe iktidar ve işverenlerce, onca görüşmeye ve girişime karşın, bir umar (çare) bulunamayınca EMSİS bir miting düzenlemek ister. Amacı, işverenleri topluca işten çıkarmalardan alıkoymak için iktidarı bir şeyler yapmaya zorlamak, kamuoyunun dikkatini dokuma işçilerinin zor yaşam ve çalışma koşullarına çekmektir. Ancak, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (İİSB) miting yapılmasına karşıdır. EMSİS bunun üzerine, İİSB'nin CHP yanlısı olduğunu, işçi haklarını savunmadığını belirterek onu suçlamıştır. O sırada İİSB'nin başkan vekili (1960'dan 1974'de ölene dek Türk-İş Genel Başkanı, rahmetli) Seyfi Demirsoy'un bu konuda *Vatan* gazetesi muhabirine yaptığı açıklamayı aynen aktarıp, CHP yanlısı, uzlaşmacı sendikacılığın Türkiye'deki en ilginç şahsiyetlerinden birinin daha 1949'da ne tür yaklaşımlarda bulunduğunu birlikte saptayalım istiyorum. 17 Ağustos 1949 tarihli *Vatan*'dan okuyoruz; Seyfi Demirsoy'un açıklaması aynen şöyledir:

> "Bugün için EMSİS ile aramızda bir ihtilaf mevcut değildir. Biz de son zamanlarda mensucat piyasasındaki durgunluk dolayısıyla bir kısım işçilerin çalıştıkları yerlerden çıkarıldıklarını biliyoruz, *ancak patronlar bu çıkan işçilerin vazifelerine İş Kanunu hükümleri gereğince son veriyorlar,* bizim (sendika yöneticileri demek istiyor-M.Ş.G.) vazifemiz evvela bu işten çıkartmalarda gayri kanuni bir şeyin olup olmamasını araştırmaktır. Piyasadaki durgunluk dolayısıyla çıkarılan işçilerin durumuna gelince *bu vaziyeti ancak hükümet nezdinde yapacağımız teşebbüsler ile düzeltebiliriz. Kazanmayan patronun işçi beslemeyeceği kadar tabii bir şey yoktur.* (abç) Esasen bu sendika (EMSİS) evvelce de toplantı için İİSB'ye müracaat etmiş ve bu müracaatları yönetim kurulunca uygun görülmemiştir. Ve Birliğimize bağlı diğer sendikalar da bu toplantıya iştirak etmeyeceklerdir."

Bu sendikacılık anlayışının o yıllarda İİSB bünyesinde yayılıp, yerleştiğini söylemek gerek. Ayrıca yukarıdaki açıklama aynen bir işverence de verilmiş olabilecek niteliktedir. EMSİS'in bu açıklamaya yanıtından bir cümle aktarmak istiyorum:

"Sendikaların ve işçilerin bu toplantıya iştirakini önlemek için gazetelere ilan veren bu acaip teşekkülden (İİSB) işçi menfaatine bir hayır beklenemez!"[9]

Haberde ayrıca işçilere dayanarak, "İİSB İdare Heyetinin ekseriyeti CHP ile teşriki mesai halindedir. CHP, İİSB vasıtasıyla işçilere tesir etmek ve bu suretle seçimlerde rey toplamak için çalışmaktadır" deniyor. Bu gelişmeler üzerine Vilayet ve Emniyet Müdürü 19 Ağustos 1949'da yapılacak mitinge izin vermez.

Ancak, birçok uğraştan sonra 4 Eylül 1949 Pazar günü bir toplantı yapılması için izin alınmıştır. Eyüp'teki toplantıya 1000 kadar işçi katılmış, sendika yöneticileri *Mehmet Güler, Şaban Yıldız* ve işçiler birer konuşma yapmıştır.

Aynı köyden çıkma Seyfi Demirsoy'un[10] 1945'te İstanbul (Bomonti) Bira Fabrikasına (Tekel İdaresine bağlı) işçi olarak girmesi, 1947'de CHP'nin kurduğu sendikada görev alması ve uzlaşmacı sendikacılığın öncüsü haline dönüşmesiyle; sütkardeşi Şaban Yıldız'ın özel kesim elindeki mensucat fabrikalarında akıl almaz kötü çalışma koşullarında savaşıyor olması ikisinin yollarını 1949'da ayırmıştır. 1952'de Türk-İş geçici ilk icra kurulunda bir araya gelmelerine karşın 1961'de Türkiye İşçi Partisi'nin, 1967'de DİSK'in kuruluşlarında yolları yeniden ayrılacaktır. İşçi hareketinin bu iki önemli şahsiyetinin geçmişi, savaşımları yakından incelenirse çok öğretici olacağını sanıyorum. Onların yaşantısı Türkiye'deki uzlaşmacı sendikacılık ve radikal –devrimci– sendikacılığın kilometre taşlarını da aydınlatacaktır.

EMSİS, İİSB'ye ve CHP'ye karşın toplantı düzenlemesinin bedelini, 4 Eylül 1949'da, İİSB Haysiyet Divanı kararı üzerine "Birlik izni olmadan toplantı düzenlemek" suçundan Birlik'ten ihraçla ödeyecektir. Uzlaşmacı sendikacılığın ilginç ve bizde göz ardı edilen niteliklerinden biri olan, "radikal sendikaları ihraç" ilkesi böylece uygulamaya konulmuştur. Benzer bir uygulamaya 1966'da Türk-İş bünyesinde tanık olacağız ve bu, DİSK'in kurulmasını hızlandırıcı bir rol oynacaktır.

9 *Vatan*, 18 Ağustos 1949.

10 S. Demirsoy'un özgeçmişi ve yaptıklarının akıl almaz övgülerle anlatıldığı bir belge olarak, bkz. Türk-İş, *...Ve Kalbimizde Demirsoy Vardır*, Ankara, 1976.

6. "Politika Yapmak" Yasağı ve 1950-1960 Döneminde Sendikal Gösteriler

Dokuma işkolundaki işsizlik 1950 ve sonrasında gittikçe artan bir hızla sürmüştür. Bunun üzerine Tekstil İşçi Sendikaları Federasyonu (TEKSİF), 1950 ve 1951'de, dış pazarlardaki avantajlı fiyatlar nedeniyle, fabrikaların kendi stoklarını bile eritecek bir biçimde haddinden fazla ihraç edilmesini ve bunun yol açtığı işsizliği öne sürerek bu aşırı ihracatın engellenmesi amacıyla bir kampanya başlatmıştır. Ancak "Ulusal ekonomi kurtarılmalı, işsizlik önlenmelidir" istekleri çevresinde oluşturulan bildiri, demeç ve sınırlı toplantılar DP iktidarının hoşuna gitmemiştir. Pamuk ihracının o sıralar Kore Savaşı vb. sorunlarla başı dertte olan ABD'ye yönelik olduğunu, DP'nin ise ABD'nin liderliğini yaptığı "Hür Blok"a katılmak için kolları sıvadığı yıllarda olduğumuzu anımsarsak, DP'nin yasaklayıcı tavrı daha kolay anlaşılır.

DP İktidarı, Sendikalar Kanunu'nun 5. maddesindeki "sendikalar politika yapamaz" hükmünü gündeme çıkartıp, TEKSİF'in politika yaptığını ileri sürüp kampanyasını durdurtmuştur. Oysa, daha 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde işçiler bu konuda şu ilke kararını almışlardı:

> "Ham eşya ve memleketimizde mebzulen (bolca) yetişen *birinci derecede ihracat mevadı meyanında bulunan* tütün, *pamuk*, palamut, üzüm, incir ve ikinci derecedeki yün, tiftik, deri gibi mevadın *işlenmedikçe ihracının kattiyen men'i.* İhracı halinde de ağır ihracat resmine tabi tutulması." (abç)

Kongrede işçiler bu ilkeyi oybirliğiyle kabul ederken, tüccar ve çiftçiler karşı çıkmışlardı. Yerli sanayinin gelişmesi, ülkede yeni iş alanları açılması için sözü edilen ürünlerin Türkiye'de işlenmesi ve böylece işsizliğe çare yolları açılması bakımından kaçınılmazdı. Oysa, 1950'lerde işçiler, ekonomik bilinçte üstünlüklerini bir kez daha kanıtlayıp, ulusal ekonominin, bir başka deyişle "vatan menfaatinin" özel çıkarlardan önce tutulmasını haykırırken Adana, Çukurova tüccarı kısa ve hızlı yoldan "para kazanmak" için pamuğu işlemeden ihraç etmeyi, İstanbul'un ve diğer kentlerin dokuma fabrikalarını pamuksuz, işçilerini işsiz ve ücretsiz bırakmayı tercih etmiştir. 1950'lerde "Hacı Ağa" diye tanımlanan "yeni

zenginlerin" bu vesileyle çok para kazandıklarını ve bu kazançlarını nasıl kullandıklarını anımsayınca, TEKSİF'in ve dokuma işçilerinin çığlığının anlamı daha da büyümüyor mu? DP'nin bu savaşımında içte tüccarı, dışta ABD'yi tutması ve işçi sendikalarına karşı SY'nin 5. maddesini "heyula" gibi dikmesi, DP'nin kime hizmet ettiğini somutlaştırmıyor mu?

Bu dönemde bazı miting girişimleri de valilerce engellenmiştir.[11] DP "siyaset yapmak" yasağı hükmünü on yıllık iktidarı süresince sık sık kullanmış ve sendikaların zaten sınırlı olan faaliyetlerini tümüyle durdurmuştur. Temmuz 1953'te Karabük Mahkemesi, Metal İşçileri Birliği'nin faaliyetlerini, aynı hükmü ileri sürüp askıya alırken hükümetin gösterdiği yolda ilerliyordu. Aynı hüküm, Temmuz 1957'de İstanbul Gazetecileri Sendikası, iki gazetecinin polislerce hırpalanmasını protesto etti diye bir kez daha kullanılmış ve sendikanın faaliyetleri aylarca askıya alınmıştır.

1954 seçimleriyle iktidarını pekiştiren DP, vaat ettiği ekonomik "mucizenin" gecikmesinin de verdiği sinirlilikle sendikalara karşı otoriter tavrını gittikçe artırmış ve özellikle 1956'dan itibaren tüm işçi örgütlerini vesayeti altına almak için her türlü yola başvurmuştur. Bu tutumunun başka etkenlerle birleşmesi sonucu işçiler ve sendikacılar da DP iktidarından kurtulma yollarını aramaya koyulmuştur. Bu nedenlerle Nisan 1960 olaylarında işçi ve sendikacıların bir kısmının DP iktidarına karşı düzenlenen gösterilerde yerlerini almaları doğaldı.

11 1951'de TEKSİF bir kez daha işsizliği protesto mitingi düzenlemek istemiş, İİSB önce mitinge karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkış İİSB yönetim kurulunda anlaşmazlıklara yol açmış ve sonunda mitingin desteklenmesi kararı verilmiştir. Ancak bu kez Valilik mitingi yasaklamıştır. Bkz. Sülker (1966), s.176-177.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ CUMHURİYET DÖNEMİNDE İŞÇİ HAREKETİ 1960-1980

I

GREV VE GÖSTERİLER (1961-1971)

Nisan ve Mayıs aylarında öğrenci, işçi, işsiz ve bazı sendika yöneticileri ile üniversitelilerin katıldığı kitle gösteri ve yürüyüşlerini takiben, 27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen bir askeri darbeyle DP iktidarına son verilmiştir. Cumhuriyet döneminin bu ilk askeri darbesine ve benzeri iki darbeye daha tanık olan 1960-1980 dönemi, işçi hareketinin gittikçe artan bir biçimde gündemde olduğu bir dönemdir. Öyle ki, 1971 ve 1980 darbelerinin birincil hedeflerinden biri de işçi hareketini engellemek, onun sosyalist hareketle kurduğu bağları kırmaktı. Bu dönemin gelişmelerini özet olarak birkaç başlık altında inceleyeceğiz.

Önce 1961-1963 döneminin, yani 1963'te yürürlüğe konulan iki özel yasadan önceki yılların gelişmelerine bir göz atalım:

1. 1960-1963 Dönemi Grev ve Gösterileri

Çizelge: 17'de gördüğümüz gibi, 1961 Anayasası'nda sendika, toplusözleşme ve grev haklarının tanınmasından ve seçimlerin yapılıp sivil rejime geçilmesinden hemen sonra birçok eylem düzenlenmiştir. Bunlardan grev ve gösterilerin birkaçını sıralamak istiyorum.[1]

a) *İzmir'de gösteri:* 25 Kasım 1961'de Sümerbank işletmelerinin 5 bine yakın işçisi gösteri ve yürüyüş düzenleyerek "Grevsiz sendika olmaz!", "Haklarımızı vermezseniz biz alırız!" diyerek haykırmışlardır.[2]

1 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Güzel (1975), s.373-421.
2 Fişek (1969), s.97.

b) *İstanbul'da büyük gösteri:* İİSB ve Türk-İş'in 31 Aralık 1961'de Saraçhanebaşı'nda düzenlediği miting, 200 binden çok kadın ve erkek tüm işkollarından işçilerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir.[3]

c) *Ankara'da "Açlık Yürüyüşü":* 3 Mayıs 1962'de Yapı-İş Sendikası'nca düzenlenmiştir. 5 binden çok işçi yalınayak, baş açık TBMM'ye dek yürüyerek iş, asgari ücretin saptanmasını ve çalışma koşullarının düzetilmesini istemiştir. Yürüyüş 500 işçinin tutuklanmasıyla sonuçlanmıştır.[4]

d) *İzmir Temizlik İşçilerinin Grevi:* 25 Temmuz 1962'de 300 temizlik işçisi grev yapıp, 16 saatlik işgünü yerine 8 saatlik işgünü, 7 liralık gündelik yerine 10 liralık gündelik istemiştir. Turizm mevsimi olması nedeniyle ve Garnizon Komutanlığı'nın müdahalesiyle belediye, grevcilerin isteklerini kabul etmiş ve grev bir gün içinde başarıyla sonuçlanmıştır.[5] Bu dönemde askeri liderlerin işçi sorunlarına ve grevcilere karşı olumlu tutumları, 23 Temmuz 1908'in hemen ertesinde Enver Paşa vb. Genç Türkler'in olumlu tavrını anımsatmaktadır.

e) *Türk-İş'in Komünizmi Telin Mitingi:* 22 Aralık 1962'de Ankara'da düzenlenmiştir. Böylece, Türk-İş "İşçilerin bir parti ya da grubun doktriner çatışmalarına girmek istemediğini ilan etmiştir". Bu gösterinin 1961'de Türk-İş üyesi sendikaların 12 sendikacısı tarafından Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kuruluşuna bir yanıt olduğu da söylenebilir. Türk-İş, TİP kurucusu sendikacıları ve sendikalarını sürekli olarak teşhir ve ihbar etmiş, onları komünizmle suçlamış ve bu sendikaların veya başkalarının kendi onayı olmadan örgütledikleri gösteri ve grevleri kınamıştır. Bu tavırlar 1967'deki bölünmenin ilk işaretleri niteliğindedir. 22 Aralık 1962 mitinginin işveren sendikalarınca finanse edildiği ve katılanların çoğunluğunun esnaf, tüccar ve zanaatkârlardan oluştuğu ileri sürülmüştür.[6]

f) *Kavel Kablo Fabrikası Grevi (31 Ocak-4 Mart 1963):* Şair Hasan Hüseyin'e "Kavel" şiirini yazdıran bu grev, 1963 tarihli yasalar Meclis'te görüşülürken örgütlendiği ve yasaların hazırlanmasında etkili olduğu için önemlidir.

3 Rozaliev, s.233, 234; Fişek, agy; Güzel (1975), s.379-380.
4 Sülker (1973), s.165.
5 *Le Monde*, 27 Temmuz 1962.
6 Ağralı, s.112.

Çizelge: 17

İşçi Eylemleri

Eylem Türleri	1961	1962	1963	Toplam
Grev	1	10	5	16
"Sitting" (oturma grevi)*	—	2	4	6
Sakal grevi**	7	—	—	7
Miting ve gösteri	2	3	—	5
Sessiz yürüyüş ve gösteriler	7	3	2	12
Bildiri demeç vb.	—	109	17	126
Değişik	4	2	4	10
TOPLAM	21	129	32	182

Kaynak: K. Fişek, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı,* Ankara, 1969, s.97. Fişek'in, Milli Birlik Komitesi'nin lağvedildiği 24 Ekim 1961'den TİSGLK ile SK'nin kabul edildiği 15 Temmuz 1963'e kadar geçen dönemin *Öncü, Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerini tarayarak oluşturduğu tabloya, diğer ikinci kaynaklardan ve *Le Monde* gazetesinden bulduğum bilgileri katarak bu çizelgeyi gerçekleştirdim. Bkz. Güzel (1975), Tablo: 78, s.375.

* İşçilerin işbaşında çalışmadan durmaları eylemi.

** İşçilerin protesto amacıyla sakallarını uzatması.
Bu tür eylemlerin grevin henüz geniş bir biçimde uygulanmadığı yıllarda yoğunlaşması dikkati çekiyor.

Ayrıntısına girmeden grevin, işverenin (V. Koç –Koç Holding–, E. Burla, E. Aktan ve bir ABD şirketi) yıllardır ödediği yılbaşı ikramiyesini ödemeyi geciktirmesinden doğduğunu ve yine işverenin sert ve tahrikçi tavrı yüzünden uzadığını belirteyim. Bu tavrı nedeniyle Erol Toy, *İmparator*'da,[7] V. Koç'un, bu grevi bilinçli olarak kışkırttığını ve bu grev aracılığıyla TBMM üyelerine, "Dikkat edin kolay bir grev kanunu ülke ekonomisini mahvedici olaylara yol açabilir" işaretini vermek istediğini

7 E. Toy, *İmparator,* (roman), 15. basım, İstanbul, 1974, s.247-261. Bu grevin ayrıntılı anlatımı için bkz. Güzel (1975), s.394-402.

söylüyor. Grev sırasında işverenin tavrı gerçekten manidardır: Grev ilanına karşın grevcilerle görüşmemekte ısrar eden işveren 9 Şubat 1963'te lokavt ilan etmiş, bunun üzerine 173 grevci işyerini işgal etmiştir. Daha sonra gelişmeler gittikçe vahimleşmiş, polis grevcilere saldırmış, birçok grevci yaralanmış ve birçoğu tutuklanmıştır.

Türk-İş grevcilerle dayanışma göstermezken, DİSK'in gelecekteki kurucuları Maden-İş ile Lastik-İş grevcilerin yardımına koşmuşlar ve bir "Dayanışma Cephesi" kurmuşlardır. Bu suretle grevcilere kısa süre içinde 100 bin TL'lik yardım toplanmıştır. Bu arada grevcilerle polisler arasında çatışma ve sürtüşmeler devam etmiş ve neticede, 2 Mart 1963'te Başbakan Yardımcısı T. Feyzioğlu ile Çalışma Bakanı B. Ecevit'in aracılığı ile bir uzlaşmaya varılmış ve 4 Mart'ta bir protokol imzalanmıştır. Buna göre, işveren a) ikramiyeleri ödemeyi; b) 20 gün içinde işten çıkarılan 13 işçiyi yeniden işe almayı; c) ve diğer işçi isteklerini makul bir süre içinde inceleyip, sonucu işçilere iletmeyi üstlenmiştir.

Bu sonuç üzerine işçiler 5 Mart'ta işbaşı yaptılar. 12 Mart'ta Sarıyer Savcısı 28 grevci hakkında dava açıp, haklarında 3 ile 5 yıl arasında hapis cezası istedi. Ancak, TİSGLK'ye eklenen geçici bir madde ile, 8 Nisan 1963'ten önce 1947 tarihli Sendikalar Kanunu ile TCK'nin 201., 258., 266., 273. maddelerine aykırı fiillerden işlenen suçlar ve bunlara verilen cezalar affedilmiştir. (Burada Kavel grevinin TİSGLK'ye doğrudan etkisi söz konusudur.) Böylece Kavel grevcileri adli takibattan kurtulmuşlardır.

2. 1963 Tarihli Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (TİSGLK)

İşçilerin 1961 ve 1963 arasındaki ısrarlı istemleri ve mücadeleleri sonucu, ayrıca 1961 Anayasası geçici 7. maddesi uyarınca "en geç iki yıl içinde" çıkarılmaları emredilmiş olan Sendikalar Kanunu (SK) ile TİSGLK 15 Temmuz 1963'te TBMM'ce kabul edilmiş, 24 Temmuz 1963'te yayımlanarak aynı gün yürürlüğe girmiştir. SK'nin irdelenmesini işçi örgütlenmesi bölümüne bırakıp, TİSGLK'ye ilişkin birkaç

gözlemimi aktarmak istiyorum.[8] Önce şu noktayı belirtmek gerekiyor: Bu yasaların çıkarılması iktidarın bir lütfu değil, işçi sınıfının yıllardan beri yaptığı savaşımların sonucudur. Nitekim işçi sınıfının en son, 1961-1963 arasında her iki yasanın çıkarılmasını sağlamak amacıyla İstanbul, Ankara, Ereğli, İzmir ve diğer kentlerdeki gösteri, yürüyüş ve mitingleriyle yine birçok ilde düzenlediği grevler, onun anayasal olarak tanınmış sendika, toplusözleşme ve grev haklarını ne denli benimsediğini, ilgili özel yasaların bir an önce çıkarılması için ne denli kararlı olduğunu, bu konularda her türlü savaşımı vermeye hazır bulunduğunu göstermesi bakımından son derece anlamlıdır. İlgili özel yasaların işçi sınıfının 1961-1963 dönemindeki (ve önceki dönemlerdeki) kararlı ve sürekli savaşımı sonucu çıkarıldıkları yadsınamaz. Dönemin olumlu siyasi, ekonomik ve toplumsal çevre koşullarının da bu oluşumda etkisi olmuştur. Bu yasalar aynı zamanda birçok yasak ve kısıtlamayı da getirerek bir yerde o günkü TBMM'nin (yasa koyucu organın) aynası da olmuştur.

TİSGLK grev hakkını sınırlayarak düzenlemiş ve birçok yasak ve kısıtlama getirmiştir. Bunları üç başlıkta şöyle sıralayabiliriz:

a) Yasa, grev hakkının kapsamını sınırlamıştır;

b) Yasa, grevin yasal sayılabilmesi için grevin amacını ve yöntemlerini (usullerini) ölçü olarak almış, bu nedenle birçok grev türünü yasaklamış; alt işçi-işveren ilişkilerinden doğan ekonomik ve toplumsal amaçlı grevleri yasal saymıştır;

c) Yasa, grev hakkının uygulanmasını çeşitli dar yöntemlere uymaya zorlamıştır.

Şimdi bu başlıkları özetle inceleyelim:

a) *Yasa, grev hakkının kapsamını sınırlamıştır:*

Yasa, 17. maddesi ile grev hakkını salt işçilere tanımış dolayısıyla memurlar bu haktan yoksun bırakılmıştır.

1961 Anayasası 47. maddesi ile grev hakkını salt işçilere tanıdığından, yasa da aynı yoldan gitmiştir. Grev hakkının kapsamını işçilerle sınırlayan hüküm, kökenini Anayasa'nın 47. maddesinden almaktadır. Böylece sayıları 800 bini bulan memur grev hakkından yoksun kalmıştır.

8 TİSGLK'nin ayrıntılı tüzel irdelenmesi için bkz. Güzel (1975), s.463-552; Güzel (1980), s.102-118.

Yasa 56. maddesinin ikinci fıkrasıyla "işçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin" grev yaptıklarında karşılaşacakları cezaları da ayrıca hükme bağlamıştır.[9]

Kapsam bakımından bu genel kısıtlamanın dışında, yasa, aşağıda belirteceğimiz gibi grev hakkını (20. maddesi ile) birçok işte ve kuruluşta çalışan işçilere de kesin olarak yasakladığından, kimi işçi kesimleri de grev hakkından yararlanamamaktadır, bu haktan yoksun bırakılmıştır. Bu da kapsam bakımından ikinci bir sınırlama olmaktadır.

Ayrıca grev kararının alınması ve ilanı, toplupazarlıkta taraf olan sendikaya tanındığı için, sendikalı olmayan işçilerin de grev hakkından yoksun oldukları bir gerçektir. Daha sonra göreceğimiz gibi, sendikasız işçilerin sayısının küçümsenemeyecek olması, bu sınırlamanın önemini vurgular. Konuya aşağıda değineceğiz.

b) *Yasa, grevin yasallığı için, onun amacını ve yöntemlerini ölçü olarak almış, birçok grev türünü yasadışı saymış ve yasaklamıştır.*

Yasa, 17. maddesinin 2. fıkrası ile yasal olan ve yasal olmayan grevi şöyle tanımlamıştır:

> "İşçilerin işverenlerle olan ilişkilerinde ekonomik ve toplumsal durumlarını korumak ve düzeltmek amacıyla ve bu yasa hükümlerine uygun olarak yapılan greve yasal grev; bu amacın dışında ve bu yasa hükümlerine uymaksızın yapılan greve yasadışı grev denilir."

Bu tanıma göre, bir grevin yasal olabilmesi için iki koşul saptanmıştır. Bunlar:

1. Amaç Koşulu: Grev, işçilerin işverenlerle olan ilişkilerinde ekonomik ve toplumsal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla yapılmış olmalı, yani grevin amacı ekonomik ve toplumsal bir konum taşımalıdır. Amacı böyle olan grevlere, "mesleki amaçlı grev" diyebiliriz.

9 Bu konuyla ilgili olarak, 657 sayılı Devlet Memurları Yasası da, "grev yasağı" başlıklı 27. maddesi ile, "devlet memurlarına" grevi yasaklamıştır.
Devlet memurları sürekli olarak toplupazarlık ve grev hakları için çeşitli mücadeleler verdiler/veriyorlar.
Günümüzde birçok ülkede memurlar grev hakkını kullanmaktadır. Örneğin Fransa'da askerler, polislerin bir kısmı, toplum polisleri, yüksek görevli devlet memurları, hava ulaşımında çalışan bazı görevliler ve cezaevi görevlileri dışındaki devlet memurlarına grev hakkı tanınmıştır. Memura grev hakkını yasaklayan Türkiye gibi ülkeler de vardır. Bu ülkelere örnek olarak, Bolivya, Brezilya, Şili ve Venezüella gösterilebilir.

2. Yöntem (Yasanın Koyduğu Yöntemlere Uyma) Koşulu: Grev yasa hükümlerine uygun olarak başlatılmış, yönetilmiş ve sonuçlandırılmış olmalıdır. Yasanın bu bakımdan getirdiği hükümler başlı başına bir kısıtlamalar demeti oluşturduğundan, bunları üçüncü başlık altında inceleyeceğiz.

Belirttiğimiz bu iki koşuldan birine uymayan grevler, yasadışı sayılmıştır. Amaç koşuluna uymadıkları için siyasal grevler ve dayanışma grevleriyle genel grevin yasaklanmış oldukları kabul edilmektedir. Siyasal greve ilişkin olarak, yasa 55. maddesi ile hapis ve ağır para cezaları öngörmüştür. Gene 54. maddeye göre genel olarak tüm yasadışı grevlere ilişkin hapis ve ağır para cezaları öngörmüştür.

Amaç bakımından bu grev türlerinin yasadışı sayılmasından başka, yasal grev uygulaması için aşağıda göreceğimiz öyle koşullar ileri sürülmüştür ki, salt "klasik grev" (bütün işçilerin ya da önemli bir işçi kümesinin aynı anda ve birlikte işi bırakmaları veya işe gitmemeleri) diyebileceğimiz grev türü dışında kalan "dönen grevler"le "kısa ve tekrarlanan grevler"in yasal olarak yapılması olanaksızlaşmıştır. Yasa, "verimi düşürmek için toplu hareket" başlıklı 58. maddesi ile "verim grevi"ni de yasaklamış, hapis ve ağır para cezaları ile cezalandırmıştır.

Yasa, "grev halinde işyerinden ayrılma zorunluğu" başlıklı 24. maddesi ile "işyeri işgalli grevleri" de yasaklamış; 60. maddesiyle de, işgal durumunda uygulanacak cezaları belirtmiştir.

Burada biçim bakımından ilginç bir noktayı belirtmek istiyoruz: Bütün Batı ülkelerinin yasalarından farklı olarak, TİSGLK'miz son maddelerinde neredeyse iş tüzesine (hukukuna) ilişkin küçük bir ceza yasası oluşturacak biçimde grev uygulamasına bağlı ceza hükümleri içermektedir. Ve bu günümüzde yeni bir hukuk dalının, sosyal ceza hukukunun oluşmasında etkili olmuştur.

c) *Yasa, grev hakkının uygulanmasını çeşitli dar yöntemlere uymaya zorlamıştır:*

Yukarıda belirttiğimiz gibi, yasa 17. maddesi ile, bir grevin yasal sayılabilmesi için grevin yasa hükümlerine uygun olmasını istemektedir. Bu, birçok koşulun belli sıra içinde izlenmesi zorunluluğu sonucunu doğurmaktadır ki, grev uygulamasının etkinliğini –özellikle

birçok durumda grevin başarılı olması için birdenbirelik ve görünmezlik gerekli olduğundan–, büyük ölçüde azaltmakta, çok kez grevin amacına ulaşmasını engellemektedir.

Yasanın, grevlerin yöntem bakımından uymasını istediği koşullar şunlardır:

aa) *İşçi ve işveren ilişkilerinde bir uyuşmazlığın varlığı:* İşçi ve işveren arasında çıkabilecek uyuşmazlıkları, konumuz bakımından, *çıkar ve hak uyuşmazlıkları* diye ikiye ayırabiliriz. Grevin yasal olabilmesi için, kökenini, çıkar ya da hak uyuşmazlığından almış olması zorunluluğu ilk koşuldur. Bu, şu demektir: İşçi ve işveren örgütleri ya toplupazarlıkta anlaşamamış yani toplu iş sözleşmesi imzalayamamış ya da işveren veya işveren örgütü mevzuat veya toplu iş sözleşmesi ile işçiye veya işçi örgütüne sağlanmış olan hakları yerine getirmemiş ya da bozmuş olmalı.

Bu koşul nedeniyle, uygulamada, grevlerin büyük çoğunluğu, toplupazarlıklardaki anlaşmazlık sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu, Almanya ve ABD'de de görülen bir olgudur. 1963 tarihli TİSGLK'nin, 1954'te Landrum-Griffin Yasası ile değiştirilmiş; 1947 tarihli Taft-Hartley (İş İlişkileri) Yasasından esinlendiği bu koşutlukla doğrulanmaktadır. Genel olarak kabul edildiği gibi, toplumsal yasalar ekonomik yaşamın bir alt ürünü olduğundan ve ekonomimizin de önemli ölçüde ABD ve Batı Almanya etkisinde olduğunu bildiğimizden, yasalardaki koşutluğun nedeni daha iyi anlaşılır.

Grevlerin büyük çoğunluğu çıkar uyuşmazlığı sonucu ortaya çıktığı için, hak uyuşmazlığı sonucu greve gidilebilmesi için, yasaca istenen ve 19. maddesinde belirtilen koşulları bir kenara bırakıp, *çıkar uyuşmazlıklarında istenen koşulları ayrıntılarına girmeksizin şöyle sıralayabiliriz:*

bb) *Uyuşmazlığın barışçı yollarla çözülmesi için yasada öngörülen yöntemlerin denenmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmış olması (m.19/1):* İşçi ve işveren toplupazarlık görüşmeleri sonucu aralarındaki uyuşmazlığı çözemeyince, uyuşmazlığı yasada belirtildiği gibi zorunlu uzlaştırma safhasına sokmak sorumluluğundadırlar. Bu safha haftalarca sürebilmektedir. Bu süre içinde, işveren, türlü önlemler alıp, grev olasılığına karşı kendini hazırlayarak, grev uygulamasının etkinliğini geniş ölçüde azaltmaktadır.

Ülkemizde toplupazarlık görüşmelerinin alışılmışın üstünde uzun sürmesi, görüşmelerde çözüm sağlanamazsa zorunlu uzlaştırma evresine geçilmesi ve bunda da başarısız bir sonuç alınması durumunda üst işçi ve işveren örgütlerinin uyuşmazlığı bir de kendi aralarında görüşmeleri, grevin işçiler için en uygun zamanda başlatılabilmesi olanağını azaltmakta, dahası bu olanağı tümüyle yok etmektedir. Grevin başarısının, başlatıldığı zamana çok kez yakından bağlı olduğu düşünülürse, uzun yasal işlemlerin grevin başarı şansını azalttığını ve amacına ulaşmasını engellediğini söyleyebiliriz.

cc) *Grev kararının yetkili sendika tarafından alınmış olması (m.23/1):* 1963 tarihli TİSGLK bu konuda, Amerikan ve Alman iş tüzesindeki organik anlayıştan esinlenmiştir. Bilindiği gibi, bu anlayışa göre yasal grev, ancak yetkili sendika tarafından başlatılmış, örgütlenmiş, yönetilmiş ve sonuçlandırılmış olan grevdir.

Uygulamada, sadece yetkili sendikaların ilan edip, yürüttükleri grevler yasal sayılmıştır. Bu uygulama grev hakkının kapsamını daha çok daraltmaya yaramıştır. Çünkü böylece Anayasa ile "işçilere" tanınan grev hakkı, uygulamada sadece toplupazarlık yapma yetkisine sahip sendikaların tekeline teslim edilmiştir. Türkiye'de sendikasız işçi sayısının azımsanamayacak kadar çok olması sonucu, binlerce işçi Anayasaca tanınmış grev haklarından yoksun bırakılmışlardır. Dahası, birçok durumda sarı sendikaların toplupazarlık görüşmelerini işverenle anlaşarak uzattıkları ve bunun üzerine işçilerin kendiliklerinden greve gitmek zorunda kaldıkları ve bu yüzden cezalandırıldıkları göz önüne alınırsa, grev hakkının uygulamada sendikaların tekeline verilmesinin haksızlığı daha belirginleşecektir.

dd) *Grev kararının altı işgünü içinde işverene ve Bölge Çalışma Müdürlüğüne yazılı olarak bildirilmiş ve grevin kapsamına giren işyerinde ilan edilmiş olması (m.23/1 ve 3):*

ee) *Grev kararının işverene bildirilmesinden sonra altı iş gününün geçmiş olması (m.23/1):* Yukarıda ve burada söz konusu olan altışar işgünlük önbildirim koşulları, alınmış grev kararının uygulanmasını en az yedi işgünü en çok 12 işgünü geciktirmeye yöneliktir. Amaç "uyuşmazlığa çözüm yollarını en son umar olan greve başvurmadan önce yeniden bir kez daha aramaktır" diyenler olabilir. Ancak önbildirim koşullu

grev uygulamasını biraz daha geciktirerek işverenin grevin etkisini azaltıcı önlemleri almasını sağlamaktadır. Uyuşmazlığa kimi kez aylarca süren toplupazarlıklarda ve daha sonra uzlaştırma safhasında çözüm bulunamamışsa, önbildirimin sağlayacağı 7-12 gün içinde çözüm bulunacağını sanmak hayaldir. Önbildirimin sağladığı 7-12 gün içinde çözüm bulunmuş uyuşmazlıklar vardır ama, bunlar genellemede dikkate alınamayacak kadar azdır. Bu nedenle, önbildirim koşulunda grev uygulamasını geciktirmek, işverenin grevin etkilerini azaltacak önlemleri almasını sağlamak, yani grevin amacına ulaşmasını önlemek nitelikleri daha ağır basmaktadır.

ff) *Grev oylamasının grev kararının uygulanmasına engel olmaması (m.22):* İşyerinde çalışan işçilerin üçte biri, grev ilanının işyerinde asılmasından başlayarak altı işgünü içinde yazılı olarak isterlerse, o işyerinde grev oylaması yapılır. Oylamada işçilerin salt çoğunluğu grevin uygulanmamasına karar verirse, o işyerinde grev uygulanmaz. Bu koşul, başlı başına, grev hakkına getirilmiş önemli bir kısıtlamadır.[10] Benzer bir hüküm FAC iş hukukunda da bulunuyor.

gg) *Grev yasaklarının bulunmaması:* Yasa, "grev yasakları" başlıklı 20. maddesi ile, grevin bazı durumlarda, işlerde ve kuruluşlarda yasak olduğunu belirtmiştir. Bu yasaklara kısaca değinmek istiyoruz:

10 Grev oylamasını düzenleyen bu maddeye göre, işçilerin üçte biri oylama isteyebilecek ve salt çoğunluk olumsuz oy verirse grev hakkı düşecektir. Bu, grev oylamasının istenmesi ve oylama günü arasında geçecek altı işgünü içinde kararsız işçilerin etkilenmesine yeşil ışık yakan bir kuraldır. Daha ilginci, toplupazarlıkta yetkili sendikanın saptanmasında oylama (referandum) ya da "irade beyanı"na, böyle bir uygulamanın "işyerine siyaset sokacağını" ileri sürerek kesinkes karşı çıkan bazı işçi örgütleri ile işveren ve işveren örgütlerinin grev oylaması için olumlu tavır takınmalarıdır. Yasa koyucunun grevi önlemek için grev oylaması yöntemini düşünüp yasaya koydurturken toplupazarlıkta yetki uyuşmazlığının çözümünde aynı yolu seçmemiş olması ise bir başka ilginç noktadır. Hele yasamızı etkileyen ABD mevzuatında, toplupazarlıkta yetki uyuşmazlığının çözümü için oylama yönteminin varlığına karşın, yasa koyucunun bu yöntemi benimsememesi, toplupazarlıkta yetki uyuşmazlığı olmayacağını düşünmüş olabileceği ve 1963'lerde sendikaların DİSK ve Türk-İş gibi iki ayrı konfederasyonda toplanmış olmaları ile açıklanabilir mi? O günkü koşullarda yapılan seçimin nedenleri ne olursa olsun, günümüzde, önceki yılların olay ve uygulamalarını göz önüne alırsak, yetki uyuşmazlığının çözümünde "oylama" yönteminin benimsenmesine karşı çıkışların anlamsız olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz.
1978'de CHP-Bağımsızlar Hükümetinin Çalışma Bakanlığı'nca hazırlanan yasa tasarısı taslağında "grev oylaması" uygulamasının kaldırılacağının yer alması, grev hakkına getirilmiş bir kısıtlamanın kaldırılacak olması bakımından olumluydu. Ancak bu tasarı kesinleşemeden hükümet iktidardan ayrılmıştır.

Grevin yasak olduğu durumlar: aa) Savaş; bb) genel veya kısmi seferberlik; cc) felaket; dd) sıkıyönetim durumlarında; ee) toplu iş sözleşmesi süresi içinde (hak uyuşmazlığı sonucu grev ilanı hakkı saklı kalmak koşuluyla); ff) özel hakeme başvurulması ve esas hakkındaki hükmün mahkemece tebliği durumunda grev geçici olarak yasaktır. Buna, grev hakkı bu durumlarda "askıya alınmıştır" da denilebilir. Söz konusu durumlar sona erince, grev yasağı da son bulmuş olacaktır.

Grevin yasak olduğu işler ve kuruluşlar: Aşağıda sayacağımız işler ve kuruluşlarda grev hakkı kesin olarak yasaklanmıştır.

aa) Sağlık;

bb) Can ve mal kurtarma;

cc) Su, elektrik ve havagazı üretim ve dağıtım;

dd) Noterlik işlerinde;

ee) Deniz, hava ve kara ulaştırma araçlarında;

ff) Eğitim ve öğretim kurumlarında, çocuk bakımı işlerinde;

gg) Milli Savunma Bakanlığınca ve İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı'nca doğrudan işletilen işyerlerinde (bu işyerlerinde grev hakkı aslında kesinkes yasak edilmemiş sayılabilir; ama 20. maddenin 11. bendinde öngörülen yöntem adı geçen işyerlerinde grevi neredeyse olanaksızlaştırdığından, grev yasaklanmış gibidir).

Sağlık, can ve mal kurtarma işlerinde grevin yasaklanması birtakım koşullar altında belki haklı gösterilebilir ama, diğer işler veya kuruluşlardaki yasaklar için aynı şey söylenemez.

Grev hakkının yukarıda saydığımız durum, iş ve kuruluşlarda yasaklanması, bu hakka vurulmuş önemli bir darbedir. Çünkü bu yasaklar, grev hakkını kapsam bakımından önemli ölçüde kısıtlamaktadır.

Bir grev hareketinin yasal olması için yukarıdaki durumlarda, işlerde ya da kuruluşlarda ilan edilmemesi zorunludur. Yukarıdaki durumlar içinde bulunan işyerinde çalışan işçilerin grev hakkı askıdadır. Yukarıdaki işler ve kuruluşlarda çalışan işçilerin grev hakkı ellerinden alınmıştır. Bunlar önemli kısıtlamalardır.

Önemli ve işçi yoğunluğu olan 12 ilde 12 Mart sonrası ilan edilen sıkıyönetim, bir süre sonra Doğu Anadolu'da yer sarsıntısı sonucu ilan edilen yıkınç (felaket) durumuyla birleşince, grev hakkı tüm ülkede neredeyse askıya alınmıştı. Diyeceğimiz şu ki, grev hakkı bu kısıtlamalar ile bir anlamda ipotek altına alınmıştır.

hh) *Grevin Bakanlar Kurulu tarafından ertelenmemiş olması:* Yasa 21. maddesi ile, Bakanlar Kurulu'nun grev kararlarını ve başlamış grevleri "ülke sağlığını veya ulusal güvenliği bozucu" nitelikte bulursa önce 30, sonra 60, yani toplam olarak doksan gün erteleyebileceğini öngörmüştür.

Buna benzer bir hükme ABD iş tüzesinde rastlıyoruz. Taft-Hartley Yasası'nın "Ulusal Bunalım Durumları" başlıklı 206. ve 210. maddeleri, "ulusal sağlık ve ulusal güvenliği" tehlikeye koyacak grevlerin ABD Başkanınca 80 gün ertelenmesini öngörmüştür. Bu hüküm de, Türkiye ve ABD iş tüzeleri arasındaki bir başka koşutluğu göstermesi bakımından ilginçtir.

Bu yetkiye dayanarak ülkemizde hükümetler sık sık grev kararlarını ve uygulamalarını ertelemişlerdir. Gerek "ulusal güvenliği ve ülke sağlığını bozucu" kavramının isteğe göre geniş şekilde yorumlanmaya elverişli olması, gerekse tutucu hükümetlerin her türlü grev hareketini önlemek istemeleri nedeniyle, bu yetki, grev hakkının uygulanmasını geniş ölçüde önleyici, grev hakkının özünü zedeleyici, üstelik anlamsızlaştırıcı bir duruma gelmiştir.

ıı) *Yasa, 25. maddesi ile, yasal grev uygulaması sırasında bazı işçilerin greve katılmayacaklarını belirtmiştir.* Bu hükmün konulmasındaki amaç, ilgili maddenin (a) ve (b) bentlerinde şöyle açıklanmıştır.

> "a) Niteliği bakımından sürekli olmasında teknik zorunluk bulunan işlerde işin devamlılığını;
>
> "b) İşyerinin güvenliğinin, makine ve demirbaşlarının, hammadde, yarı mamul ve mamul maddelerinin bozulmamasını; sağlayacak sayıda işçi, greve katılamaz..."

Burada işverenin yapması gerekli işlerle, alması gerekli önlemler, bir oranda işçilere yüklenmiş ve grevin işverenin işlerini belli bir süre için aksatıp, onu anlaşmaya yöneltmek amacı zedelenmiştir. Dolayısıyla grevin başarıya ulaşma şansı biraz daha azaltılmıştır.

Bu madde ile getirilen hükümde daha ilginç olan, greve katılamayacak işçilerin saptanmasında işverenin önemli yetkisinin olması ve "kesin zorunluluk durumunda" işverenin Bölge Çalışma Müdürlüğünün yazılı izni

ile, sözü edilen işlerin yerine getirilebilmesi için işçi alabilmesidir. Burada da grevin etkin olmasına ne denli bir engel getirildiği ortadadır. Dahası 61. madde ile, greve katılamayacak işçilerin grev sırasında "geçerli bir özürü olmaksızın" çalışmamak istemeleri sonucu karşılaşacakları cezalar öngörülmüştür.

jj) Yukarıdan beri sıraladığımız kısıtlamalara eklenecek son bir nokta daha vardır. Bu da, *1961 Anayasası'nca anayasal hak olarak tanınmayan lokavtın 1963 tarihli TİSGLK ile, özellikle Batı Alman iş öğretisinin etkisi doğrultusunda grev hakkını "dengeleyen" bir hak olarak düzenlenmiş olmasıdır.* Uygulamada işverenlerin lokavtı sık sık grev hakkını engellemek amacıyla kullandıklarını biliyoruz.

Saydığım kısıtlama ve yasaklar, yeri geldiğinde belirttiğim gibi; grev hakkının özüne dokunmakta, uygulanmasını önemli ölçüde güçleştirmekte, amacına ulaşmasını önlemekte ve etkisini azaltmaktadır. Yine bu kısıtlama ve yasaklar ile TİSGLK, Anayasa ile tüm işçilere tanınmış grev hakkını kapsam bakımından da sınırlamış ve onu sadece sendikalı işçilerin tekeline bırakmıştır. Aynı yasa, öngördüğü dar yöntemlerle sadece klasik grev yapılmasına olanak vermiş; işverene grevin etkinliğini önleyici önlemler alabilmesi için zaman ve araçlar sağlamıştır. Böylece grevin yaratıcı ve coşkulu bir şenlik, bir "okul" olması önlenmek, herkesin rolünün ve yapacaklarının önemli bir oranda önceden belirtildiği bir "oyun" durumuna getirilmek istenmiştir. Ayrıca bu düzenleme grevin sık sık uygulanmasını engellemeyi ve uygulamaların başarı şansını azaltmayı da amaçlamıştır. Ancak bu durum işçilerin bir kez grevi başlattıktan sonra, başarıya ulaşmak için eylemlerini haftalar ve hatta aylarca sürdürmelerine yol açmaktadır. Genel bir yaklaşımla, grev hakkının düzenlenmesindeki dar kalıpların grevin kısa sürede etkili olmasını imkânsız kıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca kısa sürede ve az maliyetle başarılı olma şansı daha yüksek olan grev türleri de yasaklanmıştır.

1963-1971 dönemi grevlerini inceleyerek, uygulamada işlerin nasıl geliştiğini birlikte görelim.

Çizelge: 18

Çalışma Bakanlığı'na Göre 1963-1971 Grevleri

	Toplam	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
A	569	8	83	46	42	100	54	86	72	78
B	93 037	1 514	6 640	6 593	11 414	9 463	5 179	20 162	21 156	10 918
C	2 563 863	19 739	238 261	336 836	430 104	344 112	175 286	323 220	220 189	476 116
B/A	163,50	189,25	80,00	143,32	271,76	94,63	95,90	234,44	293,83	139,94
C/B	27,55	13,03	35,88	51,08	37,68	36,86	33,84	16,03	10,40	43,61
C/A	4505,91	2467,30	2780,60	7322,50	10240,50	3441,12	3246,03	3758,37	3058,18	6104,05

Kaynak: TC Çalışma Bakanlığı *Çalışma Dergisi,* No: 4, 1972, s.191.
A: Grev sayısı; B: Grevci sayısı; C: Grevde kaybolan işgünü; B/A: Bir greve ortalama katılım; C/B: Grevci başına ortalama grev süresi (işgünü olarak); C/A: Grev başına kaybolan işgünü.

Çizelge: 19

Uluslararası Çalışma Örgütü'ne Göre 1963-1971 Grevleri

	Toplam	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
A	603	8	73	43	36	100	54	81	112	96
B	85 700	700	6 900	6 500	9 900	9 400	5 200	15 100	21 100	10 900
C	2 381 400	20 300	216 200	304 900	333 600	344 400	176 400	267 800	241 200	478 400
B/A	142,12	89	95	152	276	95	96	185	188	113
C/B	27,78	29	31	46	34	36	34	17	11	43
C/A	3 949,25	2,574	2,962	7,091	9,267	3,445	3,267	3,307	2,154	4,953

Kaynak: Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) İstatistikleri (1963'ten 1973'e).

3. 1963-1971 Dönemi Grevlerinin Genel Değerlendirmesi

a) Genel Görüntü:

Çizelge: 18'de görüldüğü gibi, dokuz yıllık bu dönemde 569 greve 93 037 işçi katılmış ve 2 563 863 işgünü yitirilmiştir. Çalışma Bakanlığı'nın bu verilerine karşılık Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (UÇÖ) rakamlarına göre, 603 greve 85 700 işçi katılmış ve bu grevlerde 2 381 400 işgünü yitirilmiştir.[11] (Bkz. *Çizelge: 19*)

Bu çizelgeler sayesinde, Türkiye'de bu dönem grevlerine ilişkin genel eğilimleri şu biçimde saptayabiliriz:

a) Türkiye'de diğer ülkelerle kıyaslanınca çok az sayıda grev düzenlenmektedir; b) Buna karşılık grevci başına ortalama grev süresi (C/B) Türkiye'de oldukça yüksektir. Aynı dönem için Fransa'ya oranla on veya yirmi kat yükseklik söz konusudur. Fransa'da bu ortalama 5,22 ile en yüksek olarak 1963'te saptanmış olup, genel olarak 2,45 ile 1,35 arasındadır;[12] c) Grev başına yitirilen işgünü (C/A) Türkiye'de çok yüksektir. Aynı dönem için Fransa'yla karşılaştırma yaparsak, orada en yüksek rakama 2 510 ile 1963'te varılmış olup, bu rakam diğer yıllarda 520 ile 1 470 arasındadır. Fransa'da 1968 Mayıs, Haziran aylarını karşılaştırmada göz önüne almıyorum. Çünkü o olaylar bir eğilimden çok bir istisnayı temsil

11 Gerek Çalışma Bakanlığı'nın gerekse UÇÖ'nün rakamları gerçekleri tümüyle yansıtmamaktadır. Zira bu rakamlar "yasadışı" grevlerle bir işgününden daha az süreli grevleri kapsamamaktadır. Örneğin bu resmi veriler 1965 ve 1968'de Zonguldak Kömür Havzasındaki grevlerle, 15-16 Haziran 1970'te İstanbul, İzmir ve Ankara'daki grevleri "yasadışı" oldukları için dikkate almamıştır. Bir karşılaştırma yapmak amacıyla 1964, 1965 ve 1966 yılları için bu konuda bizzat yaptığım aşağıdaki hesapları Çalışma Bakanlığı ve UÇÖ'nünkilerle yan yana koyarsak, aradaki farkın epeyce olduğu anlaşılacaktır:

Yıllar	1964	1965	1966
A	88	45	42
B	9 499	12 044	20 768
C	1 850 761	1 189 754	1 208 490

Kaynak: Güzel (1975): Tablo: 112, s.589; Tablo 127, s.623 ve Tablo: 130, s.634.

Bununla birlikte bütün dönem için bizzat hesaplamalar yapma olanağından yoksun olduğumuzdan Çalışma Bakanlığı ile UÇÖ'nün rakamlarını kullanmak zorunda kalıyoruz. Ayrıca bu rakamlar diğer ülkelerle karşılaştırma yapmamızda da kolaylık yaratmaktadır.

12 Bkz. M. Durand ve Y. Harf: "Panorama statistique des grèves", *Sociologie du Travail*, 1973, No: 4, s.356-375.

etmektedir; d) Türkiye'de az sayıda greve az sayıda işçinin katıldığını, ancak grevlerin çok uzun sürdüğü sonucunu çıkarabiliriz. Bunun böyle olmasının en birincil nedeni 1963'te yürürlüğe konulan TİSGLK hükümleridir. Bunun yanında işverenlerin uzlaşmaz tavırları ile bazı uzun grevlerin bazı işkollarında ölü sezonlara denk düşürülerek işletmenin stoklarını eritmeye yaradığı için özellikle işverenlerce kışkırtılması ve/veya işveren yanlısı sendikalarca düzenlenmesi de belirleyici roller oynamaktadır; e) Nihayet yine tüzel düzenlemeden gelen bir özellik, Türkiye'deki grevlerin tümüne yakınının yeni bir toplu iş sözleşmesi için yapılan görüşmelerde uyuşmazlığa düşülmesi sonucu, yani öğretide söylendiği biçimiyle menfaat (çıkar) uyuşmazlığı sonucu başvurulmasıdır.

b) *Grevlerin işkollarına göre dağılımını Çizelge: 20*'de görüyoruz. Dokuz yıllık dönemde grevlerden en çok etkilenen işkolu 200 grevle (yüzde 35,21) *Gıda Sanayiidir.* Onu 42 grevle (yüzde 7,39) *Genel İşler* ve 34 grevle (yüzde 5,96) *Yapı Malzemeleri* işkolları izlemektedir. Bu arada önceki dönemlerde rastlamadığımız (Zira o işkollarında yoğun bir faaliyet yoktu) *Petrol* gibi bir işkolunun 19 grevden etkilendiğini saptıyoruz. Bu işkolunda yabancı sermayenin ağırlıklı olması grev sayısının yüksekliğini açıklayan bir etkendir. Ayrıca, birazdan göreceğimiz gibi, bu işkolunda 9 grev kararı veya uygulaması da hükümetçe ertelenmiştir. 1908, 1909-1915 ve 1919-1936 dönemlerinde grevlerden en çok etkilenen demiryolları taşımacılığı ise, grevleri unutmuş gibidir (1 grev, yüzde 0,16). Bunun belirleyici nedeni, bu işkolunun 1930'lardan beri devlet tekelinde olması ve son yıllardaki bazı grev kararlarının da hükümetçe ertelenmesidir.

Bu arada her işkolunda kaybedilen işgünü sayısını bilememize karşın Çalışma Bakanlığı'nın bir verisine dayanarak *Dokuma* işkolunun 511 348 yitik işgünü ile başta geldiğini biliyoruz. Bu işkolunda toplupazarlık ve grevlerin özellikle sert olması, ihracata yönelik üretim yaptıkları için uluslararası rekabette yerlerini kaybetmekten korkarak ücret artışlarına karşı en olumsuz tavırlar takınan ve en örgütlü özel kesim işverenlerinin bulunması, grevlerin uzun sürmesinde önemli rol oynamaktadır. Aynı bağlamda, bu işkolunda ölü sezonda işçiye ücret ödemekten kurtulmak amacıyla işverenlerin zaman zaman grev kışkırttıkları da anımsanmalıdır.

Çizelge: 20

1963-1971 Grevlerinin İşkollarına ve Sektörlere Göre Dağılımı

İşkolu	1963		1964		1965		1966		1967		1968		1969		1970		1971		Toplam	Yüzde
	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu		
Tarım	-	-	-	-	1	-	-	-	1	1	1	-	-	1	1	1	-	5	12	2,11
Madencilik	-	-	-	-	1	-	3	-	2	-	2	-	2	2	1	-	2	1	16	2,81
Petrol	1	-	-	-	-	-	-	-	-	7	-	-	-	-	1	-	10	-	19	3,34
Gıda	1	-	46	-	9	-	6	-	30	-	27	-	30	-	29	-	22	-	200	35,21
Şeker	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	0,16
Dokuma	-	-	8	-	2	1	-	-	2	-	-	-	5	6	3	2	-	1	30	5,28
Deri	-	-	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	1,05
Ağaç	-	-	4	-	9	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14	2,46
Basın	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	3	0,51
Kauçuk	3	-	2	-	1	-	-	-	1	-	1	-	1	-	1	-	3	-	20	3,52
Kimya	-	-	-	-	2	-	1	-	3	-	-	-	1	-	3	-	4	-	14	2,46
Yapı Malzemeleri	-	-	1	-	2	-	15	-	2	5	1	-	2	-	1	-	-	5	34	5,96
Cam	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2	-	-	-	1	1	5	0,88
Metal	-	-	7	-	-	-	-	-	5	-	1	-	2	-	1	-	5	-	21	3,69
İnşaat	-	-	4	-	2	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	9	1,58
Enerji	-	-	-	-	1	-	-	2	-	4	1	1	-	2	-	14	-	1	26	4,57
Büro, Ticaret	-	-	-	-	-	-	1	-	1	1	3	1	4	-	2	2	1	1	17	2,99
Banka, Sigorta	-	-	2	-	2	-	-	-	-	16	-	-	-	-	-	-	-	-	20	3,52
Kara Taşımacılığı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	1	-	1	-	4	0,70
Demiryolu Taşımacılığı	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,16
Deniz Taşımacılığı	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	3	1	-	3	-	2	10	1,76
Hava Taşımacılığı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	1	-	3	0,51
Haberleşme	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	1	4	0,70
Otelcilik	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	7	-	7	-	1	1	2	-	21	3,69
Güzel Sanatlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	0,16
Savaş Sanayii	-	-	1	1	1	-	1	1	1	-	-	-	6	-	-	-	-	-	12	2,11
Gazetecilik	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	4	0,70
Genel İşler	-	1	-	7	-	3	-	1	-	13	-	7	-	2	-	2	-	6	42	7,39
Toplam	7	1	75	8	40	6	38*	6	52	48	45	9	67	19	46	26	54	24	569	100,00

Kaynak: TC Çalışma Bakanlığı *Çalışma Dergisi*, No. 4, 1972.
29 olmalı. (Y.N.)

Çalışma Bakanlığı rakamlarına göre *işletme düzeyinde greve katılım oranı* oldukça yüksektir. Bu oran yüzde 65 ile en az *petrol işkolunda* ve yüzde 100 ile en çok *güzel sanatlar işkolunda* olup, genel olarak yüzde 85 ile yüzde 91 arasındadır. Katılım oranının yüksekliği, Türkiye'deki grevlerin çoğunun klasik grev biçiminde örgütlenmelerinden kaynaklanmaktadır. Daha önce belirttiğim gibi, 1963 tarihli TİSGLK kısa süreli ve az sayıda işçinin katılımıyla yapılabilecek "dönen grevleri", "kısa ve tekrarlanan grevleri" ve "verim grevini" yasaklayıp, sadece klasik grev türünü serbest bıraktığı için, Türkiye'de yasal bir grev, ancak ilgili işletmedeki işçilerin çoğunluğunun topluca ve birlikte katılımı ile gerçekleştirilebilmektedir. (Grev oylaması azınlık bir grup işçinin greve gitmesini önlemek için ayrıca öngörülmüş bir hüküm ve önlemdir.) Bu tür bir grevin işçiler, işçi sendikaları ve ülke ekonomisi için maliyeti çok yüksektir. Yasa koyucu azınlık bir grup işçinin greve gitmesini, grev eyleminin sık sık kullanılmasını önlemek amacıyla birçok önlem öngörmüştür. Ama, uygulamada yasal çerçevenin zorlaması sonucu grevlere işletmedeki işçilerin çoğunluğunun katılımı kaçınılmaz olmuş ve bu da yitirilen işgünü sayısını, bir greve ortalama katılımı, grevci başına ortalama grev

Çizelge: 21

1963-1971 Grevlerinin Sektörlere Göre Dağılımı

		Özel Sektör	Kamu Sektörü	Toplam
A: Grev Sayısı	Mutlak	422	147	569
	Yüzde	74,2	25,8	100
B: Grevci Sayısı	Mutlak	43 397	49 640	93 037
	Yüzde	46,6	53,4	100
C: Grevde Yitirilen İşgünü	Mutlak	1 811 018	752 845	2 563 863
	Yüzde	70,6	29,4	100
B/A		102,83	337,68	
C/B		41,73	15,16	
C/A		4219,50	5121,3	

Kaynak: *Çizelge: 20*'deki veriler.

süresini ve nihayet grev başına kaybolan işgününü artırmıştır. Sonuçta tüm bu oluşumlar, grevlerin, işçiler, sendikaları ve ülke ekonomisi açısından oldukça masraflı olmalarına yol açmıştır.

c) *Grevlerin kamu ve özel sektörlere göre dağılımını, Çizelge: 20* ve *21*'den izleyebiliriz.

Bu iki çizelgeden şu sonuçları çıkarabiliriz:

a) 569 grevin sayıca büyük çoğunluğu yani 422'si özel sektörde düzenlenmiştir (yüzde 74,2'si); b) Grevci sayısı kamu sektöründe biraz daha yüksektir (yüzde 53,4). Bu, kamu sektörü işletmelerinin daha geniş hacimli olmaları, daha çok sayıda işçi çalıştırmalarıyla ilgilidir. Yine bu nedenle kamu sektöründe bir greve ortalama katılım (B/A) özel sektörden daha yüksektir. (102,83'e karşı 337,68.) Aynı nedenle grev başına kaybolan işgünü (C/A) de kamu sektöründe daha yüksektir; c) Grevde yitirilen işgünlerinin yüzde 70,6'sı özel sektördedir; d) Grevci başına işgünü olarak ortalama grev süresi (C/B) özel sektörde (41,73) kamu sektöründen (15,16) daha yüksektir. Bu olgu, özel sektörde grevlerin daha uzun süreliliğini göstermektedir. Bunun birçok nedeni arasında özel sektör işverenlerinin uzlaşmaz, sendika ve grevlere karşı sert tavırları anımsanmalıdır; e) Yıllara göre dağılımına baktığımızda (*Çizelge: 20*) özel sektörün her yıl en çok grevin düzenlendiği alan olduğunu görüyoruz. 1967'de iki sektör neredeyse dengededir. (Özel sektörde 52, kamu sektöründe 48), diğer yıllarda aradaki fark önemlidir. Grevlerin bu sayıca çokluğu özel sektör işverenlerinin grevlerle ilgili olarak sık sık basın yayın organlarında söz almalarına ve kamuoyunu grevlere karşı oluşturmalarına pek çok fırsat sağlamıştır.

d) Grevlerin çalışma bölgelerine göre dağılımı: Bu açıdan İstanbul bölgesiyle Adana bölgesinin başta geldiğini haritamıza bir bakışta saptayabiliriz. (Bkz. Grevlerin çalışma bölgelerine göre dağılımı haritası.)

Çizelge: 22'de bu dağılıma daha yakından bakınca, İstanbul bölgesinin 103 grevle (yüzde 18,10) başta geldiğini ve onu Adana bölgesinin 102 grevle (yüzde 17,92), Balıkesir bölgesinin 52 grevle (yüzde 9,13), İzmir bölgesinin 41 grevle (yüzde 7,20) ve Ankara bölgesinin 35 grevle (yüzde 6,15) izlediğini görüyoruz. Adana bölgesi dışında kalanların Türkiye'nin en çok sanayileşmiş ve en çok işçi nüfusuna sahip İstanbul-İzmir-Ankara üçgeni içinde bulunduğunu saptıyoruz. Bu bağlamda Güneydoğu Anadolu'da Gaziantep, Malatya ve Diyarbakır bölgelerinin, ama özellikle birincinin işçi

eylemleri bakımından önemli merkezler haline geldiklerini de vurgulamak gerekir. Karadeniz'de ise Samsun ve Trabzon bölgeleri de benzer bir dönüşüm içindedirler.

Çalışma Bakanlığı rakamlarına göre İstanbul bölgesindeki grevlerde 826 982 işgünü (yüzde 32,25), Adana bölgesindekilerde (yüzde 8,89) yitirilmiştir. Burada da İstanbul bölgesinin üstünlüğü ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin en çok sanayileşmiş ve yoğun işçi nüfusuna sahip bu bölgesinin işçi eylemlerinden en çok etkilenen olması da doğal karşılanmalıdır. 52 grevle üçüncü sırada gelen Balıkesir bölgesinde 58 069 işgünü (yüzde 2,26) yitirilmiştir. Bu rakam çok sayıda grevin her zaman ve her yerde çok sayıda yitik işgününü birlikte getirmeyebileceğini göstermesi nedeniyle anlamlıdır.

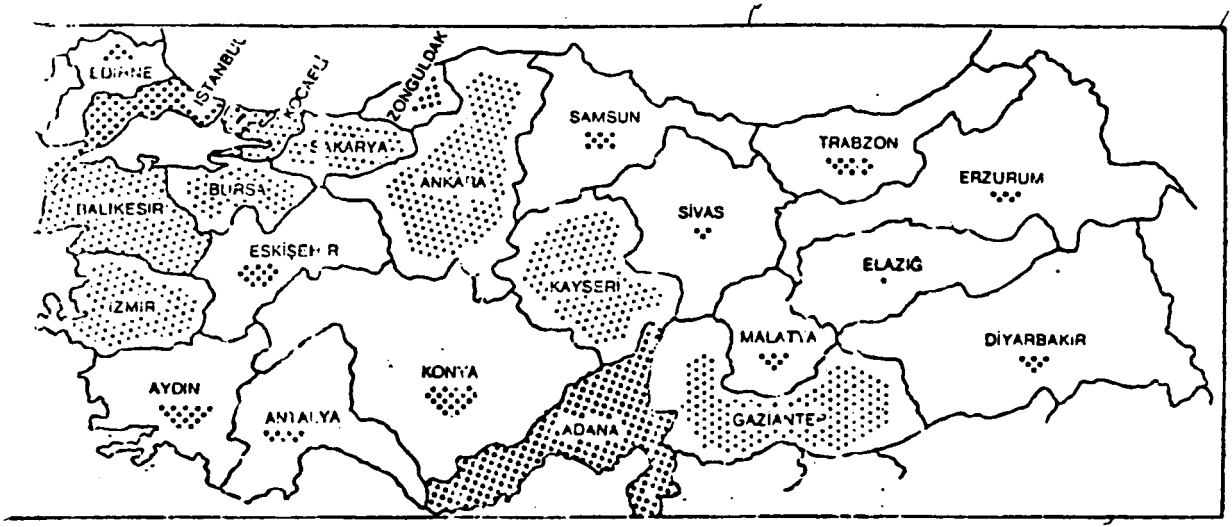
Çizelge: 22

1963-1971 Grevlerinin Çalışma Bölgelerine Göre Dağılımı

Çalışma Bölgeleri	Grev Sayısı	Yüzde
Adana	102	17,92
Ankara	35	6,15
Antalya	8	1,41
Aydın	14	2,47
Balıkesir	52	9,13
Bursa	21	3,69
Diyarbakır	6	1,06
Edirne	6	1,06
Elazığ	1	0,18
Erzurum	5	0,88
Eskişehir	12	2,10
Gaziantep	28	4,93
İstanbul	103	18,10
İzmir	41	7,20
Kayseri	26	4,56
Kocaeli	28	4,93
Konya	15	2,63
Malatya	6	1,05
Sakarya	27	4,74
Samsun	9	1,58
Sivas	3	0,53
Trabzon	11	1,93
Zonguldak	10	1,75
	569	100,00

Kaynak: TC Çalışma Bakanlığı, *Çalışma Dergisi*, No: 4, s.183/B.

1963-1971 Grevlerinin Çalışma Bölgelerine Göre Dağılımı Haritası*

* Çalışma Bakanlığı 67 Vilayeti şu biçimde 23 Çalışma Bölgesine ayırmıştı: *Ankara* (Çankırı, Kastamonu); *Antalya* (Burdur, Isparta); *Aydın* (Denizli, Muğla); *Balıkesir* (Çanakkale ile); *Bursa* (Bilecik ile); *Diyarbakır* (Bitlis, Hakkâri, Mardin, Siirt ve Van); *Edirne* (Kırklareli); *Erzurum* (Ağrı, Erzincan, Kars); *İstanbul* (Tekirdağ); *İzmir* (Manisa); *Kayseri* (Kırşehir, Nevşehir, Yozgat); *Kocaeli. Konya* (Afyon, Niğde); *Samsun* (Amasya, Çorum, Ordu ve Sinop); *Adana* (Hatay, İçel); *Sivas* (Tokat); *Eskişehir* (Kütahya, Uşak); *Gaziantep* (Kahramanmaraş, Şanlıurfa); *Trabzon* (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Rize); *Zonguldak ; Elazığ* (Bingöl, Muş, Tunceli); *Sakarya* (Bolu); *Malatya* (Adıyaman). (Grev sayı ve yüzdeleri *Çizelge: 22*'de gösterilmiştir.) Her nokta bir greve işaret ediyor.

e) *Grev ertelemeleri:* 1963 tarihli TİSGLK'nin, hükümete grev kararlarını veya başlamış grevleri erteleme yetkisini tanıdığını biliyoruz. Hükümetler bu yetkiyi oldukça sık bir biçimde kullanmıştır.

1963-1971 dönemindeki ertelemeleri *Çizelge: 23*'te görüyoruz. Toplam 37 ertelemenin yıllara göre dağılımında 1971 ile 1966'nın sekiz ve yedi ertelemeyle ilk iki sırayı aldığını, onları beşer ertelemeyle 1964, 1969 ve 1970 yıllarının izlediğini görüyoruz.

İşkolları arasında ertelemelerden en çok etkilenen 9'la *petrol,* 6 ile *deniz taşımacılığı,* dörderle *ardiye ve antrepoculuk* ile *savaş sanayii* ve nihayet üç ile *demiryolu taşımacılığıdır.* Bu ertelemelerin demiryolu taşımacılığı ile ardiye ve antrepoculuk işkollarında grev uygulamasını oldukça azalttığını hatta tümüyle engellediğini *Çizelge: 20*'den izleyebiliriz. Birçok grev uygulaması sırasında grev erteleme tehdidinin grevciler ve sendikaları başında "Demokles'in Kılıcı" gibi kullanıldığını ve fiilen kamu sektöründe daha sık tatbik edildiğini de ekleyelim.

Birçok grev ertelemesinin ilk 30 günlük süreden sonra ikinci bir 60 günlük süreyle uzatıldığını da belirtmeliyiz. Bu uygulamanın grevin başarıya ulaşmasını, toplu iş uyuşmazlıklarının işçilerin zaferiyle sonuçlanmasını önemli boyutlarda zorlaştırdığını yakın tarihimizdeki örnekleriyle biliyoruz. Bu bağlamda Sıkıyönetim ilanlarında (1963-1971 arasında Kıbrıs olayları ve başka nedenlerle birçok kez birçok vilayette sıkıyönetim ilan edilmiştir) Komutanlıkların da grev ertelemelerine gittikleri anımsanmalıdır. Bu konuda maalesef açık ve kesin rakamlar bulunmamaktadır.

4. Dönemin İlginç Grevleri

1963 tarihli TİSGLK'nin yürürlüğe girmesinden sonra birçok grev olayına tanık olunmuştur. Bunlardan birkaçını biraz daha yakından inceleyip, dönemin işçi eylemlerine ilişkin saptamalarımızı tamamlamak istiyorum. Bu incelemeyi yaparken yasanın dar kalıbı içinde kalmış ve orijinallik taşımayan grevlere öncellik vermeyip, olağandışı olanları seçmeyi tercih ettim. Böylece, Türkiye işçi sınıfının yasal çerçeveyi zorladığını, tüm yasak ve sınırlamalara karşın orijinal grevler ve benzeri eylem-

lerdeki yaratıcılık kudretini yitirmediğini göreceğiz. Aynı inceleme, bize yaşamın gerisinde kalan tüzel düzenlemelerin toplumsal olayların akışını durduramayacağını da gösterecektir. Sonuçta grevin, bir anlamda işçilerin yaratma ve değişiklik isteklerinin eylemi olduğunu görme olanağını da elde edeceğiz.

Çizelge: 23

1963-1971 Döneminde Grev Ertelemelerinin Yıllara ve İşkollarına Göre Dağılımı

Yıl	Ertelemeler	İşkolları	Ertelemeler
1963	-	Petrol	9
1964	5	Gıda	2
1965	4	Çimento, Yapı Malzemeleri	1
1966	7	Cam	1
1967	2	Metal	2
1968	(1)*	İnşaat	1 (+1)
1969	5	Enerji	2
1970	5	Büro, Ticaret	1
1971	8	Demiryolu Taşımacılığı	3
		Deniz Taşımacılığı	6
		Ardiye, Antrepoculuk	4
		Savaş Sanayii	4
TOPLAM	36 (+1)	TOPLAM	36 (+1)

Kaynak: *Çalışma Dergisi*, No: 4, 1972, s.202.

* 1968'de Bakanlık istatistiklerince kapsanmayan bir grev ertelemesi daha vardır. Keban Barajı inşaatındaki grev 24 Kasım 1968'de ertelenmiştir.

a) Alpagut Linyit Madenlerinde Grev ve Üretimde İşçi Denetimi (13 Haziran-17 Temmuz 1969):

Bu dönemin en ilginç ve o denli önemli Alpagut grevi, işçi hareketi tarihi içinde –1923'te İstanbul mürettipler grevinde gördüğümüz– grev sırasında üretimin işçiler için sürdürülmesi uygulamasını yeniden gündeme getirmesi açısından da özel bir incelemeyi gerektirmektedir.[13] Burada bu grevin kısa bir öyküsünü sunmak istiyorum.

Alpagut grevinde işçiler üretimi kendi denetimlerine alıp, satışı da doğrudan doğruya kendileri üstlendiklerinden, öğretide *aktif grev* denilen grev türüyle karşı karşıyayız. Bu grev türünde işçiler işyerini işgalle yetinmeyip, işyerini kendi denetimleri altına almakta, işletmeyi kendi hesaplarına çalıştırmakta ve satışı bizzat örgütlemektedirler. Bu grev türü, işçilerin, işverenler olmadan işyerlerini bizzat yönetebileceklerini somutlaştırması bakımından önemlidir.

Alpagut Linyit Madenleri, Çorum İl Özel İdaresi'nin yönetiminde çalıştırılmaktaydı. Yöneticilerinin birçoğu yeteneklerinden çok şu veya bu siyasi partiye yakınlıkları yüzünden madenlerin başına getirilmişti ve zamanlarının çoğunu madenler dışında geçiriyor, Alpagut'a sadece maaşlarını almak için geliyorlardı. Teknik kadrolar da yetersizdi ve işletme iflasa doğru gidiyordu. İşveren işçilere karşı sert bir politika izliyor, her olup bitenden işçiler arasındaki ihbarcıları (ki bunlar sık sık iş kazası sonucu sakatlanan madencilerden seçiliyordu) vasıtasıyla haberdar olmak istiyordu. Yönetimi böyle olan işletmede çalışma koşullarının alabildiğine kötülüğü, yasal düzenlemelere aykırılığı ve iş kazalarının yoğunluğu madencilerin yaşamını çekilmez kılıyordu.

İşçilerin büyük çoğunluğu köylü kökenliydi ve çoğu –tarlalarına madenler nedeniyle el konmuş olduğundan– maden işçisine dönüşmek zorunda kalmışlardı. Tarım işinden daha zor ve daha az özgür olan madencilikte günde dokuz-on saat çalışıp, kazandıkları 17 veya 18 TL geçimlerine yetmiyordu. Dahası, işletme maliyesinin tutarsızlıkları sonucu işçi ücretleri zaman zaman aylarca gecikmeyle ödeniyordu. Ücret öden-

13 Alpagut grevi hemen ertesinde birçok araştırmaya konu olmuştur. Bunlardan birkaçını sıralayalım: S. Cılızoğlu: "Alpagut Olayı", *Tiyatro 74 Dergisi,* 18 Aralık 1974, No: 26, s.30-31; K. Fişek: "Alpagut Linyit İşletmesi", *Emek* dergisi, Temmuz 1970; A. Çeçen, *Türkiye'de Sendikacılık,* Ankara, 1973, s.142-143; Güzel (1975), s.728-733.

mesindeki gecikmelerden biri üzerine, işçiler 1968'de ücretlerinin ödenmesi için 43 gün süren bir grev yapmak zorunda kalmışlardı. Bu bakımdan grev konusunda daha taze olan bir deneyim birikimleri vardı.

1969'da işletmenin çıkmazı, çalışma ve yaşam koşullarının beterin beteri olması ve daha da kötüleşmesi üzerine, madenciler, örgütleri *Alpagut ve Çevresi Maden İşçileri Sendikası* (AÇMİS) aracılığı ile hükümet yetkililerine başvurup işletmenin Türkiye Kömür İşletmelerince (TKİ) alınmasını istemiş, fakat yetkililerden (TKİ, Etibank ile Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı) olumlu yanıt alamamışlardı.

1969 Haziran'ı başında işletme terk edilmiş gibidir. Yöneticilerin hiçbiri görünmüyor, teknik kadrolar başlarını alıp gidiyordu. Nitekim son mühendis de hastalık nedeniyle ayrılınca Alpagut'ta sadece birkaç büro çalışanı ve ekip şefleri kalmıştı. İşçilerin ücreti üç aydan beri ödenmemişti. Sorunları günden güne artan, artık borçla bile alışveriş yapamayacak duruma gelen işçiler, "Bıçak kemiğe dayandı. Haydi!" diyerek, *13 Haziran 1969*'da Alpagut'ta işletmenin bürolarını işgal ettiler. 786 işçinin o anda iki amacı vardı: a) Ücretlerini elde etmek için işletmeyi kendi denetimleri altında çalıştırmak, üretimi bizzat gerçekleştirip, satışı bizzat yapıp, ücretlerini bizzat elde etmek; b) İşletmenin üretken ve verimli olduğunu ele güne gösterip, onun TKİ tarafından alınmasını sağlamak.

Bu iki amacı gerçekleştirmek için işçiler, sendikalarıyla birlikte yeniden örgütlenmek, olanaklarını en iyi biçimde kullanmak istediler: *Grevciler genel kurulu,* üretimi gerçekleştirecek ve işletme yönetimiyle uğraşacak bir *İşçi Kurulu* seçti. İşçi Kurulu çalışma düzenini daha disiplinli hale getirdi; işçiler örnek bir biçimde madenlerde üretime başladılar. Bu arada greve karşı çıkan ve İşçi Kurulu emrinde çalışmak istemeyen kırk kadar ustabaşı ve ekip şefine yol verildi.

İşçiler üretim ve verimi artırmak için gecelerini gündüzlerine kattılar. AÇMİS'in bildirdiğine göre üretim yüzde 50'ye yakın artıp günde 280 tondan 480 tona ulaşmıştır.

Üretimi örgütleyip artıran işçiler satışı da bizzat yapmaya karar verdiler. (Grev öncesinde linyit kömürünü yörenin ileri gelenleri aracılığıyla sattıran İl Özel İdaresi, bu kişilerin önemli kârlar elde etmesine yardımcı olmuştu.) Satışı doğrudan doğruya yapmak amacıyla grevciler *satış ko-*

miteleri kurup, köy köy, kent kent dolaşıp, alın teri ve göz nurlarının karşılığını bizzat topladılar. Satıştan elde edilen gelir, grevcilerin saptadığı bir yöntemle aralarında paylaşılıyordu. Böylece geçim-yaşam ücretlerini alırken, birikmiş-ödenmemiş ücretlerini de karşılıyorlardı.

Üretim ve satış bu minval üzere gelişir, grevciler madenlerle işletme bürolarını gece ve gündüz korurken, grevciler etrafında büyük bir dayanışma canlanıyordu. Maden işini pek sevmeyen köylüler bile gelip grevcileri ziyaret ediyor, onlara uğraşlarında omuz veriyorlardı. Çevre köylerde yaşayan grevci aileleri yiyecek ve içeceklerini grevcilere taşıyordu. Alpagut olayı ülke çapında da yankılar uyandırmaya başlıyordu.

İşveren tarafı, işçilerin üretimi yürütemeyeceğini sanıp, grevin ilk günlerinde işe pek karışmazken, grevin geniş boyutlar kazanması, işçilerin bu işin altından tek başlarına kalkabileceklerini bir güzel göstermesi üzerine kaygılanmaya başladı ve Vilayete greve müdahale etmesi için başvurdu. Valilik grevcilerle görüştü, ancak madenlerin terk edilmesini sağlayamadı. Grevciler eylemlerini sürdürmekte kararlıydı. İşletmenin TKİ'ce alınması için İşçi Kurulu'ndan ve grevcilerden oluşan bir heyet Ankara'ya, yetkililerle görüşmeye gitti. Bu da sonuç vermedi. İşveren de bu kez Ankara'da yetkililere başvurup bu işe artık son verilmesinin sağlanmasını istedi. İşveren tarafı ve onunla işbirliği içinde olan Çorum ileri gelenleri bu eylemin durdurulmasını şu nedenlerden ısrarla istiyorlardı: a) Bu tür bir eylem doğrudan doğruya özel mülkiyet hakkını tehlikeye sokuyordu; b) Bu eylem işçi sınıfının işverenler ve ileri gelenlerce inkâr edilen, dudak bükülen özyönetimci yeteneklerini gösteriyordu ve işçilerin işveren olmadan bile işletmeyi yönetebileceğini gözler önüne seriyordu; oysa, bunun tersi, yani işçiler olmadan işverenin madenleri işletmesi imkânsızdı; c) Üretimin sürdürülmesi, satıştan elde edilen gelir eylemin dayanmasını temin ediyor ve alabildiğine devam edebileceği kuşkusunu doğuruyordu; d) Böyle bir eylem, köylü, işçi ve büro çalışanları arasında o zamana dek pek ender olan çalışanlararası dayanışmanın doğmasına ve gittikçe güçlenip, tutarlı sonuçların elde edilmesine yol açıyordu; e) Nihayet, bu eylem niteliği sonucu ülke çapında yankı uyandırmaya ve etrafında geniş bir dayanışma oluşmasına yol açıyordu. Bu nedenlerle bu eylemin engellenmesi gerekiyordu. Nitekim öyle de oldu. 17 Temmuz 1969'da Ankara'dan Alpagut'a gönderilen özel jandarma birliği, yerel

güvenlik güçerinin de yardımı ile madenleri çevirip, grevcilerle çatıştıktan sonra eyleme son verdi. Çorum Valisi'nin emri üzerine beş sendikacı, yedi madenci ve bir büro çalışanı tutuklandı.

Kendi türünde zirve olan örnek bir eyleme böylece son verilmiş oldu.

Daha sonrasında, madenciler beş ay süreyle "pasif direniş" sürdürdüler. Ve sonuçta işletme, AÇMİS ile bir toplu iş sözleşmesi imzalamak zorunda kaldı. Tutuklanan ve daha sonra serbest bırakılan 13 çalışan da yeniden işe alındılar. Birkaç ay sonra ise işletme TKİ tarafından devralındı. Böylece, işçiler onca savaşımdan, ilginç ve ilerisi için kalıcı ve zengin deneyimden sonra başarılarını yüzde yüz oranda pekiştirmiştir.

b) *15-16 Haziran 1970 Direnişi*

İşçi hareketinde önemli bir tarihi oluşturan bu eylem, Türkiye'deki genel siyasal grev türünün en çarpıcılarından biridir. Özetle, eylem, 1317 sayılı kanunla Türk-İş ve ona bağlı sendikaların dışındaki işçi örgütlerine, özellikle gittikçe güçlenen DİSK'e yaşam hakkı tanımamak istenince doğmuştur denilebilir. Aslında eylemin siyasi, ekonomik ve toplumsal karmaşık nedenleri bulunmaktadır ve bu nedenlere konumuzun sınırlarını aşacağı için burada değinmiyorum.[14]

15-16 Haziran direnişi, sendikal örgütlenmeye getirilmek istenen yasak ve kısıtlamaları kapsayan 1317 sayılı yasa TBMM'de görüşülürken ve yeni tüzel düzenlemeyi yadsımak, protesto etmek amacıyla İstanbul ve Kocaeli başta olmak üzere, Sakarya, İzmir, Ankara ve Adana illerinde yüz binlerce kadın ve erkek işçinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

İstanbul'daki grev ve gösterilerin ikinci günü, yani 16 Haziran'da, polisin ateş açması üzerine polis ve göstericilerden yaralananlar ve ölenler olurken, olaya müdahale eden askeri güçlerle göstericiler arasında sempati tezahürleri görülmüştür. Özellikle genç subaylar askerin ateş etmemesi için uğraş vermiştir. O günlerde "Ordu İşçi El Ele" sloganı bu vesileyle atılmıştır.

14 1317 sayılı yasa ve 15-16 Haziran 1970 direnişi birçok incelemede irdelenmiştir. Örneğin bkz. F. Öngören, "Haziran 1970 Direnişi", *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1970; U. Mumcu, "Sıkıyönetim ve Demokrasi", *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1970; C. Talas, "Sendikalar Kanunu Değişikliği Anayasa'ya Açıkça Aykırıdır", *Devrim* (haftalık dergi), 23 Haziran 1970, sayı 36; bu konuda Türk-İş'in görüşleri için bkz. *Türk-İş dergisi*, Temmuz 1970, sayı 93 ve *9. Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara 1973, s.208-212, doktora tezimde direnişi ayrıntılı biçimde incelemiştim: Bkz. Güzel (1975), s.745-763.

Olaylar üzerine 16 Haziran gecesi sıkıyönetim ilan edilmiş ve 16 Eylül'e dek uzatılmıştır. İstanbul ve İzmit'te uygulanan saat 21 ile 05 arasındaki sokağa çıkma yasağı sayesinde polis sendika binalarını, TİP'in ve Dev-Genç'in bürolarını aramış, işçi önderlerinin evlerine baskınlar düzenlemiştir. DİSK'in 25 yöneticisi tutuklanmıştır. Sıkıyönetim komutanlıkları 19 Haziran'dan itibaren bölgelerindeki bütün grevleri ertelemişlerdir. Sıkıyönetimin yarattığı koşullardan yararlanan işverenler, yüzlerce DİSK üyesi işçiyi işten çıkarmış; birçok işçi kara listeye alınmıştır. DİSK militanlarından tutuklananlar aylarca hapis yatmışlardır.

Sıkıyönetim üzerine İstanbul ve İzmit'te grev ve gösterilerin durdurulmasına karşın, işçiler protesto eylemlerini İzmir, Ankara, Adana ve Gaziantep gibi illerde sürdürdüler. Bu illerdeki gösteriler, 1317 sayılı yasa 29 Haziran'da Senatoca kabul edilince ve yasa Resmi Gazete'de 12 Ağustos'ta yayımlanınca daha geniş boyutlara ulaştı. Bu arada Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ile Hukuk Fakültesi öğretim üyeleri, yasanın Anayasa'ya aykırı olduğunu bir bildiriyle kamuoyuna duyurdular.

Direnişin ilginç yönlerinden biri, Türk-İş üst yönetiminin bu eylemi "kızıl ihtilal provası" diye niteleyerek, grev ve gösterilere karşı çıkmasına rağmen konfederasyona bağlı birçok sendika üyesinin direnişe katılmasıdır. Bazı Türk-İş üyesi sendikalar, üst yönetimi kamuoyu önünde eleştirmiştir. Bu arada Hür İşçi Sendikaları Uluslararası Konfederasyonu'na (HİSUK, CISL-ICFTU) bağlı kimi uluslararası sendikalar Türk-İş'in, sendikal hakları kısıtlayan ve uluslararası sözleşmelere aykırı olan 1317 sayılı yasayı desteklemesini demeç ve bildirileriyle eleştirmiş; bu örgüt yöneticilerinden Türkiye'ye DİSK'i ziyarete gelenler Türk-İş yöneticileriyle görüşmeyi reddetmişlerdir.

Bu arada DİSK ve Türk-İş dışında kalan bağımsız sendikalar da direnişe katılmış, DİSK'i desteklerken, Türk-İş'i ciddi bir biçimde kınamışlardır. Türk-İş'in 1317 sayılı yasanın hazırlanması sırasında hükümeti ısrarla desteklemesi[15] ve direniş nedeniyle DİSK'i "kızıl sen-

15 Türk-İş'in hükümeti ve yasayı desteklemesi doğaldır. Çünkü bu yasanın hazırlanmasında yönetim kurulu üyesi ve o sırada Adalet Partisi milletvekili olan üç yöneticisi fiilen görev almıştı. 1969 seçimlerinde Türk-İş'e bağlı dört sendikanın başkanı AP'den milletvekili seçilmiştir. Bunlardan üçü 1970'te aynı zamanda Türk-İş yönetim kurulu üyesidir. O sırada aynı yönetim kurulunda CHP'li iki milletvekili de vardır; ancak Türk-İş yönetim

dika" diye eleştirmesi, bu konfederasyonun onur ve inandırıcılığından çok şey yitirmesine neden olmuştur. Fakat Türk-İş, DİSK'in sendikal yaşantıdan yok edilmesini kendine hedef seçtiği için, 1317 sayılı yasayı savunmaya daha sonra bile devam etmiştir. Bu amaçla Ağustos ayında Adana, İzmir ve Bursa'da "Türk işçisine kurulan tuzağı" anlatmak için "uyarı mitingleri" düzenlemiş, bu mitinglerde yasanın Anayasa'ya uygun olduğunu savunmuş, yasaya karşı çıkan öğretim üyeleri ve hukukçuları "komünistler"in ekmeğine yağ sürmekle suçlamıştır.

1317 sayılı yasa, çıkışından itibaren –TİP, Birlik Partisi ve CHP'nin Anayasa Mahkemesi'ne başvurup, anayasal olup olmadığının saptanmasını istediklerinden– uygulanamamıştır. Nihayet 19 Ekim 1972'de (yani 12 Mart 1971 askeri darbesinin yarattığı rejim sırasında) Anayasa Mahkemesi, söz konusu yasanın sendika hakkını ciddi biçimde kısıtlayan maddelerini iptal etmiştir.

Onca olaya rağmen TBMM'de benimsenen, Cumhurbaşkanınca onaylanan yasanın neticede Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilmesi akla iki soruyu getiriyor: aa) O sırada ülkeyi yöneten Adalet Partisi (AP) hükümeti, getirmek istediği tüzel düzenlemenin Anayasa'ya aykırı olduğunu bilmiyor muydu? bb) Biliyorduysa (zira bilmemesi eşyanın tabiatına aykırı olur) neden o kadar ısrar etmiştir? Bu iki sorunun yanıtı, Türkiye'nin 1970'li yıllarının kimi dramatik olaylarını açıklamamıza da yardımcı olacaktır mutlaka.

15-16 Haziran direnişi, siyasal genel grev yapısı taşımasının yanı sıra, on binlerce işçinin kitlesel katılımlarıyla gerçekleştirdikleri grev, gösteri, yürüyüş ve mitingleri de içeren geniş kapsamlı bir eylem olarak Türkiye işçi sınıfı tarihine girmiştir. Bu eylemle Türkiye işçi sınıfı, sendikal haklarına içtenlikle bağlılığını da kesin bir biçimde sergilemiştir. Böylece, toplumsal olayların akışını geri çevirmeye yönelik bir yasa, işçilerden gelen yoğun bir tepkiyle bertaraf edilmiştir.

kurulunda çoğunluk AP'li sendikacılarındır. AP'li sendikacı milletvekillerinden ve 1317 sayılı yasayı hazırlayan Meclis Komisyonu Üyesi Şevket Yılmaz 1982'den sonra Türk-İş başkanlığını üstlendi.
Sendikaların ve sendikacıların siyasetle ilişkileri konusunda bkz. A. Işıklı, *Sendikacılık ve Siyaset*, Ankara, 1972 (3. basım, İstanbul, 1979) ve K. Sülker, *Sendikacılar ve Politika*, İstanbul, 1975.

c) *Türk-İş'in Genel Grevi:*

29 Aralık 1970'te Genel Merkezinin bilinmeyen kişilerce bombalanmasını protesto etmek amacıyla, Türk-İş, üyelerini 31 Aralık 1970'te genel greve çağırma kararı almıştır. O gün saat 9 ile 11 arasında yürütülen iki saatlik genel greve, Türk-İş'in belirttiğine göre, "bütün Türkiye'de bir milyon işçi ülkenin tüm ekonomi yaşantısını durdurarak" katılmıştır.[16]

Bu eylemin özelliği Türk-İş'in bile, gerektiğinde genel grev yapabileceğini göstermesidir. Öte yandan bu konfederasyonun DİSK tarafından örgütlenen genel grevleri "kızıl ihtilal provası" vb. ithamlarla eleştirirken, kendisinin de TİSGLK uyarınca yasaklanmış bir eyleme gitmiş olması anlamlıdır. Bu, Türk-İş'in alışkanlıklarından olan, sözüyle pratiği arasındaki çelişkinin bir başka göstergesidir. Daha ilginci, ileride göreceğimiz gibi, Türk-İş'in uygulamaktan kaçınmadığı genel grevin yasal düzenlenmesine sistemli olarak karşı çıkmasıdır.

16 Bkz. *Türk-İş dergisi*, Ocak 1971, No: 95, s.1-7.

II

İŞÇİ ÖRGÜTLENMESİ (1960-1971)

27 Mayıs 1960 darbesiyle başlayan ve 12 Mart 1971 darbesine dek uzanan on yıllık süre, işçi örgütlenmesi açısından birçok deneyim ve kazanımla dolu yeni bir dönemi simgelemektedir. Sendikalar artık demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak kabul edilmiş, işçi hakları anayasal olarak tanınmış ve sendika yöneticileriyle militanları özgürce eylemler örgütleyebilmişlerdir. Bu değişikliğin olumlu siyasi, ekonomik ve toplumsal koşullarını, 1963 tarihli tüzel düzenlemeden önce, kısaca irdelememiz yararlı olacaktır.

1. Dönemin Siyasi, Ekonomik ve Toplumsal Koşulları

İşçi hareketinin yeni bir canlılık dönemine damgasını vuran olumlu çevre koşulları şunlardır:

a) Siyasi Yaşamdaki Göreceli Liberalleşme:

Askeri darbeden sonra, daha sivil rejime geçilmeden önce, Milli Birlik Komitesi (MBK) sendikalara çok olumlu bir tavır takınmıştır. 1956'dan beri fiilen engellenmiş olan sendikal faaliyetlere devam edilmesine izin verilmiş; Türk-İş'in –kurulduğu 1952 yılından beri ısrarla istediği– ICFTU'ya üyeliği hükümetçe onaylanmış, 1950-1960 arasında yazı ve yapıtlarıyla sendikal hak ve özgürlükleri ısrarla savunan SBF Profesörü Cahit Talas Çalışma Bakanlığı'na getirilmiş; altı işçi "milletvekili" (temsilci demek daha doğru olacak) Kurucu Meclis'te görev almış ve işçi eylemleri bu dönemin başlangıcında askeri yöneticilerden destek bile görmüştür.

1961 Anayasası 1924 Anayasası'na oranla çok daha liberal olup, Türkiye'nin o zamana dek tanımadığı kişisel ve toplu (kolektif) hak ve özgürlükleri, bu arada toplusözleşme, grev ve sendika haklarını tanımıştır. Nitekim, yukarıda gördüğümüz gibi, bu tanıma, 1961-1963 arasında birçok grev ve gösterinin *özgürce* örgütlenmesine olanak vermiştir.

12 Şubat 1961'de 12 sendikacı tarafından Türkiye İşçi Partisi (TİP) kurulmuştur. 20 Aralık 1961'de *Yön* dergisinin yayımlanmaya başlanması da TİP'in kuruluşuna eklenince sol fikirler yıllarca süren baskılardan sonra yeniden konuşulup, yazılır olmuştur. Uzun yıllardan beri ilk kez ve önceki dönemlerden daha yaygın ve yoğun bir biçimde sosyalist fikirler tartışmaya açılmıştır. Birçok yeni gazete, dergi ve broşür geniş öğrenci ve işçi kesimlerinin bu fikirlerle temas kurmasını sağlamıştır. Marksizmin klasikleri ve sosyalist literatür Türkçe'ye çevrilmeye başlanmıştır. Böylece insanlar Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlarını Marksist felsefe ve dünya görüşü ışığında incelemeye koyulmuşlardır.

Bu gelişmeler birçok genç, işçi ve öğrencinin klasik siyasi partilerin (CHP ile DP'nin devamı olan AP ve diğerleri) dışında siyasal örgütlenmeler araması sonucunu getirmiştir. Böylece işçi sınıfı yavaş yavaş siyasi bilinçlenmeye doğru giderken, sendikal örgütlenmelerine de yeni bir çehre vermeye, eylemlerinde ekonomik istekler yanında siyasi ve toplumsal istekler de ileri sürmeye başlamıştır. Ancak, 1960'lı yılların başında, sendikal hareket, uzlaşmacı sendikal akımı benimsemiş, her türlü iktidarla ve klasik siyasi partilerle uysal ilişkiler alışkanlığında olan Türk-İş'in yönetiminde bulunduğundan, dipten gelen, yani kökeni 1900'lere kadar inen ve gittikçe güçlenen radikal sendikal akımın temsilcileriyle konfederasyon yöneticileri arasında eylemlerde ve örgütlenmelerde izlenecek yöntemler konusunda fikir ayrılıkları doğmuştur. Bu ayrılıklar 1967'de DİSK'in kurulmasına giden yolları oluşturmuştur. İzlenecek yöntemlere ilişkin değişik görüşlerde olan sendikacıların, diğer çevre koşullarının da itmesi sonucu, aynı konfederasyon çatısı altında barınması, 1967'de artık imkânsızlaşmıştır.

b) Nüfus Yapısındaki Değişmeler:

Türkiye'de nüfus hızla artmış ve genç bir nüfus 1960'lı yıllara ulaşmıştır. Toplam nüfusun yüzde 40'ları civarında bulunan çalışan nüfusun

dağılımında sanayi lehine az, fakat anlamlı bir artışa bu dönemde rastlıyoruz. Çalışan nüfusun sanayideki payı 1960'ta yüzde 7,5 iken, 1970'te yüzde 9,2'ye (DPT'ye göre yüzde 10,9) ulaşmıştır. Tarımın payı yüzde 75'ten yüzde 66,9'a inmekle birlikte, işgücünün 1970'te hâlâ tarımsal, kırsal kökeni ağırlıktadır.

Genel nüfusta neredeyse yarı yarıya olan kadın-erkek payları, çalışan nüfusta erkeklerin lehine bir durum göstermektedir. Yani işgücünde erkekler çoğunluktadır. Çalışan kadınlar tarımda erkeklerle dengededir. Hizmetler sektöründe –özellikle banka ve ticaret işkolunda– çok sayıda kadın çalışmaktadır. (Hizmetler sektöründe kadın sayısı 1960'ta 75 334 iken 1965'te 113 614'e ulaşmıştır.) İmalat sanayiinde (gıda, tütün, dokuma vb.) kadın sayısı aynı yıllar için 143 889'dan 77 845'e düşmüştür. Bu 1960 sonrasında İş Kanununun ve diğer sosyal kanunların ciddi uygulanması üzerine, işverenlerin kadın işçilerini çıkarıp ("madem pahalıya mal oluyorlar o halde erkek işçi çalıştırırım" demiş olabilirler) yerlerine erkek işçi almalarıyla ilgili olabilir. Aynı yıllarda bu sektörde erkek işçilerin sayısı 740 770'ten 888 018'e yükselmiştir.[1]

Ücretlilerin (işçi, memur ve diğer bağımlı çalışanlar) sayısı 1960'ta 2 177 263'ten 1970'te 3 879 029'a yükselmiştir. Bunların 1 250 000'i memur (800 000 kadar) ve diğer çalışanlar, *2 629 029'u işçidir.* Memur ve diğer çalışanların, "işçi" olmadıkları için grev hakkından yoksun bırakıldıklarını burada anımsayalım; böylece 1 250 000 kişi grev hakkından yoksundur. Ayrıca işçilerden sendikalı olmayanların da grev haklarını kullanamayacaklarını biliyoruz. Bu nedenle de yüz binlerce işçi grev yapamayacaktır. DPT'ye göre 1970'de sendikalı işçi sayısı 1 200 000 olduğuna göre, bir milyondan daha fazla işçi grev hakkını kullanamamıştır. (Çalışma Bakanlığı, ileride göreceğimiz gibi, 1970 yılı için 2 088 219 sendikalı işçiden söz ediyor. Ancak bu rakamın sendikaların verdiği bilgilerden derlendiğini ve sendikaların üye sayılarını abartarak ilettiklerini bildiğimizden araştırmalara dayanan DPT rakamlarını daha inandırıcı kabul edebiliriz.)

1 Bu rakamları BIT'ın yıllık istatistiklerinden aktarıyorum. Bu konuda ayrıntılı bilgi ve rakamlar için bkz. *Annuaire des Statistiques du B.I.T:* 1963, 1966, 1970 vs; Güzel (1975), s.422-452.

c) Kentleşme:

Türkiye'de sosyal yapıda buzların çözülmesi, insanların yer değiştirmeye, Doğu'dan Batı'ya ve *vice versa* gidip gelmeleri 1950'li yıllarda başlar ve gittikçe hızlanır, 1960 sonrasının görece özgür siyasi ortamı, kentlerdeki yeni yatırımlar ve yeni devinimler, "ekmek parası" peşinde olan birçok kişinin kentlere yönelmesine yol açmıştır. 1950'de kırsal alanda nüfusun yüzde 81,5'i yaşarken bu oran 1960'ta yüzde 73,7'ye 1970'te yüzde 64,1'e düşmüştür. Kırsal yöreden özellikle İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi büyük kentlere akın edilmiştir. 1970'te 500 binden çok nüfuslu üç büyük kent toplam nüfusun yüzde 31,1'ini barındırıyordu.

Kentleşmeyle birlikte, kente gelenlerin birçoğunun toplumsal değişmeye uğradıklarını görüyoruz. Kente gelenin gözleri açılıyor, belki gazete okuyor; ama mutlaka radyo dinliyor; çevresinde, o zamana dek tanık olmadığı şeyleri izlemek olanağını buluyor... Kentleşmeyle işçilik veya işsizlik, fabrika, sendika, grev ve gösteriler yaşama giriyor... Gecekondu yaşantısı yeni birçok sorun yaratıyor... Bütün bunlar yeni toplumsal olayların yaratıcısı koşullarını da birlikte getiriyor.

1960'lı yıllarda radyonun her eve girmesi, 1968'den başlayarak televizyonun izlenmesi ve çok sayıda yayın organının basın hayatına katılması, kentleşmeyle birlikte gelen toplumsal değişimlerin diğer unsurları olmuştur.

d) Sanayileşme:

1960'lı yıllar, Türkiye'de ciddi sanayileşme kıpırdanmalarının yaşandığı yıllardır. 1930'lu yılların Kemalist sanayileşmesinden sonra, araya giren 1950-1960 arasındaki Amerikan modeli "hızlı" (yani plansız ve gelişigüzel) kalkınma modeli ("her mahallede bir milyoner" sistemi) yerini, yeniden planlı kalkınmaya bırakmıştır. 1963'ten başlayarak beş yıllık planlar uygulanmıştır. Türkiye'de ekonomi yeniden örgütlenmeye ve yeni bir yapısallık kazanmaya başlamıştır. 1963'te AET ile üyelik anlaşması yapılması Avrupa ülkelerinin, özellikle FAC'ın Türkiye'deki yatırımlarına hız vermesine yol açmıştır. 1950'lerde yeniden Türkiye'ye yatırım yapmaya gelen yabancı sermaye, faaliyetlerine 1960'lı yıllarda hız ver-

miştir. Aynı yıllarda dışgöçün başlaması, Türkiye ile FAC ve diğer Avrupa ülkeleri arasında yeni ilişkiler doğurmuş; yabancı ülkelerdeki işçilerin gönderdikleri dövizler kalkınma uğraşında yararlı katkılar yapmıştır.

Yabancı sermaye bu kez özellikle otomobil (Ford Anadol adıyla, Fiat Murat adıyla, Mercedes ve Renault...), kauçuk ve Lastik (Pirelli, Uniroyal, Goodyear...), buzdolabı ve elektrikli ev malzemeleri, radyo ve televizyon (Philips, Grundig...), kimya ve tıbbi malzemeler (Cıba, Sandoz...) alanlarında yatırım yapmış ya da petrol ve gıdada olduğu gibi daha önceki yatırımlarını genişletmiştir.

Yabancı ülkelere giden köylü ve işçilerin, bu ülkelerde işçi hareketiyle ister istemez ilişkiye girmeleri, onların aydınlanmasına, en azından bir kısmının bilinçlenmesine yol açmıştır. Her durumda, işçi hareketinin Türkiye'deki genel kanının aksine illa "fesat" ve "anarşi" demek olmadığını görmüş ve duymuşlardır. Bu olgu, Türkiye'ye dönüşlerinde bu konularda daha olgun ve anlayışlı davranmalarında belirleyici roller oynamıştır.

Beş yıllık kalkınma planları, AET'ye üyelik, Avrupa ülkeleriyle derin ve yeni ilişkiler, ABD sermayesiyle geliştirilmiş ortaklıklar ve ülkenin kendi iç ekonomik dinamikleri 1965'te ve sonrasında ciddi sanayileşme belirtileri göstermiştir. Ekonominin, bu dönemde yeniden bir "take-off" (décollage) safhasına girdiği kabul edilmektedir. Nitekim rakamlar da bunu dile getirmektedir. Ulusal Net Hasıla artışı, 1962'de yüzde 6,2; 1971'de yüzde 7,4'tür (1965 yılı sabit fiyatlarıyla). Ayrıca gözle görülebilen somut eserler yükseltilmiştir. Kamu sektöründe ERDEMİR (Ereğli Demir Çelik Tesisleri), İSDEMİR (İskenderun Demir Çelik Tesisleri, 1970'li yıllarda) gibi dev kompleksler kurulmuştur. OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu), 1961'de 44 milyon TL sermaye ile yardımlaşma amacıyla kurulduktan kısa bir süre sonra, orduyla iş yapmak isteyen yerli ve yabancı patronların ısrarına dayanamayarak ekonominin birçok işkolunda yatırımlara girişmiştir. En ilginçlerinden biri, Fransa "millileştirilmiş" sektörünün başarılı temsilcisi Renault otomobilleriyle Bursa'da yaptığı tesislerdir. (Bu gelişmeler OYAK aracılığı ile ordunun yüksek rütbeli subaylarının kapitalist sistemle bütünleşmesine ve bu sistemi her unsuruyla savunmalarına yol açmıştır. 1971 ve 1980 darbelerinde bu etken de önemli bir rol oynamıştır.)

2. 1963 Tarihli Sendikalar Kanunu (SK)

Bu dönemin işçi sendikacılığının gelişmesinde olumlu çevre koşulları yanında tüzel düzenleme de önemli bir rol oynamıştır. Sendika hakkının Anayasa'da tanındıktan sonra, 1963'te özel bir yasa tarafından düzenlenmesi işçi örgütlenmesinin önünde geniş yollar açmıştır. Burada özet bir biçimde 1963 tarihli SK'nin 1947 tarihli SK'ye göre yeniliklerine değineceğim:

a) *Sendika hakkı bütün çalışanlara tanınmıştır.* 1947'de sadece işçilere verilen sendika hakkı, önce 1961 Anayasası sonra 1963 tarihli SK ile bütün çalışanlara tanınmıştır. Dolayısıyla memurlar da sendika hakkına kavuşmuştur. Çırak, kalfa vb. diğer çalışanlar da. 1963 tarihli SK işçi sendikalarını düzenlerken, 1965'te memurların sendika hakkını düzenlemek amacıyla Devlet Personeli Sendikaları Kanunu yürürlüğe konulmuştur.[2]

b) *Sendika kurma özgürlüğü en geniş biçimde tanınmıştır.* Sendika kurma konusunda herhangi bir önkoşul aranmamaktadır. Aynı işyerinde, aynı işkolunda veya benzer işkollarında olan işçiler bir araya gelip sendika kurabileceklerdir. Yani hem işyeri hem de işkolu sendikası kurulabilecektir.

Ancak işkolları sayısı fazla tutularak sayıca güçlü işkolu sendikalarının oluşması önlenmek istenmiştir. İşkollarını Çalışma Bakanlığı saptamaktadır. Bu saptamanın uluslararası ölçütler dikkate alınarak yapılması gerekirken, Türkiye'de 36 işkolu belirlenmiştir. Örneğin şeker ve gıda işkolları ayrı ayrı belirlenmiş, deri ve deri işleri dokuma işkolundan ayrılmış vb. Çalışma Bakanlığı işkolları yönetmeliğini 1964'te yayınlayarak sendikalaşma konusunda karışıklık da yaratmıştır. Hangi işçi hangi sendikaya üye olacağını şaşırmıştır.

2 Memurların sendika hakkı ve sendikalaşmaları konusunda bkz. A.H. Kalkandelen, *Sendikalar ve Kamu Hizmetlerinde Sendikacılık*, Ankara, 1968. Burada işçi sendikacılığını inceliyor, memur sendikacılığına birkaç nokta dışında değinmiyorum. Memur sendikacılığında TÖS'ün (Türkiye Öğretmen Sendikaları Konfederasyonu) ayrı ve çok önemli bir yeri olduğunu belirtmek gerekir. 1971'deki hükümet darbesinden sonra memurların sendika kurma hakları ellerinden alınınca TÖS, TÖB-DER'e dönüşmüş ve bu sonuncu Türkiye'deki demokrasi mücadelesinde önemli katkılarla yerini almıştır.

c) 1947 tarihli SK, sendikaya üyelik için 18 yaş sınırını koymuşken, 1963'te bu sınır 16'ya indirilmiştir. 16 yaşını dolduran her işçi sendika üyesi olabilecektir. Türkiye'de çocuk işçi sayısının çokluğu dikkate alınırsa bu düzenlemenin yararları daha iyi anlaşılır.

d) 1947 tarihli SK, bir sendikanın bir üst sendikal örgüte (birlik, federasyon, konfederasyon gibi) üyeliği için sendika üyelerinin üçte ikisinin kararını şart koşmuşken, 1963'te bu konuda herhangi bir koşul getirilmemiştir.

e) 1947'de uluslararası sendikal örgütlere üyelik için hükümet izni öngörülmüş (ve uygulamada hükümetlerin asla izin vermediklerini belirtmiştim), 1963'te bu konuda işçi sendikaları serbest bırakılmıştır. İsteyen sendika istediği uluslararası sendikal örgüte üye olabilecektir.

f) 1947'de tüzel düzenleme sonucu sendika üyeleri yıllık ödentisi 120 TL ile sınırlanmıştı. Bunun sendikalar için mali darboğazlar yarattığını, bu nedenle onları iktidarların denetimine soktuğunu görmüştük. 1963 tarihli SK, sendikaların genel kurullarının ödentiler ve benzeri konularda serbestçe karar alabileceklerini ve bu konulardaki tek yetkili olduğunu öngörmüştür. Ayrıca check-off sistemi (yani sendika üye ödentilerinin işveren tarafından ücretler ödenirken kesilip, sendikaya iletilmesi) benimsenerek sendikaların aidatları toplamasında kolaylık sağlanmıştır.

g) Sendikaların siyasetle ilişkilerinde de belli bir serbestlik tanınmıştır. Siyasi partilerle organik ilişkiler kurmadan, onlarla mali ilişkilere girmeden sendikaların bir baskı grubu gibi siyasete ağırlıklarını koymalarına izin verilmiştir.

3. Türk-İş Bünyesindeki Gelişmeler

1960 sonrasında işçi sendikacılığında birçok yeni gelişme olmuştur. Bunları, dönemin tek konfederasyonu olan Türk-İş'teki oluşumları inceleyerek görelim.

a) İktidarla işbirliği alışkanlığını bu dönemde de sürdüren Türk-İş, 27 Mayıs 1960 darbesinden hemen sonra kendini yeni rejime uyduruvermiştir. DP'li Genel Başkan Nuri Beşer yönetimden alınmış

yerine o sıralar CHP'li olduğu söylenen Seyfi Demirsoy getirilmiştir. (Demirsoy, ölüm tarihi olan 1974'e dek Türk-İş Genel Başkanı olarak kalmıştır.) Türk-İş'in yeni rejime uyması Milli Birlik Komitesi'nin ona karşı olumlu davranmasını sağlamıştır.

Türk-İş 1961 seçimlerinden sonra CHP'ye yakınlık göstermiş, ama 1964'te AP'nin de katıldığı koalisyon hükümeti sırasında ve 1965'te AP'nin seçim zaferinden sonra AP'ye yakınlığı gittikçe artmıştır. Burada, 1952'de kurulan Türk-İş'in birçok yöneticisinin Demokrat Parti iktidarı sırasında ve ABD'li sendikacıların eğitiminde yetiştiği unutulmamalıdır. Bir yerde uzlaşmacı sendikacılığın siyasi alandaki uzantısı olan tutuculuk ile sağcı siyasetlerin Türk-İş yöneticilerinin çoğunun yolu olduğunu söyleyebiliriz. 1960-1971 dönemi ve sonrası böyle olduğunu göstermiştir. Birazdan bu konuya yine değineceğiz.

b) Türk-İş, 1950'lerin ikinci yarısında izlediği uysal politika nedeniyle işçilerin güvenini yitirmişti. Nitekim, Kasım 1960'taki olağanüstü genel kurulunda üye sayısı ancak 80 bin kadardı. 1960 sonrasındaki olumlu gelişmeler, işçilerin sendikalara karşı tavırlarını değiştirmelerine yol açmıştır. Gerçekten yeni haklar ve 1963'ten itibaren imzalanmaya başlanan toplu iş sözleşmeleri, işçileri yeniden ve daha çok sayıda sendikalara çekmeye başlamıştır. Resmi rakamlar, 1960'tan, özellikle 1963'ten itibaren gittikçe artan bir biçimde sendikalaşmanın hız kazandığını göstermektedir. 1960'ta 282 967 olan sendikalı işçi sayısı 1967'de 834 680'e ulaşmıştır. Bu sayı 1971'de, Çalışma Bakanlığı rakamlarına göre 2 362787, DPT'ye göre 1 200 000'dir.[3]

Türk-İş, 1961 başında bu gelişmeyi gözlemleyince, örgütlenmesinde daha merkezileşmeye başlamıştır. "Kafa ve kasabirliği" sloganını çıkaran Konfederasyon, her işkolunda bir sendika kurulmasını, işkollarında daha az merkezi bir örgütlenme biçimi olan federasyonların lağvedilmesini istemiştir. Böylece federasyonlara bağlı yerel sendikalar her türlü mali ve maddi özgürlüklerini yitirecek, işkolu düzeyindeki ulusal sendikanın bir şubesi haline dönüşecekti. Yerel sendika yöneticileri kişisel avantajlarını, mali çıkarlarını yitirmemek için bu projeye ve uy-

3 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Güzel (1975), s.566-572 ve Tablo: 116, s.567.

gulanmasına uzun süre karşı çıkmışlardır. Ancak, birçok federasyon zamanla işkolu ulusal sendikasına dönüşmüştür. Böylece konfederasyona daha bağımlı ve merkezi işkolu sendikaları yaratılmıştır.[4]

Aynı bağlamda, Türk-İş yeni örgütleme biçimi içinde kent düzeyindeki işçi sendikaları birliklerini lağvedip, yerine bölge temsilcilikleri oluşturdu. Böylece İstanbul İşçi Sendikaları Birliği gibi Türk-İş yanında neredeyse ondan daha fazla ağırlıklarını duyuran işçi örgütlenmelerine son verilmek istenmiştir.[5]

Türk-İş, merkezi ve gittikçe bürokratlaşan bir sendikal yapı yaratarak, sendikalı geniş işçi kitlesini sıkı bir biçimde güdüm ve denetimine almak istemiştir. İşçi örgütlenmesinde kendisi dışında başka hiçbir odağın varlığına tahammül edemeyeceğini böylece gösteren Türk-İş'in bu eğilimi, 1967'de kurulan ve gittikçe güçlenen DİSK'in yok edilmesi amacıyla hükümetler ve işverenlerle yaptığı işbirliğinin de belirleyicilerinden olmuştur.

c) *Bu dönemde Türk-İş'in ABD sendikaları ve sendikacılarıyla ilişkileri yoğunlaşmıştır.* 1952'de Türk-İş'in kuruluşunda ABD sendikacılarının ve onların denetimindeki ICFTU'nun katkı ve uğraşlarını belirtmiştim. 1950-1960 döneminde iktidarda olan DP'nin ABD ile askeri (1952'de Türkiye NATO'ya girmiş, bir süre sonra Bağdat Paktı CENTO'ya dönüşmüş ve Türkiye NATO ile CENTO arasında, her iki pakta üye ülke olarak bağlam görevini yapmıştır), ekonomik ve diplomatik ilişkilerinin artış seyrine koşut olarak Türk-İş ile ABD sendikacıları arasındaki ilişkiler de yoğunlaşmıştır. 1960'tan itibaren bu ilişkiler daha da artmıştır. Çünkü:

aa) 1960 darbesinden sonra Türk-İş ve üye sendikalarının uluslararası sendikalara üyeliklerine izin verilmiş ve bu konuda 1963 tarihli SK elverişli hükümler getirmiştir;

bb) Uluslararası sendikal örgütler ve özellikle ICFTU ile AFL-CIO Türkiye'deki sendikal harekete ilgi göstermiş ve onu kanalize etmeye çalışmıştır.

4 Bu konuda hâlâ ısrar eden federasyonlar, 1983'te çıkarılan SK ile zorunlu olarak işkolu sendikalarına dönüştürülmüştür.

5 Birliklerin bir kısmı yapılarını sürdürmekte ısrar edince, 1970'te yürürlüğe konulan 1317 sayılı yasanın bir hükmüyle birliklere son verilmiştir. Burada ve federasyonların lağvedilmesinde yasa koyucunun Türk-İş'e katkıları gözler önüne serilmektedir. Bu, aynı zamanda, Türk-İş ile iktidarlar arasındaki işbirliğinin başka bir yüzünü de göstermektedir.

Bu ilişkiler sonucu şu gelişmelere tanık oluyoruz:

aa) ABD sendikaları, Türk-İş'in ve sendikalarının yeniden örgütlenmesinde yardımcı ve yol gösterici olmak üzere yönetici ve militanlarını Türkiye'ye göndermiştir.[6]

bb) 1952-1960 döneminde olduğu gibi Türk-İş'in birçok yöneticisi ABD sendikalarının davetlisi olarak "staj ve eğitim" izlemek üzere ABD'ye gitmiştir. Sadece 1967 ile 1968 arasında yaklaşık 200 sendikacı ABD'yi ziyarete gitmiştir.

cc) Uluslararası örgütlerin mali yardım miktarı artmış ve AID yardımları artık doğrudan doğruya Türk-İş'e ödenir olmuştur. 1960-1970 arasında Türk-İş'e yapılan yardım miktarları şöyledir. AID'den 13 447 614 TL, OECD'den 382 076 TL, ICFTU'dan 733 005 TL AID yardımı, aynı dönemde 13 544 926 TL tutarındaki aidatlar toplamına nerdeyse eşittir. 1964-1965 Türk-İş bütçesinde AID yardımı 2 460 259 TL ile o yılın aidatlar toplamını (1 948 029 TL) geçmektedir.[7]

Bu gelişmelerin, Türk-İş yöneticilerinin sendikacılık anlayışı üzerine yaptığı etkiler tahmin edilebilir. Daha önce söylediğimiz gibi, Türk-İş, Amerika tipi uzlaşmacı sendikacılığı benimsemiş, ilkel bir antikomünizm ve şoven bir milliyetçilik taraftarı (partizanı) olmuştur. Her dönemin sağcı iktidarları ile anlaşmaktan çekinmeyen Türk-İş'in ABD sendikalarıyla ilişkisinin 1970'lerden sonra daha da yoğunlaştığını belirtmek gerekir.[8]

6 John Thalmayer örneği için bkz. Güzel (1975), s.385-386 ve 560-561.

7 İbid, s.562-563 ve Tablo: 115.

8 Türk-İş'in "Türk dostu, büyük sendikacı" diye tanıttığı ve çalışma raporlarında yer verdiği birçok ABD sendikacısının (örneğin Irwing Brown vb.) CIA ajanı olduğu ileri sürülmüştür. Bu konuda yetkin bir araştırma için bkz. Sidney Lens, "Le syndicalisme américain et la CIA: La cinquième Internationale", *Les Temps Modernes*, Mayıs 1967, sayı 252, s.2065-2080.

Türk-İş'in 1968'de kurulan AAFLI (Amerika-Asya Hür Çalışma Enstitüsü) ile ilişkileri 1970'lerde doruk noktasına ulaşmıştır. AAFLI ise birçok araştırmacının belirttiği gibi, CIA'nın dünya işçi hareketindeki eylemlerini yürüttüğü aracı örgütlerden biridir. AAFLI'nın Türkiye'deki ilk yöneticisi E. Boggs'un CIA ajanı olduğu bilinmektedir. 1980 darbesinden bu yana ise Türk-İş'in bu örgütlerle ilişkileri daha bir artmıştır. Türk-İş eğitim seminerlerini bile bu örgüt yaptırmaktadır. Türk-İş'in Kadın İşçiler Bürosu AAFLI tarafından kurulmuştur. ABD sendikaları 1969'da ICFTU'yu terk ettikten bu yana, kendi güdüm ve denetimleri altındaki konfederasyonlarla ilişkilerini daha yoğunlaştırmıştır. Türk-İş'le ilişkilerin artmasında bu gelişmenin de rolü vardır.

Bu dönemde Türk-İş'in, İsrail İşçi Sendikaları Konfederasyonu (HİSTADRUT) ile ilişkilerine öncelik verdiğini, bu ilişkilerin giderek arttığını da vurgulamak gerekir. ABD ve İsrail sendikalarıyla sıkı ilişkiler, Türk-İş'in, ABD emperyalizminin Ortadoğu ve Asya'daki temsilcisi ve sözcüsü durumuna gelmesi sonucunu doğurmuştur.

d) *1960'ların ortasında Türk-İş siyaset sahnesinde iyice sağa yanaşmıştır.* Türk-İş'in 1964'te Bursa'da düzenlediği Genel Kurulunda üst yönetimine (Yönetim ve İcra Kurullarına) AP'ye yakın sendikacılar yoğun bir biçimde getirildiler. Ve bu Genel Kurul'da Türk-İş "partilerüstü politika" diye isimlendirdiği yeni bir politikayı benimsedi. ABD sendikacılığının somut etkilerinden birini burada da görüyoruz. Amerikan sendikacılığının "non-partisanship politics" ilkesinin Türkiye'ye yansıması olan bu yeni politika, uygulamada sendikaların ağırlıklarını sosyalist partilerden (TİP'ten) yana değil, sağcı partilerden yana koymaları için bir kılıf olmuştur. 1965 seçimlerinde AP'nin ezici bir çoğunlukla iktidarı alması üzerine Türk-İş artık iyice sağa kaymıştır. Üst yönetiminde CHP'li veya diğer partilerden de yöneticiler vardır, ama kararlarda AP'li yöneticilerin ağırlığı belirleyici olmaktadır.

e) *Türk-İş radikal sendikalarını tasfiye ediyor.* Sözde "partilerüstü politikayı" savunan, pratikte iyicene sağa kaymış olan Amerikancı sendikacılığın Türkiye'deki uzantısı Türk-İş, 1961'de TİP'in kuruluşunu gerçekleştirmiş, 1961'den beri birçok grev ve gösteride Konfederasyon'a rağmen önemli roller üstlenmiş devrimci ve radikal sendikaları bünyesinden atmak için fırsat kolluyordu. 1950'lerde ABD'de olduğu gibi, radikal sendikalar işçi hareketinin dışına atılmak, tecrit edilmek isteniyordu. Türk-İş'in, TİP'in kurulmasından itibaren, kurucuları ve parti aleyhinde propaganda yapması, onları "komünizmle" suçlaması hep aynı politikadan kaynaklanıyordu. Ayrıca 1965'te AP'nin iktidarı, Türk-İş'e siyasi iktidar açısından da yeşil ışık yakılmasına izin vermiştir.

Neticede, Türk-İş'in aradığı fırsat 1966'daki Paşabahçe grevinde eline geçmiştir. Ve Türk-İş, bu grevi kendisine rağmen desteklemekte ısrar eden Kristal-İş, Petrol-İş, Maden-İş, Lastik-İş ve Basın-İş'i örgütünden (Konfederasyon'dan) geçici olarak ihraç etmiştir. Bu son üç sendika Zonguldak Maden-İş ile Gıda-İş'in katılımıyla 13 Şubat 1967'de *Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu*'nu *(DİSK)* kurmuştur. Böylece işçi hareketi tarihinde yeni bir sayfa açılıyordu. Bunu aşağıda ele alacağım.

Türk-İş'in "partilerüstü politikası" ile AP yanlısı tutumu, 1970'te sosyaldemokrat (CHP yanlısı) sendikacıların da üst yönetime karşı tavır takınmalarına yol açmıştır. Ancak, 1970'in olumsuz çevre ko-

şulları, 1317 sayılı yasayla sendikal özgürlüklerin sınırlanmak istenmesi ve 15-16 Haziran 1970 direnişini izleyen sıkıyönetim ile 12 Mart 1971 darbesi, sosyaldemokrat sendikacıları eylemlerini Türk-İş içinde ve dışında sınırlı tutmak zorunda bırakmıştır. Bu arada bağımsız sendikalar arasında sosyaldemokratların ağırlığı artmıştır.

4. DİSK, Kuruluş Nedenleri ve Sonrası

1952'de kuruluşundan itibaren Türk-İş bünyesinde iki tip sendika ve iki ayrı sendikacılık anlayışı var olmuştur. İlki uzlaşmacı sendikacılık taraflıları, ki 1960'larda Türk-İş üst yönetimini ele geçirmiştir. Bunlar kamu sektöründe örgütlenmiş sendikaların memur tipli sendikacılarıdır. İkinci akım ise kökenini 1900'lerden beri gelişen radikal sendikacılıktan almaktadır. Bunlar özel sektörde örgütlenmiş sendikaların yöneticileri olup, sosyalist hareketle tarihsel dönem içinde ilişkilerini sürdürmüşlerdir. 1967'de kurulan DİSK, geçmiş dönemlerin devrimci ve sosyalizmle ilişkili deneyimlerin doruk noktasını oluşturmuştur. Kısaca kuruluş nedenlerine değinip DİSK'in işçi hareketi tarihindeki yerini vurgulamaya çalışalım:

a) *Siyasi nedenler:* Türk-İş, işçiyi tek bir kişi olarak kabul etmekte, onun *işçi sınıfının* bir unsuru olduğunu reddetmektedir. Türk-İş için işçi sınıfı, işçi sınıfının kapitalizme karşı mücadelesi gibi kavramlar yoktur. Türk-İş'in amaçları arasında sınıf savaşımını doğurabilecek nedenlerin ortadan kaldırılması bile vardır. İlkel antikomünizm savunucusu olan Türk-İş sosyalist partilerle ilişkileri yadsımaktadır.

Oysa DİSK kurucuları için işçiler, işçi sınıfının birer unsuru olup, işveren sınıfının ekonomik sistemi kapitalizme karşı mücadelede sosyalist hareketle işbirliği yapmalıdır. Yani ekonomik mücadele siyasi mücadeleyle birleştirilmelidir. Nitekim, DİSK kurucuları daha 1961'de TİP'i kurarak isteklerini yaşama geçirmişlerdir. Oysa Türk-İş, kuruluşundan başlayarak TİP'e karşı çıkmıştır. Bu bağlamda Türk-İş içindeki siyasi bölünme TİP'in kuruluşuyla başlamıştır diyebiliriz.

b) *İşçi sınıfının yeni arayışları:* Bu dönem içinde Türk-İş'in 1961'den itibaren birçok greve ve işçi gösterisine karşı çıkması, hatta işverenler ve iktidarlarla birlikte bu eylemleri teşhir ve ihbar etmesi, işçileri ve radikal

sendikacıları işçi örgütlenmesinde, Türk-İş dışında yeni arayışlara, yeni örgütlenmelere itmiştir. Türk-İş'in yabancı örgütlerden mali yardım alması ve DİSK kurucularına göre "milli" niteliğini yitirmesi de bu arayışlarda rol oynamıştır.

c) *Türk-İş'in işçi örgütlenmesinde merkeziyetçilik eğilimi ve tek merkez olma isteği:* Yeni örgütlenme anlayışıyla Türk-İş, bütün üye sendikaları üst yönetimin emri altına almak istemiştir. Bu merkeziyetçilik eğilimi, radikal sendikaların her türlü eylemine üst yönetimin müdahalesini de birlikte getirmiştir. Türk-İş üst yönetimi, her türlü eylemin kendisinden izin alınmadan yapılmasına karşı çıkmış ve konfederasyon içi demokrasiyi öldürmüştür. Bu da aynı anlayışta olmayan sendikacıların yollarının ayrılmasını birlikte getirmiştir.

1965 seçimlerinde TİP'in 15 milletvekiliyle TBMM'de temsili ve işçi sorunlarında söz sahibi olmaya başlaması Türk-İş'i ve AP'yi rahatsız etmiştir. Bu ikisi, işverenlerin de katkısıyla TİP'i destekleyen işçi sendikalarını Türk-İş'ten ihraç edip, işçi hareketinden tecrit etmeye çalışmıştır. DİSK'i kuracak sendikaların ihracında bu amaç da saklıdır. Ancak, Türk-İş, AP iktidarı ve işverenler, ihraç edilen sendikaların DİSK'i kuracaklarını ve DİSK'in gittikçe güçleneceğini öngörememişlerdir. Yanıldıkları nokta burası olmuştur. Türk-İş işçi sendikalarından TİP'i tutanları ihraç edip, TİP'in gücünü azaltmayı düşünürken tam tersi olmuştur.

Gerçekten, başlangıçta sadece 40 bin üyesi bulunan DİSK kısa sürede güçlenmiş ve 1970'te 100 bin üyeye ulaşmıştır. DİSK'in tahmin edilmeyen bu gelişimi Türk-İş, AP hükümeti ve işverenleri alabildiğine kaygılandırmıştır. Bunun sonucu olarak, DİSK'i ortadan kaldırmak amacıyla, bu üçlü, 1970'te 1317 sayılı yasayı hazırlamıştır. Bu yasaya karşı işçi sınıfı 15-16 Haziran 1970 direnişiyle cevabını vermiş ve DİSK yaşamını sürdürmüştür.

Türk-İş'in daha çok kamu sektöründe örgütlenmesine karşın, DİSK özellikle özel sektörde ve çokuluslu şirketlerde üye toplamıştır. DİSK'in bu işletmelerde daha elverişli toplu iş sözleşmeleri bağıtlaması, Türk-İş üyesi binlerce işçinin DİSK'e bağlı sendikalara koşmasına yol açmıştır. 1968'den sonra yapılan işçi eylemleri arasında fabrika işgalleri geniş yer kaplamaktadır. Bunların birçoğu Türk-İş sendikalarına karşı, onlardan

ayrılıp DİSK'e bağlı sendikalara katılmak isteyen işçilerce örgütlenmiştir. DİSK gibi radikal bir sendikacılığın özel sektörde gittikçe güçlenmesi burjuvaziyi fena halde korkutmuştur.

12 Mart 1971 darbesinin bir nedeni de bu korkudan kaynaklanmaktaydı. Darbenin bir amacı da işçi hareketini zapturapt altına almaktı. Fakat dönemin çevre koşulları (dönemin cuntasında Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un da yer alması –ki, 1970'lerde CHP'nin Cumhurbaşkanı adayı olacaktır–, partilerin faaliyetlerini sürdürmesi, vb. etkenler) DİSK'in kapatılmasına elvermedi. Cunta, işçilerin böyle bir durumda sert tepki göstermesinden de çekinmiş olabilir. Ancak DİSK yöneticilerinin ve militanlarının birçoğunun tutuklanması, onun uğraş ve eylemlerini önemli ölçüde engellemiştir. Nisan 1971'de ilan edilen sıkıyönetim her türlü işçi hareketini tümden durdurmuştur. Ekim 1973 seçimlerinden sonra, sivil rejime geçişle birlikte DİSK ve işçi hareketi canlı bir gelişme göstermiştir.

III

1973-1980 DÖNEMİ İŞÇİ HAREKETİ

Bu dönem gelişmelerini birkaç başlıkta inceleyelim.

1. DİSK ve İşçi Örgütlenmesi

Daha önce belirttiğim gibi, Türk-İş'in gittikçe sağa kayması, 1970'te bünyesindeki sosyaldemokrat, yani CHP yanlısı sendikaları da tedirgin etmiş ve Türk-İş içinde sosyaldemokrat sendikacılar akımını doğurmuştur.

1973'ten itibaren, özellikle de 1975 başından başlayarak DİSK'in CHP'ye yakınlık göstermesi ve seçimlerde CHP'nin desteklenmesini ısrarla istemesi Türk-İş üyesi ve bağımsız sosyaldemokrat sendikaların DİSK'e katılmasına yol açmıştır: Tekstil, Petkim-İş, Baysen-İş ve Oleyis DİSK'e üye oldular. Daha önemli olay Ağustos 1975'te Türk-İş'ten ayrılan yüz bin üyeli Genel-İş'in Haziran 1976'da DİSK'e katılmasıyla gerçekleşti. Aynı bağlamda DİSK'in kendi örgütlenmesini canlandırdığını görüyoruz: Yerel ve bölgesel temsilciliklerinin sayısını artırıyor ve Maden-İş ile Genel-İş'in öncülüğünde Türkiye'nin bütün kentlerinde örgütleniyordu. DİSK, 1978'de artık Marmara Denizi kıyılarını aşmış bütün ülkede örgütlenmişti; yöneticileri 600 bin üyeleri olduğundan söz ediyordu.

DİSK aynı zamanda uluslararası ilişkilerini de artırmıştır. Cezayir, Suriye, Irak, Mısır ve Lübnan gibi Müslüman ülkelerin işçi sendikaları konfederasyonları ile, Fransa'da CGT, İtalya'da CGIL ile, sosyalist ülkeler arasında SSCB ve Bulgaristan başta olmak üzere diğer ülkelerle sendikal ilişkiler canlılık kazanmıştır.

DİSK'in bu canlılığı karşısında, Türk-İş 1950'lerden beri edindiği alışkanlıkları içinde yaşamını sürdürürken, 1975'te Birinci Milliyetçi Cephe'nin kurulmasıyla MHP ve MSP'ye yakın sendikacılar "kendi" bakanlıkları elindeki Kamu İktisadi Teşekküllerinde sendikalar kurup, Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (MİSK) ve Hak-İş'i yarattılar. 1980'de bu iki örgütten her biri 30-40 bin üyeye sahip olduklarını iddia ediyordu.

1980'de sendikalı işçilerin sayısı 1 500 000'e ulaşmaktaydı. Bu 19 milyonluk çalışan nüfusa göre yaklaşık yüzde 10'luk bir sendikalaşma oranı vermektedir ki, Türkiye'de 1940'lardan beri sendikalaşma oranının aşamadığı eşiği göstermesi açısından önemlidir. Bugün bu oran birçok Avrupa ülkesinde yüzde 50'den fazladır. Sendikalı işçilerin sayısının Çalışma Bakanlığı rakamlarına göre 1983'te, 1 247 744 olduğu saptanmıştır. Toplam işçi sayısının 2 317 016 ve çalışan nüfusun 20 milyondan fazla olduğu ülkemizde sendikalıların sayısı çok düşük bir seviyededir.

2. 1973-1980 Dönemi Grevlerinin Genel Değerlendirmesi

12 Mart 1971'den sonra 24 Nisan 1971'de ilan edilen sıkıyönetim üzerine grev ve işçi gösterileri 1973 sonuna dek askıya alınmış; bu tarihten sonra canlılık kazanmıştır.

a) Genel Görüntü:

Çizelge 24'te görüldüğü gibi sekiz yıllık bu dönemde örgütlenen toplam 1 021 greve, 264 832 işçi katılmış, 18 823 903 işgünü kaybolmuştur. 1963-1971 dönemine göre bu dönem bir yıl daha az süreli olmakla birlikte grevler açısından daha yoğun geçmiştir. Grev sayısında iki, grevciler sayısında üç ve nihayet yitirilen işgünleri açısından yedi kat fazlalık söz konusudur. Greve ortalama katılım 1963-1971'de 163,50; son dönemde 558,36; grevci başına ortalama günlük grev süresi bir önceki dönemde 27,55; son dönemde 39,06'dır. Asıl büyük fark, grev başına kaybolan işgünündedir, bu rakam önceki dönemde 4505,91 iken son dönemde 21811,68'i bulmuştur. Bu rakamlar, 1973-1980 döneminin grevler açısından bir önceki döneme kıyasla büyük bir hareketliliğin işaretleridir.

Çizelge: 24

1973-1980 Grevleri

(Grev, greve katılan işçi ve kaybolan işgününün yıllara, iktisadi faaliyet kolları ve kesimlere göre dağılımı)

İktisadi faaliyet kolu/ sektörler		1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	Toplam
Genel Toplam	A	22	45	90	105	167	175	190	227	1 021
	B	12 284	21 048	25 389	32 898	59 889	27 208	39 901	46 216	264 832
	C	479 857	470 088	1 102 682	1 768 201	5 778 205	1 598 905	2 217 347	5 408 618	18 823 903
Kamu kesimi toplamı	A	77	22	13	22	29	27	46	30	196
	B	5 179	15 390	5 847	12 701	18 379	3 006	21 857	11 652	94 011
	C	215 387	260 092	231 048	399 466	1 316 326	153 478	714 425	1 354 594	4 644 816
Tarım, ormancılık avcılık ve balıkçılık	A	-	16	-	2	-	-	1	-	19
	B	-	2 148	-	722	-	-	120	-	2 990
	C	-	30 021	-	15 040	-	-	1 920	-	46 981
Maden istihracı ve taşocakları	A	2	-	-	1	4	-	2	2	11
	B	3 440	-	-	20	3 549	-	758	136	7 903
	C	201 506	-	-	1 240	125 440	-	99 880	10 472	438 538
İmalat sanayii	A	1	3	4	7	11	4	4	4	38
	B	510	3 501	2 986	7 240	13 421	461	1 196	6 259	35 574
	C	1 530	123 861	95 592	225 838	1 129 874	23 820	46 140	1 008 254	2 654 909
İnşaat	A	1	-	3	1	-	1	-	-	6
	B	40	-	215	2 850	-	120	-	-	3 225
	C	400	-	16 924	99 750	-	120	-	-	117 194
Elektrik, gaz, su ve sıhhi tesisler	A	1	-	-	1	-	-	-	-	2
	B	1 000	-	-	12	-	-	-	-	1 012
	C	8 000	-	-	420	-	-	-	-	8 420
Ticaret	A	-	-	3	1	-	4	5	13	26
	B	-	-	227	14	-	211	2 416	325	3 193
	C	-	-	5 028	1 498	-	25 709	77 012	26 932	136 179

Nakliye, ambarlama ve muhaberat	A	-	1	1	2	-	-	1	3	8
	B	-	1 100	2 380	1 230	-	-	450	4 200	9 360
	C	-	19 800	111 860	50 320	-	-	2 700	286 600	471 280
Hizmet	A	2	2	2	6	4	18	33	8	75
	B	183	8 641	39	594	284	2 214	16 917	732	29 604
	C	3 851	82 410	1 644	4 885	34 779	103 829	486 773	22 336	740 507
Diğer	A	-	-	-	1	10	-	-	-	11
	B	-	-	-	19	1 125	-	-	-	1 144
	C	-	-	-	475	26 233	-	-	-	26 708
Özel kesim toplamı	A	15	23	77	83	138	148	144	197	825
	B	7 105	5 656	19 542	20 198	41 510	24 202	18 044	34 564	170 821
	C	264 470	213 996	871 634	1 368 735	4 461 879	1 445 427	1 502 922	4 054 024	14 183 087
Tarım, ormancılık avcılık ve balıkçılık	A	-	-	1	1	-	2	5	2	11
	B	-	-	32	230	-	40	824	220	1 346
	C	-	-	1 120	14 260	-	3 799	43 936	6 240	69 355
Maden istihracı ve taşocakları	A	-	-	2	4	13	13	19	4	55
	B	-	-	1 207	1 399	2 955	2 430	1 888	980	10 859
	C	-	-	13 992	84 110	334 533	120 796	143 330	91 224	787 985
İmalat sanayii	A	13	22	55	64	95	95	74	182	600
	B	7 079	5 521	16 905	16 900	30 438	20 094	11 570	32 232	140 739
	C	264 300	195 366	772 719	1 216 482	3 874 146	1 202 347	1 071 161	3 896 965	12 493 486
İnşaat	A	-	-	4	-	5	4	1	1	15
	B	-	-	302	-	143	265	650	76	1 436
	C	-	-	9 600	-	3 688	6 962	18 700	4 712	43 662
Elektrik, gaz, su ve sıhhi tesisler	A	-	-	-	-	2	-	1	-	3
	B	-	-	-	-	189	-	6	-	195
	C	-	-	-	-	12 636	-	282	-	12 918
Ticaret	A	-	-	7	5	11	14	12	2	51
	B	-	-	154	1 097	972	738	959	91	4 062
	C	-	-	9 991	40 243	115 679	79 605	52 553	9 916	307 979

Nakliye, ambarlama ve muhaberat	A	-	-	-	3	3	1	6	-	13
	B	-	-	-	374	5 734	26	876	-	7 010
	C	-	-	-	12 088	34 108	3 796	25 446	-	75 438
Hizmet	A	2	1	7	5	9	19	26	6	75
	B	26	135	607	186	1 079	616	1 371	965	4 985
	C	170	18 630	55 547	19 308	87 089	28 132	147 514	44 965	401 355
Diğer	A	-	-	1	1	-	-	-	-	2
	B	-	-	335	12	-	-	-	-	347
	C	-	-	8 665	2 244	-	-	-	-	10 909

A: Grev sayısı.
B: İşçi sayısı.
C: Kaybolan işgünü sayısı.
Kaynak: Türk-İş Araştırma Müdürlüğü; *DİE; İstatistik Yıllığı*, 1983, Ankara, s.208.

Çizelge: 25

1973-1980 Grevleri (Yıllara Göre)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	Toplam
A	22	45	90	105	167	175	190	227	1 021
B	12 284	21 046	25 399	32 889	59 889	27 208	39 901	46 216	264 832
C	479 857	470 088	1 102 682	1 768 201	5 778 205	1 598 905	2 217 347	5 408 618	18 823 903
B/A	558,36	467,68	282,21	313,32	358,61	155,47	210,0	203,59	259,38
C/B	39,06	22,33	43,41	53,74	96,48	58,76	55,57	117,02	71,07
C/A	21 811,68	10 446,4	12 252,02	16 840,0	34 600,02	9 136,6	11 670,24	23 826,51	18 436,73

Kaynak: *Çizelge: 24*'teki veriler.

Çizelge: 26

1973-1980 Grevlerinin İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı

İktisadi faaliyet kolları	Tarım, ormancılık avcılık ve balıkçılık	Maden istihracı ve taşocakları	İmalat sanayii	İnşaat	Elektrik gaz, su ve sıhhi tesisler	Ticaret	Nakliye ambarlama ve muhaberat	Hizmet	Diğer
A	30	66	638	21	5	77	21	150	13
B	4 339	18 768	176 313	4 554	1 207	7 255	16 370	34 589	1 491
C	116 336	1 206 568	14 243 881	160 856	21 338	444 158	546 718	1 141 962	37 617
B/A	144,63	284,36	276,35	216,85	241,4	94,22	779,52	230,59	114,69
C/B	26,81	64,28	80,78	35,32	17,67	61,22	33,39	33,01	25,22
C/A	3 877,86	18 281,33	22 325,83	7659,80	4267,6	5768,28	26 034,19	7613,08	2 893,61

A: Grev sayısı; B: Grevci sayısı; C: Yitirilen işgünü.
Kaynak: *Çizelge: 24*'teki veriler.

Aynı saptamaları yıllara göre dağılım için de yapabiliriz. *Çizelge: 25*'te 1973'ten başlayarak grev sayısının gittikçe nasıl arttığını görüyoruz. Aynı artış grevci sayısında, işgünü kaybında da söz konusudur. Grevlerde tansiyon özellikle 1975'ten itibaren hızlı bir biçimde artmaktadır. Bu gelişmede ekonomik bunalım yanında, DİSK'in örgütlenmesindeki canlılık, yeni birçok sendikanın DİSK çatısı altında toplanması ve işverenlerin DİSK ve bağlı sendikalara karşı başlattığı "cihad"ın rolleri büyüktür.

Çizelge: 24 ve *25*'ten bir önceki dönem için saptadığımız gibi grevlerin uzunluğu, Avrupa ülkelerine oranla az sayıdaki greve katılan işçilerin –grevlerin uzun sürmesi nedeniyle– çok işgünü yitirilmesine yol açması gibi genel eğilimlerin bu dönem için bile geçerli olduğunu fark ediyoruz. Yukarıda bu konulara değindiğimden burada yinelemiyorum. Sadece bir örnek olarak 1976'da kamu sektöründe ticaret dalında yapılan bir greve bakalım: Sadece 14 işçinin katıldığı bir grevde 1498 işgünü yitirilmiştir. Bu, eğer işçiler ilk günden son güne dek 14 kişi olarak grevi sürdürdülerse, 107 günlük bir grev demektir ve çok uzundur. Aynı varsayımla, özel sektördeki 76 işçinin katıldığı inşaattaki 1980 grevinin de 62 gün sürdüğünü hesaplayabiliriz. Dolayısıyla Türkiye'de sorun, çok grev örgütlenmesi ve çok sayıda işçinin grevlere katılması değil, az sayıda greve işletme, işyeri boyutunda ve genellikle yüksek sayıda olmayan işçilerin katıldığı birçok neden yüzünden (yukarıda kısmen değindiğim) uzun süren grevlerdir. Bu oluşumda tüzel düzenlemenin rolünün, klasik grev türü dışındaki birçok grevi (kısa ve dönen grevler, verim grevi, ihtar grevi, vb.) yasaklamasının altını çiziyorum.

b) Grevlerin İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı:

Bunu *Çizelge: 26* ve *28*'den izleyebiliriz. Bu dönemin grevlerden en çok etkilenen iktisadi faaliyet kolu 638 grevle (toplam grevlerin yüzde 62,48'i) *imalat sanayii*'dir. Bu iktisadi faaliyet kolunda 176313 grevciye (toplamın yüzde 66,57'si) ve 14 243 881'i yitik işgününe (toplamın yüzde 71,07'si) rastlıyoruz. Bu alanda özel sektör (iktisadi faaliyet kolunun toplamının yüzde 94'ü), 140739 grevciyle (yüzde 79,82) ve 12493486 (yüzde 87,77) yitik işgünüyle özellikle etkilenen sektördür. Bu alan, aynı zamanda özel sektörde örgütlenen grevlerin yüzde 72,72'sini, grevcilerin yüzde 82,38'ini ve yitik işgünlerinin yüzde 88,08'ini kapsayarak özel kesimın grevlerden etkilenen en önemli iktisadi faaliyet kolunu oluşturmaktadır.

Grevlerden etkilenen ikinci iktisadi alan, 150 grevle (yüzde 14,69) *hizmet,* üçüncüsü 77 grevle *ticaret* (yüzde 7,54) ve dördüncüsü 66 grevle (yüzde 6,46) *maden istihracı ve taşocaklarıdır.*

Grevlerin iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımında en uzun süreli grevlere 80,78 ile imalatta, 64,28 ile madende rastlıyoruz.

Yitik işgünleri açısından özel ve kamu sektörü ayırımıyla bir kıyaslama yapmak için örnek olarak her iki sektörde de toplam 75'er grevin örgütlendiği *hizmet* alanını alınca şunları saptıyoruz:

a) Kamuda grevci ve yitik işgünü sayısı daha çok; dolayısıyla ortalama katılım ve grev başına yitirilen işgünü;

b) Özel sektörde ise grevci başına ortalama grev süresi daha yüksektir. Bu, daha önce değindiğimiz gibi, özel sektörde grevlerin daha uzun sürdüğünü gösteriyor.

Aynı işlemi diğer alanlar için de yapabiliriz. Eğilim benzer olacaktır.

Çizelge: 27

Hizmet İşkolunda 1973-1980
Grevlerinin Sektörlere Göre Dağılımı

Sektörler	*Kamu*	*Özel*
A	75	75
B	29 604	4 985
C	740 607	401 355
B/A	394,72	66,46
C/B	25,01	80,51
C/A	9 874,76	5351,4

Kaynak: *Çizelge: 24*'teki veriler.

c) *Grevlerin Kamu ve Özel Sektörlere Göre Dağılımı:*

Çizelge: 28'i inceleyince, özel sektörün grevlerden bilhassa etkilendiğini hemen görüyoruz. Grevlerin 825'i (yüzde 80,80'i), grevcile-

rin 170 821'i (yüzde 64,50'si), yitik işgünlerinin 14 183 087'si (yüzde 75,34'ü) ile özel sektör bir önceki dönemden daha yoğun bir biçimde 1973-1980 grevlerini yaşamıştır. Bu kez özel sektör üç ölçütte de birinciliği elinde bulundurmaktadır.

Çizelge: 28

Grevlerin Kamu ve Özel Sektörlere Göre Dağılımı

Sektörler		*Kamu*	*Özel*	*Toplam*
A	Mutlak	196	825	1 021
	Yüzde	19,20	80,80	100
B	Mutlak	94 011	170 821	264 832
	Yüzde	35,50	64,50	100
C	Mutlak	4 640 816	14 183 087	18 823 903
	Yüzde	24,66	75,34	100
	B/A	479,64	207,05	
	C/B	49,36	83,02	
	C/A	23 677,63	17 191,62	

Kaynak: *Çizelge: 24*'teki veriler.

Bununla birlikte daha ayrıntılı bir inceleme, ortalama katılım oranının ve grev başına kaybolan işgününün kamu sektöründe daha yüksek olduğunu gözler önüne seriyor. Daha önce değinildiği gibi, bu olgu, kamuda işçi sayısı yüksek işletmelerin varlığıyla ilgilidir.

Bu arada grevci başına ortalama işgünü olarak grev süresi özel sektörde 83,02 olup daha yüksektir. Bu, bir kez daha özeldeki grevlerin uzun süren grevler olduğunu belirtmektedir.

d) Grev Ertelemeleri:

1973-1980 döneminde, bir önceki dönemde olduğu gibi birçok grev ertelenmesine tanık olunmuştur. *Çizelge: 29*'da 1973-1980 arasında 122 gre-

vin ertelendiğini saptıyoruz. Bu çizelgeye göre 1963-1973 arasında 42 grev ertelenmiştir. Dolayısıyla son dönemde grev ertelemelerinin üç kat kadar arttığını görüyoruz. Aynı çizelgeden son dönemde grev ertelemelerinin toplam ve ortalama sürelerinin de yüksek olduğunu çıkarıyoruz. Bu son dönem işçi-işveren ilişkilerinin canlılığını ve bu ilişkilerde hükümet müdahalesinin ne kadar sıklaştığını belirtiyor. Bu oluşumda 1974'te Kıbrıs Çıkarması, 1978'de başka nedenlerle ilan edilen sıkıyönetimler de belirleyici olmuştur. Yine aynı bağlamda, 1980'de grev ertelemelerinin, 1963'ten beri rastlanmamış bir rakama, 46'ya ulaştığını da saptıyoruz. O yıl ortalama geciktirme süresi de 67,8 ile belli bir yükseklik (artış) göstermiştir.

3. Dönemin İlginç Grev ve Gösterileri

Kısaca bu dönemin birkaç ilginç grev ile gösteri ve yürüyüşlerine değinmek istiyorum.

a) Türk-İş'in Genel Grevi (16 Haziran 1975):

Türk-İş, 16 Haziran 1975'te İzmir kenti düzeyinde 06-14 saatleri arasında sekiz saat süren "işverenlere karşı bir günlük uyarı" adıyla nitelendirdiği bir genel grev örgütlemiştir. 70 bin işçinin katıldığı genel grev birçok işçi ve sendikacının tutuklanmasına yol açmıştır. Tutukluların yargılanması sonucunda beş sendikacı hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu arada genel grev üzerine Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) genel grev sonucu uğradığı üretim kaybının karşılanması için İzmir İş Mahkemesi'ne başvurmuş ve mahkeme bu kayba karşılık Türk-İş üyesi Türk Metal-İş Sendikası'nın MESS'e 16 milyon TL tazminat ödemesine karar vermiştir.[1]

Coğrafi olarak sadece bir kenti, ekonomik açıdan birkaç işkolunu kapsayan genel grevin amaçları arasında "siyasal partilerin kısır çekişmelere son vermesi, ulusal savaş sanayiinin kurulması, petrol ve madenlerin ulusallaştırılması" gibi siyasi nitelikli istekler de bulunuyordu.

1 Bkz. *Cumhuriyet*, 15, 16, 17 Haziran 1975; *Milliyet*, 20 Ekim 1977.

Çizelge: 29

1963-1980 Arasında Hükümetlere Göre Grev Ertelemeleri

	Hükümet	*Geciktirilen Grev Sayısı*	*Toplam Geciktirme Süresi*	*Ortalama Geciktirme Süresi (Gün)*
25. 12. 1963/ 20. 2. 1965	İnönü	5	270	54
20. 2. 1965/ 27. 11. 1965	Ürgüplü	3	210	70
27. 11. 1965/ 3. 11. 1969	I. Demirel	13	750	58
3. 11. 1969/ 6. 3. 1970	II. Demirel	7	270	38,6
6. 3. 1970/ 12. 3. 1971	III. Demirel	7	270	38,6
26. 3. 1971/ 11. 12. 1971	I. Erim	7	450	64,3
11. 12. 1971/ 22. 5. 1972	II. Erim	-	120	*
22. 5. 1972/ 15. 4. 1973	Melen	3	150	50
15. 4. 1973/ 26. 1. 1974	Talû	5	330	66
26. 1. 1974/ 17. 11. 1974	I. Ecevit	1	90	90
17. 11. 1974/ 31. 3. 1975	Irmak	2	120	60
31. 3. 1975/ 21. 6. 1977	IV. Demirel	23	1590	69
21. 6. 1977/ 21. 7. 1977	II. Ecevit	-	-	-
21. 7. 1977/ 5. 1. 1978	V. Demirel	13	750	57,7
5. 1. 1978/ 12. 11. 1979	III. Ecevit	29	1650	56,9
12. 11. 1979/ 12. 9. 1980	VI. Demirel	46	3120	67,8

* Önceki hükümet tarafından 30 gün geciktirilen iki grevin 60 gün daha geciktirilmesine ilişkindir.

Kaynak: Tunç Tayanç. "Geciktirilen Grevler Üzerine Bir Değerlendirme", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, c.7, sayı 1-2, 1980; M. Sönmez, s.51'de.

b) DİSK'in "Faşizme İhtar Eylemi" (20 Mart 1978):

Dönemin genel grev örneklerinden en ilginci olan bu eylem, 20 Mart 1978'de saat 08'den 10'a dek iki saat süreyle tüm ülkede düzenlenmiştir. 16 Mart 1978'de İstanbul Üniversitesi'nden çıkmakta olan öğrencilerin üzerine bomba ve silahlarla saldırılıp biri kız yedi öğrencinin öldürülmesini, çok sayıda gencin yaralanmasını protesto etmek ve faşizm tehlikesine karşı savaşımda, demokratik güçlerin eylem birliğini pekiştirmek için yapılan bu genel greve 600 bini aşkın işçi katılmıştır. İşçilerin yanında başta TÖB-DER olmak üzere 26 demokratik kitle örgütü de, üyeleriyle kitlesel bir biçimde bu eyleme katılmıştır. Bu eylemde anlamlı ve önemli bir gelişme de, 15-16 Haziran 1970'te olduğu gibi, Türk-İş üyesi sendikaların bir kısmının DİSK'in bu eylemini desteklediklerini belirtmeleri ve üyelerinin eyleme fiilen katılmalarıydı.

DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk, eylemin dayanağı ve kaynağı konusunda şu açıklamayı yapmıştı:

> "Faşizme ihtar eylemimizin dayanağı, Anayasadır. Anayasamızın başlangıç ilkesidir. Faşizme karşı 'uyanık bekçiliğimizin' yüklediği vazgeçilmez bir görevin yerine getirilmesidir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisidir, insanlarımızın cangüvenliğini sağlamayı tüm yasaların üstünde kabul eden 'doğa yasasıdır'. Çocuklarımızın öldürülmesinin önlenmesini istiyoruz. Eylemimiz bunu sağlamak içindir. Hukuka aykırı ise sonuçlarına katlanacağız. *Yeter ki çocuklarımız öldürülmesin, yeter ki Anayasamız çiğnenmesin, yeter ki faşizm kanlı diktasını kurmasın.*"[2] (abç)

DİSK, 5 Ocak 1979'da Kahramanmaraş olaylarını kınamak amacı ile "*5 Dakikalık Saygı Duruşu*" adıyla andığı bir eylemi de örgütlemiştir. Eyleme birçok öğrenci ve çalışan, işçilerle birlikte katılmıştır.

c) 1 Mayıs'lar ve Dönemin Diğer Gösteri ve Yürüyüşleri

1975'ten itibaren işçi eylemlerinde siyasi nitelikli gösteri ve yürüyüşlerin arttığını biliyoruz. Örneğin DİSK ve bağlı sendikalarının 1975 sonundan başlayarak *Devlet Güvenlik Mahkemelerine (DGM) karşı eylemleri* bu açıdan önemlidir. DGM'ye karşı düzenlenen grev, gösteri ve

2 Bkz. *DİSK dergisi,* Nisan 1978, No: 2; Güzel (1980), s.54-56.

yürüyüşler birçok işçi, sendikacı ve militanın işinden çıkarılmasına yol açmışsa da, amacına da ulaşmıştır: DGM'lere ilişkin yasa parlamentodan geçmemiştir; daha önceden kurulmuş olanları ise yasal dayanakları kalmadığı için kapatılmışlardır.

DİSK aynı zamanda "*Demokratik Hak ve Özgürlükler*" için de kampanyalar açmış; bu bağlamda birçok toplantı, gösteri ve yürüyüş düzenlemiştir. Nihayet DİSK, birçok demokratik kitle örgütünün de katkısı ile *1 Mayıs İşçi Bayramı*'nı yarım yüzyıl sonra 1976'da İstanbul'da kutlamıştır: O gün Taksim Meydanı'nı hınca hınç dolduran yüz binlerce işçi, memur, öğrenci, köylü, kadın, erkek ve çocuk, Türkiye işçi hareketi tarihinde en büyük gösteriyi gerçekleştirdiğinin mutlaka farkındaydı.

DİSK'in gittikçe güç kazanması, eylemlerinin gittikçe yoğunlaşması ve taraftarlarının artması, bazı çevrelerin bu işçi örgütüne karşı başka yöntemlerle karşılık vermesini gündeme getirmişti. *1 Mayıs 1977* yine yüz binlerce kişinin katılımı ile kutlanırken, Kontrgerilla eylemi olduğu konusunda yaygın kanı bulunan provokasyon sonucu Taksim Meydanı kana bulandı: 36 ölü ve onlarca yaralı.[3]

Aynı dönem içinde grevci çadırlarının hücuma uğradığını, bazı işverenlerin özel milisler örgütlediğini ve işçi önderlerine karşı katliamların düzenlendiğini de genel korku ve dehşet havası içinde gördük. Bu sırada 22 Temmuz 1980'de işçi hareketi içinde önemli şahsiyetlerden biri, 1967'den 1977'ye DİSK Genel Başkanlığı da yapmış olan Maden-İş Genel Başkanı Kemal Türkler İstanbul'da katledildi.

Bu koşullarda işçi eylemine çıkmak, işçi örgütlenmesinde uğraş vermek artık çok tehlikeli bir görev haline gelmişti. Buna karşın işçiler ve DİSK sendikaları eylemlerini sürdürmüştür. Zor koşullara, iktidarların ve sıkıyönetimlerin yasaklarına karşın 1 Mayıs'lar kutlanmış, işçi hak ve özgürlükleri savunulmuştur. İleride yazılacak tarih, 1980 darbesi öncesi işçi hareketi için mutlaka daha soğukkanlı ve şu anda bilemediğimiz belgelere dayanarak konuşan bir tarih olacağı için, bu dönemin ayrıntılı yazımını şimdi ona bırakalım.

3 Bu gösteri ve yürüyüşler konusunda bkz. DİSK, *6 Genel Kurul Çalışma Raporu*, İstanbul, 1977 ve *Yaşasın DİSK, Sınıf ve Kitle Sendikacılığında Atılım (1975-1977)*, İstanbul 1977.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

24 OCAK 1980 YENİ EKONOMİ POLİTİKASI, 12 EYLÜL 1980 DARBESİ VE SONRASI

I

DİSK'İN KAPATILMASI, RESMİ İDEOLOJİYİ REDDEDEN SENDİKALARA KARŞI "CİHAT"

Yeni bir ekonomi politikası genel olarak işçi ve işveren ilişkilerinde de değişikliklere yol açar. En azından işçi ve işveren ilişkileri yeni ekonomi politikanın etkisinde kalır. Çünkü bir ülkenin işçi ve işveren ilişkileri, o ülkedeki ekonomi düzeninin bir alt ürünüdür. 24 Ocak 1980'de T. Özal'ın mimarı olduğu "istikrar politikası" isimli yeni ekonomi politikanın işçi haklarında önemli yasak ve kısıtlamalara yol açacağı biliniyor ve bekleniyordu. Nitekim bu yasak ve kısıtlamalar 12 Eylül 1980 darbesinden sonra gün yüzüne çıkarıldılar. Ayrıca darbenin bir nedeni de işçi haklarındaki yasak ve kısıtlamaları yürürlüğe koymak değil miydi?

Darbeyle birlikte toplusözleşme ve grev hakları askıya alındı, DİSK başta olmak üzere ona bağlı mücadeleci bütün sendikalar kapatıldı, yöneticileri tutuklandı. Sadece resmi devlet ideolojisini savunan, uzlaşmacı Türk-İş'e izin verildi. Ancak onun da toplusözleşme yapma hakkı elinden alınmıştı.

Bu yasak ve kısıtlamalar, devletin resmi ideolojisinden ve devletin işçi hareketine karşı 1908'den beri yürüttüğü baskı yöntemleri alışkanlığından kaynaklandığı gibi, 24 Ocak 1980 ekonomi politikasının hedeflerine de uyuyordu. Çünkü yeni ekonomi politikanın hedeflerinden biri parasal gelirlerin, bu arada ücretlerin artışının önlenmesiydi. Enflasyon artışını durdurabilmek, kâr oranını artırmak, ihracatı geliştirmek ve özel sektörün dış rekabet şansını artırabilmek için amaçlanan hedeflerden biri ücret artışını durdurmaktı. Bunun için ise mücadeleci sendikaların kapatılması ve susturulması gerekiyordu. Aynı nedenlerle toplusözleşme ve grev hakları yok edilerek, işverenlerin en uzun dönem için maliyette ücret payını öngörmeleri sağlanmalıydı.

Ayrıca, 1980'de IMF, Türkiye'ye üç yıl için verdiği 1,5 milyar dolarla birlikte birtakım koşullar ileri sürmüştü. Şöyle ki: Fiyatların artırılması, ihracatı geliştirmek için iç tüketimin kısıtlanması, özel sektörde fiyat kontrolü sisteminin kaldırılması ve ekonominin özel sektörleştirilmesi. Bu koşullar da dar gelirlilerin yaşamlarını zorlaştırıyordu. Hükümet, T. Özal'ın yönlendirmesiyle, insanlara açıkça "Az tüketin, çünkü ihracatımızı geliştireceğiz!" diyordu. Böyle bir ekonomi politikasının, mücadeleci sendikalar zorla sessizliğe itilip, işçi sınıfı baskı altına alınmadan yürütülmesi olanaksızdı.

Bu bağlamda son bir nokta, ordunun ekonomik yaşamdaki gücüdür. OYAK aracılığıyla kapitalizmle gittikçe hızlanan bir biçimde bütünleşen üst düzeydeki subaylar, Türkiye'nin önde gelen holdinglerinden birine dönüşmüş ve birçok alanda yatırımlar yapmış OYAK'ın ve dolayısıyla kendilerinin ekonomik çıkarlarını da savunmak zorunluluğu duymuştur. Otomobil, petrol, kimya, konserve, sigorta vb. alanlarda yatırım yapmış olan OYAK, diğer işverenler gibi işçi sendikalarının baskı altına alınmasından, işçi haklarının kısıtlanmasından yanaydı. Dolayısıyla, 1980'de darbeyi yapanlar "Vatan"ı korumak yanında kendilerinin de derin ve sıkı ilişkilerle bağlı oldukları kapitalist sistemi savunmuşlardır.[1]

Bu etkenler ve oluşumlar, işçi ve işveren ilişkilerinde değişikliklere yol açmıştır.

Darbeden sonra baskı politikası özellikle işçilerin ve mücadeleci sendikaların yaşamında belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır. Türk-İş ve ona bağlı sendikaların dışındaki işçi örgütleri baskıdan büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Yasaklamalar, sendika bürolarının basılması, aranması, kapatılması, yöneticilerinin tutuklanması, katli vb. olaylar gittikçe sıklaşmıştır. Bu tür baskı ve yasaklamaların aslında darbeden çok önce başladığını belirtmek gerekir. Darbeyle birlikte her şey daha açık ve daha sık yapılmıştır. Nitekim, 12 Eylül 1980'de Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK)

1 OYAK'ın ordunun üst düzeyindeki subaylarını kapitalist sistemle bütünleştirmekteki başarısı, bu yöntemin başka kategorilere yaydırılmasını da gündeme getirmiştir. 1970'lerde işçiler için Türk-İş önderliğinde İYAK, memurlar için ise MEYAK projeleri tartışılmıştır. Bunlar bir sonuca ulaşamamıştır. 1982'de ise polis için POYAK kurdurulması gündeme getirilmiştir. "Polis hizmetlerinde çalışanların yaşam düzeyini yükseltmek amacıyla" kurulması öngörülen bu yardımlaşma kurumunun gelecekteki gelişimini merakla bekliyoruz.

7 numaralı bildirisiyle DİSK'in ve MİSK'in faaliyetleri durdurulmuştur. Bu arada, Hak-İş'in varlığını birkaç gün sonra hatırlayınca onun faaliyetlerine de 18 Eylül'de son vermiştir.[2]

Bu arada Türk-İş'e bağlı sendikalardan bazıları da faaliyetten men edilmiştir: Örneğin Petrol-İş'in faaliyetine 18 Ekim 1990'da son verildi; fakat bu karar 9 Ocak 1981'de kaldırıldı. 13 Haziran 1981'de İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı, Türk-İş'in Yol-İş Federasyonu'na bağlı İzmir Yol-İş Sendikası'nın faaliyetlerini durdurdu. Daha önce de Diyarbakır ve Ankara Yol-İş sendikalarının faaliyetleri yasaklanmıştı. Petrol-İş ve Yol-İş Federasyonu ve faaliyetleri durdurulan İzmir, Diyarbakır ve Ankara Yol-İş sendikaları, sosyaldemokrat sendikaların en önemlileri olmaları nedeniyle baskı altına alınmışlardır. Ancak bu sendikalar, Türk-İş üst yönetiminin araya girmesi ve yöneticilerinin bir kısmını değiştirerek, bir anlamda rejime uyarak baskı ve tehditleri azaltmaya çalışmışlardır.

Askeri rejim, MİSK'in faaliyetlerine Mayıs 1984'te yeniden izin vermiş ve bu örgüt faaliyetlerine eski binasında (MHP Genel Merkezi bitişiğinde) yeniden başlamış; genel kurulunu toplamış; yeni yöneticilerini seçmiştir.

Görüldüğü gibi, darbeden en büyük baskı, şiddet ve zarar DİSK'e ve bağlı sendikalara gelmiştir. Bu arada DİSK gibi, devletin resmi ideolojisini reddeden, klasik partilerden, iktidarlardan bağımsız TÖB-DER, TÜM-DER, TÜMOD vb. dernekler de kapatılmış, yöneticileri tutuklanmıştır.

Burada bütün kapatma ve faaliyetten alıkoyma kararlarının *idari kararlar* olup, o sırada yürürlükteki yasalarla bile çelişkili bulunduğunu belirtmek gerekir.

DİSK'e karşı "cihat"ın aslında darbeden önce başlatıldığını biliyoruz. Daha önce belirtildiği gibi, DİSK kurulup, işçi sınıfı içinde yerleşmeye ve güçlenmeye başladığından beri, işveren, iktidar ve Türk-İş üçlüsünün hücumuna uğramıştır. Bu konudaki gelişmelerin

2 Hak-İş konusunda bkz. *Hak-İş, 3. Genel Kurulu Çalışma Raporu,* Ankara, 1981. 1976'da kurulan bu "konfederasyon" 3. ve 4. genel kurullarını askeri rejim sırasında toplamıştır. Hak-İş 18 Eylül 1980'de faaliyetlerinin durdurulmasından sonra 19 Şubat 1981'de MGK'nin izniyle faaliyetlerine yeniden başlamış (Bkz. *Resmi Gazete,* 18 Şubat 1981) ve eylemlerini pek tedirgin edilmeden sürdürmüştür. Üye sayısı oldukça sınırlı olan bu örgüt, 1982 Anayasası ve 1983'teki iki özel yasa konusundaki eleştirilerini içeren broşür ve teksirlerle üyelerini ve kamuoyunu aydınlatmaya çalışmıştır. 1984'te kendisine bağlı işletmelerde toplu iş sözleşmeleri imzalamıştır. Hak-İş, bu son dönemde, Milli Selamet Partisi'nin devamcısı Refah Partisi'yle yakın ilişkiler içine de girmiştir.

1971 öncesindekileri daha önce görmüştük. DİSK'e karşı cihat, 1975'ten sonra, yani DİSK'in "sınıf ve kitle sendikacılığında yeni bir atılım" başlattığı dönemde çok daha ciddi boyutlara ulaşmıştır ve bu 12 Eylül 1980'e dek gittikçe yoğunlaşmış ve hızlanmıştır. DİSK, Maden-İş ve Genel-İş öncülüğünde Anadolu'nun her kentine yayılmaya başlayınca yukarıda belirtilen üçlü, karşıhücuma geçmiştir. Türk-İş yanında, sağcı iktidarlar ve işveren örgütleri, özellikle MESS, TİSK ve TÜSİAD; DİSK'in aleyhine gerçek bir karalama ve ihbar eylemi başlatmışlardır. Bu arada Milliyetçi Cephe iktidarlarının 1975'ten itibaren hükümetleri ele geçirmesi, MHP ile MSP'nin birçok bakanlığı denetimleri altına alması, MİSK ile Hak-İş'in bu iki parti denetiminde "kendi" bakanlıklarında örgütlenmesi, DİSK'in yayılmasını önlemek amacına da yönelikti. Bu bağlamda MHP ve ona bağlı gençlik örgütlerinin faşist militanlarının, işverenler ve işveren milisleriyle işbirliği halinde grevcilere, DİSK militan ve yöneticilerine saldırıları da DİSK'in işçi sınıfı içinde ve Anadolu kentlerinde taban bulmasını engellemeye yönelikti.

DİSK'in bu yıllarda özel sektördeki örgütlenmesini hızlandırması yanında kamu sektöründe de yeni işyerlerinde örgütlenmesi "üçlünün" tedirginliğini daha da artırmıştır. Hele Türk-İş kendi "özel avlanma alanı olan" kamu sektöründe DİSK'in örgütlenmesinden tek cümlecikle tam anlamıyla paniğe kapılmıştır. Bu gelişmeler sonucu 1980'e doğru DİSK'e karşı özel kesim işverenleri, işveren örgütleri, Türk-İş ve bazı sendikaları gibi resmi ideolojinin savunucusu uysal ve uzlaşmacı işçi sendikaları, aşırı sağcı ve İslamcı işçi sendikaları, faşist örgütler ile sağcı iktidarlardan oluşan bir "kutsal cephe" oluşturulmuştur. Buna ordunun üst subaylarını da katarsak tablo tamamlanmış olur. 12 Eylül 1980'de K. Evren darbeyi açıklayan konuşmasında DİSK'e doğrudan doğruya saldırmıştır.

Bu "kutsal cephe" o sırada sanki kazanmış gibiydi. DİSK dağıtılmış, yönetici ve militanları işkenceler altında, hapishanelerde yıldırılmak istenmiştir. Birazdan göreceğimiz gibi, yeni tüzel düzenlemelerle DİSK türü bir sendikacılığın bir daha oluşmaması için tüm yasal önlemler getirilmiştir. DİSK'in susturulmasıyla bir kez daha iktidar, işveren ve klasik siyasi partilerden bağımsız bir sendikacılık susturulmak istenmiştir. Bu, Türkiye Cumhuriyeti resmi devlet ideolojisinin ve onu oluşturan unsurların toplumun özdinamiklerinden gelen, işçi sınıfının bağrından çıkan bağım-

sız oluşumlara tahammül edemediğini bir kez daha göstermektedir. 1975'te DİSK'e karşı cihat başlatıldığında özel sektörde çalışan, 1976'da DİSK'e karşı en ateşli savaşımı veren işveren sendikası MESS'in başkanlığına getirilen, 1980'de yeni ekonomi politikasının başmimarı ve 1984'te Başbakan olan Turgut Özal'ın yükselişi ile DİSK'in dağıtılması arasında sanki bir ters orantı var gibidir. T. Özal'ın 1976'dan beri ne denli DİSK düşmanı, ne denli işçi hakları aleyhtarı olduğunu anlamak için o yılların MESS gazetelerini taramak yetecektir. Yine bu tarama sırasında T. Özal'ın MİSK Genel Merkezi'ne yapılan bir saldırı sonucu, MHP ile MİSK genel başkanlarına ilettiği telgrafları, başsağlığı dileklerini de görebileceğiz.[3] Ama T. Özal, DİSK'in yöneticileri katledilirken, binaları saldırıya uğrarken hiçbir tepki göstermemiştir. Bu olay, kimin hangi koşullarda kimle işbirliği yaptığını gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Tarih unutmaz.

3 Bkz. *MESS* gazetesi, 10 Temmuz 1979.

II

YÜKSEK HAKEM KURULU (YHK) VE ÜCRETLER

1. Ücret Artışı ve İşten Çıkarma Yasağı

Darbe sonrasında toplusözleşme ve grev hakları askıya alınıp, DİSK'in faaliyetleri durdurulurken, MGK, "sosyal barışı" gerçekleştirmek amacıyla ücretlere yüzde 70'lik bir artış uygulanmasını ve işten çıkarılmaların durdurulmasını emretmiştir.

Yüzde 70'lik ücret artışı darbe sonucu toplusözleşme görüşmeleri durdurulan işçileri kapsayacaktı. Ancak bu artışı her işveren uygulamamıştır. Ayrıca o sırada yüzde 100'e varan enflasyon nedeniyle yüzde 70'lik artışın işçilerin satın alma gücünü yükseltmeyeceği de belliydi. Dahası eğer toplusözleşmeler özgürce devam etmiş olsaydı işçi sendikaları mutlaka daha yüksek bir ücret artışı elde edebileceklerdi.

İşten çıkarma yasağına gelince; uygulamada, işverenler bir çıkar yol bulup, "ekonomik zorunluluklar" nedeniyle ya da "işçinin ağır kusuru söz konusudur" deyip sıkıyönetim yetkililerinden izin alarak birçok işçiye yol vermiştir. Yani, yasak, bir deyişte söylendiği gibi, "ancak üç gün sürmüştür". Ayrıca, 8 Şubat 1982'de Genelkurmay Başkanlığı'nın bir emriyle MGK'nin yasağı tüm varlık nedenini yitirmiştir. Bu emirle işverenlerin "iyi niyet ve genel ahlak kurallarına uymayan" işçileri işten çıkarmalarına izin verilmiştir. Dahası 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu değiştirilerek, sıkıyönetim komutanlıklarına kamu sektöründe işten çıkarmalara bizzat emir verme hakkı tanınmıştır. Böylece, 1981'in ilk altı ayında KİT'lerden 15-20 bin işçi çıkarılmıştır. Aynı bağlamda öğretim kurumlarından (ilkokul, ortaokul, lise ve üniversitelerden) 5 binden fazla kişi,

1981'in son aylarında ve 1982 içinde görevlerinden alınmıştır. Bu arada birçok devlet kurumu ile, TRT gibi "özerk" kurumlardan da yüzlerce işçi ve memur çıkarılmıştır. Hükümetin bu konudaki rakamları şöyledir. Üniversitelerden 63 öğretim üyesi, okullardan 2 350 öğretmen, devlet kurumlarından 1 500 memur.[1]

İşçi çıkarma yasağı Ekim 1984'te tümüyle kaldırılmıştır. Bunun üzerine işçi çıkarmalarda büyük bir artış olmuş, binlerce işçi bir günde sokağa terk edilmiştir.[2]

2. Yüksek Hakem Kurulu, Zorunlu Tahkim, Ücretlerin "Regülasyonu" ve Denetimi

YHK, askeri rejimin işçi-işveren ilişkilerinde serbest toplugörüşmelerle toplu iş sözleşmeleri yapılması yerine getirdiği merkezi bir zorunlu tahkim (hakemlik) kurumudur. YHK, Yargıtay'ın iş davasına bakan dairesi başkanı Naci Varlık başkanlığında iki işveren, iki işçi (Türk-İş) temsilcisinden meydana geliyordu. YHK'nin kararları emrediciydi. Böylece 1980 sonunda Vehbi Koç'un dile getirdiği istek gerçekleşmiştir. Koç şöyle diyordu:

> "Üç senelik bir iş barışı yapma mecburiyetindeyiz. Grevlerle çok şey kaybettik. Maliyetlerimiz çok yükseldi. Üretimi artırmak, petrol kadar önemli. İşçi, işveren, devlet ortaya gelsin. Enflasyona göre ne zam (ücret artışı demek istiyor-M.Ş.G.) vermek lazımsa işçinin ücretine o zam yapılsın."[3]

YHK, Koç'un istediği gibi, üçlü yapıdaydı ve YHK'nin "iş barışı" 1984 başına dek sürdü. Bu dönemde YHK, ücret artışları ve çalışma

1 Hükümetin BIT Sendika Özgürlüğü Komitesine verdiği yanıttan. Bkz. BIT, *Bulletin Officiel*, Vol: LXVI, 1983, Série B, No: 2, s.123.
Üniversitelerden sıkıyönetim kararıyla görevden alınanların sayısı, benim yaptığım saptamalara göre 75'tir. Yine aynı saptamalara göre, YÖK veya Sıkıyönetim kararıyla görevden alınanların sayısı 374'e yükselmektedir. Bunlara istifa edenlerle emekliliklerini isteyenleri eklersek 1 323 kişinin 1982'den 1985'e dek üniversitelerden ayrıldıklarını görüyoruz.

2 Bkz. örneğin *Nokta*, 17-23 Aralık 1984, yıl 2, sayı 43, s.51.

3 *Tercüman*, 25 Aralık 1980; aktaran M. Sönmez, *Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları*, İstanbul, 1984, s.73.

koşullarının saptanmasında tek yetkili makam olarak görev yaptı. 1984'ten sonra, ileride göreceğimiz gibi, YHK önemini yitirmeden yeni tüzel düzenlemelerde yeni yetkilerle donatılarak görevine devam etmiştir.

YHK, başlangıçta, işçi-işveren uyuşmazlıklarını çözmek ve "toplu iş sözleşmelerini" bizzat yapmak görevlerini üstlenmiştir. Bu durumda YHK'nin yaptığına, toplu iş sözleşmesi denmesinin yanlış olacağı açıktır. Bunlar olsa olsa tek taraflı, emredici toplu iş akitleri olabilir.

Askeri rejim yöneticilerinin söylediğine göre, YHK, geçici bir süre için, olağanüstü koşullar bitene, "iş barışı" kurulana dek görev yapacaktı. Oysa süreç içinde hizmetleri işverenleri ve iktidarı memnun ettiğinden, YHK'ye bugün süreklilik ve yasallık sağlanmıştır. YHK, özünde yeni ekonomi politikanın işçi-işveren ilişkilerindeki aleti olmuştur: Ücret artışları hükümetin belirttiği ölçüler içinde YHK tarafından taraflara empoze edilmiş, YHK bünyesinde denge tümüyle işverenler lehine bozulmuştur.

YHK, 1982'de 3 023 toplu akit yapmıştır. Bu akitler 1 169 804 işçiyi kapsamıştır. Ayrıca bu akitler, hükümet kararlarıyla 64 575 işçiye daha teşmil edilmiştir. Bu sırada ücretler ciddi bir biçimde azalmıştır. 1960'ta 100 olan gündelik ortalama ücret endeksi 1980'de 102,1; 1981'de 95,1; 1982'de 96,4 ve 1983'te 98,5'tir. 1980'den 1981'e büyük bir azalış olmuştur; bu azalış 1982 ve 1983'te belli bir iki puanlık düzelme göstermesine rağmen, 1960 düzeyine hâlâ ulaşamamıştır. *Çizelge: 30*'da gördüğümüz gibi, ücretlerde serbest toplupazarlık döneminin başladığı 1963'ten itibaren sürekli bir artış söz konusudur. Ancak 1971'de 1970'e oranla bir azalış olmuştur. Bu oluşumda; 12 Mart 1971 darbesinin işçi ve işveren ilişkilerinde yarattığı otoriter durumun, grevlerin yasaklanmasının ve toplusözleşme hakkının dondurulmasının etkisi büyüktür. 1975'te gözlemlenen artış ise 1978'de yeniden azalışa dönüşmüş ve bu azalış günümüze dek sürmüştür. Bu gelişmede, 1978'den itibaren birçok vilayette ilan edilen sıkıyönetim ve bu sırada sayıları gittikçe artan grev ertelemeleri belirleyici olmuştur. Ancak, darbeden sonra ücretlerin 1960 düzeyinin altına bile düşmesi, işçi sınıfının zor yaşam koşulları içinde olduğunu dile getirmektedir. Böylesi bir olay 1960-1983 arasında ilk kez yaşanmaktadır.

İşçi ücretlerinin azalışı, onların işletme genel giderleri içindeki paylarının azalmasında da belli olmaktadır. İşgücü azalmadan, hatta 1981 dışında artarken, KİT'lerde genel giderler içindeki ücret payı 1972'de yüzde 25 iken, 1983'te yüzde 15'e düşmüştür.[4] Bu düşmenin başlıca nedeni ücret artışındaki sınırlamadır. Ücretlerin genel giderler içindeki yeri KİT'lerin sektörlere göre dağılımında daha açık olarak belirmektedir. *Çizelge: 31*'de gördüğümüz gibi, 1980'den bu yana genel giderler içinde ücretlerin payı sürekli azalmıştır. Azalma oranı her sektörde değişiktir. Bu oranın endüstride az olmasının nedeni, hesaplamada yüksek teknoloji kullanılan petrolün de dikkate alınmasıdır. Benzer nedenle tarımda gübre yüksek fiyatları dikkate alındığı için bu alanda da ücret payı düşük kalmıştır. Kamu yararına hizmetler sektöründe ücret payının yüksekliği, bu sektörde PTT ve TCDDY (demiryolları) gibi yüksek oranda işgücü kullanan kuruluşların varlığından kaynaklanmaktadır. Sanayide 1983'te geçici rakamlara göre izlenen artış, o yıl içindeki görece ücret artışıyla ilgili olmalıdır.

Mart 1984'te asgari ücret artırılmış ve asgari ücret 16 200 TL'den 24 525 TL'ye yükseltilmiştir. Bir bakışta bunun yüzde 52,39'luk bir artış olduğu söylenebilir.[5] Oysa gerçek biraz farklıydı. Çünkü net asgari ücrette yani işçinin eline geçen net gelirdeki artış sadece yüzde 48'dir. İki yıllık dondurulmadan sonra bu artışın yüzde 50 civarındaki enflasyonun yaratmış olduğu elverişsiz koşulları gidermesi zordu.

Böylece, bir yandan YHK, öte yandan hükümet ve nihayet işverenler, işçilerin satın alma güçlerinin azalmasında belirleyici rol oynadılar. İşçinin satın alma gücü 1978'den sonra sürekli olarak azalmış, 1981'de en alt düzeyine inmiştir. 1963'te bir günlük çalışması karşılığında 1,270 kg. et alabilen işçi, 1983'te aynı işgünü karşılığında sadece 0,543 kg. et alabilmekteydi.

1984'te bir işçinin ortalama aylık geliri/ücreti 25 000 TL kadardı; oysa yapılan araştırmalar dört kişilik bir ailenin (iki çocuklu bir çiftin) asgari aylık giderinin –kira ve giyecek giderlerini saymadan– 43000 TL olması gerektiğini ortaya koymuştur. Kiraların şu son yıllarda inanılamayacak ölçüde arttığını da göz önüne alırsak ve buna Tür-

4 OECD'nin yıllık Türkiye ekonomi raporundan. Bkz. OECD, *Turquie*, Paris, 1984, grafik no: 6, s.50.

5 Bkz. *Cumhuriyet*, 29 Mart 1984.

kiye'de işçilerin OECD ülkeleri arasında en çok vergi kesilen işçileri oluşturduğunu da eklersek, "Türkiye'de işçiler nasıl yaşayabiliyorlar?" diye sormak gerekir.

İşçiler yanında memurlar ve diğer dar gelirliler de bu durumdan en çok etkilenen kesimlerdir. Bu olumsuz yaşam ve çalışma koşulları toplumsal yaşamda yeni olguların doğmasında büyük rol oynamaktadır. Fuhuşun alabildiğine artması ve Anadolu kentlerine bile yayılması, intiharların ve yeni doğmuş veya çok küçük yaştaki çocukların cami avlularına, sokaklara terk edilmesinin gittikçe çoğalması, hayatın pahalılaşması ve satın alma gücünün azalmasıyla doğrudan doğruya ilintilidir.

Bu gelişmelerin karşısında, işin öbür yüzüne baktığımız zaman ise şunları görüyoruz: Özel ve kamu işletmelerinin işleri çok iyi durumda olup, kârları gittikçe artmıştır. Dünyanın en büyük 500 işletmesi arasında 15 Türk işletmesi de bulunmaktadır. 1983'te 500 Türk işletmesinin kârları yüzde 50 oranında artmıştır.

YHK, *ücret konusu dışındaki çalışma koşullarına da* el atmıştır. Örneğin otuz günden çok hapis yatan işçilerin bir daha işe alınmaması, işten atılması YHK akitlerinde yer almıştır. Böyle bir ilkenin, binlerce DİSK üyesi –veya başka sendika üyesi– işçinin çalışma haklarını ellerinden aldığı açıktır. YHK, işverenlerin siyasi nedenlerle suçlanmış kişileri işe almamasına da akitlerinde yer vermiştir. YHK, bütün işletme ve işkollarında çalışma sürelerini 48 saat olarak belirlemiştir. Oysa bazı işkollarında, örneğin metal işkolunda, işçiler büyük savaşımlar sonucu, haftalık çalışma süresini 46 saatle sınırlamıştı. YHK, toplu iş sözleşmelerinde 1 Mayıs'ın İşçi Bayramı ve ücretli dinlence olduğuna ilişkin hükümleri iptal etmiş ve MGK çıkardığı bir kanunla 1 Mayıs'ın "Bahar Bayramı" niteliğini de yok etmiştir.

Bütün bu hizmetleri ve görevini "kraldan çok kralcı" bir yaklaşımla, büyük bir gayretle yerine getirmesine karşılık olarak, YHK, 1983'teki yeni tüzel düzenlemelerle, özellikle 1983'teki TİSGLK'nin 52. ve 55. maddeleri uyarınca, süreklilik kazanmıştır. YHK, bugün "topluuyuşmazlıkların barışçı yollardan çözülmesi" konusunda geniş yetkilere sahip, büyük bir kuruluş haline gelmiştir. Oysa, başlangıçta, olağanüstü koşullar bittikten sonra YHK'nin kaldırılacağı ve gerçekten serbest toplupazarlık sistemine geçileceği vaat edilmişti. YHK'nin TİSGLK ile düzenlenişine aşağıda değineceğim.

Çizelge: 30

Yıllara Göre Gündelik Ortalama Ücret Endeksi

Yıllar	*SSK Gündelik Ortalama Ücret Endeksi*
1960	100
1961	109,8
1962	105,2
1963	109,2
1964	119,7
1965	122,4
1966	126,6
1967	132,5
1968	135,2
1969	143,6
1970	147,8
1971	141,9
1972	134,3
1973	138,2
1974	133,5
1975	152,0
1976	177,2
1977	181,5
1978	168,9
1979	145,8
1980	102,1
1981	95,1
1982	96,4
1983	98,5

Kaynak: Korkut Boratav'ın bizzat verdiği ücret endeksleri tablosu. Arkadaşım Korkut Boratav'a bu yardımı için teşekkür ederim. Endeksler, Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) gündelik ortalama ücetlerinden hareketle Boratav tarafından hesaplanmıştır. Bu konuda ayrıca bkz. K. Boratav, "Türkiye'de Popülizm 1962-1976", *Yapıt,* sayı 1, Ekim-Kasım 1983, s.7-18.

Çizelge: 31

Sektörlere Göre KİT'lerde Ücret/Genel Giderler İlişkisi

Sektörler	Yıllar			
	1980	1981	1982	1983 (geçici rakamlar)
Sanayi	11,3	9,6	7,7	8,3
Tarım	21,1	20,5	14,8	12,6
Kamu yararına hizmetler	54,9	49,0	47,5	29,6

Kaynak: OECD, agk, Tablo: 21, s.52.

III

YENİ TÜZEL DÜZENLEMELER

12 Eylül 1980 darbesinden sonra yapılan uygulamalar, gerçekleştirilen işler, tüzel düzenlemeler sonucu kalıcı kılınmış ve süreklilik kazanmıştır. Yani darbe sonrası işçi-işveren ilişkilerinde dönemin olağanüstü koşullarında zorla benimsetilen kurum, uygulama ve işler, yasalarla tüzel dayanağa kavuşturulmuştur. Bu tüzel düzenlemelerden üçüne, Sosyal Sigortalar Kanunu, Sendikalar Kanunu ile TİSGLK'ye değinecek; bu son iki özel yasayı incelerken 1982 Anayasası'nın işçi ve işveren ilişkileriyle ilgili hükümlerini de belirteceğim.

1. Sosyal Sigortalar Kanunu'ndaki Değişiklikler

İşçilerin sosyal güvenliğini düzenleyen SSK, yürürlüğe girdiği 1965 yılından beri birçok kez değiştirilmiştir. Bu değişikliklerden Mart 1981'de gerçekleştirileni, işçilerin mali yükünü artırması, birçok hakkını sınırlaması nedenleriyle incelenmeye değer niteliktedir. Bu değişikliklerden çarpıcı olanları şöyle sıralayabiliriz:[1]

1. Sigortalıların, daha önce 5 TL olan poliklinik muayene ücreti 20 TL'ye çıkarılmıştır. (Madde 15)

2. Ayakta yapılan tedavilerde, daha önce yalnızca sigortalı ve emeklinin bakmakla yükümlü oldukları kişileri içeren ilaç bedellerinin yüzde 20'sini ödeme yükümlülüğü, şimdi sigortalı ve emekliyi de kapsayacak şekilde genişletilmiştir (m.1, 2/B ve 3).

1 Bkz. M.Ş. Güzel, "Sosyal Sigortalar Kanunu ve Son Gelişmeler", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, yıl 1982, sayı 66-67, s.43-49. Buraya bu yazımı kısaltarak aktarıyorum.

3. Malullük aylığı için eskiye göre daha uzun prim ödeme ve sigortalı olma süreleri getirilmiştir (m.4/b).

4. İşçi ve işverenlerin ödedikleri prim oranları artırılmış (m.10), işçilerin yüzde 12 yerine, yüzde 14; işverenlerin yüzde 14 yerine yüzde 18 oranında prim ödemeleri benimsenmiştir. Ancak, işverenlerin bu artışı, fiyatlar aracılığı ile tüketiciye –bu arada işçilere de– yansıtabileceği unutulmamalıdır. Oysa, işçiler için prim artışı doğrudan gelir kaybı ve filenin eve biraz daha boş götürülmesi demek değil midir?

5. Asıl önemli değişiklik, yaşlılığa hak kazanma ve yaşlılık aylığı konusunda gerçekleştirilmiştir (m.6 ve 7). Oldukça karışık olan bu konunun ayrıntılarına girmeden, birkaç noktayı vurgulamak istiyorum:

a) Yaşlılığa hak kazanmak için başlangıç yaşı olarak 18 alınmıştır diyebiliriz. Böylece, 18 yaşından önce prim ödemiş on binlerce işçinin hizmet süreleri iptal edilmiştir. Çocuk ve genç işçilere bu konuda büyük haksızlık yapılmıştır.

b) Yaşlılık aylığı için ortalama yıllık kazanç hesabında "son 5 yılın en yüksek 3 yılı" ilkesi yerine "1.4.1981'den itibaren son 5 yılın en yüksek 4 yılı kazanç ortalaması" ve "1.1.1982'den sonra son 5 yılın kazanç ortalaması" temel alınmıştır. Böylece, ortalama yıllık kazanç hesabında oldukça sık görülen bazı yolsuzluklar önlenmek istenmiştir. Ancak, bu yöntemle bu konudaki bütün sakıncaların kaldırılabileceğini sanmıyorum. Benzer yolsuzluklar bu kez 5 yıl üzerinden yapılamaz mı?

c) Yaşlılık aylığı, daha önce ortalama yıllık kazancın yüzde 70'i üzerinden hesaplanırken, bu oran yüzde 60'a indirilmiş ve yüzde 85 üst sınırı getirilmiştir. Bu konudaki değişiklikler oldukça karışık olduğu için ayrıntılarına girmiyorum, ancak bunun emekliler arasında önemli farklılıklar doğuracağı açıktır.

d) Emeklilik aylığından yüzde 2 oranında "sağlık hizmetlerine katılma payı" adı ile yeni bir kesinti yapılması, emeklilerin zaten yetersiz olan maaşlarını daha da törpüledi.

Bu değişikliklerin çoğu, mali bakımdan "endişe verici" durumda olduğu söylenen Sosyal Sigortalar Kurumu'na yeni gelir kaynakları yaratmak ve giderlerini azaltmak amacıyla yapılmıştır. Ancak, kurumu zor durumdan kurtarmanın ilk yolu, gelirleri sınırlı ve satın alma

gücünü günden güne yitiren sigortalı işçilerin ödedikleri pirimlerin artırılması olmamalıydı. Kurum fonlarının günün ekonomik koşullarına uygun bir biçimde değerlendirilmesi, işverenlerin birikmiş –miktarı milyarları bulan– prim borçlarının gecikmeden ödettirilmesi daha uygun olurdu.

Bu değişikliklerin başka bir özelliği, onların, bir sendika yöneticisinin, yani o sırada Türk-İş Genel Sekreteri olan Sadık Şide'nin Sosyal Güvenlik Bakanı iken gerçekleştirilmiş olmasındadır. Türk-İş darbeden sonra kurulan askeri hükümette Genel Sekreterinin bakanlık yapmasına karşı çıkmamıştır. Bu, Türk-İş'in her dönemin iktidarıyla işbirliğinin yeni bir belirtisiydi. ICFTU, Şide'nin bakanlıktan alınmaması halinde Türk-İş üyeliğini askıya alacağını söylemesine ve öyle de yapmasına karşın; Şide hem bakanlığını hem de Türk-İş Genel Sekreterliği'ni sonuna dek sürdürmüştür. Bu arada Şide, işçilere borcunu, yukarıda gördüğümüz yasa değişiklikleriyle sigortalıların yükünü artırarak, emekli işçilerin sosyal gelirlerini azaltarak ödemiştir.

2. 1983 Tarihli Sendikalar Kanunu ve Sendikacılığa Getirdiği Yasak ve Kısıtlamalar

Yeni SK'nin amacı, sendikalaşma hakkını birçok yasak ve kısıtlamayla sınırlamaktır. Ayrıntılarına girmeden birkaç noktada yeni yasanın niteliklerini ve sendikacılığa getirdiği sınırları belirtelim.

Yasa hükümlerini tek tek incelediğimiz zaman genel olarak şöyle bir izlenim ediniyoruz: "Yasaklar dışındaki her şey serbesttir." Ancak, yasaklar o kadar çok ki, serbest olanlar asgari düzeyde kalmaktadır. Yasa maddeleri iki veya üç bölümde düzenlenmiş; ilk bölümde Avrupa ülkelerinde olduğu gibi sendikal haklar tanınmış, diğer bölümlerde ise bu haklar teker teker yok edilmiştir. Örneğin 28. maddeye bakalım. Bu madde ilk hükmü ile sendika ve konfederasyonların uluslararası işçi örgütlerine *serbestçe* üye olabileceklerini belirtmektedir. Ancak, daha sonraki hükümleriyle uluslararası işçi örgütlerine üyelik imkânsız kılınmaktadır. Her madde aynen bu biçimde düzenlenmiştir. SK'yi ayrıntılı olarak inceleyelim:

a) Sendika Tanımı: SK, daha ilk maddesiyle sendikayı tanımlarken onun kültürel ve eğitsel rolünü belirtmemiş, buna karşılık, sendikaların "denetlenmesi esasları"nın yasada düzenlendiğini vurgulamıştır. Sendika tanımı şöyledir: "*Sendika,* işçilerin çalışma ilişkilerinde, ortak ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için" kurdukları örgüttür. Bu tanıma göre sendikaların çalışma ilişkileri dışında, örneğin demokratik hak ve özgürlükler için eylem yapamayacağı açıktır. Kültürel amaç da yok edilerek sendikaların işçilere sınıf bilinci verecek eğitim yapmaları yasaklanmıştır. Yasa 33. maddesiyle sendikaların kurs ve konferanslar düzenlemelerini öngörmüştür, ancak bunlar daha çok mesleki eğitime yönelik olacaktır (m.33/ 3).

Bu bağlamda Türk-İş'in bir "sendikacılık okulu" açmaya karar verdiğini ve "YÖK'e bir yazı yazıp, buraya resmi bir hüviyet de kazandırmak için öğretim üyesi" istediğini basından[2] öğrenince, öngörülen eğitimin ne tür bir şey olacağı konusunda hiçbir tereddüdümüz kalmıyor. Ankara ve Samsun'daki Türk-İş eğitim merkezlerinin ABD'li sendikalarca yönetildiğini de anımsatarak tabloyu tamamlayalım.

b) Sendikaların Kuruluşu: 6. maddeye göre "Sendika ve konfederasyonlar önceden izin alınmaksızın kurulabilir". Oysa, gerçekte durum tümüyle farklıdır. Yeni tüzel düzenleme çerçevesinde, işçi haklarını ciddi bir biçimde korumak amacıyla *yeni bir sendikanın kurulması çok zor hatta imkânsız kılınmıştır.* İşte yeni hükümler:

aa) İşyeri ve işletme sendikası kurulması yasaklanmış, sadece işkolu düzeyinde sendika kurulması öngörülmüştür (m.3). Çalışma Bakanlığı tarafından işkolları yeniden düzenlenmiş, sayıları da azaltılarak 28 işkolu belirlenmiştir. Böylece, yerel düzeydeki güçlü sendikalar ya işkolundaki Türk-İş üyesi sendikaya katılmak, ya da eylemsizlikten –toplu iş sözleşmesi ve grev de yapamayacağından– kendini feshetmek arasında tercih yapmaya zorlanmıştır. Uygulamada birçok sendika bu yüzden yok olup gitmiştir.[3] Bu düzenleme ile –DİSK ve sendikalarının faaliyetleri

2 *Milliyet* (Almanya baskısı), 14 Haziran 1985.

3 Nitekim Yol-İş Federasyonu eski Genel Başkanı Muzaffer Saraç, MGK'nin 7 numaralı bildirisini eleştirdiği gerekçesiyle yargılanması sırasında bu konuda şunları belirtmiştir:

> "Nitekim, 24 Ocak'ta (1980) 800 olan sendika sayısı bugün yaklaşık 45'e indirilmiştir. Hükmi şahsiyet olarak gerçekte birçok sendika kapanmış durumdadır." (*Cumhuriyet,* 5 Temmuz 1885.)

yasaklanmış olduğundan– işkolu düzeyinde en güçlü sendikalara sahip olan Türk-İş'e tekel tanındı. Ancak geleneksel olarak Türk-İş, işçi sayısı düşük özel kesim işyerlerinde –oralardaki işçilerin ısrarlarına rağmen– örgütlenmeye yanaşmadığı için, bu tür özel kesim işyerleri pratikte toplupazarlık ve işçi sendikacılığı dışında kalacak demektir. Özel kesim işverenleri de zaten bunu istemektedir. Tüzel düzenleme işte bu isteğe cevap vermiştir.

bb) Sendika kurucusu olacak işçiler için 5. maddeyle birçok koşul getirilmiştir. Bu koşullara sahip olmayanlar sendika kuramayacaklardır. Aranan koşullardan birkaçı şunlardır:

- Sendikanın kurulacağı işkolunda en az bir yıldır çalışıyor olmak (yasa tasarısında bu süre üç yıl olarak öngörülmüştü);
- Kamu hizmetlerinden mahrum edilmemiş olmak;
- Siyasi ve ideolojik nedenlerle suç işlememiş olmak;
- TİSGLK'ye aykırı eylemlerden ceza giymemiş olmak.

cc) Sendikaların kurulmasında amaç, sendikal eylemler (toplu iş sözleşmesi, grev, gösteri ve yürüyüş vb.) yapabilmektir. Oysa yasa bu eylemler için de birçok ilke öngörerek, gerçekten faal sendikaların kuruluş ve işlemesini de zorlaştırmıştır. Sendikanın toplusözleşme yapabilmesi için, ilgili işletmedeki işçilerin yarıdan bir fazlasını üye kaydetmesi yeterli sayılmamış, ilgili işkolunda çalışan işçilerin en az yüzde 10'unu da kapsaması koşulu getirilmiştir. Bu koşullar, sendikalar açısından, kolay aşılabilecek engeller değildir. Bir sendika bir işyeri işçilerinin tümünü de temsil etse, işkolundaki yüzde 10'luk barajı aşamamışsa sendikal faaliyetlerinde ciddi biçimde sınırlandırılmış olacaktır. Bu konuya aşağıda yine döneceğiz.

dd) Sendikanın kurulmuş sayılması için yasada tek tek belirtilen formaliteler uyarınca gereğinin yapılıp, kayıt işleminin çözümlenmesi gerekmektedir (m.6). Sendikaların kuruluşta uyacakları yöntemler, tüzüklerinde yer alacak ilkeler ve diğer işlemler en ince ayrıntısına kadar belirtilmiştir (Bkz. m.6, 7 ve 8).

c) Sendika Organları ve Yöneticileri: Bu konular da en ince ayrıntılarına dek düzenlenmiştir. (Bkz. m.9-19.) Sendika organlarının görev, yetki ve faaliyetleri, kaç kişiden oluşacakları, toplantılarını ne zaman ve

nasıl yapacakları, karar almada izlenecek yöntemler, seçimlerde uyulacak ilkeler, kısacası sendikal yaşamın her yönü en ince ayrıntısına dek düzenlenmiştir. Böylece sendika üye ve yöneticilerinin sendikal ihtiyaçlara cevap verecek yeni organlar yaratması engellenmek istenmiştir. Sendika tüzükleri de sınırlandırılmış, içeriği tek tek belirtilmiştir (m.7). Sendika yöneticisi olmak da alabildiğine zorlaştırılmıştır:

aa) Sendika yöneticisi olabilmek için o işkolunda on yıldır fiilen işçi olarak çalışıyor olmak gerekir. (Bu hüküm 1982 Anayasası'nın 51. maddesinde de aynen vardır.)[4] Ayrıca, TİSGLK'ye aykırı hareket edip ceza almamış olmak gerekir.

bb) Yöneticilerin kaç yıl yöneticilik yapabilecekleri yasayla belirlenmiştir.

cc) Siyasi parti yönetim organlarından herhangi birinde görev alan yöneticilerin sendikadaki görevlerinden hemen ayrılmaları gerekmektedir.

dd) Mahalli veya genel seçimlerde aday olan yöneticilerin görevleri adaylık süresince askıda kalır; seçilirlerse görevleri sona erer.

Bu sınırlamalarla, bir yandan gençlerin, dinamik üyelerin yönetici olması önlenirken, öte yandan siyasi partilerle ilişki kuranların sendikalardan ayrılması amaçlanmıştır. Aynı bağlamda sendika yöneticilerinin yaşlı ve çok dikkatli, yasaları zorlamayan işçilerden seçilmesi de öngörülmüştür. Oysa dünyada genel ilke, sendika yöneticilerinin hiçbir koşul olmadan sendika üyelerince özgürce seçilmesi biçimindedir. Türkiye'de devlet, kimin sendika yöneticisi olacağını bizzat saptayarak sendika özgürlüğünü zedelemiştir.

d) Sendika Üyeliği: 20. maddeye göre, "On altı yaşını doldurmuş olup da bu kanuna göre işçi sayılanlar, işçi sendikalarına üye olabilirler". Böylece çocuk işçiler ("çıraklar") kapsam dışı bırakılmıştır. 22. maddenin ilk cümlesine göre "Sendikalara üye olmak serbesttir". Oysa aynı maddeler ve 21. madde ile üyelik konusunda 1963 tarihli Sendikalar Yasası'na kıyasla birçok yeni sınırlama getirilmiştir:

4 1982 Anayasası sendika, toplusözleşme ve grev haklarını tanımakla birlikte, aynen 1983'te çıkarılan özel yasalarda olduğu gibi, birçok ayrıntıya da yer verip, birçok sınırlamayı da getirmiştir. Daha önemlisi, dünyada ilk kez bir anayasa "lokavt"a yer vermiştir (m.54).

aa) Öğrenciler sendika üyesi olamaz. Bu, ücretli olarak çalışan öğrencileri hedefleyen bir sınırlama olduğu için öğrenci işçiler sendikalardan uzak durmak zorundadırlar. Öğrenimlerini sürdüren işçiler de sendika üyesi olamayacaktır.

bb) Özel öğretim kurumlarında çalışan öğretmenlere üyelik yasaktır.

cc) Emekli olan işçiler, malul olanlar, sosyal sigortalardan sosyal gelir elde edenler sendikalardan ayrılmak zorunda kalacaktır. İşkolunu değiştirip başka bir işkolunda çalışan işçinin üyeliği de son bulacaktır. Bu hüküm Türk-İş yöneticilerinin birçoğunun konfederasyon veya sendikalarından ayrılmasını gerektirince (çünkü birçoğu emekli işçidir) yasaya yeni değişiklikler getirilerek Türk-İş bürokrasisinin saltanatını sürdürmesi garanti altına alınmıştır.

Görüldüğü gibi, sendika üyesi olmak çok sınırlayıcı koşullara bağlanmıştır.

dd) 22. madde uyarınca birden çok sendikaya üye olunamaz. Oysa 1963 tarihli Sendikalar Yasası uyarınca, örneğin bir metal işçisi aynı zamanda yazarlık yapıyorsa hem metal işyerindeki sendikasına, hem de Yazarlar Sendikası'na üye olabiliyordu. Şimdi böyle bir olanak yoktur.

ee) İşçi üye kayıt fişini notere tasdik ettirmek zorundadır. Ayrıca sendika üyeliği kesinleşen işçi üye kayıt fişini 15 gün içinde işverene bildirmek zorundadır. Böylece işverenin durumdan hemen haberdar olması ve sendikayı beğenmiyorsa, işçiyi işten atmaya dek gidecek baskı ve yıldırma yöntemlerini uygulaması mümkün olacaktır. Bu konuda birçok örnek bulmak mümkündür.[5]

5 12 Eylül 1980'den sonra getirilen işten çıkarma yasağı Ekim 1984'te tümüyle kaldırılınca işçi çıkarmalarının alabildiğine arttığını ve binlerce işçinin birkaç günde sokağa terk edildiğini biliyoruz. Özellikle birçok sendikalı işçi işinden atılmıştır. *Nokta* dergisinin (17-23 Aralık 1984, yıl 2, sayı 43, s.51) belirttiğine göre, "işçi çıkarma yasağının kaldırılmasından sonra işini kaybedenlerin sayısı 3 bini aşarken, işten çıkarılan bazı işçiler işverenlerin sendika ayırımı yaptığını söylüyorlar". Böylece, sendikal faaliyet nedeniyle, özellikle mücadeleci bağımsız sendikalara üyeliğin veya bu sendikalarda yöneticiliğin işten atılmada belirleyici olduğunu görüyoruz. 1984 başında serbest toplupazarlık dönemi başladığında Türk-İş ile Hak-İş'e bağlı sendikalar yanında daha radikal bağımsız sendikaların faaliyeti ve çok sayıda işçi çekmesi işverenleri özellikle rahatsız etmişti. İşverenler uysal Türk-İş sendikaları ile toplupazarlık yapmak istediği için bağımsız sendikaların (örneğin metal işkolunda Otomobil-İş'in) işyerlerinde üye toplamasına karşı tavır almışlar, işçilerin bu sendikalardan ayrılıp, kendilerine yakın sendikalara (örneğin metal işkolunda

ff) Üyelik konusunda başka bir sorun, sendika yönetimlerine üyelik başvurularının reddedilmesi yetkisinin tanınmasıdır (m.22). 1980 öncesindeki yasada yer alan benzer bir hüküm Anayasa Mahkemesi tarafından sendika özgürlüğünü sınırladığı gerekçesiyle iptal edilmişti. Oysa şimdi bu yetki yeni yasayla tanınmıştır. Buradaki amaç, sendika yönetimlerinin beğenmedikleri işçilerin üyelik başvurularını kabul etmeyerek sendika içi muhalefet oluşmasını engellemektir. Böylece sendika bürokrasilerine, yönetimlerine süreklilik kazandırmak konusunda yeni bir araç daha hediye edilmiştir. Bu yol, sendika içi demokrasinin darbe yemesine de neden olacaktır.

Sendika kurucularının niteliklerinin nasıl ayrıntısıyla düzenlendiğini yukarıda gördük. Yasa koyucu her aşamada olduğu gibi, burada da kimin kurucu olabileceğini bizzat saptamak isteyerek, sendikal yaşama doğrudan müdahalesini sürdürmüştür. Aynı biçimde ve yukarıda görüldüğü gibi, sendika üyesi olmak çok sınırlayıcı koşullara bağlanmıştır. Bu düzenleme sonucu yıllarca işçilik yapmış bir kişi emekli olunca sendikasından ayrılmak zorunda kalacaktır. Kimin sendika üyesi olabileceğini de devlet bizzat tayin edip sendika hakkını bir kez daha sınırlamıştır. Devlet, işçi-işveren ilişkilerindeki müdahaleci tavrını, devlet-sendika düzeyinden sendika-sendika üyesi düzeyine kadar indirip, genişletmiştir. Böylece sendikal yaşamın her düzeyinde devlet müdahaleciliği çok yoğun ve açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Aynı düzenleme nedeniyle ve İş Kanunu'nda işçilerin işgüvencesinin yeterince sağlanmamış olması nedeniyle, işverence istenmeyen bir sendikaya katılan, o sendikadan ayrılmayan veya işverence beğenilen bir sendikadan ayrılan işçinin birçok durumda işsiz kalmayı da kabullenmesi gerekmektedir.

1980 öncesinde, sendikalar, bu durumu bildikleri için, herhangi bir işyeri veya işletmede çoğunluğu üye kaydetmeden ve en elverişli zamanı bulmadan işverene, üyeleri işçileri bildirmiyordu. Oysa, yeni tüzel düzenleme ile işveren hemen sendikal örgütlenmeden haber almış olacak ve buna göre de gerekli önlemlere başvuracaktır. Yani bırakalım sendikaların belli bir ağırlık kazanmak üzere uğraş vermelerini, yeni bir işyerine girmeleri bile zorlaştırılmıştır.

Türk-İş üyesi, MHP'ye yakınlığıyla bilinen aşırı sağcı Türk Metal-İş'e) üye olmalarında ısrar etmişlerdir. Bu ısrara uymayanlarla, bağımsız sendikaların yöneticilerinin işlerine, işçi çıkarma yasağının kaldırılması fırsat bilinerek yer yer son verilmiştir.

e) Üyelikten İstifa: 25. madde uyarınca "işçi sendikada üye kalmaya veya üyelikten ayrılmaya zorlanamaz" ilkesinden sonra birçok koşul getirilerek, işçilerin istifa işlemi pahalı ve zor bir hale sokulmuştur. İstifa etmek isteyen işçinin istifasını notere tasdik ettirmesi, noter harcını ödemesi ve istifasının geçerli sayılması için üç ay beklemesi gerekmektedir. İstifa bildirimi ayrıca üç işgünü içinde işverene iletilecektir.

Böylece bir yandan işçilerin istifası zorlaştırılmış ve pahalılaştırılmıştır. Öte yandan işverene yakın bir sendikadan ayrılan bir işçi, işveren tarafından kararını geri alması yönünde gelecek baskılara da maruz bırakılmaktadır. Daha vahimi, üç aylık bekleme süresi içinde, sendika, istifa etmek isteyen işçiler adına bunlar sanki kendi üyeleriymişçesine faaliyet gösterebilecek belki onlar adına toplu iş sözleşmesi bile yapabilecektir. Bu ilkeler de sendika özgürlüğüne aykırıdır.

f) Aidatlar, Sendika Gelirlerinde Sınırlamalar: Yeni düzenlemeye göre, "İşçi sendikasına işçinin ödeyeceği aylık üyelik aidatı tutarı, bir günlük çıplak ücretini geçemez". Aynı 23. madde üçüncü fıkrasıyla da şu hükmü getirmiştir: "Sendika tüzüklerine, üyelik aidatı dışında, üyelerden başka bir aidat alınacağına ilişkin hükümler konamaz."

Sendika gelirleri sadece üyelik aidatlarıyla sınırlanarak, sendikaların kendi özkaynaklarıyla güçlenmesi, mali olanaklara kavuşması önlenmek istenmiştir. Böylece, örneğin sendikalar özel grev fonları için üyelerinden ek ödenti alamayacaktır. Bu sınırlama işçisiyle sendikası arasındaki ilişkilere devlet karışımının en iyi örneklerinden biridir. Bu sınırlama sonucu bir sendikanın grev örgütlemesi ve grev sırasında işçilere para ödemesi güçleşmektedir.

Bu sınırlama, öte yandan, mali bakımdan güçsüz kalan sendikaların; iktidarların, siyasi partilerin, işverenlerin ve devletle iyi ilişkiler içinde olan uluslararası örgütlerin denetim ve güdümüne girmesi olasılığını da doğurmaktadır.

Bu konuda bir başka sorun aidatların ödenmesine ilişkindir. Yasaya göre aidat, işçinin ücreti ödenirken işverence kesilip sendikaya ödenir (check-off yöntemi). Bu yöntemden ise, ancak toplu iş sözleşmesi imzalamış sendikalar yararlanacaktır. Dolayısıyla, toplu iş sözleşmesi imzalayana kadar sendikanın aidat toplamasında birtakım problemlerle karşılaşacağı açıktır. Ayrıca, değişik nedenlerle toplu iş sözleşmesi yapmak yetkisine sahip olamayan sendikaların mali bakımdan

çok daha zor durumlara düşecekleri açıktır. Bu hükümler şu an var olan Türk-İş üyesi sendikalar dışındakilerin ve yeni kurulacak olanların yaşamasını engellemek amacına yöneliktir.

g) Sendikal Faaliyetlerde Yasak ve Sınırlamalar: 32. maddede sendikaların çalışma yaşamına ilişkin faaliyetleri (toplu iş sözleşmesi akdetmek, bu konuda gerekli girişimleri yapmak, üyeleri adına dava açabilmek, greve karar verip, yönetmek) sıralandıktan, 33. maddede sendika ve konfederasyonların sosyal faaliyetleri belirtildikten sonra 37., 38. ve 39. maddeler sendikalara yasak olan faaliyetlere ayrılmıştır. Ayrıntısına girmeden yasak faaliyetleri şöyle sıralayabiliriz:

aa) Sendikalar siyasi faaliyet yapamazlar;

bb) Sendikalar ticaretle uğraşamazlar;

cc) Sendikalar kendi konu ve amaçları dışında toplantı yapamaz, gösteri yürüyüşü düzenleyemezler.

Bu yasaklar, Anayasa'nın "Sendikal faaliyet"i düzenleyen 52. maddesinde de aynen yer almaktadır.

Böylece, sendikal uğraşlar sadece toplu iş uyuşmazlıklarına ilişkin faaliyetlerle sınırlandırılmıştır. Politik hiçbir eylem yapamayacak olan sendikalar, sağlık ve spor tesisleri kurabilecek, boş zamanları iyi değerlendirmek amacıyla imkânlar yaratabileceklerdir.

h) Sendikaların Denetimi: Faaliyetleri sınırlı, birçok bakımdan gerçek anlamda sendika özgürlüğünden yoksun sendikalar, sıkı bir devlet denetimi altına da sokulmuştur. Bu amaçla birçok hüküm getirilmiştir. 47. maddeye göre, "Devlet, sendika ve konfederasyonlar üzerinde idari ve mali denetim yetkisine sahiptir". Bu madde uyarınca sendikalar yılda en az bir kez Maliye ve Çalışma Bakanlıklarınca denetlenecektir. Ayrıca sendika ve konfederasyonların yıllık hesapları ve idari yönetimi yetkili başka hükümet organlarınca da –örneğin Yüksek Denetleme Kurulunca– denetlenebilecektir.[6] Yasa, ayrıca konfederasyonların üye sendikaları denetlemesini de öngörerek, sendika içi demokrasi yerine sıkı bir merkeziyetçilikten yana olduğunu bir kez daha göstermiştir.

6 Sıkı devlet denetiminin en ilginç örneğini 1985'te Türk-İş'in Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nca denetlenmesinde gördük. Türk-İş harcamalarında "yolsuzluk ve usulsüzlük" yapıldığının Bakanlıkça kamuoyuna sızdırılması üzerine Türk-İş yöneticilerinin sert tepkilerine tanık olduk. Kanımca bu olay Bakanlığın Türk-İş üst yöneticilerini köşeye sıkıştırmak ve onları "ANAP'lılaştırmak" hedefine yöneliktir.

i) Sendikaların Faaliyetlerinin Durdurulması, Feshi ve Kapatılması: Bu konularda yeni hükümler getirilerek, sendikaların kapatılma, fesih ve faaliyetlerinin durdurulmasında devlete geniş yetkiler verilmiştir. Yargı organlarına tanınan yetkiler yanında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na tanınan denetim vb. konulardaki idari yetkiler de sendikaları faaliyetlerinden alıkoyabilecek niteliktedir.

j) Yasa son hükümlerinde birçok cezai müeyyideyi de öngörmüştür. Böylece yasa bir tür sosyal ceza kanunu havasına bürünmüştür. TİSGLK de aynı biçimde birçok yaptırım maddesi içermektedir.

Sendikal faaliyetler sadece SK ve TİSGLK ile değil, SK'nin boşluklarını doldurmakta kullanılan veya sendikal eylemlerin bir kısmını da düzenleyen Dernekler Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Olağanüstü Hal Kanunu, Sıkıyönetim Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu... gibi kanunlarla da sınırlanmıştır. Konumuzu aşacağı için bu sınırlamalara girmiyoruz. Ancak iktidarların bu yasalar üzerinde yapacakları yeni düzenlemeler ve değişikliklerle sendikal faaliyetleri daha da sınırlandırabileceklerini unutmamak gerekiyor.

Sonuç olarak 1983 tarihli SK, 1963'ten itibaren işverenlerin sendika hakkına getirmek istedikleri bütün yasak ve sınırlamaları içermektedir. Yasa, o zamana dek kazanılmış birçok sendikal hakkı alabildiğine sınırlamakta, sendika özgürlüğünü birçok açıdan zedelemektedir. Yasa, düzenleniş biçimiyle devlet müdahalesini sendikal hayatın her düzeyine sokmuştur. Yasa, getirdiği yasak ve sınırlamalarla, sendikaları, toplumu oluşturan diğer güçlerden tecrit etmiş ve onları toplupazarlık kısır döngüsü içine hapsetmiştir. Yasa, konfederasyonların uluslararası örgütlere üyeliğini hükümetin önizinine bağlamıştır. Sendikaların siyasi yaşama katılmasını yasaklamıştır. Sendikalar üzerinde sıkı bir devlet denetimi kurmuştur. Sendikalar; yaşamı, faaliyetleri, kapatılmaları ve daha birçok konuda işverenlerin ve devletin iyi niyetine terk edilmiştir. Tüzel düzenlemeyle amaçlanan, 1980 darbesinden sonra varlıklarına izin verilen, resmi devlet ideolojisini benimsemiş, uzlaşmacı sendika ve konfederasyonların, özellikle Türk-İş ve üyelerinin yaşamlarını rahatlıkla sürdürmeleridir. Onların ve onları yöneten sendika bürokrasisinin devamı garanti altına alınmıştır. Bu tüzel çerçeve içinde DİSK benzeri bağımsız, mücadeleci, işçi haklarını korumaya yeminli ve inançlı sendikaların ku-

rulması önlenmek istenmiştir. Böylece, 1947'de olduğu gibi, sadece devletle işçi sınıfı arasında yukarıdan aşağıya emir taşıyacak sendikalara yaşama olanağı tanınmıştır. Zaman içinde, tüzel düzenlemenin toplumsal yaşamı ve işçi sınıfının ihtiyaçlarını dar kalıplara sokma isteğinin kalıcı olup olmadığını göreceğiz.

3. 1983 Tarihli TİSGLK ve Grev Hakkına Getirdiği Kısıtlamalar

1980 darbesinden sonra yürürlüğe konulan kanunlardan TİSGLK, grev hakkını düzenlerken, ona çok ciddi yasak ve sınırlamalar getirmiş, uygulanmasını çok zorlaştırmıştır. Bu yasak ve sınırlamalar, 1982 Anayasası'nda da yer almaktadır. Bu nedenle önce Anayasa'daki ve sonra özel yasadaki yasak ve sınırlamaları inceleyeceğiz.[7]

a) 1982 Anayasası ve Grev Hakkı

Yeni Anayasa "Grev Hakkı ve Lokavt" başlıklı 54. maddesiyle greve ilişkin ilkeleri belirtmiştir. Grev hakkı Anayasa'da yer almış, yani kural olarak Anayasa'ca tanınmıştır. Ancak o kadar çok sınırlama getirilmiştir ki, grev hakkının anayasal bakımdan tanınması özünü yitirme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Getirilen sınırlamaları şöyle sıralayabiliriz:

1. İşçiler grev hakkına ancak "Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında ve uyuşmazlık çıkması halinde sahiptirler". Dolayısıyla bir toplu iş sözleşmesi (TİS) varken, işçilerin TİS uygulanmazsa dahi greve gitmeleri, yani doktrindeki deyimiyle *hak grevi yapmaları yasaktır.*

Aynı hüküm 1983 tarihli TİSKGLK tarafından aynı sözcüklerle aynen benimsenmiştir (m.25). Bu hükümler ışığında toplu iş sözleşmesi süresi içinde grev yapılması artık söz konusu değildir. 1963 tarihli TİSGLK'de bu konuda tam aksine hak grevi yapılması olanağı öngörülmüştü. Şimdi bu olanak artık yoktur. Dolayısıyla, imzalanan bir TİS'in uygulanması

7 Bu konuda daha önce yayımladığım şu yazılara bakılabilir: "Grev Hakkı", *Cumhuriyet,* 11 Mayıs 1982; "Grev Hakkı", *Bilim ve Sanat,* Haziran 1982, sayı 18, s.35-39; "Grev Hakkı, Anayasa ve Lokavt", *Ayko Eğitim ve Bilim Dergisi,* Haziran 1982, s.112-122; "1961'den 1983'e Grev Hakkı: Nereden Nereye?", *Saçak,* Eylül 1984, s.20-28.

tümüyle işverenin iyi ya da kötü niyetine terk edilmiş olmaktadır. İşçinin ve sendikasının elinden, işvereni TİS hükümlerini yerine getirmeye zorlayıcı en etkin çare olan hak grevi artık alınmıştır.

TİS'in uygulanmaması halinde, işverene karşı iş mahkemesinde dava açma hakkı özel yasa ile yetkili sendikaya tanınmıştır. Ancak, aşağıda belirteceğim gibi, dava açma yolu, her zaman sonuca ulaşabilecek bir yol niteliğini taşımamaktadır.

2. Anayasa ile grev hakkına getirilen ikinci düzenleme 54. maddenin ikinci fıkrasında yer almaktadır. Aktarıyorum: Grev "iyi niyet kurallarına aykırı tarzda, toplum zararına ve milli serveti tahrip edecek şekilde kullanılamaz". Yeni yasa 25. maddesinin son fıkrasıyla "Devletin ülkesi ve milliyetiyle bölünmez bütünlüğüne, milli egemenliğine, Cumhuriyete, milli güvenliğe aykırı amaçla grev yapılamaz" diye bir hüküm getirerek, işverenlerin eline sınırı belli olmayan olanaklar tanınmıştır. Siyasi grev açıkça yasakken, genel ve subjektif yorumlara yol açabilecek yeni hükümlerden kaçınılması daha yerinde olurdu.

3. Üçüncü fıkraya göre; "Grev esnasında greve katılan işçilerin ve sendikaların *kasıtlı ve kusurlu hareketleri* (abç) sonucu grev uygulanan işyerinde sebep oldukları maddi zarardan sendika sorumludur". Aynı hükme özel yasanın 47. maddesi son fıkrasında da rastlıyoruz.

İşçi ve sendika grev sırasında işvereni uzlaşmaya zorlar. Yani grev, işvereni anlaşmaya itmek için ona belli bir ölçüde "zarar vermek" amacıyla yapılır. Bu zarar vermek işyerinin, makinelerin tahribi anlamına gelmez. Grevin özünde işlerin topluca durdurularak işverenin işlerini geçici olarak aksatmak, üretimi azaltmak, satışları düşürmek suretiyle onu ikna etmek yatar. Bu tür "zarar verme" dışında grevde "maddi zarar" olmaz. O halde yukarıdaki hükmün amacı ne ola? "Makine kırıcılığı" (luddizm) eylemleri, Batı'da, sanayi devriminin hemen sonrasında; Osmanlı İmparatorluğu'nda 1840'larda ortaya çıkıp kısa süre sonra yerlerini daha düzenli ve örgütlü işçi eylemlerine (grev vb.) bırakmıştır. Dahası, "kasıt" ve "kusur" gibi terimler subjektif olup, kişiden kişiye değişebilir. İşçi ile işverenin bu konuda anlayışları mutlaka farklı olacaktır. "Kasıt" veya "kusur" olduğuna kim, nasıl karar verecektir? Bu da başka bir sorun olacaktır.

4. Maddenin 4. fıkrası grevin yasaklanabileceğini veya ertelenebileceğini öngörüp, bu durumda Yüksek Hakem Kurulu'nun (YHK) söz sahibi olduğunu belirtiyor. Aynı hükme göre YHK'nin "kararları kesindir ve TİS hükmündedir".

5. 4. fıkrada aynı zamanda yasaklanan grev türleri de sıralanmıştır. Şöyle ki, "Siyasi amaçlı grev, dayanışma grevi, genel grev, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme ve *diğer direnişler* (abç) yapılamaz". Ne yapılabilir diye sorası geliyor insanın. Aynı yasaklara özel yasanın, "Grevin tanımı" başlıklı 25. maddesi 3. fıkrasında da yer verilmiştir.

6. Lokavt, Anayasa'da greve eşit bir biçimde yer almıştır. Yasa koyucu "Lokavt hakkı" demektedir. Ama lokavt, grevin dengi bir işveren hakkı olarak tanınmaktadır. Ve böylece Türkiye, lokavta Anayasa'sında yer veren ender (ilk) ülke olmaktadır.

b) 1983 Tarihli TİSGLK ve Grev Hakkı

Şimdi bir de 5 Mayıs 1983'te Danışma Meclisi'nde kabul edilen ve 7 Mayıs 1983 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlanıp, o tarihte yürürlüğe giren (m.83) 2822 sayılı "Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu"nun grev hakkına getirdiği yasak ve kısıtlamaları görelim.

1. Grev Hakkının Kapsamı:

Anayasa'da tüm işçilere tanınan *grev hakkı* yasanın düzenlenişi sonucu *sadece toplu iş sözleşmesi yetkisine sahip sendika ile sınırlandırılmıştır.* Dolayısıyla sendikasız işçiler ve dahası sendikalı olup sendikası toplu iş sözleşmesi yapma yetkisi alamayan işçiler grev hakkından yoksun bırakılmışlardır.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın, 17 Şubat 1984 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlanan "Ocak 1984 ayı istatistikleri"ni içeren "Tebliğ"ine göre, Türkiye'de toplam 2 317 016 işçinin 1 247 744'ü sendika üyesidir. Dolayısıyla öncelikle 1 069 272 işçi grev hakkından yoksun bırakılmıştır. Bu bir. İkincisi; her sendika toplu iş sözleşmesi yapamadığından ve toplu iş sözleşmesi yetkisi alabilmek için TİSGLK ile aynı tarihte kabul edilip, aynı tarihte yürürlüğe giren 2821 sayılı Sendikalar Kanunu'na (SK) göre kurulu bir sendikanın ilgili işkolundaki işçilerin yüzde 10'unu ve ilgili işyerindeki yarıdan bir fazla (yani yüzde 50+1) işçiyi temsil etmesi barajları konulduğundan (TİSGLK, m.12), bu barajları aşamayan sendika üyeleri de grev haklarını kullanamayacaklardır. Sözünü ettiğimiz "Teb-

liğ"deki rakam ve yüzdeler incelendiğinde bu kurallar nedeniyle 1 247 744 sendikalı işçinin 50 sendikada örgütlü 155 437'sinin sendikaları birinci barajı, yani yüzde 10'luk barajı aşamadığı için grev hakkından yoksun bırakıldıkları görülmektedir.

Bu 50 sendika arasında üye sayısı çok düşük, örneğin 12-37 üyeli sendikalar yanında üye sayısı oldukça yüksek, örneğin 5 590, 5 876, 14 466, 26 552, 28 323 üyeli sendikalar da bulunmaktadır. Bu bağlamda yüzde 10 barajının yüksekliği belirtilmelidir. Sendika enflasyonunu önlemenin tek yolu barajlar değildir, olmamalıdır.

Barajı aşamayan işçi sayısını sendikasız işçi sayısına eklersek, 2 317 016 işçiden, 1 224 709'unun, yani yüzde 52,8'inin daha işin başında grev hakkını kullanamayacakları görülmektedir. Yani *toplam işçi sayısının ancak yarısından azı yüzde 47,2'si anayasal grev haklarını kullanma olanağına sahiptir.*

Sendikasız işçiler sendikalaşarak, sendikalı olup barajları aşamayanlar biraz daha gayret gösterip barajları tek tek aşarak anayasal haklarını kullanma şansına belki sahip olabilirler; ama, aşağıda belirteceğim gibi grevin kesinlikle yasak olduğu işkollarında (yasa "işler" ve "yerler" diyor) çalışan işçiler ve sendikaları, grev hakkını kullanamayacaklardır.

2. Grev Türlerinde Yeni Düzenlemeler ve Yasaklar:

1963 tarihli TİSGLK'nin dolaylı ya da açık olarak yasakladığı bütün grev türleri (siyasi, genel, dayanışma grevleri vb.) bu kez ismen ve açık bir biçimde yasaklanmıştır.

Bu düzenleme sonucunda sadece klasik grev (aynı anda işçilerin işi bırakması) yasal sayılmıştır. Bu grev türü gerek işçi ve sendikası, gerekse ülke ekonomisi açısından en yüksek maliyetli grev türüdür. 1963-1980 uygulamaları bunun böyle olduğunu göstermiştir. Türkiye'de grevlerin uzun süreli ve yüksek maliyetli olmasında yasal düzenlemenin rolü inkâr edilemez. İşverene isteklerini daha etkin ve çabuk kabul ettirme olanakları işçilere tanınmadıkça bunun böyle süreceği kesindir. Fransa'da işçilerin grev uygulamaları konusunda yasal düzenleme yoktur; sadece Anayasa'da grev hakkı tanınmış ve güvence altına alınmıştır. İşçiler, işverene isteklerini iletip, ret yanıtı aldıklarında (ki bu işin yarım saatlik bir sürede gerçekleştiği oldukça sık rastlanan bir olaydır) grevi başarılı olma şansı yüksek bir anda başlatarak en kısa sürede amaca ulaşma ola-

nağını elde etmektedirler. Bizde ise tam aksi. Bir yandan greve gidilmesi istenmiyor, öte yandan grevin uzaması ve yüksek maliyetli olmasına yol açacak düzenlemeler getiriliyor.

3. Grev Hakkının Uygulanmasındaki Usul ve Yöntem Zorlukları:

1983 tarihli SK ve TİSGLK ile grev uygulamasının yasal sayılması için birçok yeni kural getirilmiştir. Sırasıyla inceleyelim:

a) Greve ancak "menfaat uyuşmazlığı", yani yeni bir toplu iş sözleşmesi hazırlığında çıkan uyuşmazlık halinde gidilebilir. Hak uyuşmazlığı halinde TİSGLK'nin 60. ve 61. maddelerinde düzenlendiği biçimde ancak yetkili iş mahkemesinde yorum ya da eda davası açılabilecektir. Bu hükümler öyle bir biçimde düzenlenmiş ki, bazen hak uyuşmazlığı, uyuşmazlığa konu olan sorunun varlık nedeni ortadan kalktıktan sonra sonuçlanabilecektir. Örneğin TİS'e göre işverenin işçilerine *kışın gelmesiyle* birer palto vermesi öngörülmüş olsun. İşveren ile işçiler arasında kışın hangi ayda geldiği konusunda uyuşmazlık çıksa sorun mahkemeye iletilecek ve belki dava uzayıp kış geçtikten sonra karar verilmiş olacak. Mahkemelerin alışılmış biçimde yavaş çalışması durumunda, TİS'de tanınan kimi hükümler işverenin uygulamaması sonucu özünden, yararından çok şey yitirebileceklerdir.

b) Grev kararı almadan önce yasada öngörülen *"barışçı yolların" denenmiş olması zorunludur.* Barışçı yollar denenmiş ve uzlaşma sağlanamamışsa, ancak o zaman sendika greve gitme hakkını elde etmektedir.

Yasanın 21. maddesi uyarınca, TİS yapılması için bir araya gelip *"toplu görüşme"*ye başlayan tarafların *60 gün* boyunca uzlaşmaya çalışmaları zorunludur. *60 gün geçmesine rağmen* taraflar anlaşamadıysa "görevli makam" (Bölge Çalışma Müdürlüğü ve Çalışma Bakanlığı) taraflardan birinin başvurusu üzerine veya resen *altı işgünü* içinde bir arabulucu tayin eder. (Arabulucuya toplugörüşmenin 30 günü geçmesi halinde gönüllü olarak da gidilebilir. Madde 22, fıkra I.) Burada söz konusu olan *zorunlu arabuluculuktur.* Yasanın emridir. Ve *15 gün* sürmesi gerekir. Taraflar anlaşırlarsa ayrıca bu süre "en çok 6 işgünü uzatılabilir" (m.23). Yine anlaşma sağlanamazsa, "arabulucu" *3 işgünü içinde bir* tutanak düzenlemek ve bunu görevli makama iletmek zorundadır. Sonra, görevli makam bu tutanağı *en geç altı işgünü içinde taraflara tebliğ* eder. Toplugörüşmenin başladığı ilk günden bu yana tam 75 gün+21 işgünü (yak-

laşık 28 gün)=103 gün geçmiştir. Ve hâlâ uzlaşma sağlanamadığından sendikanın grev kararı alma safhasına sıra gelmiştir. Şimdi bu safhayı ve süresini görelim.

c) Grev kararı yetkili sendika tarafından alınmalıdır. Ancak, bu karar 27. maddeye göre, "uyuşmazlığın çözülemediğini belirten tutanağın tebliğinden itibaren altı işgünü geçmeden alınamaz".

Bu süre geçtikten sonra, aynı maddeye göre, yetkili sendika grev kararını *altı işgünü* içinde almalıdır. Bu süre içinde grev kararı alınmazsa sendikanın toplu iş sözleşmesi yetki belgesinin hükmü kalmaz ve grev hakkı düşer.

d) Alınan grev kararının 28. madde uyarınca, "karar tarihinden itibaren *altı işgünü* içinde karşı tarafa tebliğ edilmek üzere notere ve kararın bir örneği görevli makama tevdi" edilmek zorundadır. Ayrıca grev kararının, kararı alan sendikaca işyerinde derhal ilanı gerekir.

e) Uyuşmazlığı barışçı yoldan çözemeyen sendika, grev kararını zamanında alıp, yine zamanında tebliğ ve ilan ettikten sonra grevi hemen başlatamaz. 37. maddeye göre, grev kararı, "karşı tarafa tebliğinden itibaren altmış gün içinde ve karşı tarafa noter aracılığı ile altı işgünü önce bildirilecek tarihte uygulanmaya konabilir".

Grev kararını tebliğden itibaren altmış gün içinde kullanmadınız veya işverene greve başlayacağınız günü *altı işgünü* önceden bildirmediyseniz grev hakkınız yine düşecektir. Sendikanın TİS yetki belgesinin hükmü de kalmayacaktır. Grevin ne gün başlayacağını, uzlaşmak istemeyen bir işveren (yasal sürelerin netliği sayesinde) işin başında zaten hesaplamış ve her türlü önlemini alıp, grevin etkinliğini sıfıra indirme olanağına kavuşmuştur. 1963 düzenlemesinde, sendika grev kararını işverene tebliğ ettikten sonra bir yıl içinde en uygun zamanda başlatma olanağına sahipti, şimdi bu olanak 60 günle sınırlandırılmıştır.

f) *Grev oylaması* istenmişse, oylamanın grev lehinde sonuçlanması gerekir. 1963'te yasa, işyerinde çalışan işçilerin üçte birinin grev oylamasını istemesini şart koşmuşken, yeni yasa, bu oranı *dörtte bire* indirmiştir. Böylece bir azınlık, greve karşıysa grev oylaması isteyebilecektir. Dahası yeni hükme göre (m.35), oylamaya "*grev ilanının yapıldığı tarihte işyerinde çalışan işçiler*" katılacağından, grevi önlemek isteyen bir işveren, sendikanın grev kararını almasıyla birlikte işyerine yeni işçi alıp grev oylamasını sendika aleyhine etkileyebilecektir.

Grev oylaması yapılıp "salt çoğunluk" greve karşı çıkmışsa grev hakkı yine düşecektir.

Grev oylamasının yapılabilmesi için, bu konudaki isteğin "grev kararının işyerinde ilan edilmesinden başlayarak *altı işgünü* içinde" iletilmesi gerekiyor. Böylece, her halükârda grevin fiilen başlatılması bir altı gün daha geciktirilmiş olmaktadır.

Grev oylaması sonucunda grevin uygulanmasına karar verilirse, 36. maddenin 4. fıkrası uyarınca işçi sendikasına "oylama sonucu kesinleştikten itibaren 15 gün içinde" işverenle anlaşma, yani TİS imzalama yetkisi tanınmıştır. Bu nokta üzerinde bir lahza duralım. Ve niye böyle bir yetki tanındı diye bir soru soralım. Bu sorunun birçok yanıtı olabilir. Kendimizce şöyle bir yanıt-yorum verebiliriz: Türkiye'de geçmiş dönemlerde bazı işkollarında, örneğin dokuma, lastik ve gıda işkolunda, işveren yanlısı sendikaların ölü sezonlarda ya da işveren stokunun fazla olduğu dönemlerde danışıklı grevler başlattığı, yürüttüğü olmuştur. Şimdi de yasal düzenleme, böyle durumlarda işverene ve işveren yanlısı sendikaya ölü sezonda veya stok eritilmesi gereken anlarda bir grev ayarlama olanaklarını fazlasıyla sunmaktadır. İşte böyle bir grev kararı alınır ve uyanık, deneyimli işçiler bunu önlemek isterse grev oylaması isteyip grevi engelleyebilirler. Grev engellendi diyelim. İşverenle "en iyi koşullarda" TİS imzalayacak işveren yanlısı sendikanın bu "ödevini" yerine getirmesi için son bir 15 gün yeterli olacaktır. Bu bizim yorumumuz, dolayısıyla subjektif olma şansı fazla. Gelecek günler haklı veya haksız olduğumuzu gösterecektir. Şimdiden dikkatimizi ölü sezonda "grev, grev" diye meydanlarda bağırabilme şansı olan "sendika liderlerine" çevirmek yararlı olacaktır.

Bu koşullar altında grev kararı almak ve greve başlamak ve greve başlamakla toplugörüşmenin uzlaşmazlıkla sonuçlandığı an arasında çok uzunca süre geçmesi yasa emri.

Onca açıklama ve rakamdan sonra bu konuda bir sonuç çıkarmak için yazdıklarımıza bakarsak şunları görüyoruz: Toplugörüşmeye başladıktan sonra grev kararının alınmasına kadar 103 gün yani üç buçuk ay geçmesi, grevin başlatılabilmesi için ise toplam 30 işgünü (yaklaşık 42 gün) daha beklemek gerekecektir. Sonuçta toplugörüşmenin ilk gününden –uzlaşma sağlanamadığı takdirde– grevin ilk gününe kadar *145 gün*, yani neredeyse *5 ay* beklemek, yasanın emri. Bazı formaliteleri en hızlı biçimde yerine

getiren bir sendika bile (grev oylamasının istenmediğini de varsayarak) greve ancak 75 gün+22 işgünü (yaklaşık 31 gün) yani 106 gün, yani üç buçuk ay sonra başlayabilecektir. Bu uzun süre içinde grevin gelmekte olduğunu gören işverenin her türlü önlemini alıp, grevin etkisini sıfıra indireceğini söylemeye gerek var mı?

g) Grevin yapılabilmesi, ilgili işyerinin grevin yasaklandığı işyerlerinden olmaması veya grevin yasaklandığı işlerden biriyle uğraşmıyor olması koşuluna bağlıdır.

Yeni yasa 29. ve 30. maddeleriyle *grev yasağının bulunduğu "işler" ile "yerleri"* sıralamıştır. Bu yasaklamalar 1963 tarihli TİSGLK'den daha öteye ulaşmıştır. 1963 yasasındaki yasaklara ek olarak yeni "işler" ve "yerlerde" grev yasaklanmıştır. *Birçok işçi –sendikalı bile olsalar– yasak kapsamına alınmıştır.*

Bu yasakları tek tek görelim:

29. madde uyarınca aşağıdaki "işlerde" grev yapılamaz:

a) Can ve mal kurtarma işlerinde;

b) Cenaze ve tekfin işlerinde * (Yeni yasayla ek olarak getirilen yasakları * işaretiyle gösteriyorum);

c) Su, elektrik, havagazı üretimi, tasfiyesi ve dağıtımı işlerinde, (1963'te yalnızca *kamu tüzel kişilerince* yerine getirilen su, elektrik, havagazı istihsal ve dağıtım işlerinde yasak söz konusu idi. Şimdi kamu-özel ayırımı kaldırılıp yasak alanı genişletilmiştir);

d) Petrol, doğalgaz, kömür sondajı, üretimi, tasfiyesi ve dağıtımı işlerinde*;

e) Noterlik işlerinde;

f) Bankacılık işlerinde*;

g) Kamu kuruluşlarınca yürütülen itfaiye, temizlik işleri ile şehir içi, deniz, kara ve demiryolu ve diğer raylı toplu yolcu ulaştırma hizmetlerinde*.

30. maddeye göre şu "yerler"de grev yasaktır:

a) İlaç imal eden işyerleri hariç olmak üzere, aşı ve serum imal eden müesseselerle, hastane, klinik, sanatoryum, prevantoryum, dispanser ve eczane gibi sağlıkla ilgili işyerlerinde;

b) Eğitim ve öğretim kurumlarında ve çocuk bakım yerlerinde;

c) Huzurevlerinde*;

d) Mezarlıklarda*;

e) Milli Savunma Bakanlığı ile Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nca doğrudan işletilen işyerlerinde; (1963'te bu işyerlerinde grev kesinkes yasaklanmamıştı. 1963 tarihli yasanın 20. maddesinin 11. bendinde öngörülen yöntem, bu işyerlerinde greve gitmeyi çok zor koşullara bağlamakla birlikte, kuramsal olarak tanımıştı. 1983'te grev kesinlikle yasaklanmış ve yasak kapsamına Sahil Güvenlik Komutanlığı'na bağlı işyerleri de alınmıştır.)[8]

f) 31. maddenin son fıkrasına göre "Başladığı yolculuğu yurtiçindeki varış mahallerinde bitirmemiş deniz, hava ve kara ulaştırma araçlarında grev" yapılamaz. 1963'te de benzer bir hüküm bulunuyordu ve bu, pratikte bu işkollarında grevin tümüyle yasaklanması veya en azından olanaksızlaştırılması anlamına gelmişti. Nitekim THY'de yapılabilen ve 80 gün süren bir grev, işçilerin tam anlamıyla hezimete uğramasına yol açmıştı. Diyeceğimiz, bu işkollarında grevin fiilen yapılamazlığı, yapılırsa başarısızlık şansının yüksek olduğudur. Ayrıca, yukarıda işaret ettiğimiz gibi şehiriçi her türlü taşımacılıkta grevin yasak olduğunu da anımsayalım. Dolayısıyla deniz, kara, demir ve hava taşımacılığında grev yapılamaz demek yanlış olmayacaktır.

Yasak kapsamı 1963'e oranla alabildiğine genişletilmiştir. *Bu düzenlemenin uygulamada ne anlama geldiğini, ne kadar işçiyi, sendika üyesi olsalar bile,* anayasal hakları olan grev hakkından yoksun bıraktığını irdeleyebilmek için yasaktan etkilenen işkollarını, bu işkollarındaki toplam işçi ve sendika üyesini vb. belirttiğimiz çizelgeye bir göz atmalıyız. Şimdi şu birkaç gözlemimizi alt alta sıralayabiliriz:

a) Grevin yasaklandığı işkolları[9] Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin (KİT'lerin), başka bir deyişle kamu sektörünün, ya da devlet işletmelerinin yoğun egemen olduğu işkollarıdır. Madencilik, enerji, demir, hava ve denizyolu taşımacılığı, sağlık, milli savunma ve eğitimde devletin neredeyse tekele varan bir egemenliği söz konusudur. Saydığım işkollarının bazılarında özel sektörün de payı yok değil, ama genel eğilim kamu sektörü yönündedir.

8 1982'de hazırlanan TİSGLK tasarısında "kamu araştırma kurumlarında" ve "turizm mevsiminde turistik tesislerde" de grev yasağı öngörülmüştü. Bu konuda E. Tuşalp'ın 11, 12, 13 Nisan 1982 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki yazılarına bakılabilir.

9 Bu işkolları yasanın saydığı "işler" ve "yerlere" tamı tamına tekabül etmemekle birlikte onların tamamına yakınını kapsadığını varsaymamız yanlış olmayacaktır.

Çizelge: 32

Grev Yapılamayan İşkollarındaki İşçi, Sendika ve Sendikalı İşçi Çizelgesi

İşkolu	Toplam İşçi Sayısı (1)	Sendika Sayısı (2)	Sendikalı İşçi Sayısı (3)	Yüzde (3)/(1)
Madencilik	107 446	2	96 349	89,6
Petrol, Kimya, Lastik	112 774	6	58 136	51,5
Banka ve Sigortacılık	80 669	5	47 929	71,6
Enerji	86 678	6	80 477	92,8
Ticaret, Büro, Eğitim ve Güzel Sanatlar	233 189	7	22 227	9,5
Kara Taşımacılığı	28 882	4	1 671	5,7
Demiryolu Taşımacılığı	51 077	1	22 197	43,4
Deniz Taşımacılığı	21 372	1	8 946	41,8
Hava Taşımacılığı	8 959	2	5 753	64,2
Sağlık	20 556	2	7 542	36,6
Milli Savunma	37 284	1	29 280	78,5
Genel İşler* (Belediye Hizmetleri)	96 517	2	96 772 (?) 96 517	100 (?)
Toplam	856 522	39	477 279	55,7

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Tebliği. *Resmi Gazete*, 17 Şubat 1984.

* "Genel İşler" işkolunda iki sendikanın toplam üye sayısı, bu işkolunun toplam işçi sayısından 255 fazlalık gösteriyor. Bu bazı sendikaların üye sayısının fazla gösterildiğinin ve/veya işverenlerce Bakanlığa iletilen rakamlardan oluşturulan işkolu toplam işçi sayısının yanlış olduğunun işaretidir. Bu konunun kurcalanması gerektiği, Bakanlık resmi rakamlarının şüphe ile karşılanmasının, kullanılırken bu noktaların vurgulanmasının zorunluluğu kesindir. Başka rakamlar olmadığı için bunları kullanmak durumundayız. "Genel İşler"de sendika üyelerinin toplam işçilerden daha fazla olamayacağı aşikâr olduğundan birinci ve üçüncü kolonlarda 96 517 rakamını tercih ettik. Böylece, bu işkolunda yüzde 100'lük (?) bir sendikalaşma oranı elde ediyoruz ki, bu altı çizilmesi gereken bir veriye dönüşüyor (!)

b) Kamu hizmetlerinde (Belediye hizmetleri, taşımacılık vb.) grev yasağı yüzde 100'e yakındır. Bu noktada 1908 tüzel düzenlemesinden bile geriye gidilmiştir. 1908'de grevin bu hizmetlerde de düzenlendiğini biliyoruz.

c) Bu işkollarında sendikalaşma oranı (çizelgede 4. sütun) oldukça yüksektir. Bu oran yüzde 5'e kadar inmekle (iki işkolunda) ve bir işkolunda yüzde 10'un altında olmakla birlikte genel olarak yüzde 30'dan aşağı düşmediği gibi, birçoğunda yüzde 50'den yüksektir. Dolayısıyla grev hakkının sendikalara tanınmasına karşın, bu büyük ölçüde ve maalesef kâğıt üzerinde kalmıştır.

d) Sayı ve rakamlara gelince; grev yasağının 856 522 işçinin tamamını kapsadığını; ya da 477 279 sendika üyesinin tamamının grev hakkından yoksun bırakıldığını söylemek zor. Çünkü 2. sıradaki işkolunda "petrol"de yasak var, "kimya ve lastik"te yok. 5. sıradakilerden "eğitim"de yasak var, diğerlerinde yok. Kara, demiryolu deniz ve hava taşımacılığında şehir içinde grev, bazı kollarda doğrudan yasaklanmış, bazı kollarda ise tanınmış ancak imkânsız kılınmıştır. Bu durumda grev yasağı kapsamına giren işçi ve sendikalı sayısını kesin olarak saptamamız zor. Ancak bir varsayım olarak şu rakamları ileri sürebiliriz: Bu sayının işçiler için 600 bin, sendika üyeleri için 400 bin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Yukarıda işkollarında yüzde 10'luk barajı aşamayıp TİS yetkisi, dolayısıyla greve gitme olanağı elde edemeyen, elli sendikaya mensup 155 437 işçi olduğunu söylemiştim. Bu sendikalardan 26'sı grev yasağının geçerli olduğu işkollarında (7'si ticaret, büro, eğitim ve güzel sanatlarda, 4'ü kara taşımacılığında) ve bunların toplam üye sayısı 57 473. Bu rakamı 155 437'den çıkarıp kalanı 400 bine ekleyince bulduğumuz 497 964 sayısı, bize sendika üyesi olup grev hakkından yararlanamayan işçi tutarını vermektedir.

Bu durumda yeni TİSGLK'nin düzenlemesi ve sınırlaması sonucu 1 247 744 sendikalı işçinin (dikkatinizi çekerim, *"işçi"nin değil "sendika üyesi işçinin"*) yarım milyona yakını (yüzde 39,9'u) grev hakkından yoksun bırakılmıştır.

Sonuç olarak grev hakkını, resmi rakamlara göre sayıları 2 317 016'ya ulaşan işçilerden ancak 749 780'i yani yüzde 32,3'ü kullanabilecektir. Kullanabilecektir diyoruz, zira onca engeli aşıp greve gitmek ve onu bu

koşullarda başarıya ulaştırmak olanaksız gibidir. Önemli bir noktayı gözümüzden kaçırmayalım: *Grev hakkını işçilerin üçte biri gibi bir azınlığı kullanma şansına sahiptir ve işçi çoğunluğu tüzel düzenleme sonucu anayasal haklarından alıkonulmuşlardır.*

Yukarıda gördüğümüz gibi, Osmanlı'dan günümüze dek ülkemizde zaman zaman işçi hareketine karşı yasaklayıcı uygulamaların egemen olduğu dönemler yaşanmıştır. Bugünlerde yaşadığımız dönem onlardan biridir. Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi kamu ve özel teşebbüs işverenlerinin korkulu rüyası madencilik, taşımacılık, enerji vb. işkollarında grev artık tümüyle yasaktır.

Türkiye'de çağdaş anlamda ilk grevin örgütlendiği 1872'den günümüze grev hareketlerinden en çok etkilenen işkolları gıda, dokuma (tekstil, deri, giyim, halı vb.) ve belediye hizmetleri olmuştur. Bu sonuncuda da artık grev yasaklanmıştır. Son dönemlerde en uzun süreli ve en zorlu grevlere metal işkolunda rastlanmıştır. Bu işkolunda en sert işveren sendikalarından biri olan MESS (Madeni Eşya Sanayii İşverenler Sendikası) 1984 yılı başından itibaren, çok sınırlı işçi haklarını bile daha daraltmak için seferber olmuştur. Bir kez daha grev olayı şaibeli bir duruma getirilmek isteniyor ve grev hakkının alabildiğine sınırlanması bu şaibeden geniş ölçüde etkilendirilmiştir.

4. Hükümetin Erteleme Yetkisi:

Grev hakkının sınırlandırılmasında bir başka durak noktası Bakanlar Kurulu'nun grev kararını veya başlamış bir grevi erteleyebilmesidir. Yasanın 33. maddesine göre "genel sağlığı veya milli güvenliği bozucu nitelikte" görülen grev kararı veya başlamış bir grev, bir kararname ile 60 gün süreyle ertelenebilecektir.

Bu süre 1963'te 90 gün idi. Ve bu süre içinde taraflar anlaşamayınca grev, süre bitiminde yapılabiliyordu. Oysa yeni düzenlemede süre kısaltılmış, ancak tarafların bu süre içinde uzlaşamaması durumunda sendikanın greve gitme hakkı da elinden alınmıştır. Yani *grev ertelenmesi doğrudan doğruya grev hakkını düşüren bir idari eylem, bir iptal gibi düzenlenmiştir.* Yasa, 34. maddesinde bu kuralları getirmiştir. *60 gün içinde uzlaşılmazsa uyuşmazlığın çözümü artık YHK'ye kalmıştır.* Bu hükmün ışığında "genel sağlık" ve "milli güvenlik" terimlerinin geniş yorumunda hangi grev ertelenmez ki? Anayasa ile güvence altına alınan grev hakkı si-

yasi ve idari karar ve icra mercii olan hükümetin kararı ile elden gidebilecektir. 1963-1980 döneminde hükümetlerin grev erteleme yetkilerini aşırı bir biçimde kullandıkları anımsanırsa yeni dönemin bu bağlamda pek iç açıcı olmayacağını söylemek kâhinlik olmayacaktır.

Erteleme kararı aleyhine, yetkili sendika, Danıştay'da iptal davası açabilir ve yürütmenin durdurulmasına karar verilmesini isteyebilir (m.33/2). 1963'te benzer bir hüküm getirilmiş ve *Danıştay'ın bir hafta içinde* karar vermesi belirtilmişti. Oysa 1983'te Danıştay'ın karar vermesi için bir süre söz konusu değildir.

5. İş Mahkemesi'nin Başlamış Bir Grevi Durdurma Yetkisi:

Yeni yasa, başlamış bir grevin Bakanlar Kurulu Kararıyla ertelenmesi yanında şu üç yoldan da *durdurulabileceğini* öngörmüştür:

a) *Yetkili iş mahkemesi,* işverenin veya çalışma bakanının başvurusu üzerine, "iyi niyet kurallarına aykırı tarzda, toplum zararına ve milli serveti tahrip edecek şekilde" kullanılan grevi durdurma yetkisine sahiptir (m. 47/I). Bu hükmün her türlü subjektif yoruma açıklığı ortadadır.

b) Grevi uygulayan sendikanın kapatılması, feshi, infisah etmesi veya *faaliyetinin durdurulması hallerinde* grev kendiliğinden ortadan kalkar (m.51/3).

Grevi uygulayan sendikanın, bu grevin uygulandığı işyerindeki üyesi işçilerin dörtte üçünün sendika üyeliğinden ayrıldıklarının tespiti halinde, ilgililerden biri, (işveren veya işçilerden biri mi?) grevin sona erdirilmesi için yetkili mahkemeye başvurabilecek ve mahkeme greve son verecektir (m.51/4). Bu hüküm azınlıkta kalan sendikanın grev yetkisini elinden almak için getirilmiş gibidir. Ama aynı zamanda grevi kırmak isteyen işverene, sendika üyeleri üzerinde baskı kurarak ya da başka yöntemlerle onları sendikalarından ayırarak grevi yok etme olanağını da tanımaktadır.

6. Grevin Geçici Olarak Yasaklandığı "Durumlar":

Grev bazı durumlarda geçici olarak yasaklanabilecektir. Yasanın 31. maddesinde sayılan durumlar şunlardır:

1- Savaş halinde;

2- Genel veya kısmi seferberlik süresince;

3- Yangın, su baskını, toprak veya çığ kayması veya depremlerin sebebiyet verdiği ve genel hayatı felce uğratan felaket hallerinde.

Bakanlar Kurulu, bu hallerin ortaya çıktığı yerlerle sınırlı ve bu durumların süresince yürürlükte kalmak üzere, gerekli gördüğü işyerleri veya işkollarında grevi yasaklayabilir. Yasağın kaldırılması hükümetin kararına bağlıdır.

4- Olağanüstü hallerde (Anayasa'nın 119. ve 120. maddelerinde düzenlenen haller);

5- Sıkıyönetim halinde grev hakkı geçici olarak yasaklanabilir.

Sıkıyönetim ilanı ile grevlerin komutanlıklarca askıya alınması ile ilk üç halde grevin Bakanlar Kurulunca yasaklanması 1963 tüzel düzenlemesiyle de getirilmiştir. 1983'te bu konudaki yenilik "olağanüstü hallerde" de grevin yasaklanabilir olmasıdır. Bir başka yenilik geçici yasağın belli bir süreyle sınırlandırılmasıdır. Şöyle ki, 32. maddenin son fıkrası uyarınca, *geçici grev yasağı altı ayı doldurduktan sonra* taraflardan biri altı işgünü içinde YHK'ye başvurup uyuşmazlığın çözümünü isteyebilir. Oysa, 1963 düzenlemesinde, uyuşmazlık geçici yasak süresince taraflarca çözülememişse sendika greve gidebiliyordu. Geçmiş dönemlerde sıkıyönetimler altında yasaklanan ("askıya alınan") kimi uyuşmazlığın, sıkıyönetim kalkar kalkmaz başlatılan bir grevle olumlu sonuca ulaştırıldığı görülmüştü.

Bir başka nokta, bu durumlarda grevin geçici olarak yasaklanması bir idari kararla olmasına rağmen, bu karara karşı iptal davasında yürütmenin durdurulmasına Danıştay'ca karar verilemeyeceğinin hükme bağlanmasıdır (m.33/2). Danıştay, bu konuda idari kararları denetleyebilmek, yanlışsa durdurma kararı almak gibi anayasal yetkilerinden yoksun bırakılmıştır.

7. Greve Katılamayacak İşçiler:

Yasa, 1963'teki düzenlemeden daha geniş boyutta ve ayrıntılı bir biçimde 39. ve 40. maddelerinde "kanuni greve katılamayacak işçi kadrosu" konusunu düzenlemiştir. 1963'te olduğu gibi Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne yine geniş yetkiler verilmiştir.

8. Grev Gözcüleri, Afişler:

1963'te olduğu gibi, "grev gözcüleri"yle ilgili bir madde konulmuştur. Ve ayrıntılı bir biçimde grevde, grevcilerin yapıp yapamayacakları belirtilmiştir. Örneğin "en çok ikişer grev gözcüsü" konulması, grev yapılan işyeri ve çevresinde kulübe, baraka ve çadır gibi barınma vasıtalarının ku-

rulamaması. Grev yapılan işyerleri ve çevresine, "Bu işyerinde grev vardır" ibaresinin dışında afiş, pankart gibi ilan vasıtalarının asılmasını yasaklayan yasa koyucu, affedilmez bir unutkanlık örneği gösterip, "Bu işyerinde grev vardır" ibaresinin hangi büyüklükte beze (beze mi, kâğıda mı?) hangi büyüklükteki harflerle ve hangi renk veya renklerle yazılması gerektiğini belirtmemiştir!

9. Grevde Geçen Süre İçin Ücret Ödenmemesi:

1963 yasasında öngörülmemesine karşın, uygulamada başarıyla sonuçlanan grevlerde işçiler, grevde geçen günlerin ücretlerinin ödenmesini işverenlere kabul ettirmiş, TİS'lerine yazdırmışlardır. Bu konuda bir gelenek oluşuyordu. Yeni yasa 42. maddesinin 5. fıkrasıyla bunu yasaklamıştır. İşçilere grev dönemi için işverence ücret ve sosyal yardımlar ödenemez. TİS'lerine veya hizmet akitlerine bunların aksine hüküm konamaz. Aynı hüküm çerçevesinde grevde geçen sürenin kıdem tazminatı hesabında dikkate alınmaması da öngörülmüştür.

10. Lokavt-Grev İlişkisi:

1963'te olduğu gibi lokavt, yeni TİSGLK'de aynen grevin eşdeğeri, denge hak olarak düzenlenmiştir. O kadar ki, en küçük ayrıntılar bile unutulmamış. Ancak "gözcü" konusunda bir hata olmuş. Yasa koyucu işçi tarafının "gözcüsünü" iki kişiyle sınırlarken (m.48), "lokavt gözcülerinden" söz etmiş (m.49) ama işveren tarafı gözcülerinin sayısını kesinlikle belirtmemiştir. Bu tür örnekleri çoğaltabiliriz. (Örneğin bkz. m.27/3.) Asıl önemli olan dengesizlik, işverene onca hak, yetki ve olanak tanınırken onu toplugörüşmede anlaşmaya ciddi bir biçimde zorlayacak ve yapılan toplu iş sözleşmesini uygulatacak olanaklardan işçi ve sendikaların yoksun bırakılmasıdır.

11. Müeyyideler:

1983 Yasası 1963'ten daha ağır müeyyideler getirmiştir. 1963'te olduğu gibi 1983'te de SK ile TİSGLK'nin getirdikleri müeyyideler o kadar ağır, çok ve ayrıntılıdır ki; "Sosyal Ceza Hukuk"çularına yıllarca uğraşacak ölçüde konu çıktı diyebiliriz. SK'de 52.-59. maddeler, TİSGLK'de ise 68.-81. maddeler müeyyidelere ayrılmıştır. Bu durum, özel yasaların devlet müdahalesine her konuda fırsat verdiklerini ve yaptırımcı niteliklerini sergilemektedir.

12. Yüksek Hakem Kurulu (YHK):

Bu bağlamda geniş yetkilerle donaltılmış ve ulusal düzeyde toplu iş sözleşmelerinin kotarılmasında birincil merkez haline gelmiş YHK ile ilgili birkaç noktayı belirtmek gerekir. Öncelikle YHK'nin MBK tarafından yaratılan ve tüm üyelerini bizzat rejimin saptadığı bir kurum olduğunu belirtmeliyiz. Yukarıda belirttiğim gibi, YHK, "sivil dönem"de de sürüyor ve yasal olarak TİSGLK'nin 52.-57. maddelerince düzenlenmiştir. Ayrıntısına girmeden YHK'nin tam anlamıyla hükümetin bir vasıtası olarak ve işveren yanlısı bir biçimde çalıştığını söyleyebiliriz. Söylediğimizi kanıtlayacak olması bakımından YHK'nin kimlerden oluştuğunu belirten 53. maddeyi aktarıyorum:

YHK; Yargıtay'ın iş davalarına bakan dairesi başkanının başkanlığında şu üyelerden oluşmaktadır:

1- *Bakanlar Kurulunca:* Bakanlıklar bünyesi dışında, işçi veya işveren kuruluşları ile hiçbir şekilde bağlantısı olmayan ve siyasi parti organlarında görevli bulunmayan, ekonomi, işletme, sosyal politika veya iş hukuku konularında bilgi ve tecrübe sahibi olanlar arasından seçilecek bir üye;

2- Üniversitelerin iş hukuku veya ekonomi öğretim üyeleri arasından *Yüksek Öğretim Kurulu'nca* (Bu kurulun üyelerinin çoğunu Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanlığı; başkanını Cumhurbaşkanı atamaktadır);

3- *Çalışma Bakanlığı Çalışma Genel Müdürü;*

4- *Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Sosyal Planlama Dairesi Başkanı;*

5- İşçi konfederasyonlarından kendisine mensup işçi sayısı en yüksek konfederasyonca seçilecek iki üye;

6- İşverenler adına biri, en çok işveren mensubu olan işveren konfederasyonunca; diğeri kamu işverenlerini temsilen *Bakanlar Kurulunca* seçilecek iki üye.

Bu yapıdaki YHK'nin darbeden bu yana gerçekleştirdiği hizmetleri sürdüreceği kesindir. YHK'nin bileşiminin hükümet isteklerini aynen uygulayacak biçimde olduğu görülmektedir. Bu nedenle YHK'de işçi-işveren ve devlet üçlü yapısı, devletin elinde işveren lehine işleyecek şekilde

oluşturulmuştur. Bu durumda sivil rejimde bile YHK'nin işçi lehine kararlar alması imkânsızdır. Nitekim öyle de olmuştur. TİSGLK ile öyle bir düzenleme getirilmiş ki, toplupazarlıkta anlaşma sağlanamaması halinde zorunlu arabuluculuğun, zorunlu hakemliğe kadar gitmesi ve grevin tümüyle devre dışı bırakılarak birçok işçi için toplu iş sözleşmesinin YHK tarafından bağıtlanması bir yasal emir biçimini almıştır. Grev bu bağlamda da sınırlandırılmış, sözde var olduğu söylenen serbest toplupazarlık sistemi, 1930'ların otoriter işçi-işveren ilişkileri düzenini anımsatacak biçimde, zorunlu arabuluculuk ve YHK elinde zorunlu tahkim egemenliğine terk edilmiştir.

IV

DÖNEMİN DEĞERLENDİRİLMESİ

12 Eylül 1980 darbesinden bugüne dek gelen dönemin en belirgin özelliği, işçi haklarına önce *fiilen* getirilen yasak ve sınırlamaların bir süre sonra tüzel düzenlemelerle *yasal* hale getirilmeleridir. Aynı dönemde işçilerin satın alma gücü, işçi hareketi tarihinin son dönemlerinde görülmemiş boyutlarda düşmüştür. Bir anlamda işçi hareketi tümüyle devlet ve işverenlerin doğrudan müdahale ve denetimine terk edilmiştir. Bu noktaları "niye böyle oldu?" sorusuna da yanıt vermeye çalışarak tek tek inceleyelim.

1. YHK sayesinde işçi ücretleri artışı sınırlandırılmıştır. Hükümetlerin ekonomi politikasını harfiyle izleyen YHK, işçi ücretlerini enflasyon hızından daha az oranda artırarak bir yandan iç tüketimi azaltmayı öte yandan özel (ve kamu) işverenlerin dış piyasadaki rekabet gücünü artırmayı amaçlamıştır. İç tüketim azalmış (işçiler artık eski tüketim kalıplarını terk etmiştir), ucuz işgücü ile çalışan işletmelerin dış piyasaya satışları artmıştır. Böylece işletmelerin giderleri arasında ücretlere ayrılan pay azalmış, işletme kârları yükselmiştir.

Yeni düzenlemelerle toplu iş sözleşmelerinin genellikle işverenlerin istediği kuralları içermesi sağlanmıştır. İşverenler çalışma koşullarını ve ücretleri istedikleri biçimde saptamak konusunda geniş yetkilerle donatılmıştır. Ayrıca toplu iş sözleşmesi süresince (en az bir, en çok üç yıl) grev yapılmasının da yasaklanması işverenleri işletmelerinin gerçek egemeni durumuna getirmiştir. Sendikacılığın uysal sendikalar eline teslim edilmesi de işverenlerin işini daha kolaylaştırmıştır. Sonuçta işverenler kısa dönemler için maliyetlerinde ücret payını önceden hesaplama

olanağını elde etmiştir. Grev hakkının fiilen kullanılmaz duruma getirilmesi de işverenlerin vermek istemedikleri ücret artışlarının grev yoluyla alınmasını olanaksızlaştırmıştır. Yani ücret konusunda işveren tek yetkili kılınmıştır.

Bu bağlamda, Sosyal Sigortalar Kanunu'nun değiştirilerek sigortalı işçi ve emeklilerin prim ve benzeri yüklerinin artırılması ve sosyal gelirlerin azaltılması ise zaten geçim sıkıntısı içinde olan bu kesimlerin yaşamlarını daha zorlaştırmıştır. Bu değişikliklerin bir sendikacının bakanlığı sırasında gerçekleştirilmesiyse "kaderin acı cilvesi" ve Türk-İş'in her dönemde her iktidarla işbirliğinin bir başka göstergesidir. Bu koşullarda satın alma gücünü yitiren, kendisini ve ailesini yeterince besleyemeyen, onurlu ve başı dik bir biçimde yaşama olanakları elinden alınmak istenen işçilerin verimli çalışmalarını beklemek eşyanın tabiatına aykırı olacaktır.

2. Yukarıda gördüğümüz gibi, 1983 tarihli *TİSGLK ile grev hakkına getirilen yasak ve kısıtlamalar ile bu hakkın uygulanması ciddi bir biçimde engellenmiştir.* Bu koşullarda grev kararı almak, onu uygulamak ve başarıya ulaştırmak büyük bir cesaret ve maharet isteyecektir. 1963 yasasıyla zaten oldukça zorlaştırılmış olan grev uygulaması, yeni yasayla imkânsızlaştırılmıştır.

Yasama alanında gelenek, kazanılmış hakların korunması ve hatta olanaklar ölçüsünde genişletilmesiyken, Türkiye'de son yıllarda bu gelenek terk edilmiştir. Diğer konular gibi grev konusunda da kazanılmış haklar yadsınmış ve daha acısı Anayasa ile tanınan bu hakkın özüne bizzat Anayasa tarafından zarar verilmiş, özel yasanın düzenlemesi sonucu ise grev hakkının varlığı yok edilmek istenmiştir. Bu aşamada, "Niye böyle oldu?" ya da "Greve gitmeyi zorlaştırmak, grev uygulamasını başarısızlığa mahkûm etmek için neden onca kural, onca yasal önlem getirilmiştir?" sorularını sormalıyız. Hatta "Neden grev tümüyle yasaklanmıyor?" sorusunu da sorabiliriz. Bu sorulara yanıt vermeye çalışalım:

a) 1963-1980 dönemi grev uygulamalarının analizini yaparken özel sektörün grevlerden öncelikle etkilendiğini görmüştük. Bu bir yandan doğaldır. Zira özel kesim işverenleri ücret ve çalışma koşullarının saptanmasında işçi sendikalarından gelen isteklere kulaklarını tıkamakta, işyerlerindeki iktidarlarını kimseyle paylaşmak istememektedirler. Ama aynı işverenler işçilerin en basit yasal haklarını tanımakta da direnince

grevlerle karşılaşmaları kaçınılmazlaşıyordu. Bu nedenle özel kesim işverenleri ve örgütleri 1960'lardan beri grev hakkının –kaldırılmasını istemeye dek gidemeden– sınırlandırılmasını ısrarla istemişlerdir. TİSK ve bağlı sendikaları ile diğer işveren örgütleri, grevin sınırlandırılması amacıyla ısrarlı bir çalışma yapmışlardır. Grevin uygulanmasının bugün imkânsızlaşmasında bu, birinci etken olmuştur. Yani işverenlerin yıllardır istedikleri yasak ve sınırlamalar yasalarla benimsenmiş, grev hakkına birçok yasak ve sınırlama getirilmiştir.

b) Grev hakkını tümüyle ortadan kaldırmak bugünkü aşamada çok zor. Çünkü bir yerde bu hak 1961 Anayasası ile tanınmış ve 1980'e dek uygulanmıştır. Dolayısıyla Anayasa'ca tanınmış bir hakkın bir sıçrayışta tamamen yadsınması biraz zordu. Öte yandan Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri, Batı ülkelerine ve gerekirse kendi iç kamuoyuna "Bizde bile grev hakkı tanınmıştır ve grevi yasaklamamışızdır!" diyebilmek istemiştir. Türkiye'de bu tür yaklaşım ve koşullanmalar belirleyici olma şansına sahiptir. Geçmiş dönemlerde de işçi ve işveren ilişkilerinde olsun, diğer sosyal konularda olsun "Onlarda var, biz de onlar gibi olmak istiyoruz, o halde bizde de olmalı!" denilerek bir tür prestij tüzel düzenlemeleri yapılmıştır. Kanunların bazen özü dışlanarak, biçimsel tarafı alınmış ve "ismi var cismi yok" kuruluşlar gerçekleştirilmiştir. Örneğin 1947'de ilk Sendikalar Kanunu'nun çıkarılmasında Batı'ya hoş görünmek, onlar gibi olduğumuzu ispatlamak istekleri rol oynamıştır. Bu arada o yasayla getirilen örgütlerin Batı anlamındaki sendikalardan tamamen farklı oldukları unutulmamalıdır. Sendika ismi alınmış ama gerçek sendikaların kurulmasına izin verilmemiştir.

Grev konusunda da bugün benzer bir gereksinme ve düzenleme söz konusudur. Bu bağlamda yıllarca önce "Grev hakkı tanınsın mı tanınmasın mı?" tartışması yapılırken, İş Hukuku Profesörü Muhittin Adam'ın 17 Nisan 1955'te Ege İşçi Sendikaları Federasyonu'nun grev konusundaki toplantısındaki şu sözleri büyük anlam kazanmaktadır:

> "Grev tanınmalıdır. Grev bizi milletlerarası camiada herhangi bir hürriyetten mahrum etmiş gibi bir hicaptan kurtarmak bakımından tanınmalıdır."[1]

1 Sülker (1976), s.105.

Bugünkü yaklaşım da budur. Grev hakkını tanıyarak uluslararası kuruluşlarda grev hakkını tanımamış olmakla suçlanmaktan kurtulmak istenilmiştir. Türkiye özellikle AET'ye üye olmak, kendisini Avrupa ülkesi gibi takdim etmek istediğinden bu etkenler belirleyici olmaktadır. Ancak "milletlerarası camia" grev hakkının nasıl düzenlendiğini de merak edebilir. Bu düzenlemenin diğer ülkelerin 1988'de ulaştığı kurallardan çok uzak olduğu açıktır.

Bu bağlamda 18 Ekim 1961'de imzalanan, 26 Şubat 1965'te yürürlüğe giren "Avrupa Sosyal Temel Yasası"nın 6. maddesi ile grev hakkını tanıdığını; 1961'de bu yasayı imzalayan ancak, onaylamayan Türkiye'nin her şeye karşın bu konuda moral yükümlülüğü olduğu da unutulmamalıdır. Grev hakkının tümden kaldırılmamasında bu etken de rol oynamıştır.

Sendikal haklardan en önemlisi olan grev hakkı bugün gücünden çok şey yitirmiştir. O kadar ki, greve gitmek bir tehdit olmaktan çıkmıştır. "Greve giderim" diyerek işvereni uzlaşmaya zorlama olanağı darbe yemiştir. Çünkü her işveren, greve gitmenin, hele grevi başarıya ulaştırmanın çok zor olduğunu bilmektedir. Grev yapılmadan grev silahının korkutucu ve işvereni anlaşmaya zorlayıcı niteliği tümüyle zedelenmiştir.

Yeni yasaların çıkışından bu yana yeterli sayıda grev uygulamasına tanık olamadığımız için[2] grev uygulamaları konusunda bir analiz yapamıyoruz. Ayrıca hâlâ birçok vilayette yürürlükte olan sıkıyönetim de grev uygulamalarına izin vermemektedir. Gelecekte işçilerin, uysal ve uzlaşmacı sendikalara rağmen, onları aşarak ve yasal düzenlemelerin boşluklarını bularak isteklerini elde etmek için grev ve benzeri eylemler yaratacakları tahmin edilebilir. Zira tarihin gösterdiği gibi, yaşam ve işçi sınıfı deneyim ve gelenekleri tüzel düzenlemelerin dar kalıplarına uzun süre sığdırılamamaktadır.

3. *SK ile sendika özgürlüğü alabildiğine sınırlandırılmış; bağımsız sendikaların kurulması, faaliyet yapması imkânsızlaştırılmış; işçi sendikacılığı uzlaşmacı, uysal ve resmi devlet ideolojisinin savunucusu Türk-*

2 12 Eylül 1980 darbesinden bu yana ilk grevler, uzunca süren toplupazarlık sonrasında uzlaşma olamayınca, Sıkıyönetim Komutanlığı'nın da izin vermesi üzerine İstanbul'daki iki küçük tersanede 2 Ekim 1984'te başlamıştır. İlk tersanede greve 17 işçiden 9'u, ikincisine 35 işçiden 12'si katılmıştır. Sendika, işverenin ayrıca kaçak işçi çalıştırdığını da iddia edip, mahkemeye başvurmuştu. Bu grevler dışında çok sayıda işçinin çalıştığı işletmelerde şimdilik greve rastlanmamıştır.

İş monopolüne terk edilmiştir. Böylece 1947'de olduğu gibi, sadece devletle işçi sınıfı arasında yukarıdan aşağıya emir taşıyacak sendikalara yaşama olanağı tanınmıştır. İşçi hareketinde çoğulcu anlayış bir kez daha terk edilmiştir.

Yeni düzenlemeyle sadece işkolu sendikaları kurulması öngörülmüştür. Daha önce işyerinde kurulu sendikalar ya Türk-İş işkolu sendikalarına katılmış ya da feshedilmiştir. Böylece yasadan (1980'den) önce sayıları bine ulaşan sendikalardan sadece yüz kadarı bugün yaşayabilmektedir. Bunlardan ancak 40 kadarı SK ile getirilmiş barajları aşarak toplu iş sözleşmesi ve dolayısıyla grev yapma hakkına sahip olmuştur. Bu kırka yakın sendika arasında Türk-İş üyeleri ezici çoğunluğa sahiptir; arada sadece birkaç Hak-İş üyesi ve birkaç bağımsız sendika bulunmaktadır. MİSK üyesi sendikalar barajları aşamamıştır.

Barajları aşmış sendikaların birçoğu kendi işkollarında tek sendika durumundadır. Böylece yasanın zorlaması sonucu *bir işkolunda tek sendika* yaratılarak, işçilerin sendika seçme özgürlüğüne son verilmiş; Türk-İş'in genel ve işkolu düzeyinde tekel yaratması kolaylaştırılmıştır. *28 işkolundan, 22'sinde Türk-İş tekeli egemendir.*[3] İşkollarının hepsinde en büyük sendikalar Türk-İş üyeleridir. Yani, Türk-İş tekelinin olmadığı geri kalan altı işkolunda (gıda, genel işler, metal, banka ve sigorta vb.) bağımsız ya da başka konfederasyonlara bağlı sendikalar bulunmaktadır; ama sayıca en büyük sendikalar bu işkollarında da Türk-İş üyesidir. Böylece şimdilik işçi hareketi üzerinde Türk-İş egemenliği her bakımdan sağlama bağlanmıştır.

Sendikal faaliyetler sadece SK ile değil, SK'nin boşluklarını doldurmakta kullanılan veya sendikal eylemlerin bir kısmını da düzenleyen Dernekler Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Olağanüstü Hal Kanunu, Sıkıyönetim Kanunu, Türk Ceza Kanunu... gibi kanunlarla da sınırlanmıştır. Konumuzu aşacağı için bu sınırlamalara girmiyoruz.

4. *"Tüzel düzenlemelerin bu biçimde yapılmasında hangi kişi ve kurumların rolü oldu?"* sorusuna yanıt aramak istersek, öncelikle birçok kişi, tek sorumlu "12 Eylül 1980 askeri darbesi"dir diyecektir. Mutlaka öyledir.

3 Bkz. "İşkolları ve Sendikalar İstatistiği (Temmuz 1984)", (imzasız yazı), *Saçak*, Kasım 1984, No: 10, s.30-35.

Ancak o kadar değil, durumun biraz daha derinleştirilmesi gerekiyor. Darbe ve sonrasındaki tüzel düzenlemeler sadece MGK ve "Ordu" ile özdeşleştirilmemelidir. Bugün olan bitenlerde sanayi burjuvazisinin, hatta Koç, Sabancı, Yaşarlar, Has... vb. büyük ailelerin oluşturduğu sanayi oligarşisinin rolü çok büyüktür. 12 Eylül 1980 darbesi tam zamanında sanayi oligarşisinin çıkarlarını korumak amacıyla yapılmıştır. Ve ordu onun hizmetine koşulmuştur. Bütün kurum ve gerçekleştirdikleriyle. Bu bağlamda ordunun OYAK aracılığıyla kapitalizmle bütünleşmesine koşut olarak sivil aydınların –"sosyalist" nitelikli olanları da dahil olmak üzere– birçoğunun da sanayi oligarşisi emrine girdiğini unutmamalıyız. Dolayısıyla, son darbenin, sanayi burjuvazisi emrinde kapitalist sistemi tüm kurum ve çıkarlarıyla korumak amacıyla yapılan ve sanayi burjuvazisinin yıllardır özlemini çektiği *diktayı* yürürlüğe koyan bir darbe olduğunu söyleyebiliriz. Bu söylediğimizin en güzel belgeleri, delilleri ve ispatı, işçi haklarına getirilen yasak ve kısıtlamalardır.

Bu bağlamda, 1980 darbesinden önce işverenlerin –öncelikle TİSK ile MESS'in– bütün güçleriyle işçi sendikalarına, özellikle DİSK'e ve işçi haklarına karşı başlattıkları cihat anımsanmalıdır. Yine bu bağlamda darbe öncesinin ekonomi politikasının başmimarı, darbe sonrasının ekonomi işlerinden sorumlu Devlet Bakanı T. Özal'ın daha önce MESS Genel Başkanlığı yaptığı da unutulmamalıdır. Özal, 1975'te özel kesim temsilcisi, 1976'da MESS Genel Başkanı olarak savunduğu bütün işçi hakları karşıtı düşünce ve özlemlerini darbeden sonra, askeri rejimin olağanüstü koşullarında gerçekleştirmiştir. Darbe sonrasındaki tüzel düzenlemelerin dönemin Çalışma Bakanı T. Esener aşılarak ve bazı konularda O'na karşın T. Özal ve ekibi tarafından gerçekleştirildiği artık bilinmektedir.[4]

12 Eylül sonrasında gerçekleştirilen birçok yasak ve kısıtlamanın TİSK'in ve diğer işveren örgütlerinin yıllardan beri ısrarla istedikleri ilkeler olduğu da bilinmektedir.[5] Bugün TİSK'in tüm istek ve görüşleri

4 Bu konuda bkz. örneğin, Teoman Erel, "Esener Söz Verdi", *Milliyet*, 23 Nisan 1981; H. Tunç, "İşverenler yönetimi istismar etti", *Yankı*, 6-12 Nisan 1981, sayı 523, s.32-33; E. Çölaşan, *12 Eylül Özal Ekonomisinin Perde Arkası*, İstanbul, 1984; M. Sönmez, *agy.*

5 Daha önceki bir yazımda ("Grev Hakkı, Anayasa ve Lokavt", *Ayko Eğitim-Bilim Derleme*, 1/1, Haziran 1982, s.112-122) bu konuya değinmiş, "TİSK'in TİSGLK'ye İlişkin Görüşleri" ile TİSGLK tasarısı arasındaki koşutluğu göstermiştim. TİSK'in

yasa hükmüne dönüştürülmüştür.[6] 1982 Anayasası ve 1983 tarihli SK ve TİSGLK işveren isteklerinin çoğuna yer vermiştir. Bu oluşumda Özal'ın yanı sıra Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu üyesi ve yıllarca TİSK Genel Sekreterliği yapmış olan Rafet İbrahimoğlu'nun çabaları da belirleyici olmuştur. Aynı bağlamda, askeri hükümetin Sanayi ve Teknoloji Bakanı, işveren sendikası eski yöneticisi ve bakanlıktan yolsuzluk iddiası üzerine istifa etmek zorunda kaldıktan kısa bir süre sonra yeniden TİSK Yönetim Kuruluna getirilen ve TÜSİAD Genel Başkanı seçilen Şahap Kocatopçu'nun rolü de anımsanmalıdır. Bu isimler, 12 Eylül sonrasında devlet ve işverenler arasındaki somut ilişki ve etkileşimleri gösteriyor. 1980'den sonra işçi ve işverenler arasındaki fiili ve tüzel dengelerin iyiden iyiye işverenlerin lehine bozulmasında bu ilişki, bütünleşme ve etkileşimler belirleyici olmuştur. Daha önceki dönemlerde, devlet, işçi ve işverenler arasında dengeyi gözettiğini iddia etmiş ve hakem-devlet ilkesi Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri tarafından sık sık kullanılmıştır. Oysa, bugün ne sözde ne de uygulamada hakem-devlet söz konusu değildir. Artık belki işverenlerin emrindeki askeri ya da sivil devletten söz edilebilir. En kestirme deyişle özel sektör holdingleri devleti ele geçirmişlerdir denebilir. 1980 darbesi ve sonrası, burjuvazinin ekonomik iktidarı –1950'lerde– ele geçirdikten sonra siyasi iktidarı da ele geçirdiğini simgelemektedir. 1980-1984 arasında görev yapan askeri hükü-

"hak uyuşmalıklarında grev yapma imkânı olmamalıdır", "Grev yasakları genişletilmelidir", "Grev erteleme sebepleri genişletilmeli, greve başlamadan da erteleme yapılabilmeli; ertelenen grevlerle ilgili toplu iş sözleşmeleri, YHK tarafından kesin olarak karara bağlanmalıdır" türünden istekleri 1982'deki Genel Kurulu'nda dile getirilmiştir. Bkz. TİSK, *XIV. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara, 1982, s.29-30. TİSK'in sendikal haklar konusunda ileri sürdüğü görüşler için de aynı "Rapor"a bakılabilir (s.27-28). Ayrıca bkz. M. Sönmez, agy. s.59-60. Bu konularda MESS, TÜSİAD ve Türkiye Odalar Birliği'nin "görüşleri" için bkz. agy, s.23-42.

6 TİSK'in bütün istekleri TİSGLK tasarısında yer almışken, bir kısmı yasadan çıkarılınca şimdi yeni istekler ileri sürmekte ve yasalarda bunlara da yer verilmesini istemektedir. Örneğin "grevlerin 60 günlük bir süreyle sınırlanması, bu süre içinde bir sonuca ulaşılmazsa uyuşmazlığın YHK'ca çözümlenmesi" isteği bunlardan biridir. Bir başkası, "Greve çıkan işçiye mensup oldukları sendikalarca ücret ödenmesi" zorunluluğu getirilmesidir. Bu isteklerin TİSK tarafından gelecek aylarda da ısrarla savunulacağından şüphemiz yok; böylece, TİSK yeni yasal düzenlemelerin kendisini ve işverenleri mağdur duruma düşürdüğü izlenimini vermek istemektedir. Bu konuda bir fikir edinmek için ayrıca bkz. Ali Polat, "İşveren-İşçi İlişkileri ve Çalışma Barışı", *İşveren Dergisi*, c.XX, sayı 7, Nisan 1982, s.3-6.

metin 11 bakanının, bakanlıktan ayrıldıktan sonra özel sektör holdinglerinde görev almaları ve T. Özal'ın sivil hükümetinin hemen hemen bütün üyelerinin özel sektör holdinglerinin danışman, genel müdür, yönetim kurulu üyesi, ortağı vb. kadrolarından gelmesi, burjuvazinin, sanayi oligarşisinin devleti ele geçirdiğinin en belirgin delilidir.

TİSK Genel Başkanı H. Narin, "20 yıl işçiler güldü biz ağladık, şimdi gülmek sırası bize geldi" derken bu zaferi vurgulamak istiyordu. TİSK'in ve 24 Ocak 1980'de Friedmancı ekonomi politikasını yürürlüğe koyanların özlemini çektikleri işçi haklarındaki yasak ve kısıtlamaları gerçekleştirmeleri için sıkı bir dikta rejimine ihtiyaçları olduğu biliniyordu. Bugün bu isteğin gerçekleştirildiğini görüyoruz. TİSK, bu koşullarda 19. yüzyılda Batılı kapitalistlerin söylemeye cesaret edemediği istekleri ileri sürmeye devam etmektedir. İşverenler "sivil" de dense özünde otoriter bir siyasi rejimin kurulmasında belirleyici olmuşlardır. Şimdi soru, bu çağdışı rejimin ne kadar süreceği konusunda düğümlenmektedir.

Tüzel düzenlemelerin işçi haklarını sınırlayan ve yasaklayan bir biçimde gerçekleşmesinde Türk-İş sendika bürokrasisinin de sorumluluğu vardır. Sendika bürokrasisi güncel kişisel ve zümresel çıkarlarını, başka bir deyişle makamlarını ve bunun getirdiği maddi ve manevi hazları öncelikle düşündüklerinden yasak ve kısıtlamalara karşı etkin bir mücadele vermemiştir, vermek istememiştir. Yasa tasarılarına karşı gösterilen sınırlı tepkinin de işçi haklarına getirilen yasak ve kısıtlamalara karşı olmaktan çok, sendika bürokrasisinin kendine özgü çıkarlarını savunmaya yönelik olduğu daha sonra anlaşılmıştır. Örneğin emekli işçilerin sendika yöneticiliğinden ayrılması zorunluluğu, sendika bürokrasisinin "hatırı" için yasada yapılan bir değişiklikle giderilmiştir.

Dolayısıyla bugün işçi hareketinin yeni sendika bürokratlarına değil; dağ gibi yığılmış işçi sorunlarını çözümlemek, onca yasak ve kısıtlamalara karşın işçi hak ve çıkarlarını savunmak ve elde edebilmek için işçilerle, üyeleriyle doğrudan ve sağlam ilişkiler kurmuş ve onlara güven veren sendikacılara, işçi önderlerine ve iç demokrasisini gerçekleştirmiş ve sendika bürokrasisinden arınmış sendikalara ihtiyacı vardır. Bu konuda birinci dereceden görev de fabrikalardaki işçilere ve tutarlı sendikacılara düşmektedir.

SONUÇ

Bu inceleme, Türkiye işçi hareketinin bir *Tarihi* olduğunu ve bu *Tarihin* önemini bir ölçüde anlatabildiyse amacına ulaşmış sayılabilir. Genel olarak ihmal edilen işçi hareketi tarihi sayesinde Abdülhamit, Genç Türkler, Tek Parti ve sonraki dönem iktidarlarının onca baskı, yasak ve kısıtlamalarına, 65 yıllık Cumhuriyet Türkiye'sinde kırk yıldan fazla süren sıkıyönetimlere karşın işçi örgütlenmesinde bir *sürekliliğin* varlığını öğrenebiliyor ve nedenlerini açıklayabiliyorsak tarihin yararlı olduğu anlaşılacaktır. Yine tarihsel bir inceleme sonucunda Türkiye'de işçilere tanınan hakların yöneticilerin bir "lütfu" olmadığını, her işçi hakkının altında yıllarca sürmüş işçi savaşımlarının itici gücünün yattığını saptıyoruz. Tarih, bize, işçi hareketiyle sosyalist hareket arasında değişik dönemlerde bağlanan ilişkileri ve bu ilişkilere karşı devletin tavrını da öğretmektedir. Grevlerin örgütlenmesi, yönetilmesi, grev hakkının geçirdiği aşamaları, sendikaların doğuşunu, devlet ve sendika ilişkilerini de yine bu vesileyle izleyebiliyoruz. Tarihsel incelemelerde eksik ve ihmallerimizin, yapılacak yeni araştırmalarla mutlaka giderileceğine kesinlikle inanıyorum. Böylece, Türkiye işçi hareketi ve işçi sınıfı konusunda daha sağlam ve tutarlı bir "teori"ye ulaşma şansımız da artacaktır.

İncelememin bu bölümünde, daha önce yaptığım değerlendirmelerdeki saptamaları yinelemeden birkaç noktayı vurgulamak istiyorum.

1. İşçi Hareketinde Süreklilik

1967 yılında DİSK'in kurucu sendikalarından İstanbul Basın-İş'in 1909'daki Mürettibin-i Osmanî Cemiyeti'nin devamcısı olduğunu sap-

tamak ve Basın-İş'in yarım yüzyıldan fazla bir sürede oluşmuş birikim ve deneyimleri temsil ettiğini öğrenmek, Türkiye işçi hareketindeki birçok gelişmeyi daha iyi anlamamıza mutlaka yardım edecektir. Bu, 1909'larla yaşadığımız günler arasındaki bağları da göstermektedir.

DİSK'i kuran bir başka sendikanın, yani Maden-İş'in 1947'lerdeki radikal (mücadeleci) sendikacılığın temsilcilerinden Üzeyir Avni Kuran'ın kurduğu bir örgüt olduğunu fark etmek ve Maden-İş'in Kuran aracılığıyla 1920'lerdeki işçi eylemlerinin, grevlerin ve 1924'teki bağımsız işçi örgütü Amele Teali Cemiyeti'nin uzantısı olduğunu görmek, Kuran'ın yıllarca sürmüş deneyimlerini 1940'lı yılların genç sendikacılarına aktardığını öğrenmek, Türkiye'de işçi hareketinin bir sürekliliği yaşadığını göstermiyor mu? Kuran'ın deneyimlerini 1940 ve 1950'lerin genç sendikacıları –örneğin DİSK'in 1975'teki Genel Sekreteri İ. Güzelce– günümüze dek taşımıştır. İşçi hareketi bir tren gibi, uzun veya kısa karanlık tünellerden, yeşil ovalardan geçip, bugünlere ulaşmıştır.

Bir başka bağlamda, tarihe baktığımızda, 1900'lerden başlayarak Anadolu'ya Makedonya ve Balkanlar'dan akan göçmenlerin, 1920'lerden ve özellikle 1930'lardan sonra işçi hareketi yönetiminde, sosyalist örgütlenmelerde sorumluluklar almış olduklarını da görüyoruz. 1946 ve 1947 işçi örgütleri önder ve militanları da önemli ölçüde göçmenlerden kaynaklanmaktadır. Onlardan bir Seyfi Demirsoy Türk-İş'te, bir Şaban Yıldız DİSK'te, İkinci Dünya Savaşı sonrası sendikacılık anlayışlarının iki değişik eğilimini1970'lere taşımıştır.

2. Grevler ve Grev Hakkındaki Gelişmeler

İncelememizde grevlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze yüz yıldan fazla bir geçmişe sahip olduklarını gördük. Az veya çok sayıda, önemli ya da önemsiz boyutta 1870'lerden beri düzenlenen grevler, aynı zamanda kendi dönemlerinin üretim ilişkilerinin, sömürünün ve çalışma koşullarının mihenk taşları ve boy aynalarıdır. Grevler aracılığıyla işçilerin yaşam ve çalışma koşullarında giderek siyasi düzende gerçekleştirmek istedikleri değişiklikleri saptayabildik.

Avrupa'nın sanayileşmiş ülkeleri ile grevlerimizi ve işçi örgütlerimizi kıyasladığımızda belli bir farklılık olduğunu gördük. Bu farklılık Türkiye ile Batı ülkeleri arasındaki sanayileşme, kentleşme, işçi ve işveren ile devlet arasındaki ilişkilerin farklılığından kaynaklanmaktadır.

Her şeye karşın grevler, işçi sınıfı içindeki dayanışmanın doğup gelişmesine ve sınıf bilincinin yeşerip yerleşmesine katkıda bulunmuştur. İktidarlarla patronların grevden çekinmeleri ve onu yasaklarla engellemek isteyiş nedenlerinden biri, grevin bu niteliğinden doğmaktadır. Nitekim grev, Osmanlı İmparatorluğu'nda uzunca bir süre yasaklandıktan sonra, 1908 Genç Türk Hareketi'nin ertesinde, yüzden çok grevin üç ay gibi kısa bir sürede örgütlenmesi sonucu ilk kez 1908'de tanınmış ve özel bir yasayla düzenlenmiştir.

Grev tanındıktan sonra, önce Genç Türkler döneminde, arkasından Cumhuriyet'in ilk yıllarında "Milli İktisat"ı gerçekleştirmek, "ulusal burjuvaziyi" yaratabilmek amacıyla yönetenler ile Türk ve Müslüman tüccarlar tarafından yabancılar ile diğer uluslardan işverenlerin ekonomik çıkarlarını tasfiye etmek için kullanılmıştır. Böylece ülke ekonomisi "millileştirilmek" istenmiştir. Bu süreç içinde işçiler, grevler sırasında birçok şey (devletin rolü, işveren-devlet ilişkileri, güvenlik güçlerinin işçilere karşı tutumu vb.) öğrenmiş, işçi hareketi zengin bir deneyim birikimine ve ortak bir hafızaya sahip olmuş ve bu kazançlar kuşaktan kuşağa nakledilmiştir.

1930'larda "millileştirmeler"le yabancı sermayeden alabildiğine arındırılan Türkiye'de, "Türk Türk'ü Sömürmez" sloganıyla grev 1936 tarihli İş Kanunu ile yasaklanmıştır. Yalnız işlerin farklı biçimde gitmesi, özellikle yasalara daha az saygılı, ekonomimizin "asi çocukları" özel kesim işverenlerinin işçileri alabildiğine sömürmesi sonucu yasağa karşın grevler örgütlenmiştir. Aynı çerçeve içinde işçiler grev hakkının tanınması amacıyla da kavgalarını sürdürmüştür. Özel kesimdeki çalışma koşullarının çekilmezliği, özel kesim işçilerinin daha mücadeleci olması sonucunu da birlikte getirmiştir. Aynı dönemde yabancı işletmelerin satın alınması ve yeni devlet işletmelerinin kurulması sonucu, devlet, ülkenin en büyük işverenine dönüşmüştür. Tüzel düzenlemelerin daha ciddi bir biçimde uygulandığı bu devlet işletmelerinde çalışanlar belli bir yaşam ve çalışma düzeyi tutturmuş; işveren devlet bu nedenle sömürücü gibi değil

"devlet baba" biçiminde algılanmıştır. Böylece devlet işletmelerinde "memur-işçi" tipi yaratılmıştır. 1947'de CHP, kendi güdüm ve denetimindeki resmi ideolojiyi savunan uysal sendikaları bu işletmelerde kurmuştur. Oysa özel kesimde işverenlerin tutumu, bu kesimde daha radikal sendikaların örgütlenmesine yol açmıştır.

1960'tan sonra grev önce Anayasa ile tanınmış, 1963'te ise özel bir yasayla düzenlenmiştir. Yukarıda kısmen sıralanan ve ilgili bölümde ayrıntılı bir biçimde irdelenen nedenler sonucu özel sektör grevlerden daha çok etkilenmiştir. Türkiye'deki grevlerin son yıllardaki bir başka özelliği de çok uzun sürmeleridir. 1908'de ve sonrasında bir haftalık grev bile parmakla sayılacak kadar azken; 1960'lardan 1980'e dek özellikle özel sektörde oldukça uzun süren grevler ağırlıktadır. Uzun grevlerin maliyetini ise işçiler, sendikaları ve ülke ekonomisi ödemiştir. Özel kesim işverenlerinin ve örgütlerinin bir bölümü, uzlaşmaz tavırlar alıp, toplupazarlığı uzatarak, bazı sendikaları mali bakımdan yıpratmak amacıyla onları greve itmiş; grevlerin, stoklarının elverdiği ölçüde uzaması için elinden gelen gayreti göstermiştir. Dokuma ve metal işkollarındaki uzun grevlerdeki TİSK ile MESS'in sorumlulukları yadsınamaz. Dokuma işverenlerinin egemenliğinde olan TİSK ile Tekstil İşverenleri Sendikası, "ölü sezonda" uzun grevler oluşturup stoklarını eritirken; aynı amaçla ve DİSK'in en güçlü sendikalarından Maden-İş'i yıpratmak için MESS, metal işkolunda özellikle devlet işletmelerindeki grevlerin uzamasını teşvik etmiştir.[1]

1 1973 yılında ortaya çıkan kamu kuruluşu ERDEMİR ile (DİSK) Maden-İş uyuşmazlığında toplupazarlık görüşmelerini ERDEMİR adına MESS yürütmüştür -çünkü devletin işletmesi olmasına karşın ERDEMİR MESS'e kayıtlıydı. Bu uyuşmazlık sırasında MESS, kendisi açısından elenmesi gereken Maden-İş'i yıpratmak amacıyla toplupazarlığı alabildiğine uzatmış ve işçi sendikasını greve itmiştir. MESS'in amacı DİSK ve bağlı sendikalarının grev fonlarını tüketmekti. Grev sırasında uzlaşmaz tutumunu sürdürerek grevin uzamasına yol açmıştır. Bu olayda, bir işveren sendikasının kendine özgü amaçları için bir kamu işletmesindeki uyuşmazlıktan yararlanıp güçlü bir sendikayı yıpratmak istediğini görüyoruz. Aynı olayda, ERDEMİR zarar ederken ve işçileri aylarca zor koşullarda yaşam savaşımı verirken demir karaborsacılarının yararlandığı geniş olanakların doğduğu da gözlemlenmiştir.
İşveren sendikaları ile kamu kuruluşları arasındaki sendikal ilişkiler konusunda bkz. M.Ş. Güzel, "Toplumsal anlaşma, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ve işveren sendikaları", *Seha L. Meray'a Armağan*, 1982, Ankara, c.2, s.379-385.

Grevlerin uzun sürmesinde 1963 tarihli TİSGLK'nin getirdiği tüzel düzenlemenin de rolü vardır. Bu düzenleme, ayrıca grev hakkına getirdiği yasak ve kısıtlamalarla onun uygulanmasını da çok zorlaştırmış ve etkinliğini azaltmıştır. 1908 ve sonrasındaki tüzel düzenlemenin bile gerisine gidilmiştir. 1983'te çıkarılan TİSGLK, grev hakkını güya düzenlemiş, aslında uygulanmasını imkânsızlaştırmıştır. Bu düzenlemeyle, işverenlerin 1960'lardan bu yana grev hakkının yok edilmesi amacıyla ileri sürdükleri bütün istekleri yasalaştırılmıştır. Böylece, işçi ve işverenler arasında var olduğu iddia edilen denge çok açık bir biçimde işverenlerin lehine bozulmuştur. Tarih unutulmuş, 1980'lerde Türkiye işçi sınıfına 19. yüzyıl işverenleri ve devlet anlayışıyla yaklaşılmıştır. Bu yanlışlığın maliyetini kim ödeyecektir? Şu günlerde işçi sınıfı çok zor yaşam ve çalışma koşullarında, olup bitenlere tahammül ediyor; ama bunun böyle sürmesinin zorluğu biliniyor. Yarın ne olacak?

3. İşçi Örgütlenmesi, Sosyalist Hareket ve Devlet

Genç Türkler'den bu yana Türkiye'de devletin, işçi hareketinden ve onun sosyalist hareketle bütünleşmesinden çok feci bir biçimde korktuğunu gördük. Bu korku zaman zaman paranoyaya bile dönüşmüştür. Devlet bu yüzden, işçi hareketiyle sosyalist hareket arasındaki bağları koparmaya özen göstermiş; baskı, şiddet ve sıkıyönetimler bu amaç için sık sık kullanılmıştır. Ancak koşullar işçi hareketinin, özellikle işçi örgütlenmesinin tanınmasını zorunlu kılınca –İkinci Dünya Savaşı sonrasının dış ve iç dinamikleri sonucu– bu kez devlet, onu kendi güdüm ve denetimine almaya çalışmıştır. Böylece her türlü işçi özlem ve isteğini denetleyebilmek, sınıf bilincinin oluşmasını önlemek ve giderek işçi sınıfının boyun eğmesini, kendine inanıp güvenmesini sağlamak istemiştir.

Nitekim, 1947'de CHP, kendi elleriyle kurduğu sendikalarla bu amaçlara ulaşmayı hayal ediyordu. Bu konuda tamamen başarılı olamamıştır. 1947 sendikacılığı ile uzlaşmacı ve resmi ideolojinin savunucusu sendikacılık anlayışı ülkemize getirilmiş ve bu anlayışı savunanlar ABD sendikalarıyla somut ve organik ilişkilere girmiştir. Ama, aynı zamanda, radikal sendikacılık anlayışı da yeniden serpilip, gelişme olanaklarını

bulmuştur. Uzlaşmacı sendikacılık, DP'nin de omuz vermesiyle kurulan Türk-İş sayesinde 1967'ye dek işçi hareketinde başı çekmiştir. Ancak o yıl dipten gelen dalga, yani 1900'lerin deneyim ve birikimleri 1947'nin radikal sendikaları DİSK'in kurulmasıyla gün yüzüne vurmuştur. Bu oluşum, devleti ve işverenleri çok fena şekilde tedirgin etmiştir ve bunlar bir kez daha istediklerinin gerçekleşmediğini, işçi hareketinde yine iktidarlardan, geleneksel siyasi partilerden ve işverenlerden bağımsız ve sol nitelikli radikal bir işçi merkezinin doğuşunu şaşkınlıkla görmüşlerdir. Ve bu tarihten sonra DİSK'in yok edilmesi için her şey yapılmıştır. 1970'te 1317 sayılı yasa bu amaca yönelikti. İşçi sınıfının cevabı 15-16 Haziran 1970 Direnişiyle gelmiştir. DİSK'in kapatılması 1970 ile 1980 arasında hep gündemde kalmıştır. Ama DİSK bu süreç içinde birçok yeni deneyimin kazanılmasını sağlamış, işçi hareketinde yeni birikimlere yol açmıştır. Bugün, her türlü baskıya karşın bu deneyim ve birikimlerin İstanbul'da, İzmir'de, Adana'da, Samsun'da ve Diyarbakır'da konuşulduğunu biliyoruz.

Tarihsel gelişim sürecinde olaylar, 1587'de gündeliklerinin artırılmasını isteyen işçilere cevaben III. Murat'ın "Ziyade (fazla) yevmiye (gündelik) talep idenlerin (isteyenlerin) haklarından geline!" emrini verdiğinden bu yana Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde birçok iktidarın, işçi hareketine karşı otoriter ve acımasızca davrandıklarını gösteriyor. Ve aynı olaylar, işçi hareketinin zaman zaman sustuğunu, soluğunu tuttuğunu ama hiçbir zaman ölmediğini de anlatıyor. İşçi hareketinin kendi iç dinamikleri, onun yaşama olanaklarını her zaman canlı tutmasını sağlamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan bugüne işçi örgütlenmesine baktığımızda, işçi örgütlerinin (cemiyet, birlik, sendika ve konfederasyon) ilk kuruluş yıllarından beri *ülkenin siyasi yaşamıyla* ilgilendiklerini gördük. Bilinen ilk gerçek işçi örgütü Amele-i Osmanî Cemiyeti (Osmanlı İşçi Derneği) 1894'te kurulduğunda, bir yandan işçileri örgütlemek isterken öte yandan Abdülhamit istibdadına karşı mücadele çağrısı yapıyordu. 1908'de kadın, erkek ve çocuk işçiler ile örgütleri; Genç Türkler'in "Hürriyet, Eşitlik, Adalet ve Kardeşlik" sloganlarını en iyi özümleyen unsurlar olmuştur. Aynı yıllarda işçiler, sosyalist hareketle ilk ilişkilerini kurmuş; sosyalist ve işçi hareketleri birinci canlılık dönemini birlikte yaşamıştır. 1919-

1923 döneminde işçiler, işgalcilere silahlı mücadele yanında grevler, gösteri ve yürüyüşlerle de karşı koymuştur. Aynı yıllarda sosyalist partiler, işçilerin yoğun olduğu kentlerde sendikalar kurmuş, grevlerde önemli rol oynamış ve işçi tabanlarını alabildiğine genişletmiştir. Ama 1947'de ilk Sendikalar Kanunu kabul edildiğinde işçi hareketinin sosyalist hareketle bağ kurmasını önlemek amacıyla "siyaset yapmak" yasağı getirilmiştir. Yine tarih unutulmuştur. 1946'daki iki sosyalist partinin işçiler arasındaki hızlı gelişmesi karşısında CHP iktidarının paniğe kapılması da bu konuda belirleyici olmuştur.

1970'li yıllarda sendikalar demokratik hak ve özgürlükler için uğraş verirken; iktidarlar, Türk-İş ve işverenler hep birlikte "hayır" diyerek ayaklanmışlardır. Bu çevreler, bir an olsun işçilerin de toplumu oluşturan unsurlardan biri olduğunu ve onların da yaşam ve çalışma koşullarının birincil belirleyicisi siyasi durumla ilgilenmelerinin doğal kabul edilmesini düşünememişlerdir. 1950-1960 döneminde DP iktidarının yaptığı gibi her sendikal eylem siyaset yasağı kapsamına sokularak zorla bastırılmak istenmiş, bu konuda bir hüküm 1983 tarihli SK'ye konulmuştur. Böyle bir uygulama 1980'lerde mümkün olabilir mi? Tarih yanıtları veriyor; 1960 ertesini ve olaylarını sıralıyor. Daha önceki dönemlerden örnekler verip, 1908'de sendikayı yasaklayan tüzel düzenlemelere, 1910'larda savaşlara karşı düzenlenen gösteri ve yürüyüşleri; 1919-1923'te Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen miting ve grevleri; 13-15 Mayıs 1950'de Ereğli Kömür İşletmeleri işçilerinin siyasi grevini anımsatıyor.

Bir başka bağlamda, Osmanlı'dan günümüze devlet, işçi hareketini *zabıta olayı* olarak görmüştür. 1845'te Polis Nizamnamesi, 1930'larda Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu ve Sıkıyönetim Kanunları bu konularda ilginç göstergelerdir. 1908'den günümüze sendika hakkının ancak 1946'da tanındığını ve yasal sendikacılığın daha ancak elli yaşında olduğunu gördük. Grev hakkı ise 1908-1936 arasında uygulanmış, 1936-1961 arasında yeniden yasaklanmış, sonra yeniden tanınmıştır. O da oldukça gençtir. Ama yüzyılların gelenek ve alışkanlıklarıyla işçi hareketine "zabıta olayı" gözlüklerinden bakıldığından bu "gençlerin" başına gelmedik kalmamıştır. 1978'de 1 Mayıs'ın kutlanmasını engellemek için İstanbul gibi milyonlarca insanın yaşadığı bir kentte sokağa çıkma yasağı uygulanmasının başka bir ülkede başka bir dönemde örneği var mıdır?

1947'de TBMM'de Sendikalar Yasası görüşülürken, işçi örgütlerine *"sendika"* denmesi karşısında ürperen bazı meslektaşlarını yatıştırmak için Diyarbakır Milletvekili Vedat Dicleli şunları söylemişti: "Sayın arkadaşlarım, doğrudan doğruya demek kelimesi yerine artık sendika ismini kullanıyoruz; *bu kelimeden ürkmemek lazımdır.* Nasıl ki serpuş yerine şapka demiş isek, bugün de işçi derneği yerine sendika kelimesini kullanacağız." İlk Sendikalar Kanunu'nun kabulünden yaklaşık elli yıl sonra sendikaların artık sadece birer toplumsal yardımlaşma derneği olmadığına ve onların, üyelerinin ekonomik ve toplumsal ama aynı zamanda demokratik hak ve çıkarlarını da savunabileceklerine artık inanılması gerekiyor. Devletin sendikal yaşama her düzeyde müdahale etmekten vazgeçmesi, toplumsal alanda sendikaların iktidarlardan, siyasi partilerden ve işverenlerden bağımsız ve özgürce kendi sorunlarını kendilerinin çözümlemesine alışılması artık bir zorunluluk değil midir?

4. Sendika Bürokrasisi

İktidarlar sadece kendi resmi ideolojilerini benimseyen sendikalara yaşama hakkı tanıdığından ve bu tür sendikaları her bakımdan desteklediklerinden, 1950'lerden başlayarak işçi hareketinde bir sendika bürokrasisi oluşmuştur. Türk-İş ve benzeri sendikalardaki yöneticilerin önemli bir bölümünün iktidarlardan ve özellikle 1950-1960 arasındaki 10 yıllık DP iktidarından etkilenmiş ve ilk sendikacılık derslerini DP'nin siyasi ekibiyle ABD sendikacılarından almış olmaları bürokratik oluşumlarda belirleyici olmuştur.

Sendika bürokratları, grevlere, işçi haklarını savunmaya yönelik gösteri ve yürüyüşlere karşı tavır alırken, 1963 tüzel düzenlemelerinin getirdiği yasal olanaklardan, özellikle ödenti vb. akçalı konulardaki avantajlardan alabildiğine yararlanmıştır. Sendika bürokrasisi, gittikçe zenginleşen sendikaların yönetimlerini ellerinden kaçırmamak için daha çok uzlaşmacı, daha çok iktidar taraflısı olmuştur. Bu amaçlarla sendika içi demokrasi sıkı bir merkeziyetçilik uğruna feda edilmiş; radikal sendikacı ve sendikalar dışlanmıştır. Aynı nedenlerle işçilerin karar mekanizmalarına katılımı da engellenmiştir. Sendika bürokrasisi kendi çıkarları uğruna tek

otorite ve "büyük lider" özlemlerinin işçi kitlesi içinde yayılmasına özel bir özen göstermiştir. Böylece işçiler arasında demokrasi anlayışı ile demokratik davranış ve tutum biçimleri yerine, tek otoriteye kul olma inancı yayılmak istenmiştir. Bu politikalar sonucunda işçilerin toplumun geleceği, bugünü ve geçmişi üzerine düşünmesi de önlenmek istenmiştir. Bu tür politikaların işçi sınıfı için ve bütün toplumun demokrasi mücadelesi açısından doğurabileceği ve doğurduğu zararlar açıktır. Sendika bürokrasisi, devletle, işverenle ve kimi siyasi partilerle el ele işçi sınıfına geçmiş tarihini unutturmaya bile uğraşmıştır. Türk-İş yöneticilerinin işçi hareketi tarihini 1947'den başlatması ve birçok işçi eylemini unutturmaya çalışması burada anılmaya değer. Bir örnek olarak, Türk-İş yöneticilerinin 1 Mayıs yerine 1963'te SK ile TİSGLK'nin yürürlüğe giriş tarihi olan 24 Temmuz'u "İşçi Bayramı" diye ilan etmelerini verebiliriz. Sendika bürokrasisinden kurtulmak özgür bir sendikacılık ve tutarlı bir demokrasi mücadelesi için vazgeçilmez koşullarından biridir.

5. İşçi-İşveren İlişkileri ve Devlet

Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze devletin işçi hareketine her aşamada müdahale ettiğini gördük. Devlet, grevlerin engellenmesinde, işçi hareketiyle sosyalist hareketin bağ kurmasında ve sendikaların örgütlenmesinde hep müdahalecidir; yani yasaklayıcı ve kısıtlayıcıdır. Bu eğilim, modern anlamda bir devlet kurulması amacıyla ilk adımların atıldığı Genç Türkler döneminde daha belirginleşmiştir. Ancak, Genç Türkler savaşlar ve iç sorunlar nedeniyle programlarını tam anlamıyla uygulayamamış; onların programı miras olarak Kemalistlerce devralınmıştır. Pozitivizmden etkilenen Genç Türkler ve onların devamcısı olan Kemalistler, toplumda sınıfların varlığını ve sınıflar arasında çıkar çatışması olabileceği fikrini reddetmiştir. Bunun yerine "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kütle" yaratmak istenilmiştir. Bu nedenle devlet, ülkenin ekonomik, toplumsal ve siyasi yaşamının her düzeyinde varlığını ve ağırlığını hissettirmiştir.

İşçi ve işveren ilişkileri konusunda ilk "Code"un yürürlüğe konduğu 1936 yılı, "Ulusal Türk Devleti"nin ekonomide "dirigiste", siyasi hayatta "otoriter", sosyal hayatta "düzenleyici" rollerinin zirvesinde olduğu bir yıl-

dır. Ve 1936 tarihli İş Kanunu ile getirilen profesyonel ilişkiler sistemi, bu otoriter devletin bir alt ürünü olarak oldukça sıkı devlet müdahalelerini kapsamıştır: Grev yasaklanmış, sendikadan söz bile edilmemiş, işçi-işveren uyuşmazlıklarının zorunlu tahkim yöntemiyle devlet eliyle çözümlenmesi öngörülmüştür. İşçi ve işveren ilişkilerinde Kemalist devletin asıl tavrı budur. Ve bu tavır ufak değişikliklerle günümüze dek sürmüştür. Yasaklayıcılık ve işçi-işveren ilişkilerinde devletin belirleyici rolü, işçi hareketinin "altın çağını" yaşadığı 1961 ve 1971 yılları arasında bile sürmüştür. Bu dönemdeki ve 1973-1980 arasındaki grev ertelemeleri ile sıkıyönetimler, bu konudaki başlıca göstergelerdir.

Bu bağlamda devletin, 1923'ten itibaren kendisini sınıflar ötesinde bir Hakem-Devlet gibi takdim etmesine karşın, tarafsız olmadığı ve egemen sınıfların oluşturduğu bir yönetim aracı niteliği zaman içinde herkesçe ve işçi sınıfınca anlaşılmıştır. Hele 1971 ve 1980 darbesinden sonra devletin, bütün Kemalist söylevlere karşın, sanayi burjuvazisince ele geçirildiği artık çok açıktır. Burjuvazi, ekonomik ve siyasi iktidarları eline geçirmiş, ideolojik egemenliğini de kurmaya uğraşmaktadır. Devlet, 1930'ların alışkanlığıyla işçi ve işveren ilişkilerindeki otoriter tutumunu hep sürdürmüştür. 1908'den beri grev ve sendika ile ilgili tüzel düzenlemelerde devletin grevleri erteleme, sendikaları denetleme ve kapatma yetkileri hep tanınmıştır. Devlet, asgari ücretin saptanmasında ve benzeri birçok konuda sosyal yaşamda hep "leadership" (önderlik) rolünü saklı tutmuştur. 1980 darbesinden sonra, devlet, bu konuda, YHK ve uygulamaları ile zirveye ulaşmıştır. Devlet, 1983 tüzel düzenlemeleriyle işçi ve işveren ilişkilerinde dengeyi işverenler lehine çevirmiş; sendika, toplusözleşme ve grev haklarını ipotek altına almıştır. Devletin bu ipoteği kaldırması, işçi ve işveren ilişkilerine müdahalesini sıfıra indirgemesi kaçınılmazdır. Ancak, o zaman, sendikalar, sivil toplumun birer elemanı haline dönüşmek, demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak işçi haklarını savunmak olanağına kavuşabilecektir.

KAYNAKÇA

I. Yazar Yapıtları, Kitap ve Tezler

AGRALI, Sedat, *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı,* Son Telgraf Matbaası, İstanbul, 1967.

BARRET, François, *Emeğin Tarihi,* May Yayınları, İstanbul, 1970.

BILIOTTI, A. ve SEDAD, A., *Législation ottomane depuis le rétablissement de la Constitution,* Paris, 1912.

CAİRE, Guy, *Les Syndicats ouvriers,* P.U.F., Paris, 1971.

ÇEÇEN, Anıl, *Türkiye'de Sendikacılık,* Özgür İnsan Yayınları, Ankara, 1973.

ÇAVDAR, Tevfik, *Talat Paşa, Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü,* Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1984.

ÇÖLAŞAN, Emin, *12 Eylül... Özal Ekonomisinin Perde Arkası,* Milliyet Yayınları, İstanbul, 1984.

DUMONT, Paul ve HAUPT, Georges, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler,* Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977.

ERİŞÇİ, Lütfi, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (özet olarak),* Kutulmuş Basımevi, İstanbul, 1951.

EROL, Ahmet, *Belgelerle Türkiye'de Sendikal Yaşam (1979-1984),* kendi yayını, Stockholm, 1984.

ESENER, Turhan, *İş Hukuku,* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973.

FİŞEK, Kurthan, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı,* Doğan Yayınları, Ankara, 1969.

GÜRATA, Mithat, *Unutulan Âdetlerimiz ve Loncalar,* TİSA Matbaası, Ankara, 1975.

GÜZEL, M.Ş., *Le Mouvement Ouvrier et les Grèves en Turquie: De L'Empire Ottoman à Nosjours,* basılmamış doktora tezi, 3 cilt, Aix-en-Provence Üniversitesi Ekonomik Bilimler Fakültesi (Fransa), 1975.

GÜZEL, M.Ş., *Grev, Grevin Yapısal ve İşlevsel Açıdan İrdelenmesine Katkı,* Bilimsel Yayıncılık, Ankara, 1980.

GÜZEL, M.Ş., *Türkiye'de İşçi Örgütlenmesi (1940-1950),* basılmamış doçentlik tezi, 2 cilt, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (AÜSBF), Ankara, 1982.

IŞIKLI, Alpaslan, *Sendikacılık ve Siyaset,* (doçentlik tezi), AÜSBF Yayınları, Ankara, 1972 (3. basım, Birikim Yayınları, İstanbul, 1979).

KALKANDELEN, A.H., *Sendikalar ve Kamu Hizmetlerinde Sendikacılık,* Şenyuva Matbaası, Ankara, 1968.

KEMAL, Orhan, *Eskici Dükkânı,* (roman), Cem Yayınevi, İstanbul, 1975.

KEMAL, Orhan, *Grev,* (hikâyeler), 2. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

KÜÇÜK, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978),* 1. kitap, 2. basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1978.

LEFRANC, Georges; *Grèves d'hier et d'aujourd'hui,* Aubier Yayınları, Paris, 1970.

LENİN, V.I., *Oeuvres,* c.IV, Paris, 1978.

MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908,* 2. basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Tatil-i Eşgal Kanunu, 1909, Belgeler-Yorumlar,* AÜSBF Yayınları, Ankara, 1982.

PETROSYAN, Y.A., *Sovyet Gözüyle Jön Türkler,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

RAMSAUR, E.E., *Jön Türkler ve 1908 İhtilali,* 2. basım, Sander Yayınları, İstanbul, 1982.

ROZALİEV, Y., *Türkiye Sanayi Proletaryası,* 2. basım, Yar Yayınları, İstanbul, 1978.

SAYILGAN, Aclan, *Türkiye'de Sol Hareketler (1971-1972),* İstanbul, 1972.

SENCER, Oya, *Türkiye'de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı,* Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1969.

SINAY, Hélène, *La Grève,* Dalloz Yayınları, Paris, 1966.

SÖNMEZ, Mustafa, *Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları,* Belge Yayınları, İstanbul, 1984.
SÜLKER, Kemal, *Türkiye'de Sendikacılık,* İstanbul, 1955.
SÜLKER, Kemal, (G. Lefranc ile), *Dünyada ve Bizde Sendikacılık,* Varlık Yayınları, İstanbul, 1966.
SÜLKER, Kemal, *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri,* 2. basım, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973 (3. basım, aynı yayınevi, 1976).
SÜLKER, Kemal, *Sendikacılar ve Politika,* May Yayınları, İstanbul, 1975.
ŞANDA, Hüseyin Avni, *1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar,* İstanbul, 1935. Bu kitabın ikinci basımı *Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri* adıyla yayımlandı. Evren Yayınları, İstanbul, 1962. Aynı kitap Şanda'nın *Yarı Müstemleke Oluş Tarihi, 1908 İşçi Hareketleri* başlıklı yapıtında da yer aldı. Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976 (?).
ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Ziya Gökalp, İttihadı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi,* 2. basım, İnkilâp ve Aka Kitabevleri Yayınları, İstanbul, 1974.
ŞİŞMANOV, D., *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarih (1908-1965),* Belge Yayınları, İstanbul, 1978.
TALAS, Cahit, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyal Politika Meseleleri (1920-1960),* AÜSBF Yayınları, Ankara, 1960.
TALAS, Cahit, *Sosyal Ekonomi,* AÜSBF Yayınları, Ankara, 1972 (yeni basımı, S Yayınları, Ankara, 1981).
TİMUR, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası,* Doğan Yayınları, Ankara, 1971.
TOPÇUOĞLU, İbrahim, *İlk Sendika Sarıkışla'da* kendi yayını, İstanbul, 1976.
TOY, Erol, *İmparator* (roman), 15. basım, İstanbul, 1974.
TOY, Erol, *Gözbağı* (roman), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1977.
TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler,* İstanbul, 1952.
TUNAYA, Tarık Zafer, *Hürriyetin İlânı, İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar,* Baha Matbaası, İstanbul, 1959.
TUNÇAY, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1923),* 2. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967 (3. basım, aynı yayınevi, 1978).
VAUX, Carra des, *Les Penseurs de l'Islam,* Paris, 1921.

II. Yazılar

AKŞİN, Sina, "İttihat ve Terakki Üzerine", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (SBFD), c.XXVI, sayı 1, 1971.

BARLAS, Mehmet, "Sıfırdan Milyara", yazı dizisi, *Milliyet,* 18-30 Aralık 1977.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, "Hatıralar: Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e, İzmir İktisat Kongresi", *Barış Dünyası,* c.5, sayı 55, Aralık 1966, s.759-769.

BORATAV, Korkut, "Türkiye'de Popülizm 1962-1976", *Yapıt,* sayı 46/1, Ekim-Kasım 1983, s.7-18.

CILIZOĞLU, S., "Alpagut Olayı", *Tiyatro 74 Dergisi,* No. 26, 18 Aralık 1974, s.30-31.

DUMONT, Paul, "20. yüzyıl başları Osmanlı İmparatorluğu işçi hareketleri ve sosyalist akımlar üzerine yayımlanmamış kaynaklar", *Toplum ve Bilim,* sayı 3, Güz 1977, s.31-50.

DUMONT, Paul, "Bolchévisme et Orient, le Parti Communiste Turc de Mustafa Suphi, 1918-1921", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique (CMRS),* c.XVIII, No. 4, Ekim-Aralık 1977, s.377-409.

DUMONT, Paul, "La révolution impossible, les courants d'opposition en Anatolie 1920-1921", *CMRS,* c.XIX, No. 1-2, Ocak-Haziran 1978, s.143-174.

DUMONT, Paul, "La fédération socialiste ouvrière de Salonique à l'époque des guerres balkaniques", *East European Quarterly,* c.XIV, No. 4, Winter 1980, s.383-410.

DURAND, M. ve HARF, Y., "Panorama statistique des grèves", *Sociologie du Travail,* No. 4, 1973, s.356-375.

EREL, Teoman, "Sendikalar Yasası", *Milliyet,* 22 Nisan 1981.

EREL, Teoman, "Esener Söz Verdi", *Milliyet,* 23 Nisan 1981.

EVLİYAGİL, N., "Anadolu'dan Notlar", *Cumhuriyet,* 17 Kasım 1948.

FINDIKOĞLU, Z.F., "Karabük'ün teşekkülü ve bazı iktisadî meseleler", *1960-1961 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları,* İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi (İÜİF) Yayınları, İstanbul, 1962.

FİŞEK, Kurthan, "Alpagut Linyit İşletmesi", *Emek* dergisi, Temmuz 1970.

HAUPT, Georges, "Le début du mouvement socialiste en Turquie", *Le Mouvement Social,* No. 45, Kasım-Aralık 1963.
GEVGİLİLİ, Ali, "Bir tarih dersi", *Milliyet,* 1 Aralık 1977.
GÜLMEZ, Mesut, "Tatil-i Eşgal Yasası üzerine bir not", *Prof. Seha L. Meray'a Armağan,* c.1, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1981.
GÜZEL, M.Ş., "1845 tarihli 'Polis Nizamı', sansür, 'tatil-i mesalih' toplantı, 'ziham' ve cemiyetler", *Süreç,* 1981/4, c.2, sayı 8, s.22-39.
GÜZEL, M.Ş., "1871 Ameleperver Cemiyeti", *Bilim ve Sanat,* sayı 8, Ağustos 1981, s.43-45.
GÜZEL, M.Ş., "İktisat Kongreleri ve Toplumsal Siyaset", *Bilim ve Sanat,* sayı 11, Kasım 1981, s.29-36 ve bu yazının devamı, "Birinci İktisat Kongresinde 'Amele Grubunun İktisat Esasları' ve sonrası", *Bilim ve Sanat,* sayı 12, Aralık 1981, s.43-49.
GÜZEL, M.Ş., "Toplumsal anlaşma, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ve işveren sendikaları", *Prof. Seha L. Meray'a Armağan,* c.2, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1982, s.379-385.
GÜZEL, M.Ş., "Sosyal Sigortalar Kanunu ve Son Gelişmeler", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* yıl 1982, sayı 66-67, s.43-49.
GÜZEL, M.Ş., "Grev Hakkı", *Cumhuriyet,* 11 Mayıs 1982.
GÜZEL, M.Ş., "Grev Hakkı", *Bilim ve Sanat,* sayı 18, Haziran 1982, s.35-39.
GÜZEL, M.Ş., "Grev Hakkı, Anayasa ve Lokavt", *AYKO Eğitim ve Bilim Dergisi,* sayı 1, Haziran 1982, s.112-122.
GÜZEL, M.Ş., "1908 Grevleri-İki Rapor", *Yapıt,* sayı 1, Ekim-Kasım 1983, s.45-49.
GÜZEL, M.Ş., "Les grèves de 1908", Laboratoire Tiers-Monde, Afrique'in 16-18 Şubat 1984'te düzenlediği "*Villes et Politiques au Maghreb et au Proche-Orient*" kollokyumuna sunduğum tebliğ.
GÜZEL, M.Ş., "Etre ouvrien en Turquie", *Les Temps Modernes,* No. 456-457, Temmuz-Ağustos 1984 (Türkiye özel sayısı), s.267-298.
GÜZEL, M.Ş., "1908 Kadınları", *Tarih ve Toplum,* sayı 7, Temmuz 1984, s.6-12.
GÜZEL, M.Ş., "1961'den 1983'e Grev Hakkı: Nereden Nereye?", *Saçak,* sayı 8, Eylül 1984, s.20-28.

Yaşasın DİSK, "Sınıf ve kitle sendikacılığında atılım" (1975-1977), Konuk Yayınları, İstanbul, 1977.
DİSK, *DİSK* dergisi koleksiyonu. Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Hak-İş), *Hak-İş 3. Genel Kurul Çalışma Raporu,* Ankara, 1981.
Hak-İş, *Hak-İş 4. Büyük Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu,* Ankara, 1983.
Madeni Eşya Sanayii İşverenler Sendikası (MESS), *MESS* gazetesi koleksiyonu.
Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), *XIV. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu,* Ankara, 1982.
Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş), *9. Genel Kurul Çalışma Raporu,* Ankara, 1973.
Türk-İş, *...Ve Kalbimizde Demirsoy Vardır,* Ankara, 1976.
Türk-İş, *Türk-İş dergisi* koleksiyonu.

IV. Arşivler ve Gazete Koleksiyonları

Le Bosphore gazetesi 1908 ve 1909 koleksiyonları.
Cumhuriyet gazetesi 1945-1950, 1961-1985 dönemleri koleksiyonları.
Fransa Dış İlişkiler Bakanlığı Arşivi, Turquie, Nouvelle Serie, 1907-1909 dönemi belgeleri.
Hürbilek haftalık gazetesi (CHP güdümündeki İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin yayın organı) 1950 yılı koleksiyonu.
Gün dergisi, 20 Ekim 1946.
Nokta dergisi, 1983-1985 dönemi koleksiyonları.
La Patrie gazetesi 1908 ve 1909 koleksiyonları.
Sendika haftalık gazetesi (Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ne yakın İstanbul İşçi Sendikaları Birliği yayın organı), 31 Ağustos-14 Aralık 1946 arasında yayımlanabilen 16 sayısı).
Ulus gazetesi 1945-1950 dönemi koleksiyonları.
Vatan gazetesi 1945-1950 dönemi koleksiyonları.

M. ŞEHMUS GÜZEL

Türkiye'de İşçi Hareketi

1908-1984

Prof. Dr. M. Şehmus Güzel 1947'de Ergani'de doğdu. İlk ve ortaokulu kasabasında okudu. İstanbul Haydarpaşa Lisesi'ni ve Ankara SBF'yi bitirdi. Doktorasını Fransa'da tamamladı (1970-1975). Antalya Meslek Yüksek Okulu Müdürlüğü ve "Hukuk Bilgisi" öğretim üyeliğinden sonra (1977-1978), 1978-1982 yılları arasında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Halen Paris 7. ve 8. Üniversiteleri ile Niamey (Nijer) Üniversitesi öğretim üyesi. 1978'den beri değişik dergi, gazete ve ansiklopedilerde Türkçe ve Fransızca bine yakın makale, köşe yazısı ve incelemesi yayımlandı. Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Almanca birçok ortak yapıta katkıda bulundu. Yayımlanmış yapıtları: *Grev, Grevin Yapısal ve İşlevsel Açıdan İrdelenmesine Katkı* (Bilimsel Yayıncılık, Ankara, 1980); *Grev* (Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1993); *Türkiye'de İşçi Hareketi/ Yazılar, Belgeler* (Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1993); *İnsan Yılmaz* Güney (Kaynak Yayınları, İstanbul 1994); *Devlet-Ulus* (Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995).

Güzel, aynı zamanda doçentlik tezi olan elinizdeki çalışmaya 3. Murat'ın sözleriyle başlıyor:

"Ziyade yevmiye talep idenlerin haklarından geline!"

Araştırmasını 1908-1984 yılları arasında yoğunlaştıran yazar, 1908-1922, 1923-1960, 1960-1980 ve 1980-1984 yıllarını ayrı bölümler halinde inceliyor; her dönemde yayımlanmış eser, yazı, anı vb. belgelere dayanarak işçi hareketini, örgütlenmesini ve tarihi gelişimini olgu ve rak[illegible]ıkarıyor. Yazar okura şöyle sesleniyor:

"Türkiye işçi sını[illegible]urabildiysem ben amacıma ulaşmış olacağım. Olay[illegible]ını elde etmek için uğrasan, vurulan, hapis yatan, işkence gören ve sö[illegible] mücadeleyi kaldıkları yerden sürdüren işçiler, bu k[illegible]

Hiçbir dönemde "hakkından gelinemeye[illegible] *Tarihi* ile ilgilenen bütün okurlar[illegible]

kitapsan
7.00₺

ISBN: 975-343-112-0

00033152